¶ Francisci Patricii senensis pontificis caietani de Institutione Reipublicæ libri nouem, hystoriarum sententiarumque varietate refertissimi, hactenus nunquam impræssi, cum Ioannis Sauignei annotationibus margineis, Indiceque vocabulorum, sententiarum, factorum, dictorumque memorabilium copiosissimo, literarum serie Phyluratim digesto.

¶ Venales prostant in ædibus honesti viri Galioti a prato Bibliopolæ Parrhisiensis super diuæ mariæ virginis ponte, & pro columna secunda secus sacellum in palatio Parrhisiensi.

¶ Cum gratia et Priuilegio.

Extraict des Registres de parlement.

VEVE par la court la requeste a elle baillee par Galliot du Pre Libraire demourant a paris. Par la quelle il requeroit quil luy feust permis paracheuer dimprimer, & faire imprimer, & vendre deux liures composes par Franciscus Patricius Senensis de Administratione rei publicæ, & lautre de Regno, lun desquelz il auoit ia cõmance a faire imprimer, & estoit apres pour faire imprimer lautre, en quoy faisant il a ia expose & exposera grant argent. Et defenses estre faictes a tous imprimeurs de ne vendre ne faire vẽdre lesdictz liures sil ne sont imprimes ou faitz ĩprimer par luy, & ce iusques a quatre ans prochainement venans sur paine de confiscation desdictz liures & damende arbitraire. Veuz aussi plusieurs arrestz de ladicte court donnes en pareil cas. Et tout considere la dicte court a permis & permet audit du pre de faire paracheuer dimprimer lesdictz liures & iceulx vẽdre. Et a ordõne & ordonne que inhibicions & defenses seront faictes a tous imprimeurs de ne imprimer ne faire imprimer duy iusques a deux ans lesdictz liures ne iceulx vendre sur paine damende arbitraire & de confiscation desdictz liures. Fait en parlement le seiziesme iour de Nouembre, Lan mil cinq cens dixhuit.

Collation est faicte. Robert.

¶ILLVSTRISSIMO DOMINO ROGERIO BARME SVPREMI SENATVS PARRHISIENSIS PRAESIDI MERITISSIMO IOANNES SAVIGNEVS. S D

QVO ME CVNQVE VERTAM illuſtriſſime pręſes Barme audire ſoleo maioris nominis viros tuis obſtrepētes laudibus. Et id haud ab re quidem. Quum vnus maxime ſis omniū, qui ab inſcitia tantum abes, vt omni in re tum ciuili, tum literaria numeros omnes impleueris. Quumque ſum̃am in te nobiles, infimi, mediocres, probitatem, ne dicam humanitatem, qua ſplendidiſſime fulges fuerint experti. Nam quod ad eruditionis tuæ penum multifariam cumulatum ſpectat, ita demum celebraris, itaque nulli non occurris admirabilis, vt ſpectatam Gallis imprimis, Italis, Britannis, Hiſpanis, Germanis, ac tantum non gentibus vniuerſis ab aurora ad gangē tui magiſtratus illuſtriſſimi ſapientiam ex ſocratis ſophroniſcidæ philoſophi manibus, facundiæ tuæ dulciſſimam vim ex demoſthenis vmbris reuocaſſe videaris. Et (quæ omnium viciſſitudo eſt) quodam velut fato, de cultioribus literis male merito, pridem ita adobrutam, contumulatamque, vt in latia terra diu quæſita videatur. Denique ingenij tui præſtātia, eorum quoque emulatione, qui tui ſimiles eſſe remis contiſque (quod aiunt) conantur, in dies magis, magiſque in gallia noſtra coaleſcit, vt plures nunc cooriantur, qui & Græce, & Latine ſciant, quam luſtris centum proximis. Enimuero ex te, tuoque numine non paruum ſtudijs noſtratibus ſperamus adiumentum fore. Nimirum ex quo muſarum omnium ſuppellex, vniuerſaleque gallię γραμματοφιλακιον copioſius iamiam eſt, olim quoque futurum ſit. Gratulor itaque tibi doctiſſime pręſes Barme, Gaudeo que mihi, Non eſt haud dubie quod male deſperemus. Opera nāque tua vel exactiſſima veterem illam εγκυκλοπαιδιαν video breui, parte plurima ſuo nitori reſtitutum iri, Vtinam nobis olim iam moribūdis vita foret diuturnior, vel momēto, nimio plus coalita barbaries iſſet peſſum equata ſolo, vt aliquando nobis ineſſet illa ingenij fœlicitas, quę te, repurgata vernaculæ barbariei vitiligine, haud quaquā deſtituit. Quantū profecto tibi ſummus ille magiſtratus, cui præes, docta prudētia, ſumma eloquētia, irrefragabili cōſilio tuo mirū in modum pręfulgens, tibi inquam debeat, nullus eſt, vel mentis funditus expers, cui non liquido conſtet, his pręſertim, qui πολυμαθιαν, qua ipſe polles, in te couſummatam perceperunt. Exigit, immo eſt lagitat muſarum chorus, vt ſignificantius tecum agam, totoque ferar animo ī tui nominis gloriā, ſi modo is ſum, qui tibi ī maximo et doctri

Rogerius barme pręſes parrhiſienſis.

ne,& magiſtratus faſtigio diu iam conſtituto ad laudē aliquid poſſim adiicere. Sed iampridem meus geſtit animus clariſſimum Ioannem præpoſitum in prima decuria curiæ centenariæ regium conciliatorē qualicunque noſtra oratione complecti,qui primus in galliam Franciſci Patricij Senenſis de ciuili Inſtitutione libros aduehendos curauit,quos nunc obſcuritatis nubilo ampliſſime diſcuſſo, omni ſqualore deterſo,leuigata ſalebrarum aſpredine in omnium venire poteſtatem conſpicuum eſt. Præpoſito quantum debet ciuitas, tantum tibi regnum debere palam quandoque fiet. Illud magnum profecto, & ciuile eſt,hoc autem maximum, Regiumque eſſe conſpicitur. Quādoquidem eiuſdem patricij libri nouem de regno,deque regni inſtitutione(quos calamo ſcriptos humanitate tua noſtrā nūc muſeā adornant ſupellictilem)hos de ciuili inſtitutione breui comitabuntur. Tibi igitur iureconſultorum doctiſſime. Præpoſitoque viro integerrimo gratias debent immortales,& regnum,& ciuitas. Nam antipelargoſis vobis fieri non poteſt,qui hoſce prçclariſſimos cum ciuiles,tum regios codices(qui ad hanc diē Cimmerijs obuoluti tenebris penitus latuerāt)ex nobiliſſimis Italiæ bibliothecis induſtria veſtra peruigili ab edaci carie,vetuſta putilagine,mordacique vermium corroſione vendicaſtis. Perge precor vir cōſummatiſſime,omnique macte ingenio, & virtute de literis (vt cepiſti) benemereri. Hæ nimirum cultoribus ſuis præmium rependunt digniſſimum,atque,quod pyrrhias ille ithacenſis teſte plutarcho factitaſſe dicitur. benemerito bouem immolant,fructumque reddunt(vt dicitur)centuplum. Nam et virtutum prçmia tribui merentibus theodo.& valenti.conſtitutiōibus ſacris cōuenit in.l.vlti.C.de ſtatuis et imag.& in.l.j. C. de aſſeſſoribus. Vale.latinæ lingue deliciū. Ex çdibus pleſſijs Parrhiſijs decimo Kalendas Decembres Anno duodeuiceſimo ſupra quintum neſtora.

Ioannes prçpoſitus ſenator parrhiſienſis.

Joannes ſauigneus caſtrileraudianus CLARISSIMO VIRO IOACHIMO TVDERTO ALTERI PRAESIDI ASSESSORIQVE PICTAVICO SALVTEM.

ALEXANDRVM PHILIPPI MACEDOnis filium æquiſſime præſes Ioachime, egregia inter dicta, haud parum quidem multa, quibus eum benigna humani generis parens natura, ſupra quam dici poſſit, illuſtrauerat, identidem dicere ſolitum accepimus, ſe mitiſſimæ benignitatis trophæum omnibus mortalibus præripuiſſe, nedum in beniuolentiæ arena cuipiam vnquam herbam (vt dicitur) porrexiſſe. Magnum profecto illud, & Hercule, immo vero Ioue Hammonio progenitore dignum. At vero quam late pateat huiuſmodi benignitatis officium, Ariſtoteles, Anaxarchus, Leonides, Parmenio, Perillus, Demades, alij quoque Alexandrinæ domus aulici perceperunt. Quanta autem fuerit attalicorum regum largitio publicæ illæ bibliothecæ pergami vel habunde teſtantur, Opus nimirum multo præclarius, multoque ſpecioſius, quam (vt ait acerrimus ille horridulæ barbariei proſcriptor valenſis) imperium ipſum propagaſſe. Itaque obtulit mihi vir ſane egregius, eruditioniſque haud proletariæ amantiſſimus, ne ex beneficorum albo diſpungeretur, librum vnum manu ſane parrhaſia, hieratica papyro, niloticove calamo exaratum, ſed qui ſui authoris ſyncæræ fidei (quantum coniectura ducor) minus reſponderet. A cuius lectione teterrima ignorantiæ monſtra (quæ chirographiarij certe culpa diuinum opus obſederant) ab ipſo ſtatim limine paululum temporis me retraxerunt, ac velut cantherius pondere ſuis viribus impari onuſtus in porta (quod aiunt) cecidi. At vero deo imprimis optimo maximo confiſus, doctrinæ deinde varietate, multifariæ quoque eruditionis miſcellanea pellectus, operæprecium me facturum putaui, ſi in eo perlegendo, eruderando, obiterque emendendo aliquid & olei, & operæ impenderem. Verum quum colophonem (vt dicitur) addidiſſem, maionum noſtrorum, etiamnum ſynchronorum veſtigia imitatus patronum tutelarem, cuius auſpicio patricius excuſſo ſitu puluereo, explicatis alis, glabriore facie nunc primum in lucem prodiret, nan=

cisci mihi subinde certum erat. Et si arena numerosiores, qui huius operis dedicatione exultarent, vltro, velut vrbes in Thimothei Atheniensis nassam ingredientes certatim sese offerrent. vnum tamen te mi Ioachime (quem sine laudis præfatione nominitare non possum) inter quamplurimos graues viros deligendum curaui. Quippe cui musæ ausoniæ paulo minus debent, quam Athenienses Ptolemæo illi Philadelpho, qui nobilissimam ingenti impensa Alexandriæ bibliothecam constituit, in qua septuaginta milia librorum volumina, proposito haud paruo scriptoribus premio, qui illuc libros suos literarij trophæum certaminis, tanquam in sapientiæ theatrum, doctrinæque palestram conferrent, publicis philosophantium studijs, ingeniorumque exercitationibus patebant. Tu proculdubio vnus (vt de platone dicebat antimachus) mihi es instar omnium, qui viros bonos idest (vt ille ait) literatos, dicendique peritos diligis, foues, admiraris. Age vero quum laudum tuarum fragmentum aliquod recensere mihi in animo esset, accidit quod mihi inquam humillimo homuncioni, tua beniuolentia freto, inter cænandum, prandendumve tecum tua in oppido quam magnifica, dapsilique domo sepiuscule vsuuenit, vt quum amplissimos omnis generis cibos attalicis, cleopatricisve conditionibus haud parco sumptu conditos impigri tui pocillatores, præstantesque diribitorij splendidissimis, & pellucentibus mensis apponerēt, in tam proflua, tamque varia ciborum scaturigine quem primum offulatim gladiolo (vt fieri assolet) discinderem, vel solo visu pastus, semisaturque hesitarem. Sic quoque in tam copioso, & pene incredibili laudum tuarum agmine, animo quasi consternatus desedi, vsque adeo vt si virtutum omnium, quibus ipse polles, aliquam præripuerim, reliquas omneis ingemiscere statim conspicerem. Coeunt igitur sorores illæ, adamantino colligatæ vinculo, quibuscum is, Redis, lucubras, dormis, loqueris, cogitas, insontes absoluis, sontes causa non indicta condemnas, ac denique tanto iustitiæ, æquitatesque libramine, morumque seueritate maximam (cum venia & pace dixerim) aquitanicæ prouinciæ iurisditionem regis, gubernas moderaris, vt nulla in parte furibus, siccarijs, gladiatorihus, nec nocturnis quidem incubatoribus, nec diurnis grassatoribus oppressa sydereţur. Sed vnde (inquiet aliquis) tot virtutum agminatim coeuntium excerpta sunt seminaria? Ingenue profecto fatebimur hoc tibi tuisque hereditarium esse. Quippe qui patrem Ioannem Tudertum virtutis, iustitiæque symbolum, libellorum, ac postulationum parrhisijs præfectum (quem requæstarum magistrum vocitant) iuxta & supremæ curiæ amphictyoneæ (quod parlamentum dicimus) aquitanicæ prouinciæ apud Burdegalam primum præsidem habueris meritissimum. At qui dum nomophilacium illud tum parrhisiense, tum burdegalicum teneret, ob admirabilem iustitiæ tum constantiā, tum grauitatem, aristidi atheniensium iustissimo cōparari potuit, qui testaceis exactus suffragijs maiorem ac prius laudem non modo meruit, verū gloriosissime quoque consecutus est. Quo vita functo

non minus eleganter quã vere passim dictum fuisse accepimus Nomophi latium gallicum exçcato cyclopi simillimum, quod etiamnũ de alexandro macedone demadem dixisse plutarchus cheronçus testatur. Tui præterea nominis laudes non obtenebrant religionis dotes, quarum vas electiõis, pi= xisque amaricina fuit antistes, ac comes Cathalaunẽsis, prothomysta sãctis simus patruus tuus, inter Primarios galliæ belgicæ episcopos doctissimus, Inter doctos religiosissimus, inter vtrosque dum viueret clarissimus. Por= ro ab his, cæterisque auis, abauisque tuis vngniculi latitudine neutiquã de= liras. Quod turpissime lysander ille Lacedęmonius, ducens ab hercule ge= nus, a quo quanto nobilior erat, tanto obscurius degenerauit. Nimirum ho= diernis itidem temporibus domus tua est iuris custodia, oppressorum asy= lum, flagitiosorum scopulus, æquitatis officina. naufragorũ portus, ara sup= plicum. Videris præterea mihi alexãdro imperatori Romano similimus, qui in conuiuio doctos omnes adhibebat, dicens se literatis sententijs etiam= num fabellis recreari, ac pasci. Est proculdubio viro eruditissimo, ac ciuili (qualem te esse nostratium nullus est qui nesciat) suauissimum condimen= tum philosophica, literariaque mẽsa. Vt pote tibi homini bonarũ discipli= narum alumno, qui ex fonte illo in insula Chia scaturiẽte guttulam nullã libaueris. Cuius potus tametsi suauissimus, homines tamen insipientes, ac melitide stupidiores reddit. Castalij autem illius fatidici liquores ampli= uagos vbertim, ac coronato crathere hausisti. Ad hæc cauillum illud, quod in dercyllidæ caput a iuuentute spartana contortum est incutietur minime, nimirum quia prolem sustulisti numerosam, ex qua non gracchi (quorũ pa ter prudentissimus fuit) sed catones, non syllæ sed fabricij, nõ Dionysij sed aristides futuri sunt. Quandoquidem filios tuos mauis virtutum, discipli= narumque laudibus multifieri, quam multifaciunda latifundia (pausaniæ cleombroti exemplo) possidere. Ad hoc Solonis lex præcipue laudatur, qua quidem sanciuit filium nequaquam parenti necessaria vitæ subsidia debere, a quo nullam artem accepisset. In cuius legis pœnam venis contra= rijs (quod aiunt) vestigijs. Sed vereor ne tibi homini grauiorib⁹ vehemen ter occupato videar turture loquatior, ne ve Momus quispiam æsopicus la conicam lusciniam me esse conuitietur. Cui intrepide quidem respõdebo. Nam quanta res est (vt Cleomenes spartacus dicebat) tanta & oratio qua vteris esse debet. Sed ad portum proram diuertamus. Nunc igitur exeat vir integerrime tuo præsidio, auspicioque tersum, nitidum, perfricta fron= te inuerecundum, nostra dolabra mendis plærisque vendicatum Francisci Patricij Senensis de reipubl. institutione opus sane magnificum, vtile, co= piosum, in nouem libros haud temere (vt arbitror) partitum, mellifluam diuinæ illius nouem musarum harmoniæ symphoniam (herodoti instar) adequantes, quos rite a librorum numero enneades vocitauero. A quorum lectione sinistra natos minerua, quos Græci misocalos vocant quasi om= nem literarum elegantiam, nitoremque dicendi perosos, ab omnibus do= ctrinis humanioribus abhorrentes, procul quasi profanos abesse iubemus.

Hæc est trina vsus mnemosynesque filiarum ternio, itidemque encyclopędia illa quasi orbiculata disciplinarum nouena series, quæ philosophia dicitur, suis comitata pedisequis. Hinc principum salutaris institutio, hinc procerum aristocratia. Hinc ciuilium disciplinarum instituta, hinc Grantoris quadriuium, hinc legum obseruationes, hinc plæbeiorum democratia, hinc Rhetores elegantissimi, hinc oculatissimi pictores, hinc ingeniosiores architecti, hinc arbores, flumia, fontes, antiqui ritus, militia. Denique quicquid ad ciuilem institutionem pertinere vnquā visum est, suo clausum gremio complectitur. Hoc igitur nostri quicquid est studij, tibi dicare visum est, non ambigimus quin munuscula sæpe deo grata sint ex paupere mensa, nec solet e puris spernere fictilibus. Probauit generis humani redēptor christus viduam pauperculam, quæ in templi dei gazophilatium æra duo minuta, quum ei plura nō forent, pia mente contulisset, Phidias Atheniensis vastam leonis molem ex vnguibus, & pythagoras præ longam herculei corporis faciem ex vestigio, plātaque coniectauit, Sic tu syncęrum erga te amorē nostrum ex hoc, vel minutulo farris, salisque granulo singularem obseruantiam in te meam dignoscas, ditior factus hecatomben dicabo, Vale præsidium ac dulce decus meum. Parrhisijs decimo Calendas Decembres. Anno domini duodeuicesimo supra sesquimilesimum.

¶ Eiusdem Endecasyllabon ad lectores.

¶ Surgit qui fuerat diu peresus.
Blattis, ac tineis, sepultus olim
Fatum perdomuit liber superbum.
Quicquid cecropidæ stati solones
Iuris constituunt, sagax lycurgi
Phrasis quicquid habet, vel architecto
Quicquid artis inest, pius noueno
Præsul patricius docet libello.
Nempe vt sunt sophiæ nouem parentis
Gnatæ, quæ parili vigent elencho,
Sic libros totidem senensis edit,
Quis omnem facili statum tenore
(Qui cœlo tegitur) licet tueri.

¶ Claudij Tuderti pictauici ad lectores Exasticon.

Amphion dircæus adest, hic numina phœbi,
Hic videas dulces bellorophontis aquas.
Non aliter cecinit lesboi musa poetæ,
Postibus apponat victus apollo chelim.
Tristia meonio non pandit prælia versu,
Historiæ mel adest, dogmata multa patent.

INDEX REFERTISSIMVS EORVM QVAE in sequenti opere continentur, Sed non te fugiat lector punctum quod foliorum numerum pręcedit priorem chartę faciem indicare, quod vero sequitur, alteram, Hoc vnũ tamen obiter te moneo. Si nostris in epistylijs, annotationibusque margineis literam pro litera, verbum pro verbo, aut quid (quod vitio dandum foret) a calchographis nostris luxatum depręhenderis. ad indicem hunc, fidelem annotationum nostrarum censorem confugies, quem ex toto opere curiose collegimus.

¶Indices eorum quæ primo volumine continentur,

¶ Tituli libri quarti.

¶ Tituli libri quinti.

Errata in indice ex pręlo animaduersa.

	Sic legitur	Sic legendum
Aegyptiorum mos &c,	.cxi	.cx
	Aelius	Aemylius
Aesopi tragici &c,	luco	lurco
Ager effaus	effaus	effatus
Agricolę in remp. &c,	.xvi	.xiiii linea 4
Alexandri pedagogus	.xvi	xxi.
Apis	xxii.	xxiiii.
Astutia, astu	lxxix.	lxxi.
	Atilas	Atlas
Babilonis altitudo	.xviii	.cxviii
	Britanorum	Britānorum
Buxus	xviii.	xvii.
Caia cicilia	.lxii	.lxiii
	gymnusophistę	gymnosophistę
Homerus	laceratuus	laceratus
Homerus & hesio.	cœui	coeui
	Ichthophagi	ichthyophagi
Illiteratus homo &c	xxviii.	xxi. linea 28
Neocles	xxxix.	lxix.
Nequid nimis	xxix.	.xxxix
Orationis duo &c	xxvii.	xxvi.
Pauperes diui &c	cxv.	xcv.
Pausanias	.xciii	.xciiii
Porcia catonis	xlii.	lxii.
Porta	.cxviii	.cxvii
Scortum corium. Secundus numerus scilicet cxxxiiii vacat		
Scythæ	lv.	.lii
Secutores	.xxx	.xxxvi
Secunda mensa	lxxxvi.	lxxxi.
Senæ laus	.cxxv	.cxv

In epistola liminari legitur ęquitatesque pro ęquitatisque col. ii linea xix

❡AD SENATVM, POPVLVMQVE SENENSEM FRANCISCI PATRICII SENENSIS, PONTIFICIS CAIETANI.

❡EPISTOLA.

DIVTVRNAE PEREGRINATIONIS meę honeſta cauſa efficit, vt deſyderium optatæ patrię longe tolerabilius perferam. Nam ſi qua alia ratione tādiu abfuiſſem, certe ſenio, atque mœrore iampridem cōfectus eſſem. Sed pontificij Caietani, cui per religionem chriſtianam præſum, munere impeditus, ęquiore animo patria conſuetudine. & ſuauiſſimis cōciuium meorum ſermonibus hucvſque carui. Eblandita tamen mihi non parua ex parte amœnitas caietanę vrbis, & ciuium in me indulgentia. Qui nō vt peregrinum, & aduenam. ſed vt indigenam, ac cōciuem me, omni officio, omnique pietate cōplectuntur, Additur etiam mirifica quędam regionis vbertas, & admiranda cœli ſalubritas, quæ homines ad multam vſque ętatem ſanos incolumeſque alit. Proinde minus admirandum eſt Scipionem Affricanum ſolitum fuiſſe dicere ſe repueraſcere, cum ad Caietam vna cum lęlio amico ſuo Conchas legeret. & vmbilicos. Nunc autem negocijs quibuſdam neceſſarijs expeditis, effectiſque pro tempore rebus alijs quibus vrgebat, ſpero me aliquando in patriam profecturum, Tum vt eius deſiderio me tandem expleam, tum vt ciuium vernacula feſtiuitate fruar. Interea tamen dum abſum, partiū mearum eſſe duxi, libros quos nuper de Inſtitutione reip. abſolui, ad illuſtrem ſenatum clarumque populum Senenſem mittere, vt aliqua ex parte conciues mei me reducem in patriā cernere poſſint. Nihil enim eſſe poteſt quod magis hominem indicet q̄ ſermo. Senſum enim mentis aperit, & animum ipſum exprimit. qui & diuinus eſt, & maxima, atque optima hominis pars eſſe perhibetur. Hinc illud Socratis cum tacenti adoleſcenti ait. Loquere vt te videam, cū non ex corporis facie, ſed ex animi habitu hominē intuendum eſſe cenſeret. Nec adeo arrogans ſum, vt pręcepta ciuilis ſapiētię viris Senēſibus me tradere poſſe exiſtimem. Cū hoc mihi omnino perſuaſerim mihi de humana ſocietate pręcipi poſſe, quod veſtris īſtitutis, ac legibus nō omni ex parte perfectū abſolutūque ſit. Recenſebo tamen vetera nonnulla quę auditu fortaſſe non erunt iniucunda. Et ſi lautam ſupellectilem veſtrā non illuſtrabūt, oſtendēt prorſus priſca conſuetudine inſtituta veſtra cōprobata eſſe, & e ſapiētię fontibus hauſta. Gratum enim viatoribus eſſe ſolet, eorū veſtigia terræ, qui recte ambularūt. Et optimi gubernatoris eſt ea arte curſum dirigere, qua facile plurimi in portum delati ſunt. ❡Vnū tamen patrio iure impetrare cupio, vt vindices librorū meorū eſſe velitis. Scio enim obtrectatores mihi nō defuturos. Et pręſertim cum cernam ſingulos quoſque ſcriptores præclariſſimarū artiū ab illis ad vnū vſque laceratos eſſe. Et homerū imprimis, qui poe

Ex ſecūdo de Oratore.

Sermonis vis.

Socratis dictū

Homerus ab īuidis laceratus

zoilus Homeromastix.

tarum parēs fuit,& omniū disciplinarū dux,is emulos cōplures habuit,& zoilum pręcipue macedonē,qui vt īgeniū suū diuino poetę preferret ausus est in Iliadem,Odisseāque scribere. Cognomēque inde verberatoris homerici affectauit. ¶ Qui igitur inuidiæ morsibus carere potero nisi vos adiutores, ac vīdices impetraro? Sed si forte vicio mihi detur,& pręsertī ab ociosis, atque oscitātibus,qui in alienis libris ingeniosi videri volūt,& illis inuidēt quibus esse pares animo desperāt,quod plæraque a Gręcis scriptoribus trāstulerim, & cōplura etiam ex latinis acceperim, inque vsum meū cōuerterim. His respondēdum esse censeo me parū admodum fidei rebus meis facturū fuisse,si solum auctoritate mea niterer, Et pręsertim in ciuili institutione quę exemplis potius est persuadenda quā argumentis extorquenda. Est & pręterea hec cōsuetudo omniū scriptorū,vt aliena suis misceāt, Tum vt certiora scribāt, tum vt gratius iucūdiusque legantur. At qui vt Flauius albinus,ait, Fructus quidem legēdi est ęmulari,quę in alijs probes. Et quę maxime inter aliorum dicta mireris,in aliquem vsum tuū oportuna deriuatione cōuertere. Aphranius quoque togatarū poeta cū respōsum afferret. His qui eū insimulabant, quod plura sumpsisset a Menandro. Fateor (inquit) accepi nō modo ab illo. Sed vt quisque habuit quod cōueniret mihi,& a latino etiam quodcūque me non posse facere melius credidi. Pręcepit etiā Quintilianus,quod & Macrobius recensere nititur, Apes nobis imitādas esse,quæ diutius vagātur, vt flores carpāt. Deinde quicquid attulerint disponūt,fauisque suis inserūt,succūque varium proprij oris spiritu in dulcissimū illum nulli similem mellis saporem cōuertūt. Hoc etiā sentire videtur Cicero cum ait. Nos quidē ea tuemur quę dicta sunt ab his quos probamus,eisque nostrum iudiciū,nostrūque scribēdi ordinem adiungimus. Neque hoc nouū,neque inusitatū videri pōt, Cum cernamus oēs auctores cū Gręcos,tum Latinos manifeste aliena ī rem suā cōuertere. Multa Plato a Pythagora,cōplura Aristoteles a Platone, Pleraque Theophrastus ab Aristotele accepit,quęquidē ex eorū libris facile cerni possunt. Omitto Chrisippū qui tāta licētia aliena accepit, vt cū Euripidis Medęam quasi totā arripuisset,per risum discipuli Medęam Chrisippi non Euripidis tragœdiam illā appellabāt. ¶ Ab Homero autē non modo poetę omnes decurrunt,vt flumina oīa ab oceano defluūt,verum scriptores etiā aliarum rerum. Nam & Strabo Cretensis totus Homericus est, Et Dio, & Philostratus,& innumerabiles alij. Latini etiam a Græcis,& a nostris magna cū libertate acceperunt. Et Cicero in primis qui a Platone,& Demosthene magna ex parte decurrit. Et virtutes omnium Gręcorum quos probauit in latinū eloquium transtulit. Sic Quintilianus a Cicerone manat, & oēs qui post eum latinæ,& elegāter dicere conati sunt. Vergiliū etiā nō puduit milia versuum ab Homero trāsferre,& affectus omēs imitari. Sic etiam ab Hesiodo, Apollonio, Theocritoque plurima accepit. Sumpsit quoque plęraque a Latinis. Et cum nonnullos minima ex parte probaret,rogareturque cur eos legeret,& excerperet. Respondebat se margaritas ex fœno legere. Grati tamen animi esse duco eorum nomina profiteri,quos imitamur, & a quibus accipimus. Nā ingenui pudoris est (vt ait Plynius) fateri per quos profecerimus,&

Lectionis fructus.

Chrysippi Medęa.

Vergilij dictū

hæc quasi merces authoris iure optimo pensitāda est, ne fures esse videamur. Ad hanc sententiam Cicero loqui videtur, cum ad Brutum ait, tu quidem a Neuio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti. Nos quoque docuit Thales Milesius. Nam cum senex admodum admirandam quandā rationem de sole commentus esset, Eandem Mandritum Philosophum prienensem edocuit, quaquidem noua inuentione ille delectatus, cum prius gratias egisset, optare iussit quam mercedem pro tanto documento rependi vellet. Cui Thales. Satis inquit mihi fuerit mercedis, o Mandrite, si id quod a me didicisti cum proferre volueris tibi non asciueris, sed eius rei me potius q̄ alium repertorem prędicaueris. Non igitur id mihi vicio dandum erit, quod antiquis omnibus concessum fuit, & inter eorum laudes connumeratum, & pręsertim cum doctiores essent, & minus alienę opis indigerent. Ab eiusmodi igitur reprehēsoribus. & dignitate, & auctoritate vestra me tueamini opus est, viri senenses, & doctrina, ac sapientia defendatis. Nihil enim aliud causę esse puto cur summos viros, magnosque pricipes, ac populos ī suis libris scriptores implorent, nisi ꝙ maliuoli, & obtrectatores lōge magis obloqui, atque oblatrare formidant in eos, quos talibus defensoribus munitos esse cernunt.

¶INDICES earum rerum quæ primo volumine continentur.

❡AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMVM FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI DE INSTITVTIONE REIP.

❡Prefatio.

INSTITVENTI MIHI SIXTE PONTIFEX maxime lucubrationes quasdam meas de ciuili societate literis mandare, Modesta sane cogitatio occurrebat, quę industriam meam non parua ex parte remitteret, plerosque enim fore verebar, qui me petulantię, ac lenitatis accusarēt, vt qui ea attingere auderem, quę summo ingenio exquisitaque doctrina philosophi, atque oratores, omni studio, omnique diligētia tractauerūt, & presertim nostris tēporibus, cum minor doctissimorū hominū numerus sit, minorque librorum copia, quam priscis illis seculis, quibus disciplinę omēs bonarū artium, vbique gētium florebāt, & singulę quęque nobilissimarū vrbiū bibliothecis multis voluminū milibus refertis habūdabāt, quibus respōdere possem, par esse omnibus oīa experiri, multūque ocij a rebus suis illis dari, qui alienę modum statuant industrię. Labor enim hic meus nō illiberalis, si paucis proderit, nemini tamē obesse poterit. Possum etiam mitius, modestius que agere, & prę sertim cū his qui ęquiores erūt, neque iuidia laborabūt, me hoc consilio munus scribendi de institutione reip. accepisse. ꝙ antiqua satis esse viderentur, & alijs gentibus, precepta, ea quę a summis illis viris scripta sunt. Nō enim perpetua semper esse possunt, nec omnibus honesta videri oīa, quę de ciuili vita prescribuntur. Mutantur quidē hominū mores, & iudicia sepe numero in varias partes distrahuntur. Proinde minus admirādum

Aristoteles honestū q̄uo finierit.

est Aristotelem a solo euētu honestū definiuisse. Cum ait, id esse honestū, ex quo aliquis splendor, aut honor ad eum manauerit, qui aliquid gesserit. Et Cicero id honestum esse dixit, quod multitudinis rumores laudant. Ciuilis enim illa laus popularem auram captat. Idcirco vix diutius stabilis eē potest,

Musica ī ꝑcio apud grecos

Epaminūdas musica delectatus.

Themistocles indoctior habitus neglecta lyra.

cicero ī tuscu.

Atheniēsibus licuit sororem ducere vxorē.

aut omnibus pariter placere. Neque verum est quod sibi plerique persuadēt, Nihil rectū esse nisi quod suis moribus conuenit. Nihilque turpe, nisi quod ab illis abhorret. Nam libera sunt hominū iudicia, Et quisque ad ea studia incēditur, quę patria cōsuetudine laudātur. Musices laus in omni Grecia q̄ maxima habebatur. Nec quisq̄ satis egregius, satisque eruditus, videri poterat, qui eiusmodi disciplinę expers eēt. Quocirca inter excellētes Epaminundæ Thebani virtutes eum commode ad numerum saltasse referūt, & scienter ad modum ad cytharam cecinisse. Et Themistocles cum in epulis oblatam sibi de more lyram recusasset, habitus est indoctior, vt refert Cicero. Romani vero hanc laudem in suis imperatoribus minime desyderauerunt, quamquidē tanti Socrates apud Platonem facit, vt mutationem quoque musices periculosam reip. arbitretur, perinde ac si ciuiū fortuna ex fidibus penderet. Licuit Atheniensibus eodem patre natā sororē vxorē ducere. Quod & multi alij, &

in primis Cymon Milciadis filius effecit. qui Elpimicem germanam soro rem duxit. At id apud Romanos non modo nephas, verum execrabile om nino fuisset. Virgines spartanę ante nuptias luctabantur in palestra. Viduæ autem mercede conductę in scœnam prodibãt. Quis igitur Romanis tẽpo ribus, aut nostris etiam hoc ferret? Contra vero quędam nostris hominibus pulchra videntur, quæ ab aliis improbantur. Vxorem in conuiuium ducere laudi est, apud Gręcos vero nephas. Tenẽt primum locum ędium nostrę fœ minę, & in celebritate hominum versantur. Illorum autem in penetralibus sedent, neminique ad eas aditus est. Et raro admodum prodeunt. ¶ Hæc & similia multa inueniuntur, quibus docemur non omnino alienum esse ciuilia præcepta nostro tempore perscribere. Et ex diuersis veterum voluminibus quæ optima sunt deliberare. Ex nostris quoque moribus quęcũq; vtilia vide buntur admiscere. At qui si impar diuinis illis ingeniis omnino ero, non pu debit eorũ vestigia venerari, & cũ Persio dicere. Ad sacra vatũ carmẽ adfero nostrum. Et si ex primis subselliis spectare nõ potero, honeste in terciis quar tisq; sedebo. Licet enim de eisdem rebus complures scriptores legere, nec prę cipuis illis solum contenti esse debemus. Vera nanque est sententia Plynii, qui cuidam, ꝙ minus probata volumina lectitaret, respondit, nullum se librũ tam malum inuenire qui non aliqua ex parte prodesset. Multi græcorum de ciuili societate scripserunt. Et in primis Pythagoras Samius, a quo Croto niatæ, omnesque fere Italię populi pręcepta reip. acceperunt. Summa laude extulerunt veteres duos pythagorę discipulos zaleucum qui leges Locrenti um scripsit. Et Charondam cuius institutis vsi sunt Capadoces. Fuerunt eti am Pythagorici Parmenides & zeno qui Elęam Lucanię vrbem commu nem patriam ciuilibus præceptis optime instituerunt. Tarentini quoque Py thagorica præcepta tenuerunt, et Architam egregium ciuem quasi præcepto rẽ popularis disciplinę diutius obseruauerunt. Hippasus lacon patriam rem pu. scripsit quinque voluminibus. Endoxus Gnidius ciuibus suis leges & ci uilia præcepta tradidit, sicut & prothagoras Abderites Tyriis Phaleas Car thaginensibus. Ephorus Cretensibus, Hyppodamus Milesius de optimo etiam statu reip. scripsit. Sic etiam Heraclitus Ephesius Eschines etiam Mi lesius inter scriptores habitus est. zeno Citticus Stoicorum princeps de ci uili societate libros ędidit. Eius auditor Chrysippus ea licentia de Rep. scri psit, qua plęraque alia. Nam & matrum & filiarum congressum permisit, & alia multa quæ sermonem reformidant. Complures etiam alii ciuilis socie tatis præcepta literis commendarunt, quos consulto pretereo, ne nimius in re minus necessaria esse videar. Sed Plato, & Aristoteles sicut omnibus aliis in rebus, sic in ciuili institutione ceteros omnes antecellunt, quorum quidem li bri non modo legendi sunt, verumetiam ediscendi. Peregregius quoque ha bendus est in alio quasi ciuili genere scribendi Xenophon socraticus, qui pę diam Cyri scripsit, quam tanti fecit Scipio Africanus, vt eam se lectitando contriuisse gloriaretur. Multa scite ac sapienter dicit. Et quæ omni ex parte vrbana præcepta adiuuãt. Tenuit cum eo similitudinem quandã quasi emu lus Onesicritus, Diogenis discipulus. Nam sicut ille Cyri pędiam, sic hic

Diuersi homi num mores.

Qui de ciuili societate scrip serint.

Legislatores.

Cyri Pędia.

Alexandri tyrocinia prosecutus est. Meruit & laudem suam in eodem scribendi genere Euphranitus olympius. Nam Antigonum regem instituit. Et regni præcepta ad eum scripsit. Ex nostris autem solus (vt arbitror) Cicero emicuit, qui sex illos suos eloquentissimos libros scripsit, cum gubernacula Reipu. teneret, vt ipse ait. Hi cum multis alijs periere, quorumquidem desyderium me impulit, vt tentarem quid meditari possem de ciuili societate. Partem illam de somnio Scipionis omnino intactam relinquens, quę diuina quadam sapientia ab eo scripta, naufragium supernatauit. Quod si Aristoteles ęquum esse putauit rursus de rep. scribere, cum Platonis (apud quem duo deuiginti annos operam dederat) libri in manibus essent. Et si Theophrastus eodem exemplo cogitationes suas de eadem re literis mandauit, cum Aristotelis pręceptoris ciuiles libri magna gloria legerentur. Cur erubescendum mihi erit si quod scripsero, cum Ciceronis volumina interierint? Nec latini alij inueniantur qui de ciuili societate scripserint? Sed si patrocinium causæ meæ susceperis pater clementissime, magna me molestia liberabis. Nam cum sis omnium philosophorum, ac theologorū nostri temporis maximus, possisque cum omni antiquitate certare, facile omnes tuo iudicio contenti, conticescent. vel si qui obstrepent, licebit mihi dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam referunt. Qui cum in magna populi contione libros suos legeret, & cum auditores omnes præter Platonem reliquissent, Legam inquit nihilominus, Plato enim mihi vnus instar est omnium. Non equidem ingenium tuum minoris facio, quam Antimachus, Platonis ingenium faciebat. Idcirco tu mihi sis instar omnium. Et si hæc mea probaueris edantur iube. Sin secus donentur marito veneris. Vereor tamen summopere ne huius voluminis lectio importuna nimis numini tuo esse videatur. Diuina enim mens tua magnis consilijs cogitationibusque occupata, quibus pene vniuersum terrarum orbem gubernat, indigna est his interpellationibus vexari. Sed fretus facilitate tua, qua regibus principibusque omnibus præstas, oro, atque obsecro paululum quippiam ocij a summis negocijs tuis eripias. Et his nostris meditationibus lectitandis impartias, vt partem actionum tuarum musæ illæ, quę te ab ineunte ætate semper aluerunt, iure suo sibi vendicare videantur.

Quanti Platonem fecerit Antimachus.

¶AD SENATVM POPVLVMQVE SENENSEM.

RADAMANTHVS GNOSIVS VIRI SE= nenſes, Vir fuit ſumma iuſticia, ſummaque ſapientia. Is ciuilia inſtituta Cretenſibus dare conſtituit. Verum cum cogitaret auctoritatem ſuam nō ſatis eſſe ad ea quę ſcripſerat perſuadenda varijs populis (erant eo tempore ī Creta plurimę vrbes, Sed præter ceteras illuſtres tres, Gnoſos, Cortina, & Cydonia) commentus eſt ſe iouem, (quem pręſentiſſimū deorum fabulabantur,) in conſilio habere, cuius nutu ſingula quęq; decreta ad Cretenſes deferret, quo inuento ciues pene omnes dicto audientes habuit & ad frugalitatem ęquitatemque redegit. Longe poſt Minos animaduertens adhuc multa ſapientię modeſtię que pręcepta deeſſe, ſectatus Radamanthum in antrum iouis deſcendit, vt ait Plato in libro de legibus. Et noua quędam inſtituta deferens, cōſulta, mādataque iouis eſſe diſſeruit. Qua perſuaſione Minos principatum, Cretenſes autem maris imperium primi mortalium conſecuti ſunt. Hunc imitatus eſt Lycurgus, & legum ſuarum Pithiam auctorem eſſe Lacedemonijs perſuaſit. Hæc mecum animo volutanti occurrebat mihi optimum factu eſſe, ſi pontificem maximum ſixtum, virum ſapientia, & doctrina pręſtantiſſimum, & religionis chriſtianę numen ſanctiſſimum conſiliorum ſententiarumque mearum auctorem facerem, cum quo ea quę probaſſet longe magis facilem perſuaſionem apud quaſque gentes, ac nationes haberent, propter mirificam eius dignitatem, atque auctoritatem, Tum vt geniū fœlicitatis libris meis adhiberem, qui inuidiam vinceret, & eos ab omni obliuione liberaret. Hac opinione ductus libros numini eius dedicaui, Is ſereno vultu excepit, & inter obeunda totius orbis terrarum negocia magna diligentia lectitauit, laudauit, probauit, edendoſque omnino eſſe cenſuit. Diuino igitur ſixti iudicio fretus non formidabo volumē hoc, quantuncunque eſt, omnibus hominibus lectitandum exhibere. Et præcipue ſi principes Reip. meę, & reliquos conciues meos vindices huius operis impetrabo. Hi enim omnes ſtudioſi libertatis ſunt, Et ciuilem ſapientiam optime callent. Nec alienum hoc, aut arrogās videri poterit, cum exemplo vtar tot clariſſimorum virorū, qui ciuilia pręcepta ciuibus ſuis inſcripſerūt. Et preſertim cū ciuitas noſtra, vt non ſolum ex memoria hominum, verum ex antiquis Reip. pigneribus cerni licet diuturna, ac pene perpetua libertate vſa ſit, Adeo vt cum pleręque Italię vrbes variāte fortuna, modo a Regibus, modo a Ducibus, modo a Tyrannis tuerentur. Hæc cum paucis admodum alijs intacta ab omni ſeruitutis iugo hactenus extitit. Et ciuium fortitudine, conſilio, & ſapientia, nō modo ſe ab omni periculo vindicauit, verum in dies magis magiſq; aucta eſt. Nunc autem ad præcepta deſcendamus. Nam quæ ad patriæ laudem ſpectant alio tempore literis commendare deſtinauimus.

Radamāthus

Minos.

Lycurgus.

Ciuitas Senēſis libera.

¶ FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI, LIBER PRIMVS DE INSTITVTIONE REIP.

¶ Prestantior ne sit Respu. An vnius principis imperium. Titulus primus.

Monarchia. Aristocratia.

VETVS ADMODVM Et promulgata disceptatio est inter præclaros philosophię scriptores. Quid p̄stantius sit, quidq; ad bene beateq; viuendū aptius. An ab optimo principe gubernari, eiq; iuste imperanti parere. An in libera ciuitate optimis legibus ac moribus constituta degere. Et pla. video vtriusq; sententię adstipulatores complures esse, qui dum vnam tutantur partem, alteram diruere conantur, ancipitesq; nos reddūt, (cum ingenij laudem quærūt) quid magis optādum a mortalibus esse videatur. Nam Xenophon socraticus, cui musę atticę propter sermonis suauitatem cognomentum fuit, quāuis Athenis natus esset, & in Lyceo a Socrate institutus, tamen a Platone condiscipulo suo, quem philosophię quasi numen veteres esse voluerunt, et a plerisq; alijs eius familię omni ex parte desciuit. Pluris enim Cyri iunioris persarum regis amicitiā fecit, q̄ patrie instituta, ac disciplinę præcepta. In libris nanque illis in quibus res pręclare domi militieq; gestas a Cyro superiore refert, Bene etiam institutę reip. iusti principatum pręferre videtur. Et certe si principia humanę societatis considerare volumus, & historiarum monumenta reuoluere, inueniemus gentiū imperia, penes reges, & principes extitisse. Vni siquidem viro iuste ac legitime imperanti parere ęquius esse videtur, quam compluribus ac pene infinitis. Et, vt plerumquę accidit, imperitis rerum gerendarum. Fit enim nescio quo modo, vt quos singulos, veluti operarios ac baiulos contempserimus, Eos deinde coniunctos vix vereri possumus. Firmam etiam hanc sententiā Homeri testimonio, qui in secunda rhapsodia ait nō posse rem bene geri multorum imperijs. Accidit pręterea imitatio naturę, vt quemamodum deum vnum conditorem rerum omnium, ac motorē cernimus, cuius īperio omnia reguntur, sic nobis ęquum eē videatur dicto vnius excellentissimi principis audire, atq; obsequi. Diei pręsidem vnicum solem esse cernimus, noctis autem lunam, quam quidem inter sydera & stellas regnare aspicimus, & maiori lumine maiora astra obscuriora reddere. Sed vt ad minora descendam, nonne bruta animalia nōnulla sunt, q̄ imperio vnius obtemperant? munera imperata non detractant, & tanq̄ sub imp̄atore pugnāt. Regē suū apes habere quis ambigit? qui populum nutu & arbitrio regat, & sedulas apes ad munera obeunda, fauosq; componendos reddat. Hæc cogitatio principio fortasse vagis ac dispersis hominibus, ferarum more persuasit, vt ab agresti vita discederent, & vnū in locū congregarentur, principemq; sibi pręficerent fortitudine, prudentia, atq; eloquentia præcellētem, cuius arbitria pro legibus obseruarent. Sed vt oīa in peius descēdunt, &

Xenophon musa attica dictus.

Monarchia antiquissima.

potētia hom ines superbos,ac petulentes reddit,qui initio mites,ac faciles imperio videbantur,iniqui admodum, ac crudeles euaserunt. Populusque tyrannorum sœuitiam, iam pertesus de libertate aliquando cogitauerit. & qualem potuerit remp.ciuilemque societatem constituerit, Sicque quasi regē perpetuo loquētem leges sanciuerit, magistratus ordinauerit,qui prius parendo imperare dicerent. Nec admirandum censeo quod populi, reges, & principes exegerint,sibiq; consuluerint,Cum raro admodum accidit,principem eo animo regnare, quo imperium accepit. Ex tanta ac pene infinita Cæsarū serie,qui omnes imperio deteriores facti sunt, Vespasianus solus omnium ante se principum,in melius mutatus est,vt Cornelius Tacitus refert. Vnde nō inscite Mimus ille scurra Claudij Neronis dicere solebat.Bonorum principum facies in vnius annuli pala facile perscribi posse. Vt facete admodum Flauius Syracusanus meminit, qui etiam ait Diocletianum dicere solitum. Nihil difficilius esse quam bene imperare. Initia principatus faciliora sunt, quo ad populi fauorem sibi concilient. Sed postquam potiti rerum sunt sæuicia,ac libidine omnia pessundant.Nullus dei metus, nulla religio eos coercet. Et tamdiu insaniunt,donec a populis opprimantur. ¶ Vera igitur mihi videtur illa peregregij illius satyri sententia,Ad generum Cereris sine cęde& vulnere pauci descendunt reges,& sicca morte tyranni. Quęquidem mens non caret minore auctoritate. Thales enim Milesius qui primus omnium sapiens appellatus est, interrogatus a familiari quodam suo, quidnam in omni vita difficillimum vidisset, Tyrānum inquit senem. Nec mediusfidius iniuria. Nulla enim imperia difficillius exercentur,quam in homines. Vt etiam apud Xenophonta. Nullum siquidem aliud animal in pastorem suum seditiosum est, vt parcere nolit,fructusve abneget,pręter hominem,qui infensus semper in eos qui sibi pręesse,aut imperare quęrunt insidias meditatur,nouisquę,rebus studet. Facilius Athenienses Regem Cecropa, quamuis ęgyptius esset tulerunt. quam Pysistratum loci indigenam. Ille nanque minore ingenio fuit,& æquo pene iure cum ciuibus viuebat. Leges,ac iudicia ad seruandam ciuilem societatem constituebat. Cuiusquidem tempore Attica regio summopere aucta est,non modo agricultura, verum mercatura & nauigatione. Quocirca ab eius nomine Cecropia appellata est. At qui nullam aliam ob causam a poetis fictum esse arbitror,ꝙ tum iudicium Neptuni,& Mineruę agitatum sit,nisi ꝙ excolendis agris.plantandis oliuis.inserendisq; arboribus,studuerit,& mercaturę,ac rei nauticę. Pisistratus autem qui fuerit Solon ad Athenienses literis edocuit. Cum inquit,nequaquam a deo acceptum esse, quod per eorum vecordiam dira imperia toleraret,pignoraque dedissent, vt duram seruitutem paterentur,quibus verbis populum in Tyranni cędem, visus est adhortari. Non tamen hoc consilio hęc dixi,vt Respublicas omnes iustas,sinistros autem omnes principes asserere velim. Exurgunt nanque alij factiosi ciues libidine,& auaricia ducti, qui statum optimorum ciuium pessundent,vt nullo sanguine satiari possint. Et hic exitus est fere omnium rerumpublicarum vt viuant,crescant,incolumesque sint, quādiu a seipsis manus abstineant. Principes etiam legimus secundo populi rumore,in omni vi-

Cęsares impe rio deteriores facti.

Mimi dictū.

Iuuenalis.

Cecrops.

Pisistratus.

Antonius priceps philosophus.

Optima Aristocratia.

zeusis pictor.

ta imperasse. Et Cyrum imprimis Persarum regem, si vera sint quæ de eo a Xenophonte scribuntur. Et Antonium stoicum philosophū quem propter vitę innocentiam ac sanctitatem omnibus Romanis principibus pretulerūt, cum quibus si ageretur, nihil de Republica cogitandum esset. Quid enim suauius, aut magis optandum mortalibus esse posset, q̄ sub optimo rege aut principe priuatam vitam agere sine iniuria, aut populorum ambitione? Sed quia non immortales, aut immutabiles natura principes dedit, et eorum posteri, q̄ ab assentatoribus delicate admodum educati sint, deteriores plęrumque euadunt, Tutiorem vitam arbitrandam esse censeo bene moratæ reip. q̄ cuiusque principis. Illa siquidem diuturna ac pene immortalis est, hic paruo temporis curriculo senio, ac morte conficitur. Prestare etiam videtur respu. quia in principe non possunt singula absoluta ac perfecta esse. Nihil enim, vt ait, oratorum maximus Cicero. In simplici genere natura omni ex parte expolitum reddit. Quodquidem exemplo probauit zeusis, cum simulacrum Helene pingeret, Ex diuersis nanque puellis perfectam imaginem deliniauit. Alium siquidem iusticia, alium fortitudo, alium liberalitas, aut facilitas cōmendatum efficit. Vnus autem qui virtutes omnes complectatur, vel nunq̄ vt arbitror inuentus est. Sed cum in rep. complures sint, vnusquisque partē aliquam virtutis, ac prudentię habet. Quocirca in vnum collati ciues quasi vnum hominem præstant qui multiplici ingenio, ac memoria pollet, oculis pluribus cernit, operatur manibus multis, & pedibus pene infinitis nititur. Et vt Philosophorum acutissimus Aristoteles, ait. Alij quidem aliud, cuncti autē cuncta decernunt. His rationibus adductus aliquid pro ingenij mei imbecillitate de rep. scribere constitui. Et instituta quędam nostrorum temporum veteribus admiscere. Neque industriæ meę, me vlla ex parte pęnitet Natus siquidē, atque educatus sum in libera ciuitate optimis moribus, ac legibus constituta, quæ si non secundum, saltem tertium locum inter respublicas nostri temporis omnium iudicio habere cernitur. Cui si qua ex parte prodesse possem, & iuniores ad meliorem, vt aiunt, frugem redigere, id mihi iucundissimum esset. Sin secus expergiscentur fortassis aliqui. qui acumine ingenij, & doctrina maxime pręstabunt. Et opus eiusmodi congressi secundo magis vento nauigabunt, remque hanc hebetiore ascia dolatam, lima ac pumice expolitiorem nitidioremque reddent.

¶PLATONIS, XENOPHONTIS, ARISTOTELIS, ET CICERONIS LIBRI DE CIVILI SOCIETATE IN QVIBVS DIFFERVNT.

TITVLVS SECVNDVS.

INSTITVTA CIVITATIS SCRIPTVRVS Plato non Atheniensium remp. in qua natus erat descripsit Neque ciuilem aliquam societatem quę suo tempore esset, vel aliquando extitisset. Sed nouam, ac commenticiam finxit. Difficile nanque ei factu videbatur ciuibus illis iusticiam persuadere, qui ad eā ipsam colēdā a teneris (vt aiūt) vnguiculis nō fuissent instituti, Hāc rationē cū sibi etiā ꝑsuasisset Xenophon, & ciuilē Persarū societatem sub regę Cyro laudare vellet. Asseruit pueros apud Persas, ita iusticiam discere oportere, vt apud alias gētes literas, & studia bonarū artium discūt. Fecit nempe Plato, vt bonus architectus qui demoliri mauult male ędificatas maleque materiatas ędes, easque solo adequare quā instaurare, atque emēdare. Cuius etiā exemplū imitatus Aristoteles. In plerisque Ciuilē disciplinā instituit, Et precepta bene moratę ciuitatis tradidit, partim noua, ac sua, partī e supioribus eruta, partī autē rerū p. vsu cōprobata. Noster autē Cicero qui in rep. vixit (quę totius orbis terrarū imperiū tenuit) satis esse iudicauit, si in libris suis quos de repu. scripsit, præcepta atque instituta maiorū referret, & ea precipue quibus imperiū domi militięque propagatū esset. Nec mediusfidius iniuria. Nulla enim exēpla virtutis in ea ciuitate deerāt. In qua quasi theatrū oīm preclarissimarū actionū cernebatur. Cuius leges nō, vt aliarum vrbiū vnis tantum mœnibus arcebātur. Verum diffusæ per vniuersum orbem ciuilem disciplinam omnibus mortalibus præscribebant, quarumquidem nostro quoque tempore fragmenta illa quæ supersunt, ciuilē normā adeo in se continent, vt nihil eis deesse videatur, Si quid aūt deeretur manca potius, & inchoata ciuilis sapiētia relinquatur. Et profecto si Iureconsultorū volumina integra extarēt, nec adeo fracta, & mutilata essent, lucem nobis præberent clarissimā, ac perspicuā, non modo ad hāc ciuilem societatē conseruandā, verum ad moralem sapiētiā, & ad vsum maximarū rerum. Sed ad Ciceronē redeo, qui sapiēter admodū mihi egisse videtur, cum maiorū instituta recēsuit, eaque pene satis esse dijudicauit, quādo ex illis talia incremēta ꝑspiceret, quę satis vtique fuerant ad cōstituēdū imperiū omniū gentiū. Et si qua maiora, aut seueriora occurrerēt, ea quoniā minus ꝑsuaderi imperitę multitudini possūt, potius a sapiētibus cogitāda, ac meditāda sūt q̄ ꝑcipiēda. Quotus enī quisque in populo ē, qui ꝑcepta sapiētię discere, atque eis auscultare valeat? Nō enī cū sapientibus, qui sibijꝑis oīa quę ad vsū vitę ꝑtinēt, optime ꝑscribere callēt. Sed cū populo, ac multitudine res nostra agitur, quęquidē facilius ad temeritatē, ac furorē cōcitatur, q̄ ad prudētiā, ac modestiā redigitur. Cōcedendū pręterea ē aliquid cōsuetudini, q̄quidē diuturnitate tēporis efficit, vt nōnulla tollerāda esse videātur quę cōtra ius boni & equi oīo esse cernūtur. Eiusmodi aūt diuini oratoris, philosophi peregregij, & senatoris excellētissimi Libri de rep. si extarēt, liberarēt me ab hoc munere, quod pręter vires meas, pręterque ingenij, ac doctrinę facultatem suscepi, Animaduerto siquidem me obnoxiū futuris obtrectatoribus, atq; inuidis. Et pręcipue his qui odio, atq; desidia oscitātes aliena carpere malūt, q̄ sua aliquādo edere. Quos ego ī oīmi vita tāti feci, vt ne verbū vnq̄ vllū cōtra illos

Plato de repu.

Xenophon.

Aristoteles.

Cicero.

Iuriscōsultorū veterum libri mutili.

Desiderantur libri Cicerōis de repu.

dixerim. Opus igitur meum prosequar deo optimo maximo beneuolente, & ea narrabo quæ mihi pertinere videbuntur ad institutionem ciuilis societatis. In quibus si operę precium fecero, id mihi erit q̄ iucundissimum, sin secus, industrię meę neutiq̄ pœnitebit. Malo enim aliquid agendo maiorem a me doctrinam, ac sapientiam desyderari, q̄ nihil agendo prudētior doctiorque iudicari. Gymnosophistarum quidē ratio semper mihi cordi fuit, eāque laudandam, ac comprobandam censeo, qui a suis discipulis acrius ocij q̄ negocij rationem exigendam esse arbitrantur.

Gymnosophistæ.

¶CIVILIS SOCIETATIS RATIO ET INVENTVM.
¶TITVLVS TERTIVS.

CIVILEM SOCIETATEM QVAM CIVItatem appellamus (vrbis enim nomen ædificijs tantum ac mœnibus continetur) hominum inuentum esse vtilitatis gratia duce natura nequaquam mihi ambigendū esse videtur. Est enim homo sociale animal longe magis quā apes, formicę, grues, & eiusmodi genera quę gregatim aluntur, gregatimque se tuentur. Prima societas est, vt in omnibus animalibus, sic longe in hominibus, qui rationis participes sunt, maris & fœminę generationis gratia, quę nisi simul fieri non potest, & alter ab altero prescribēte natura vix diuellitur. Pignora siquidem natorum mutuum amorem adeo conciliant, vt in commune semper studeant. Et liberis pari admodum indulgentia, ac sibi ipsis incumbant. Non enim hominibus accidit quod reliquis pene animantibus, quarum solę feminæ curam alēdorum filiorum suscipiunt, Et paruo quidem tempore dum materna ope indigēt. Videmus enim aues pullos suos educare quamdiu implumes sunt, atque inuolucres, sed vt primum cernunt eos alis vti, sensim e nidis abducūt, & circunuolantes antecedunt, quoad firmiore nixu regantur, quod cum primum cernunt, libero cœlo filios permittunt. Neque eorum deinde curā aliquam habent, aut aliquando internoscunt. Sed marem rursus quęritāt nouęque proli indulgent. Homo autem cum cernit liberos suos, tanta indulgētia afficitur, vt nihil magis studeat quam victum eis parare, & patrimonia adeo ampla, vt perpetuo nihil eis posterisque deesse possit. Hinc ortum est seminarium ciuitatum quod cum vir & fœmina domum fecerint crescente filiorum, & nepotum numero domus alias addere opus fuit, cum vna eos non caperet. Et sic pagos erigere, & societatem ex pluribus domibus constituere. Cum sensim deinde cernerēt quantę vtilitatis esset humana societas, quamque facilius victum simul complures q̄ singuli compararent, tutiusque ab incursu ferarū degerent. Pagos pagis adiungere, & familias familijs adijcere cœperunt, & de communi vtilitate cogitare. Hinc munimenta tutioris vitę gratia inuenta sunt. Nam locis editis fossam ducere, & vallo circundare non dubitauerunt. Et sic vrbes, atque oppida inchoauerunt. Quocirca varro, ait,

Homo aïal sociale.

Vrbs vnde.

vrbem dici quod aratro præfinita esset. Et Pomponius iureconsultus pere= Vrbs vnde.
gregius vrbem dictam asserit, quod vrbare aratro definire sit. Vrbum opti
mum vetustissimorum verborum indagatorem preterea dixisse ait, curua
turam aratri appellari, quod in vrbe condenda adhiberetur. Oppidum etiã Oppidũ vnde
dici varro testis est, quod munitur opis causa, sic etiam mœnia quod vrbẽ
muniant appellata sunt, & murus a munitione. Quibus ex rebus cõstat pri=
mam rationem eorum qui ciuilem societatem instituerũt fuisse, vt tute de
gerent, & a vi atque impetu munirentur. Tranquillitas nanque vitæ dux il
lius extitit ad innumerabiles commoditates excogitandas. Credendum si
quidem est sermonem humanum, quoquidem homo ceteris animantibus
præstat, ante ciuilem societatem neutiquam distinctum fuisse. Vocem si=
quidem communem habemus cum reliquis mortalibus, quę gaudium, aut
tristiciam imprimis demonstrat, vel cupiditatem nonnunquam, aut metũ.
Sed proprijs vocabulis res discernere, & cogitatiões nostras atque affectus
claro sermone prefinire, iustum ab iniusto, vtile ab inutili separare, id certe
non nisi ciuile inuentum esse potuit, quodquidem vel ex hoc liquido cer=
ni potest quod non modo singule prouincię, sed singulę pœne ciuitates suũ
sermonis genus habere videntur. In quo quidem ab alijs etiã finitimis dif=
ferũt. Studia preterea virtutum, & bonarum artium disciplinę, certe non a
soliuagis hominibus, & ab his qui ferarum more in siluis degebant. Sed a ci
uili viro qui in cœtu hominũ versaretur, multa audiret, multa dissereret,
refelleret nõnullos, refelleretur etiam a plerisque inuente exculteque sunt.
In ciuitatibus nanque bene moratis premia exposita sunt his qui virtute ali
qua excellunt, & gloria, & honore honestãtur. Honos enim (vt ait Cicero)
alit artes, omnesque incendimur ad studia gloria. Et Plato ξητει αρετη εαυτη Plato.
δοξαν εγκατα λιπειν. Opificia præterea, & ministeria minimarum etiam arti
um in ciuitatibus, vel inuenta, vel ex agresti vita accepta longe in dies me=
liora reddita sunt. Et denique ne singula percurrã, quicquid egregiũ studio
vel opera sua mortales habẽt in vita hũana, id oĩe aut a ciuitatibus fluxit,
aut in illis cultũ nitoreque accepit. Homo preterea qui in cõi societate edu
catus est, quã differt ab eo qui in agresti tugurio, aut in mõtana solitudine,
aut silua viuit? Hic enim cũ feris, ac brutis animalibus ad seuitiã natus esse
videtur. Ille aũt cũ hoibus ad iusticiam, & humanitatẽ. Verum nãque est
quod aristoteles ait. Beluã nõ hominẽ esse eũ, qui ciuilem societatẽ fugit, Aristoteles.
& ciuitatis pars aliqua esse recusat impius oĩno, vt sit necesse ẽ, & rapinę po
tius inhumanitatique studeat quam iusticię, aut alicui virtuti. Fugit siqui=
dẽ congressũ hominũ, ne cõpellatur legibus, ac iudicijs parere, & legitime
imperanti obtẽperare, quaquidẽ re nihil perniciosius esse potest, nihilque
magis ab humana natura alienum. Ciuiliũ nanque bonorũ maximũ est iu= Iusticia.
sticia, quæquidem fundamenta humanę societatis iacit, & sine qua nulla ci
uilis cõgregatio esse potest. Hinc igitur incũbat vnusquisque, ciuis opus ẽ.
Nam sine ea truculẽtę ferę potius quã hominis nomine dignus esset, vt eĩ
idem Philosophus asserit. Optimũ omniũ animaliũ homo est qui ꝑfecte
viuit. Sic pessimũ oĩmq; deterrimũ qui a lege iudicijsque secernit. ꝑsarũ

Leges persarũ leges, vt Xenophon scribit imprimis ad iusticię cultum instituunt. Et ita ab ipsa pueritia ciues erudiunt, vt nihil inhonestum, nihil turpe, aut iniustũ appetant, quęquidem persuasio omnium optima mihi esse videtur. Et si quo pacto fieri posset, vt omnes hac doctrina instituerentur magna parte laboris nostri liberati essemus. Nã si ciues optime animati, ęqui boniquestudio addicti ad remp. accederent, superuacua pręcepta essent, quibus humana societas instituitur. Vnusquisque eni sibi præscriberet quid facto opus esset, & simul coniuncti nulla cupiditate, aut alia omni perturbatione affecti optime cõsulerent. Nec alium ambitio, alium auaricia, alium simultas, alium inuidia, adeo raperet, vt a veri ratione distraheretur, & priuatam vtilitatem, aut insanam voluntatem potius quam commodum publicum, aut veram rationem sequeretur. Sed quoniam non cum perfectis hominibus viuitur, sed cum his quos, & laudamus. & admiramur si simulachrum aliquod virtutis præ se ferunt, adhibenda sunt præcepta, & instituta quibus ad honeste viuendum, si non vltro, vt par esset homines inducantur, saltem bonorum exemplo, & legum formidine ad meliorem (vt aiunt) frugem instituantur, At qui vtinam hæc præcepta ne contemptui plerisque potẽtioribus sint. qui omnia per vim potius quam per virtutem in rep. agere student, de quibus sentire videtur Anaxarxes. Nam cum audiuisset Solonẽ legibus scribendis apud Athenienses incumbere, impensam eius operam, ac diligentiam irrisit, asserens leges illas aranearum telis similes esse futuras, quæ minora volatilia compræhenderent, scinderentur autem a maioribus, quam sententiam deinde crebris sermonibus vsurpabat Solõ, nec iniuria. Nam in magnis sępenumero ciuitatibus, & in quibus etiam studia bonarum artium vigent, complures videmus, qui turpius degũt quam si in siluis, ac montanis regionibus educati essent, quibus profecto id accidit quod indis, qui ad solem orientem nascuntur, & noctis colore corpus inficiunt. Sed iam tempus est, vt ad pręcepta descendamus, & singulatim singula suo ordine tractemus, & imprimis disseramus qui status sint rerũp. Et quem ex omnibus probabiliorem esse ducamus, vt omnibus clarum sit quorsum huius ciuilis disciplinæ spectent præcepta, & a quibus carceribus decurramus ad metas. Ne qua tamen in verbis controuersia sit, aperiendum imprimis arbitror, quid sit Ciuitas, quidque etiam resp. Ciuitatem appellandam esse censeo, collectam hominum multitudinem ad iure viuẽdum. Numerum ideo addidi, quia pauci, nec bene, nec tute, nec cõmode viuere possẽt. Institutionem autem eorum qui in ciuitatibus degunt remp. appellabo. Et ciuem indigenam loci ingenuis parentibus oriundum, vel eum qui a magistratibus vel legibus ciuitate donatus sit. Volo enim eum participẽ publici muneris esse posse, aliter nec ciuem quidem habendum censeo, nec placet per affinitatem ciuem vocari, nec per vicinitatem, vt aliquando fieri solet. Et si domum vel fundum peregrinus quispiam mercatus fuerit. Inquilini potius quam ciuis locũ tenere debet, donec ciuitate donetur. Sed de hoc loco suo dicemus, Nunc autem ad id quod instat.

Marginal notes: Anaxerxis dictũ de legibus Solonis. — Ciuitas quid. — Respu, quid — Ciuis quis.

¶QVOT RERVMP. STATVS SINT ET QVIS SINGVLORVM FINIS.
¶TITVLVS QVARTVS.

STATVM RERVMP. SI QVIDEM DE rege & tyranno nihil dicere constituimus. Triplicē principaliter ponimus. Vna nāque popularis ē. Altera in qua optimates agunt. Tertia quæ in paucos diffunditur. Popularis resp. est in qua res agitur ad imperium multitudinis, cuius nutu leges describuntur, & magistratus omnes eligūtur. Et quod pluribus videtur, id commune omnium esse iudicatur. Hanc apud herodotum laudat Othanes cum de instituenda Persarum rep. agitur, eamque etiam a nomine admiratione dignā censet. Dicitur enim ισονομια quasi iuris æqualitas. quando in repu. in qua multitudo dominatur ęquo inter omnes iure omnia dimetienda sint. Iubetque, vt in ea magistratus sorte ducantur, qui gestorum omnium rationem reddant, vultque vt omnia consilia in commune referantur. Huius finis est libertas. Nihil magis cupit popularis multitudo, quam potestatem viuēdi habere, vt velit, quam quidem libertatem Cicero esse affirmat. Florētinus autem iureconsultus libertatem esse dixit naturalem facultatem eius, quod cuique facere libet, nisi quod vi, aut iure prohibetur. In ea autem in qua optimates agunt soli, qui in ciuitate cum virtute degunt, quique optimi sunt remp. administrāt, nec multitudinis fauor, neque diuitię, aut nobilitatis gloria opitulatur. Sed sola honestas illos ad magistratus, ac dignitatem prouenit. Hanc in eadē Persarum disceptatiōe apud herodotum miris effert laudibus Megabizus, remque omnem optimis viris permittendam statuit, a quibus nihil vnquā formidandum sit, & ex optimis hominibus, optima consilia manare consentaneum est. Huic sententię herere videtur Dion in libris suis, qui de regno inscribuntur, vbi ostendit longe maiora geri paucorum consilio, quam multitudine, aut viribus fortissimorum iuuenum, quod etiam Homeri sententia comprobatur, cum Agamenonem inducit asserentem longe facilius se posse rem troianam euertere, si decem Nestores, aut Vlysses in consilio haberet, quam si totidem Aiaces, & Achilles fortiter dimicantes. Horum igitur qui a virtute censentur, quique optimates appellantur, finis est virtus, ad quamquidem omnia dirigunt, quam animi habitum Cicero esse voluit naturę modo, ac rationi consentaneum, hāc a viro dici idem auctor est, quod ex omnibus animantibus soli viro congruere videatur. Tertia in qua pauci dominantur, quoniam pauciores diuites pauperibus sunt, paululum quippiam a Tyrannide differt. A censu enim, & diuitijs magistratus eliguntur. Et sola opulentia dominatur, neque libertatem sibi, aut virtutis finem præscribit, sed solas diuitias, quas Cicero belli subsidia, & pacis ornamenta esse affirmat. Sed male cum diuitibus res agitur, cum nullus locus virtuti est, & plębs humiliter famulatur. Horum imperium

Status rerūp. triplex.

Popularis status.

Isonomia

Libertas quid.

Holigarchia.

dion de regno,

Virtus quid.

Diuitię belli subsidia.

periculosum esse Periander docuit. Cum eminentiores spicas metendo segetem adequauit. Et Thrasybulo per internuncium consulendi tali exemplo responsum dedit. Neque me fallit alia etiam genera rerump. describi solere. Sed hæc tria auctore Socrate, & nonnullis alijs Philosophis censentur. Accidit nonnunquam, vt in aliquibus ciuitatibus soli opifices, & agrorũ cultores dominentur, qui quoniam multitudine prestant, nobiliores pessundant, & virtute affectos, bonisque artibus eruditos ludibrio contẽptuique habent. Fieri per fortunam potest vt eiusmodi ciuitas tuto aliquandiu, ac quiete se habeat. Sed inclinante fortuna facile cernitur quam difficile sit cũ eiusmodi hominibus bene agere, qui enim in agris, aut officinis aluntur, omni rerum experientia carent, submissoque animo regunt. Nec doctrina, aut genere, aut magnarum rerum experientia adiuuãtur. Et dum nobiliores formidãt temere omnia, aut crudeliter agunt. Plebs nãque omnis, aut humiliter seruit, aut cum magna crudelitate imperat. Est etiam contra, vt nonnullas ciuiles societas soli nobiliores regant, quorumquidem imperium neutiquam comprobandum censeo. Aduersantur enim plærunque plebi, nec societatem inferiorem equo animo perpeti possũt, vt de nobili Claudiorum familia legimus Ex qua pene omnes aduersus plebem adeo violentos, ac contumaces fuisse cõstat, vt ne capitis quidem quisquam reus ad populũ mutata veste prouocare, aut veniam gratiamque deprecari voluerit. Atqui Appius Claudius regillianus cum decemuir esset legibus scribundis, et virginem ingenuam per vim libidinis gratia in seruitutem conaretur asserere, causam plebi dedit rursus a patribus discedendi. Nec minorem violentiam in plebem ostendit Claudia eiusdem gentis fœmina, que cum in conferta multitudine vix carpento deuehi posset, palam exclamauit, vtinam reuiuisceret Claudius pulcher, iterumque classem amitteret, quo minor turba mihi obuiam daretur. Et quanquã nobiles viri animo excellentiores sunt, tamen proniores ad bella esse cernuntur, que quamuis imperia aliquando augeant, plerunque tamen vrbes funditus euertunt. Lacedemonij, vt Dionysius Halycarnaseus scribit, aduersa in Leuctris pugna, in qua mille, & septingentos ciues amiserunt, nunquam amplius ex calamitate ciuitatem cernere potuerunt. Thebani quoque, & Athenienses ex infœlici euentu pugne apud Cheroneã non modo principatu Grecie a Macedonibus, sed patria etiam libertate priuati sunt. Iniquum preterea esse videtur, vt cum ciuitas ex solis nobilibus extare nequeat, sed longe maior sit reliqua multitudo, soli nobiles imperent, reliqui autem omnes famulentur. Alimenta nanque naturalia agricultura nobis suppetit. Mercatura autem reliqua necessaria. Quo fit, vt nec sine cultoribus agrorum, nec sine mercatoribus ciuilis societas esse possit. Nõ igitur a publicis muneribus auocandi sunt, quorum vsus reipu. necessarius esse cernitur. Sed his muneribus honestandi quæ facile per sese gerere possunt, vel collegis adiuuandi a quibus eorum gressus adeo regantur, vt nihil incommodi ciuitas capiat, & tenuiores a maioribus non videantur omni ex parte destituti. Quotiescunque Romana plebs a patribus secessit, non sine periculo magno semper renouata extitit. Fuit Marco Agrippe summe laudi eiusmodi conciliatio, & fabella

Plebis ĩperiũ crudele.

Appius Claudius,

Claudia vestalis.

Ciuitas sine agricultoribus ac mercatoribus eẽ nõ põt.

ſua docuit Senatum, & populum vnum corpus eſſe, quodquidem diſcordia rumpitur, concordia autem in dies magis, magiſque augetur. Effecitque vt tribuni ex plæbe crearentur, qui libertatem publicam a ſuperbia nobilitatis tuerentur. Mediocres certe qui neque abiecti ſunt, neque opulentia nobilitatis nimis exultant, longe modeſtius præſunt. Sed ſi alterutrum neceſſarium eſt, vt vel ſola nobilitas, vel ſola plebs imperet, longe tutius arbitror cum nobilitate quam cum plæbe agere. Raro enim turpiter, aut indecore agit, qui maiorum ſuorum laudem ſecum periclitari cernit. At ille qui per ſeſe ignotus eſt, & maiores ſuos longe obſcuriores habet, paruam admodum iacturam ſibi aliquando facere videtur ſi deliquerit. Sunt præterea ingenitę nonnullę virtutes nobilioribus, vel eas aſſequuntur perſuaſione maiorum. Brutos legimus libertatis ſtudio, præter Patricios omnes flagraſſe. Exemplum credo poſteros ſecutos Bruti illius, qui & violatę libertatis pariter, ac pudicitiæ vltor fuit. Sic etiam Decij pater, filius, & nepos qui ignobiles erãt pro patria ſe deuouerunt, & perpetuę nobilitatis gloriam aſſecuti ſunt. Quæquidem perſuaſio reddit poſteros promptiores, alacrioreſque ad bene de patria merendum. Non deſunt tamen exempla ruſticorum, ac ignotorum hominum, qui fortiter pro patria dimicarunt. Nam alios ab aratro accerſitos, alios a grege, vel alieno armento auocatos legimus, qui magnas populo Romano victorias pepererunt. Ego autem in eorum numero ſum, qui optimam rempub. eſſe dicam, quæ ex omni genere hominum commixta ſit. Multis in repub. poteſtatem faciendam eſſe Solonis ratio præcipit, potiuſquam paucis. Licet optimi ſint, & virtute præditi, quocirca admittendam multitudinem eſſe cenſet, ad repetendas rationes rerum geſtarum, cum in bello, tum in pace. Sic etiam ad ſuffragia electioneſque magiſtratuum, & ad cõplura alia, in quibus maiora concilia ineunda ſunt. Idem accidere ait, in ciuili ſocietate, quod in Muſica, Pictura, & Poetica. In quibus artibus non modo docti, ſed etiam indocti probabile, nonnunquam iudicium afferant. Nec iniuria, Nemo eni inueniri poteſt etiã ex ſapientię profeſſoribus, qui ſe ſcire omnia profiteatur. Et ille propius ad ſapientiam accedit, qui plura dignoſcit, pauciorаque ignorat. Aliqui enim aliquid per naturam vel experientiam ſciunt, quod plæroſque latere poteſt. Quocirca coniuncti plures pauciora ignorabunt. Nec lycurgi inſtituta improbãda ſunt, quę remp. Lacedemoniorum ex parua admodum, ad imperium, ac dignitatem prouexerunt. Ille munera ciuitatis inter omnes pene partitus eſt, & paucorum potentiæ popularem ſtatum coniunxit, optimumque effecit temperamentum. Et ex pluribus voluit cõſtare remp. quo melior, firmiorque eſſet. Tempora tamen, & diuerſi hominum mores, diuerſęque regiones alia, atque alia inſtituta præſcribunt. Iccirco longiore ordine quam remp. magis probandam cenſeam, deinceps tractabo.

Senatus & populum vnum corpus.

Bruti libertatis ſtudioſi.

Optima reſp. ex omni hominum genere.

¶OPTIMAM REMP. ESSE IN QVA LEGES DOMINANTVR ET DE LEGVM VIRTVTE QVAE QVIDEM MAGISTRATIBVS PRAEESSE DEBENT. ET DE LEGVM LATORIBVS.

¶TITVLVS QVINTVS.

Optīa respu.

OPTIMAM REMP. APPELLABO IN QVA non singuli, aut plures ad nutum voluntatis imperant. Sed eam in qua lex tantum dominatur. Equalitas nanque inter ciues societatem ciuilem stabilem reddit, quæ tunc vel maxime viget cum ęquo iure omnia censentur. Fit enim plærumque vt affectus iudicia hominum perturbent. Et aliū amor, alium odium, alium spes, alium metus, alium ambitio, aut auaricia compellit ea iudicare quę non modo iniusta, verumetiam cōtra mentem eius sunt qui iudicat. Videmus nempe sępenumero iudicem, affectu quodam concitatum ea decernere quæ paruo demum interuallo libēter commutaret. Quodquidem exemplo declarauit Philippus Macedo Alexandri pater, qui cum Machete causam quam negligentius audiuerat perperā iudicasset. Exclamaretque Macheta, & se prouocare diceret. Iratus admodū rex ait, ad quem prouocas? At ille, Ad teipsum (inquit) cum attentius me audieris. Tunc iudicium Philippus distulit. Et paulopost cum ad se redijsset, diligentiusque rem cogitasset, sententiam mutauit. Et Machete iura neutiq̄ per desidiam suam pessundari passus est.

Philippus Macedo.

attente iudices audire oportet.

Lex nullo affectu mouetur.

Lex autem nullo affectu mouetur, non irascitur, non odit, nulla ambitiōe ducitur, diligit pariter omnes, pariterque omnibus indulget, quæ dum dominatur nunquam permittit aliquem ꝑ ambitionem surgere, qui populum ducat, turbulentasque factiones agat. Sed optimi ciuium remp. gubernant, multitudoque vniuersa potestatem habet collecta in vnum, vbi de rep. sit agendum, dimissi autem singuli rem suam agunt.

Legū promulgatio.

Legem quamuis viri prudentes, & consulti quidem condere debent, tamen promulgandam esse dico, vt Romani cōsueuere. Rogatio enim apud populum Romanum trinundino promulgabatur, antequam acciperetur, vt vndeuiginti dierum spacio (tot enim inter trinas nundinas dies intercedunt) optimę deliberare possent. Vtrum futura lex reip. conduceret, eius deinde, cum populus accepit obseruantiam, magistratus curare debent, quæ longe facilior est cum plebs vniuersa sciuerit, quam si a paucis clanculum scribatur. Nam populi consensus firmiores leges efficit, & promptiores ad parendum potentes reddit. Facilius enim tueri possumus, quod a pluribus custoditur, & multitudinis auctoritas non est parui momenti.

Multitudinis authoritas nō parui momēti

Legem Pomponius iureconsultus cōmunem reip. sponsionem appellat, ductus dūtaxat hac ratione. Veteres legislatores a dijs se leges accipere gloriabantur, vt maiorem auctori

tatem in populo haberent. Mynias Aegyptiorũ rex primus omnium eis leges tulit, quarum quidem auctorem Mercurium finxit. Minos vero in creta Iouem Saturni filium numen legum suarum fecit. Lycurgus autem Apollinem, Amolxis qui Gethis leges dedit, deam sibi prætulit vestam, quę presens numen apud illas nationes habetur. Apud Romanos Numa Pompilius sanctionibus suis Egeriam Nympham præfecit, quo facilius eas populus acciperet. Parui nanque momenti esset optimas leges scribere, nisi in earum obseruantiam multitudo conueniret, ex senatusconsulto, quo maior legibus auctoritas eẽt, Spurius Posthumius Albus, Aulus Manlius, & Publius Sulpitus Camerinus legati Athenas missi sunt, qui inclytas leges Solonis deferrent, qui anno tertio postquam recesserunt, leges scriptas retulerunt quæ populo Romano gratissimę extiterunt. Aristoteles legem esse ait cõmunem ciuitatis consensum, qui scriptis mandat quo modo vnumquodque agendum, aut non agendum sit. Præcipit enim recta, (vt ait Cicero) praua autem depellit. Eius nanque virtus est, vt Modestinus refert, Imperare, vetare, punire, permittere. Et imprimis videndum est, vt ea rei p. accommodetur, non autem respu. legi. Proinde falsum est quod a quibusdam dicitur. Leges omnes omnibus ciuitatibus conuenire. Lycurgi legem esse scimus qua præcipit fœminas in palestra etiam nudari. Diuque id apud Lacedemonios obseruatum est Persuaserunt siquidem sibi sobolem longe magis robustam futuram si ex vtroque parente luctatore nasceretur. Nec admirandum est. Studebant nanque omnes venationi, ac rei militari. Et reliqua omnia studia neglectui contemptuique habebant. Quinetiam furta rerum esculentarum iuuenibus suis permittebant, & lege quidem (vt Xenophon ait) quo paratiores alacrioresque essent ad prædã. Fuit etiã lex apud Aegyptios, vt qui rem furto amisisset quarta eius parte multaretur, quæ furi (qui principi sacerdotum nomẽ suum professus fuisset) dabatur, cuius rei testis est Diodorus. Talia quidem apud Romanos qui omni virtutum genere excellebãt, ludibrio habita sunt. Sœueritas nãque illis non minus in re militari, & in castris, quam intra mœnia, & in rebus vrbanis grata extitit. Videndum igitur erit, quo in populo, quave in vrbe leges perscribendę sint, si reip, optimę cõsultum esse velimus tempora præterea efficiunt, propter eorum vicissitudinem, vt non omnes leges perpetuo stabiles sint. Sed eis quandoque derogandum, quãdoque autem abrogandum sit. Non licuit per leges veteres libertinos tribubus Romanis aduocare. Sed cum pestilentia, & bello aliquando populus Romanus exhaustus esset. Legibus abrogatum est, Libertinique in tribubus accepti sunt. Laudemque haud minimam tulit Fabius Rullianus, Cui maximo ob virtutem cognomentum fuit, quod cum censor esset eos describendos esse censuit. Mutatio etiam plærumque morum, mutationem legum exigere videtur. Nulla fuit quondam prouocatio a magistratibus. Sed cũ per licentiam nõnulla perperam iudicarentur, legem de prouocatione a magistratibus ad populum Lucius valerius tulit, quequidem res tam grata fuit populo Romano, vt publicolę nomen meruit. Et cum deinde diem obijsset, publico sumptu sepultus est, Matronis etiam in annũ luctu indicto. Præsint oportet ma-

legis definitio

Legis virtus.

Lex reip. accõmodãda non resp. legi.

Legũ mutatio fit morũ mutatione.

Magiſtratus lex loquens. Lex mutus magiſtratus.

giſtratibus leges, & ſic legitime imperabunt, populumque dicto audientem habebunt. Iure enim, ac ſcite dicitur magiſtratum eſſe legem loquētem, legem autem mutum magiſtratum. Magiſtratum vero qui gerunt in his poteſtatem habere debent, in quibus leges expreſſe cauere non poſſunt. Difficile enim factu eſt generali legum ſermone quæcunque animaduerſione indigēt complecti. Plurimum prodeſſe ciuibus ſuis legumlatores nemo ambigit. Quos tanti fecit optimus Philoſophorum Socrates, vt eos reſp. beatas facere arbitraretur, quorum nomina in omni ęuo nunquam obliterari poterūt. Moſes quod apud Hebręos primus omnium legem ſcripſerit, nonne in ſumma reueratione ſemper extitit? Phoroneus Inachi filius, qui Argis leges ſtatuit, Et Mercurius Trimegiſtus qui & Aegyptijs, Draco, & deinde Solon qui Athenienſibus, Minos autem qui Cretenſibus, & Lycurgus qui Lacedemonijs ſanctiones ſuas ediderunt, quantam ſibi gloriam vendicarūt, quamque optimę meriti de ſuis ciuitatibus eſſe dicuntur? Horū ſcripta Romani adeo venerati ſunt, vt decem viros ex ſenatuconſulto cōſtituerint, qui leges a Grecis ciuitatibus peterent, quas in decem æreis tabulis vel (vt Liuius ait) in æs inciſas, pro roſtriſque editas, populum docuerunt, & duas ipſi addiderunt, ne quid profecto operi deeſſet. Cicero in libris ſuis de oratore ad quintum fratrem, Craſſum loquētem facit. Et duodecim has tabulas diuinis pene laudibus efferentem, cum ait. Fremant omnes (licet dicam quid ſentio) Bibliothecas me hercule omnium Philoſophorum, vnus mihi videtur duodecim tabularum libellus. ſi quis legum fontes, & capita viderit, & auctoritatis pondere, & vtilitatis vbertate ſuperare. Has tamē leges Romani iureconſulti tāto meliores reddiderunt, vt ad cumulum perfectę laudis nihil deeſſe videatur. Proinde ſublatus mihi videtur temporibus noſtris labor ferendarum legum, ſatis nobis ſuperque erit, ſi Pontificum, & Romani iuris optimi imitatores erimus. Nihil enim illis deeſt quod ad ciuilem ſocietatem conſeruandam pertinere poſſit. Ex illis nanque dignitas omnis expetitur, cum omnis induſtria, omniſque honeſtus labor, honoribus, præmijs, ſplendore, gloria, decoratur. Vicia autem hominum, ac fraudes, damnis, ignominijs, vinclis, verberibus, exilijs, morte multantur. Legem tamen ſi qui ſcripturi ſunt, naturā, vt imitentur oportet, quæquidem ſolos homines rationis participes ex omnibus animalibus fecit. Ratio eſt quæ oſtendit quæ agenda, quæve fugienda, eadem habitu mentis confirmata prudentia in nobis efficit quæ ſeminariū, morum, & legum eſt, & fundamenta iacit omnium præclariſſimarum actionū. Hęc docet hominem ad iuſticiam eſſe natum. Nam cum genus ſuum amet ac congregabilis ſit, ac ſociabilis pręter reliqua animantia, et nulla ſocietas ſine iuſticia firma, aut ſtabilis eſſe poſſit, ad illā vel imprimis natus homo cernitur, cui præcipue indulget. Primum iuſticię munus eſt pietas erga deū, cuiuſquidem virtutis nullum aliud animal præter hominem particeps eſſe cernitur. Solus homo deum cognoſcit, eumque, vt auctorem mundi effectorēque rerum omniū reueretur, & colit, a quoquidem ſe participem rationis factū eſſe dignoſcit. In quo cū iuſticiā ſummā eſſe cernat, iuſticię ſe imitatorem, vt oſtendat oportet, ſi ſui ſimilem eſſe vult, & a natura ſua neutiquam

Legū. xij. tabularum laus.

Legē ſcripturis naturā imitandam eſſe.

Rōis difinitio

Hō ad iuſticiam natus.

Primū iuſticiæ munus.

aberrare. Prębuit deus humanæ naturæ seminarium virtutum, vel igniculos quosdam (vt aiunt) qui si adoleuerint, nec a malis moribus deprauati fuerint perfectam in nobis naturam pariunt, quæquidem virtus est quę nos beatos efficit. Et, vt stoici affirmant, sola satis est ad bene beateque viuendum. Naturam igitur imitatur in legibus suis legumlator, quæ virtutis, & honestę vtilitatis rationem habet, vt ęquum, aut bonum spectet, & vtilitati omniū ciuiū, si fieri potest, vel complurium saltem cōsulat. Videat imprimis, vt leges suę emendatrices sint vitiorum, commendatricesque, virtutum, adeo, vt ab illis viuendi disciplina ducatur. Cuius rei materiam vberem Philosophia pręstabit, vt Cicero in libris quos de legibus scribit, manifeste docet. Sit lex omnis ad salutem ciuium, conseruationem humanæ societatis, incolumitatem ciuitatis, vitamque singulorum quietam, ac beatam, quæ persuasio efficit, vt populi æquo animo scita illa accipiant, quæ etiam aliqua ex parte libertati singulorum obesse videntur. Defendat, ac tueatur bonos. Malos autem supplicio afficiat, Ea tamen ratione, vt malit ciues emendare, quam interimere, regionis legumlator rationem habeat. Nam diuersę regiones diuersas exigūt leges. Homines cōsyderet, & eorum mores, ac viciniam ipsam, cum qua studendum est, vt amice viuatur. Fides nanque viciniarum maximum vrbis refugium est. Solonis leges quod mitiores essent longe gratiores Atheniensibus extitere, quam draconis, qui lęuia etiā errata capitali pœna animaduertēda censuit. Vnde Solon eas omnes, propter nimiam asperitatē, aboleuit, pręter illas quæ de cæde erant, ęquum esse statuens interempti hominis facinus morte vindicare. Sed draco vnam fere omibus mortem pœnam iudicabat. Quocirca Demades orator dicere solebat Draconem non atramento, sed sanguine leges suas scripsisse. Seueræ Lycurgi leges apud Lacedęmonios videri possunt, habent tamen penitentiæ, & confessionis criminum rationem, & vitę ciuium plurimum indulgent. Boni quidem ciues virtutis studio a prauis actionibus declinant, Mali autem plærunque pœnarum formidinę abstinent. Et leuioribus pœnis affecti ad meliorem vitam rediguntur.

Qualē legem esse oporteat.

Legis virtus.

Solonis leges quā draconis mitiores

Homicidiū homicidio vīdicandū.

Draconis leges sanguine scriptę.

ℭ DE AEQVALITATE CIVIVM INTER SE, ET DE HIS REBVS QVAE CONCORDIAM PARIVNT. ℭTITVLVS SEXTVS.

AEQVALITAS INTER CIVES CONcordiam parit, Sine qua infirma, nec stabilis omnino, ciuilis societas esse cernitur, Nullæ enim vires satis esse possunt, Nullum præsidium, Nullæ opes, Nullaque vectigalia his ciuitatibus, quæ intestino bello laborant. Rursus autē nec parua, nec parum diuturna ciuitas erit, quæ ciuium concordia munita est. Elaborandū igitur imprimis erit, vt æquali iure inter se ciues viuant. Et ne alij perpetuo imperent, alij autem perpetuo famulentur. Instabilis enim omnis societas est, in qua non omnes

Aequalitas cōcordiam parit

pari iure censentur. Imprimis nanque videndum est, ne alij in iudicijs a pluribus defendantur. Alij vero a plerisque expugnentur. Parit etiam discordiam maximam, vbi eorum qui in pari crimine deprehensi sunt, alij grauiter plectuntur, alij autem intacti omnino relinquuntur. Quinetiam cogitandum ne maior pœna quam culpa sit (vt ait Cicero) quaquidem in re Stoicorum sententia minime probanda mihi esse videtur, qui peccata omnia paria esse voluerunt. Longe enim durius animaduertendum esse arbitror in eum gubernatorem, qui nauim onustam auro, & argento euertit, quam in eum qui arena, aut figulari creta oneratam amisit, quamuis suum vterque officiū neglexerit. Ea enim quæ pluris sunt, maiorem diligentiam exigere videntur. Quæ stoici dicunt, vera existimanda sunt, si res inter sapiētes viros ageretur, apud quos in leui etiam culpa admisisset. Ac si longius profugisset. Sed alia ratio nos ducit in societate ciuili. In qua res est cum multitudine, & non cum paucis, qui sibi & alijs legem præscribere possunt. Erit igitur studēdum, vt iusti inter se ciues sint. Et ad virtutem omnia dirigant, contentique rebus suis, non appetant aliena. Ociosis in rep. nullus sit locus, per desidiam siquidē, ac secordiam omnia perperam agunt. Vnde verum est illud marci Catonis oraculum. Nihil agendo, homines male agere discunt. Industriæ bonorum ciuium semper inuident quibus cum similes esse nequeāt, simultate, & odio eorum statum labefactare conantur, excludendi igitur sunt a publicis functionibus, quia nec digne imperare possunt, et parere, atque obsequi detrectant, quibus ex rebus omnis ciuilis societas continetur. Præclari quandoquidem ciuis est optime imperare, cum præest, & modeste parere cum subest. Magna quidem ratio in ordinandis magistratibus habenda erit, si æqualitatē conseruare volumus, Præclare Aristoteles remp. esse ait institutionem ciuitatis circa magistratus honoresque publicos, quemadmodum debeant impartiri. Per vices ciues imperent oportet. Sic etiam per vices pareant, si libertatis studiosi esse cupimus. Nulla nanque persuasio in ciuili societate præstantior esse potest, quam libertatis, ad quam animus omnium ciuium dirigēdus est, quod quidem facile factu erit, si plerique omnes sperabunt, se aliquando magistratu potituros. Honori siquidem quisque studet, quem cum videbit sibi præreptum, speque se esse fraudatum, nunquam animo quiescet. Et vel negligentior in rep. erit, vel male omnino animatus. Hinc seditiones inter ciues oriuntur. Hinc simultates & inuidiæ, quequidem res statum publicū infirmiorem reddunt. Proinde non modo dignitatis, sed muneris quoque in deligēdis magistratibus ratio habenda est. Præfinitum tempus magistratus habere debet. Nam perpetuo imperare in libera ciuitate odiosum est. Parendo enim, vt imperare discat optimus ciuis expedit, Et dum imperat optimū est, vt meminerit non diu post fore, vt pareat. Hoc propositum præstabit, vt faciliora imperia illius sint, qui non se regem, aut tyrannum esse sentiet. Sed publico munere ad diem fungi. Et plures ciues muneribus honestabuntur. Plures magistratus ab vno eodem tempore geri iniquum videtur. Tū quod ab vno melius vnum opus perficitur quam cōplura. Tum quod inuidiam, vel maxime facit apud alios, qui eodem munere se dignos esse arbitrantur.

Marginalia: Peccata oīa paria secundum stoicos. — Ociosis ī rep. nullus locus. — Catonis scitū — reip. definitio — Plures magistratus nullus eodē tp̄e gerat

Et quamquam hoc permissum apud Carthaginienses erat,& nostro etiam tempore in nonnullis ciuitatibus vsurpatur. Alienum tamen a ciuili societate est,& ad inuidiam promptissimum. Bene igitur Lacedemonij ex Lycurgi legibus edixerunt nemini licere plures magistratus gerere. Cuius sententiæ adstipulator est Socrates,& Aristoteles ab eius iudicio non aberrat, sed eius auctoritatem confirmat. Optimum puto ad æqualitatem ciuium seruandam inter se, si omnes senserint se participes esse publicorum munerum. Non laudandum censeo quod in plærisque ciuitatibus nostro tempore vsurpari solet. Et a nonnullis doctissimis viris argumento etiam defendi, vt familiæ complures perpetuo ab omni publica functione excludātur Id vtile esse adeo affirmant, quod longe magis diligentes ad custodiam reliqui fiunt. Cum intelligāt intra mœnia esse quos formidare debeant. Qua in re imprimis peccatur,& iniusti sumus erga cōciues nostros qui cum onera nobiscum ferant, a muneribus omnino excluduntur. Deinde ciues illos ignauos reddimus, cum perpetuę seruituti addicti sint, vixque eis liceat de republ. cogitarę, nec bene animati esse possunt, aut de repu. promereri, qui pœnam semper formidant, & præmia nunquam expectant. Sint igitur inter se ciues munerum participes, sperentque se aliquando magistratibus fungi posse, si per eorum virtutem, & populi suffragia licebit, & sic nemo formidabit se suspectum esse conciuibus, aut opinabitur præcario se degere in libera ciuitate, Et alia ex parte nemo insultabit in eum, quem immunem, ac suspectum reliquis ciuibus arbitrabitur. Optimus paterfamilias ingenuos omnes, quasi participes in familia habet. Sed alium ætate, aliū virtute, alium autem sexu præfert. Sic optimis ciuibus in rep, accidit. si virtutis, ætatis, sexus, atque ordinis rationem habeant. Et sic libertati omnes studebunt, nec alius putabit se a communi bono eiectum, alius se heredem publici patrimonij testamento institutum. Duo numina imprimis veneranda in rep. Democritus asseruit, sine quibus in ciuili societate nihil bene, aut iuste agitur. Præmium scilicet ac pœnam Optimi nanque ciues,& bene de rep. meriti, muneribus honoribusque honestandi sunt· Deterrimi aūt omni fœditatis exemplo afficiendi, quocirca qui deliquęrunt multandi sunt. Parcendum est tamen eorum posteris, Fieri enim potest, vt optimis parentibus orti pessimi sint. Et ex deterrimis nonnunquam optimi. Iunius Brutus vindex Romane libertatis qui Tarquinium (cui a moribus superbo nomen fuit) exegit quanta pietate in patriam fuit, quantaque indulgētia in ciues. Is quamuis libertatis auctor fuerit,& violatę pudicitiæ vltor. Filios tamen adeo habuit degeneres, vt cum aquilijs, ac vitellijs coniuratos ad recipiendum rursus in vrbem tyrannos inuenerit. Et virgis cęsos securi percuti iusserit. Titus Gracchus pater summæ probitatis vir extitit,& de repu. Deque hominum genere optime meritus. Hic tamen filios habuit Tyberium & Caium Gracchos, qui turbulētissimi,& sediciosissimi extiterūt, Et alter in capitolio ob reip. salutem a Scipione Nasica oppressus est. Alter ad voluntariā mortem compulsus. Claudius pulcher qui classem apud Siciliam per contemptum religionis perdidit, quique viatorem suum di-

Duo numina in rep. venerāda. (plinius li. 4. c. de. deo.)

Prēmium & pœna.

Iunius brutus Tarquinius superbus.

T. Grachus. Tyberius & Ca. Gracchi.

ſcriminę publico illudens dictatorem dixit,Filium quidem habuit miræ probitatis,& qui ſibi ipſi potius quam parenti ſimilis haberetur. Ideo videndum erit ne facinus vnius multos perdat neue pœnas luant nati natorũ & qui naſcentur ab illis,vt ait Ennius. Aequius nanque eſt ſontem abſoluere longeque magis tolerandum quam innocentem condemnare. Ad fœlicitatem ſe dirigere debet animus cuiuſque,& cum quieſcere vult nemini ludibrio habendus erit. Eleganter Cicero ait,perbeatos ſibi videri eos,qui in optima rep.cum honoribus,& genere dignitatum florerẽt,cum vitę curſum tenere potuerunt,vt vel in negocio ſine periculo, vel in ocio cum dignitate eſſe poſſent. Non igitur poſteri extrahendi ſunt parentũ culpa perpetuo a rep.ne omnino fœlicitatem deſperent,cum videant nullam veniã ſperandam eſſe,nullaque virtute ſeſe redimere poſſe. Fit enim ſępenumero,vt eorum animi ad res nouandas prõptiſſimi ſint. Et deſperatio aliquãdo in virtutem conuertitur. Facile enim qui periclitantur Maronis doctiſſimi poetarum ſententiam vſurpant. Vna ſalus victis nullam ſperare ſalutem. Hęc igitur vitãda ſunt,vt tutius in rep. viuatur. vtque omnes pariter libertatis,ac pacis ſtudioſi ſint,& publicæ vtilitati incumbãt. Nulla enim ſocietas ſanctior eſt quam bene inſtitutę ciuitatis,in qua æquo iure ſine diſcordia,ac ſeditione viuitur. Et omnibus honeſte viuentibus beatis, ac fœlicibus eſſe licet. Iam tẽpus eſt,vt de magiſtratibus deligendis diſſeramus. Et primo videndum eſt,ſi ex omni populo deſignãdos eſſe cenſemus, vel ſi aliquam partem excludere volumus,aliquam autem præferre. Et quid cum agricolis,& ruſticis agendum ſit,quorum labore naturalia alimẽta vniuerſę multitudini comparentur.

Virgilius.

¶QVID CVM AGRICOLIS ET RVSTICIS AGENDVM SIT IN REP.

¶TITVLVS SEPTIMVS.

MARCVS TERENTIVS VARRO, QVI inclitos libros de agricultura ſcripſit,Iniquo animo,ſe ferre oſtendit,quod ciues Romani temporibus ſuis rebus vrbanis potius quam agreſtibus inſeruirẽt, quique falce & aratro relictis,fabellis indulgerent,& in Circis potius,ac ſpectaculis verſarentur,quam in agris, ac vivetis. Quinimmo ea admirentur quæ ad effœminandos homines quaſi virus quoddam ſpargerent, ea autẽ quæ ciuitatem alunt non modo negligerent, verumetiam contemptui haberent. Quæquidem ſententia declarat id verum eſſe quod a Cicerone ſcribitur. Omnium rerum ex quibus aliquid exquiritur,nihil agricultura melius eſſe,nihil vberius,nihil dulcius,nihil homine libero dignius. Et profecto niſi nos ipſos nimiũ amamus,nobiſque ipſis eblandiri volumus, & moliciem quandam muliebrem ſequi, Agricultura ſola eſt cui,& ingenium

Agriculturę laus.

excellentes viri manus admouere debeant, tum propter necessitatem, cum sine ea neutiquam viuere possumus, tum etiam quod quæstum nobis honestissimum, & sine fallacia, ac mendacio prębet. Quęquidē res tāti fuit apud vetustissimos, vt complures doctissimi viri non solum de ea breues cōmētarios. sed plurimos libros cōfertos omni disciplinarum genere scripserūt. De qua primus omnium apud Latinos scripsit Marcus Cato Censorius, & post eum Sarsenę duo, pater ac filius, deinde Tremelius scropha longe maiore eloquentia quam superiores. Tum Marcus Terentius Varro, Celsus Cornelius, Iulius Atticus, Iulius Grecinus, Lucius Moderatus Columella. Et alij complures, qui nunquam onus scribendę agricolationis suscepissent, nisi se facturos operęprecium cernerent, & rem dignissimam posteris commendaturos. Atqui tanto studio flagrarunt huius disciplinę Romani Ciues, vt Magonis Carthaginensis, quem rusticationis parētem Columella appellat, octo & viginti illa memorabilia volumina ex senatuconsulto in latinum sermonem conuerti iusserunt. Nec puduit Romanos non modo ad minimos magistratus, sed ad summum etiam ab agris rusticos accersire, & quintum Cincinatum dictatorem dicere, & ab aratro deuocare, qui sextodecimo die victis hostibus triumphauit, dictaturamque cum deposuit ad agrum redijt. quasi ad inchoatum opus perficiendum, proceres ciuitatis in agris morabātur, ex quibus cum senatus cogeretur, patres a viatoribus euocabantur. Conuentus preterea Nundinarū Lucius columella propterea vsurpatos esse ostendit, vt illis diebus tantummodo res vrbanæ agerentur, reliquis autem rusticæ. M. etiam Varro libro secundo de re rustica. Idem testatur his verbis. Nonis modo diebus antiqui vrbanas res vsurpabant, reliquis septem, vt rura colerent, quod institutum dum seruarunt, vtrunque sunt consecuti, vt & cultura agros fœcundissimos haberent, & ipsi valitudinę firmiores essent. Ex hoc possumus colligere etiam nundinas dictas quasi nouendinas, quod nono quoque die agerentur. Ad agrum redijt Fabricius victo Pyrrho, & ex Italię finibus pulso. Ad agrum etiam. M. Curius Dentatus victis sabinis redijt, quem quidem non minore industria coluerunt quem fortiter armis pugnauerant. Et certe robusti magis, & longe melioris valitudinis iuuenes in agris fiunt quam in vrbana vmbra, in qua somno, & libidinibus indulgentes imbeciles fiunt, malæque valitudinis. Non igitur admirandum est, si in agris obduratos iuuenes Romani extulerunt, cum imperium orbis terrarum non ignauia, & desidia, sed robore, & fortitudine quæsierint, nec per leges apud Romanos licuit auitum agrum alienare, nisi prius pararetur non minoris prouentus. Quinetiam fundum male colere censorium iudicabatur. Et vt Cato refert cum virum bonum colonumque dixissent, amplissime laudasse existimabātur. Nos aūt agriculturā quasi sordidū quęstū fugimus, & agricolas ludibrio habemus, eosque tanquam seruos, aut ad perpetuū laborem addictos contēnimus, plurisque merciū, ac pigmentorū institores, vel cocos, aut fartores facimus, quā optimū quęque agricolā, cuius idustriā tūc oēs alios opifices vincere dicimus, cū populus famelicus opē, alimoniāq; iplorat,

Agriculturę scriptores.

Quitus cincinatus dictator

Nūdine vnde
Fabricius.
M. Curius dētatus.

auitum agrum non licebat alienare.

& ieiunus admodum seuit, & timere nescit, vt preclare Lucanus asserit, sed si Platonem auscultare velimus, eiusque disciplinam aliqua ex parte sequi inueniemus ciuitates ab initio vtilitatis gratia constitutas. Nam cum nemo sibi satis esset, nec quispiam inueniretur tantę industrię, tantæque solertiæ, vt necessaria omnia solus sibi comparare posset, societas hominum ad inuenta est, vt dando, accipiendo, commutando, communicando, alter alteri quod satis esset suppeteret. Et cum homo tribus imprimis indigeat alimento, domo. ac veste, congregatione adiutus ea quę per se minus habere posset. facile ab alio accipit. Alimenta nobis sola agricultura præbet, ædificium adiuuat, & vestimentum pene suppetit. Nam pascendo pecori solus agricola incũbit, quæ res tanti fuit apud veteres, vt interrogatus Cato, quid nam agendo celeriter quispiã locupletari posset, qui bene pasceret (inquit) rursus quid deinde faciendo? Si satis bene pasceret. Quæquidem respõsio ostendit mediocrem etiam domini diligentiam in pascendo pecore alios fructus superare. Quinimo nulla ars, nullaque hominum industria efficit beatum hominem, quam agricultura. Quodquidem delphico oraculo cõprobatum fuisse doctissimi veteres perhibent, Aglaus enim Psophidius, senex agricola, qui in angustissimo Archadiæ angulo paruum prædiũ annuis tamen victibus habunde sufficiens colebat, ex quo nunquam egressus nihilque vlterius cupiens vitam placide finiuit, ab Apolline fœlicissimus est iudicatus. Et Homerus vti in clypeo Achillis præclaras hominum artes insigniret, agriculturam expressit. Nam aratores, ac messores posuit, & eos qui vindemiam exercebant. Nec aliud causę fuisse puto, quod Euboici Hesiodum in carminis certamine pretulerint Homero (si verum est epigramma quod in tripode scriptum fuisse referunt) nisi quod argumentum rei rusticæ, & Agricolarum magis probauerint quam bellatorum, ac rei bellicæ. Illud enim mortalibus vitam, ac fœlicitatem pollicetur, hoc autem mortem, ac miseriam. Vtrum tamen inter se certauerint Homerus, & Hesiodus obscurum est. De eorum nãque temporibus veteres varia scripserunt. Nam aliter Socrates, Aliter Philorchus sentit. Et complures dicunt Homerum post troiam captam Anno centesimo septuagesimo secũdo humanis rebus excessisse, centesimo sexagesimo ante Romam conditã inter quem, & Hesiodum (qui olimpiade prima obijt) anni circiter centũ & triginta octo interfuerũt. His argumẽtis, & rationibus dicere possumus ad ciuilem societatem seruandam necessariam imprimis esse agriculturã. Quocirca si iusti esse volumus, & ciuitatem conseruare, non excludendũ a publicis muneribus agricolam esse iudicabimus, sed taliter agendum, vt ciuitas bene regatur, & agricultura neutiquã negligatur. Vera siquidẽ est magonis Carthaginensis sentẽtia, in qua docet villas rusticis parandas esse, & ĩ agris eos habitare oportere, cum ait. Qui agrum parauit, vrbanam domum vendat, ne malit vrbanum potius quam rusticum larem colere. Nã cui magis cordi fuerit ciuile domicilium habere, rustico prędio neutiquã opus ẽ. Erit igiť hoc pacto agẽdũ, vt cũ in vrbẽ diuerterit ex agris necessitatis grã, grato animo a ciuibus suscipiãtur, adeo vt intelligãt sese ad cõmunẽ patriã

Margin notes: Ciuitates vtilitatis grã constitutę. — Homo tribus indiget. — Catonis dictũ — Agricultura beatos facit. — Aglaus. — Agricultura vitẽ, res bellica mortẽ hoĩbus pollicetur

accessisse, & ad eam, quam suis fructibus alunt. Laudanda est eorum industria, vt liberius ad agros redeant. Non tamen vrbano munere alliciẽdi sũt, Agriculturam nanque destituerent, & rem vrbanam pessime agerent. Fiunt siquidem acciti in remp. seditiosi, ac turbulenti, & diuites fieri quãprimum cupiunt, statumque optimorum ciuium pessundant. Proinde vt vtiles admodum in prędijs colendis arbitror, sic in tractandis rebus vrbanis teterrimis, munera exerceant rustica, & magistratus illos quibus ĩ agris opus est, ciuem siquidem eis pręficere inhumanum omnino esset, & ab omni vrbanitate alienum. In deligenda militia belli tempore, cum agricolationem minus exercere possunt, non alienum puto strẽnuos, ac fortes quosque ipsorum describere. Sunt enim robustiores propter assiduos labores, & fide, ac diligentia peregrinum militem antecedunt. Atque stipendia illis impertiri in bello, cum quibus optime in pace agitur, animi gratissimi esse cernitur. Et illos ad promerẽdum in pace promptiores alacrioresque reddimus, quibus in bello consulimus, & eorum operã non negligimus. Hęc ideo de rusticis dixi, quoniã ab agresti vita discessimus, & ocio, atque vmbra gaudemus. Plane enim cognosco consuetudini aliquid concedendum esse. Difficile admodũ esset nos omni ex parte ab ignauię studijs hoíes deuocare. Sed vtinam melior esset vrbana vita (quam omnes sequimur) quam rustica illa prisca, quã remis velisque (vt dicitur) fugimus. Sit igitur contentus agricola noster rusticis muneribus, raroque se in vrbem conferat. Rusticus enim ambulator (vt Cato ait) odio dignissimus est. Nũc de opificibus aliquid dicendum censeo. Et qui accipiendi in vrbem sint, quique exigendi. Et si ad vrbanos magistratus admittendi sunt deinceps dicam.

Laudandi sũt agricolę, agriculturã ne deserant.

Ex agricolis fortes fiũt milites.

Rusticus ambulator odio dignissimus.

¶ OPIFICES ET MERCATORES QVOMODO ACCIPIENDI SVNT IN REP. ¶ TITVLVS OCTAVVS.

OCII MAGIS QVAM NEGOCII RATIOnem exigere debẽt, qui reip. pręsunt. Et optimi etiam patresfamilias ab his quibus imperãt, quodquidẽ, & doctissimi veteres cẽsuerunt, & Gymnosophistę nudi illi sapientes qui in india degebãt. Nihil magis odio prosequendũ arbitrabantur quã segniciẽ, ac torporẽ animi. Quocirca antequã epularetur, adolescentes ad mensã deuocabãt, ab eisque rationem exigebant quid officij, quid ve negocij per diem peregissent, & illis solis esculenta apponebant, quorum industriam comprobabant. Illos autem ex cœnaculo extrudebant, qui per ignauiam, & inertiam nihil egissent, & cibum officio negociove, vt lucrarentur imperabant. Hanc igitur imprimis operam suscipiant, qui reipu. pręsunt, vt iuuenes, vel studijs bonarum artium indulgeat. Cura enim disciplinarum pręcipua omnibus esse debet, in omni libera ciuitate. Nam beatas fieri respu. (Plato ait) quæ a sapientibus, & doctis viris regerentur, vel si minus, quan=

Ocij & negocij ratio hñda.

Gymnosophistę.

Gymnosophistarũ mos in educãdis iuuenibus.

do non omnes doctissimi euadere possum: s, Mercatura, Nautica, alieve artes, ciuili societati vtiles exerceantur. Pro se laborare quisque debet, vt vsui sit sibi, familięque suę. & alijs conciuibus. Exemplum siquidem formicarum, & apum omnes sequi debent, & quasi in cōmuni laborare, vt omnia quæ necessaria sunt humano vsui suppeditentur, inter seuerissimas draconis leges, illa etiam fuit, vt ocij damnati capite punirentur. Quęquidem quamuis durior esse videtur, & ab humanitate aliena, tamen ratione neutiquam caret. Scribit etiam Diodorus legē fuisse apud Aegyptios, qua singuli cogebātur nomina sua apud pręsides profiteri, & qua arte quo vel lucro viuerent ostendere. Et si qui mentirentur, aut iniusto quęstu viuerent capite damnabantur. Nec mediusfidius iniuria. Ociosi enim, & ignaui iuuenes venenum ciuitatis sunt. Proni ad libidinem fiunt, bonis inuident, aliena appetunt, & denique sediciosi, & turbulenti euadunt, adeo, vt pessime cū illis agatur. Ideo neque admittendi ad munera publica (vt superius dixi) sunt, sed ad frugalitatem redigendi, vel si hoc minus fieri potest multandi sunt bonis, vel exteriores agendi. Fit etiam sepenumero, vt eiecti patria, cū peregrinantur, & a parentum delicijs absunt, egendo discāt quęrere, & parta non modo luxu prodigere, verum omni parsimonia conseruare. Hæc diligenter consyderanda sunt. Nam nihil per ocium marcescere debet, aut vitam nostram oscitando conterere. Optime Marcus Cato in libris de moribus scripsit vitam humanam esse, vt ferrum, quod si exerceas conteritur, & cum splendore quidem, sin minus exerceas, rubigo interficit, sic homines exercendo, honeste conteruntur, si non exercentur, inertia, atque torpedo plus detrimenti affert, quam industria. Pulchre admodum idem Cato in oratione quā Numantiæ apud equites habuit. Cogitate animis vestris milites (ait) si quidem per laborem recte facitis, labor cito recedit, benefactū remanet. Si quid autem per voluptatē nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter autem factum perpetuo manebit. Quęquidem sentētię declarant nihil deterius esse ocio, nihilque laudabilius industria. Fouendi igitur erunt mercatores, & opifices omnes, qui labore, & industria victum quæritant, & ciuitates longe magis habundantes reddunt his rebus quę vsui esse possunt. Sed quoniam factu vtile est vrbem condere in huiusmodi solo, in quo omnia suppetant, quę ad ciuilem vsum necessaria sunt. Et alia ex parte singulę quęque regiōes quasi peculiari quodā fructu habundāt, necessarios mercatores esse opinor, qui quę nobis supersunt deuehāt, & permutādo, ac vendēdo ea aduehant quę necessaria sunt. Cōsuetudo tamen Gallorū (qui Belgę appellantur) in hoc mihi probanda esse videtur, quod minime ad se mercatores venire patiantur qui ea importēt, quę ad effœminādos aīos pertinent. Fit enim tēporibus nostris, vt irritamenta veneris, & libidinū illecebrę ab extremis vsque oceani partibus vndique apportētur, eiusmodi nauigationē neutiquā necessariā, minus laudandā esse censeo. Sed eā duntaxat, quę superflua cum his commutat, quę nobis vsui esse possunt. Hoc mercaturæ genus Cicero vituperandum esse non existimat, si copiose agatur. Multis etiam si sine vanitate impertierit, dūmodo finē aliquando quęstui

Formicarū exemplo & apū se exerceāt homines.

Diodorus.

Aegyptij sua noia apud prę sidem profitebantur

Iuuenes expulsi parentū delicijs sępe plus proficiūt

Vita humana ferro comparatur.

Aurea catōis sententia.

Vrbes cōdere coegit vtilitas

Gallorū mos laudabilis.

componat,& ex alto in portum. Ex ipso autem portu in agros,& possessiones se cōferat,& sapiēter quidē. Fortuna enim illa semper apta studētibus, nimis optāda est,vt glorianti mercatori, ꝙ In omnes oras maritimas nauigia dimisisset,dixisse fertur Lacon. Finis perscribendus est lucro, propter varios fortunę casus. Ne paruo tēporis momēto id mercator amittat,quod in omni vita sua perlucratus est, Cogaturque decoquere. Quodquidē sine ignominia,ac probro nequaquā accidere potest, etiā si id sine culpa aliqua fieret. Hoc Cicero in secūda philippica Anthonio obijcit his verbis. Tenes ne memoria pretextatū te decoxisse,patris (inquies) ista culpa ē,& enī ē pietatis plena defēsio, Illud tamē audacię tuę,quod sedisti in quattuordeci ordinibus. Cū esset lege roscia decoctoribus certus locus cōstitutus,quāuis qui fortunę vicio nō suo decoxissent. Eiusmodi ignominia, vt careāt mercatores,auiditati finē imponāt. Nę pauperiē in senectute cū irrisiōe etiam pati cogātur. Ab his magnis mercatoribus emētes,vt rursus alijs vēdāt vituperādos censet socrates. Nisi adeo ibecilles,& inualidi sint,vt aliud viuendi genus minime exercere possint. Opifices aūt necessarios esse in omni ciuitate quis ignorat? quāuis nihil īgenuū habere posse officinā Cicero refert. Sed qui parāt ea,quę vsui nobis sunt,& sine quibus minus cōmode viuitur, non modo tolerādi sūt,sed inter honestos ciues cēsendi. Flatores, fusores,statuarij,celatores,excussores,figuli,vitrarij,sutores,lanarij,vestiarij,coriarij,textores,fabri tignarij, lapidarij,semētarij,ferrarijque,& alij cōplures id genus partim admittēdi sūt,quod quæ vtilia sunt parent, partim quod vrbem diuersis ornamentis illustriorem reddant. Vellere suo Seres laudantur, Tyros,& Memphis tenuitate telarum. Quocirca non contemnendos opifices esse ducimus,qui opere,& artificio alijs præstant, eos nanque vtiles admodum fuisse ciuibus suis aliquādo legimus. Demetrius,cui ob crebras victorias expugnatori cognomentum fuit, Rhodum accedebat, ab ea parte muri in qua notissima illa Prothogenis caunij tabula collocata erat. Et cum iam incēdiū vrbi pararetur, certior ab oppidanis factus eius rei, ne præclari artificis incendio monumēta deleret. vrbi,& ciuibus pepercit. Olympij Iouis statua diutius Phidiæ nomen seruauit, Capitolini aūt Mentoris. Tales opifices ciuitates illę, quę protulerunt, inter suas laudes recte cōnumerare possunt. Solonis lex præcipue laudatur,quaquidem sanciuit filium nequaquam parenti necessaria vitæ subsidia debere, a quo nullam artem accepisset. Et sic omnes fere ciues hac sanctione ad ministeria adeo pellexit,vt vrbem omnibus artificijs abundantissimam paruo tēpore effecerit. Vtilitas homines coegit,vt in superioribus diximus,vrbes condere,& ciuitates constituere,quo tutius,beatiusque degerēt. Vtrūque enī facilius cōsequētur,si opificū solertia aduēticijs institoribus minus egebūt,& sibijpsis omnia suppeditabūt,quę in pace,ac bello vsui esse poterūt. Plerisque vitium est,& doctissimis quidem viris,mercatores,& opifices ad reip. munera non esse admittēdos. Cicero opifices omnes in sordido quæstu versari arbitratꝰ,nō solū illos qui illiberali mercede victū queritāt. vt sūt mercēnarii quorū opera,nō quorū idustria emitur, verū reliquos oēs. Nihilq;

Lucro finis prescribēdus.

Decoctores.

Mercatura tenuis sordida putāda est.

Seres. Tyros. Memphis. Demetrius expugnator. Prothogenis tabula. Iuppiter capitolinus mētoris statuarij nomen diu seruauit.

Lex solonis.

Vrbes cōdere coegit vtilitas

Opifices munera publica ne subeant.

ingenui officinã habere asserit,& sordidos etiã mercatores putat,qui emũt a vectoribus quod stati minutatim(vt aiũt)vendãt,Quinetiã magnã mercaturã,quę multis etiã sine vanitate im ptiatur, nõ laudat,sed asserit eã nõ admodũ esse vituperãdã, Titus Liuius in primo punico bello refert. Qu. Claudiũ Tribunũplębis aduersus senatũ vno patrũ adiuuãte Caio Flaminio legẽ tulisse,ne quis senator,qui ve senatoris pater fuisset,maritimã nauẽ,quę plusquã trecentarũ amphorarũ esset,haberet. Addiditque præterea Liuius id satis habitum esse ad fructus ex agris vectandos,quando quęstus omnis patribus indecorus visus fuerit. Quibus ex verbis assequimur veteribus Romanis non placuisse,vt qui reip. pręessent mercaturæ etiã indulgerent. Socrates autem mercatores,& opifices publicis honoribus ne honestandos quidem esse satis manifeste ostendit. Et Aristoteles mercatorum, opificunque vitam ignauam,virtutique aduersam putat, Et proinde eiusmodi viros ad magistratus non esse admittendos. Horum auctoritates tanti faciẽdas censeo,vt durum admodum mihi esse videatur,contra eorũ pręcepta aliqua ex parte conari, Et nonnullas etiam ciuitates video eiusmodi quæstuarios exegisse,Lacedemonij,vt ciues suos ab omni quęstu abducerent,& ad agriculturam,venationem,remque militarem impellerent, aurum,& argentum tãquam pestem ciuium ex eorum ciuitate eiecerunt, Et ferream quandam pecuniam grauioris põderis instituerunt, vt ab omni cõmercio vicinorum extruderentur,& aduentibus omnibus carerent. Thebani quoque legẽ sanciuerunt,nemini licere ad honores reip. admitti, nisi prius annos decem ab omni quæstu,& mercatura abfuisset. Et pro comperto arbitrari possumus,si de optima rep.consideramus,de ea quę ad fœlicitatẽ omni ex parte ducat. Lucro intentos homines non admittendos esse. Male enim de virtutibus merentur qui pecunię intenti,lucelli potiusquam honestatis rationem habere volunt, Aurum Crates Thebanus Philosophus cum abijceret,interroganti respondisse fertur,neminem posse etiam opibus,& virtuti simul indulgere. Et aurum adeo cõtempsit Aristippus Cyrenaicus,vt cum pecunia onustum seruum tardius incedentem, itineris comitem haberet, Effũde(inquit)pecuniã puer,quo celerius ambules,Mommius autem Syracusanus cum mensarius esset insaniam simulauit pecuniam abijciens,quoad a domino respiceretur,dimittereturque a mensa,a qua quidem fugiens confestim se ad Diogenem cõtulit. Maluitque lucro,quã sapientia carere. Gratias fortunę peringentes egit zeno,Cum ex phornice mercatus purpuram ad Pyręum naufragium fecisset,& ad cratem Philosophum se contulit,apud quem annos viginti in disciplina desedit, cum annos ante triginta natus esset. At cum se cerneret ex mercatore philosophũ præclarum euasisse. Tunc secundis ventis nauigaui(inquit)quando naufragium feci. Atqui verum esse illud opinor,quod a plęrisque Philosophorum dicitur. Tantum cuique fœlicitatis esse,quantum virtutis, & sapientię. Et vtinam tales omnes essemus,qui stoicorum sententiam facile nobis persuadere possemus. Solam virtutem satis esse ad bene, beateque viuendum,pauculis quidem pręceptis opus esset,si id nobis vere esset persuasũ.

Quęstus oĩs indecorus.

Lacedęmoniorum mos.

Thebanorum lex.

Aurum qui abiecerunt vt liberius philosopharentur.
Crates Thebanus.
Aristippus Cyrenaicus.
Mommius.
zeno.

Sed quando optima vitę pręcepta partim vtilitas. partim voluptas, partim mala consuetudo nobis eripit, mitius agendum esse censeo, & pleraque tolleranda quæ nonnunquam minus digna esse videntur. Proinde modeste mercaturam agentes, & qui non fœnus faciāt, quod proximum homicidio M. Catho esse declarauit, cum interroganti, quid fœnerari sibi videretur esse, quid hominem (inquit) occidere? Quique non mentiātur, nec deiurio mendacioque alios decipiant reip. muneribus honestandos censeo. Opifices autem honestioris quæstus, non operarios, ac baiulos, voluptatum, aut libidinum ministros, sed alios qui ciuitatem rebus necessarijs augēt, vel speciem vrbis decorant neutiquam excludendos iudico. Sed taliter cum his agendum, vt cognoscant industriam suam non esse pœnitendam. Et si illis locus inter primarios non sit, inter reliquos honeste esse possint. Iustum nanque esse videtur, & ad concordiam inter ciues seruandam maxime accōmodatum, si hi sine quibus ciuitas vix esse potest, quique participes onerum sint, honorum etiam participes aliqua ex parte reddantur. Sordidi vero quæstus opifices, & voluptatum ministri, quique gulę, ac veneris irritamenta parant, non modo non admittendi in remp. sunt, sed ciuitate extrudendi. Suis nanque ganeis, ac popinis, plurimia obsunt, prosunt autem nemini. Marcus varro in libris quos de rebus humanis scripsit, cum cupedinarios, & macellarios odio a maioribus esse habitos ostenderet (inquit) Numerius Cupes eques Romanus, & Macellus ciuis itidem Romanus singulari latrocinio multa loca habuerūt infesta, his in exilium actis, bona publicata sunt. Aedes vero vbi habitabant dirutę, & ab altero macellum, ab altero vero forum Cupedinis appellatum est. Quęquidem nomina a latronibus locis indita declarant quātifecerint, quātoque odio maiores nostri eiusmodi artifices prosecuti sint. Leues etiam artes qui exercēt, & ex quibus nihil consequi possunt, neglectui, contemptuique habendi sunt, quodquidē vel vno exemplo Alexander macedo declarauit. Nam cum a quibusdam admirantibus adduceretur, vt quendam conspiceret, qui ciceris grana ex lōgo spacio in acum perforatam sine frustratione cursim insereret, hominem irrisit, & eum ciceris modio donari iussit, quoquidem pręmio industrię leuitatem significauit. Tales igitur homines ludibrio potius habendi sunt, quam aliquo munere honestandi. Sed in suffragijs reddēdis, honestatis, & virtutis Prima ratio est habenda, Secūda vero liberalium disciplinarum, quæ fructum in ciuitate habēt vberrimum, Tertia autem nobilitatis. Nā quorum maiores illustri aliqua gloria floruerunt, non sunt filij, posterique negligendi, nisi eorum ignauia maiorum suorum laudes obscuriores reddant. Quarta deinde sit ratio eorum qui mercatura, artificio, & industria ciuibus prosunt, & vrbem opulentiorem, nitidioremque reddunt.

Fœnerari ē interficere hominem.

Nemurius Cupes. Macellus.

Cupedinis forū vnde dictū

Alexāder macedo.

In reddendis suffragijs quorū ē habēda rō

ℂDE AEDIFICANDI RATIONE QVAM ARCHITECTVRAM DICIMVS, ET DE EIVS IN VENTORIBVS.
ℂTITVLVS NONVS.

Architectura reip. vtilissĩa.

AEDIFICANDI RATIONEM, QVAM lõge clarius Architecturã appellamus, non modo in pace ad vrbium ornamentum, atque vtilitatem necessariam esse duco. verum in bello ad repugnandum oppugnandumque. Quequidem si vrbi statuende principio adhibetur, non speciem longe præstantiorem efficiet, verum oportunam magis, aptamque reddet. Et ab hostium incursu, oppugnationeque tutiorẽ. Sed quia Architectus non modo manu, & experientia, verumetiam doctrina, & bonarum artium studijs indiget, non vtique exploratum est, ne inter opifices an magis inter disciplinarum professores censendus sit. M. tamen vitruuius in libris suis excellẽtissimis, quos de Architectura ad Octauium Cesarem scripsit, hanc doctrinam ex ratiocinatione solertiæ, ac rationi subijcit, quod pluribus disciplinis, varijsque eruditionibus indigeat, sine quibus, neque perfecta, neque absoluta esse potest. Fabricam autem esse vult meditationem quandam lõgo vsu continuatam, atque tritam, quæ manibus perficiatur, & materia cuiusque generis opus sit ad formationis propositum. Quocirca Architectũ sine litteris omni auctoritate carere asserit, tametsi exercitatione prestaret, si solum modo literis habundaret, manu autem careret, verba non rem, eum assecutum putat. Quoquidem iudicio nõ iniuria ĩter opifices collocare eũ poterimus, quamuis etiam inter reliquarum doctrinarum professores non immerito esse posset. Et præcipue si Platoni auscultare volumus, qui disciplinæ species tres asserit. Vnam quæ in actione consistat. Alteram quæ ex operis effectu constet. Tertiam quæ speculationi studeat. Secunda illa architecturam complectitur, quippe quæ opus suum quam primum consũmatum ostendit. Huius artis siue discipline inuentorem Aegyptij vulcanum fuisse perhibent, qui Mercurij successor fuit in regno. Is Astronomie peritissimus fuit, & astra ignea esse censuit, omnia ex igne creari, edificia tamen eius arte constructa fuisse neutiquam legimus. Sed artificinas, aurifodinas, ferrariasque ab eo inuentas multi asserunt. Forcipem ex ære, & arma bellica, & agrestia ab eo prius inuenta Græci volunt. Dicuntque eum in re militari plurimum valuisse, & quod vulnus in pede accepisset Claudus factus est. Alij Dædalum Architecturæ inuentorem faciũt, qui in Creta regnante Minoe Labyrinthum miro girorum ordine edificauit ad eius similitudinem, quem diu ante Miris, nonnullis Miro appellatus Aegyptiorũ rex pro sepulchro sibi opulentissimo construxit. Quod etiam Labyrinthi nomine nuncupauit, cuiusquidem aditus ingredientibus facilis erat, exitus autem perdifficilis, nisi beneficio ducis, itineris peritissimi. Plynius in se-

Fabrice definitio.

Tres discipline species.

Architecture inuentor quis fuerit.

Vulcanus.

Dedalus.

Labyrinthus.

Miris

ptimo libro naturalis historiæ Dędalum materiariæ fabricæ inuentorē fuisse refert, & in ea serram, asciam, perpendiculum, terebrum, ac glutinum primum inuenisse testatur. Curabunt igitur qui reip. præsunt, ne desint architecti, sacra quidem, vel publica ędificia, vbi malę dimēsionis errata ostēdunt, argumento peregrinis esse possunt, principes reip. neque elegantes esse, priuatæ vero ędes male materiatę, maleve distinctę, & liminibus inepte illustratę indecoræ sunt, & ad habitandum minus accommodatę. Speciem idcirco vrbis, & ędium, domorumque vtilitatem respiciet Architectus in pace, & ocio. Belli vero tempore machinis, tormentis, lapidumquę balistis adeo vtilis erit, vt magno honore, publicisque functionibus afficiendus sit, vrbes nonnullas obsidione liberatas vnius Architecti solertia legimus, nō nullas autem diutius defensas, Scimus Syracusas opulentissimam Siciliæ vrbem ab exercitu Romanorum Marcello consule triennio fuisse obsessam, antequam expugnaretur, virtute, & solertia Archimedis huius artis peritissimi, qui diuersis machinis, tormentisque tandiu eam defendit, donec inopia rei frumentariæ, & famę deficiente populo, expugnata, euersaque extitit. Ipse autem Architectus, cum vrbs diriperetur, iamque hostes inuasissent, mensuris machinarum intentus, a milite quodam, cum superbum responsum reddidisset, interemptus est. Cuius obitum Marcellus iniquo animo tulit. Funusque eius lachrimis, & exequiarum pompa prosecutus est.

Syracusas marcellus euertit.
Archimedis solertia.

Vtilitatem etiam non mediocrē Atheniensibus attulit Philo architectus, qui eis armamentarium fecit, quem Cicero dicendi quoque peritissimum fuisse ait, nec patrono vlla in parte indiguisse, cum disertissime populo rationem operis sui reddidit. Sic etiā Dinocrates Macedo perutilis fuit Alexandro regi, & patrię suæ, in qua iuuenes plerosque erudiuit, artisque sue veluti diuturnum seminarium reliquit. Nec minus ciuibus suis profuit, minoremve laudem meruit Ctesiphon Gnosius qui ędem ephesię dianæ mirabili artificio ędificauit. Nonne etiam summa laude afficiendi sunt Architecti, quorum opera vrbes illustrare videntur? Videmus nanque singulas pene vrbes pręclarum aliquod opus Architecturę præferre, & inter laudes suas connumerare, non sine magna omnium gentium admiratione. In omni terrarum orbe septem spectacula quondam laudantur. ❡Quorū primum in Aegypto habebatur Thebę vrbs magnitudine, mœnibus, ędificiisque admiratione dignissima, quippe quæ centum haberet portas mirabili quodam artificio distinctas. Muri deinde Babilonis, quos Semiramis cocto latere, & bitumine condidit, ad mensuram in circuitu stadiorum trecētorum octoginta quīque, & altitudo inter turres cubitorum quinquagenū latitudo vero pedum triginta erat. ❡Secundum spectaculum prębuerunt non modo propter amplitudinem ingentem, verum propter fabricæ excellentiam, mensorumque præstantiam. ❡Tertium in charia habebatur sepulchrum maximum sculpturis, atque opere excellentissimum, quod Arthemisia Mausoli regis vxor viro suo, quem præter omnes humanos amores adamauit, constituit. Eius monumenti præstantiam egregijs voluminibus complexi sunt Satyrus, & Pythius veteres Architecti, nec immerito,

Philo.
Dinocrates Macedo.
Ctesiphon Gnosius.
Miracula orbis septem.
Primum.
Semiramis muros babilōnis condidit.
Secundum.
Tertium.
Arthemisia Mausoli regis vxor.

Singulis nanque eius frontibus singuli artifices certatim sculpserunt partes, quas miro artificio ornarũt, Leochades, Bryaxis, Scopas, & Praxiteles, quorumquidem artes, & ingenij magnitudo opus perpetuę famæ commendarunt. Pyramides in Aegypto turres adeo excelsę, vt alto fastigio opera

Quartum. omnia manu facta excedant, vmbrarumque mensurã egrediantur. ¶ Quartum inter res spectandas, & admiratione dignas locũ tenuerunt, hę tres erãt numero, & a Memphi, vt Diodorus asserit, centum & viginti stadijs distabant, quarum maxima quatuor fuit laterum, quorum quodque ab inferiore parte iugera septem cõplebat, altitudo vero sex iugera excedebat. Erat autem Pyramidũ fabrica ex lapide durissimo, aduecto longo itinere ex Arabia, quodquidem opus ideo admirabilius fuit, quod in solo arenoso erectũ

Quintum. sit, nullumque vestigium cesi lapidis agnoscatur. ¶ Quintum vero spectaculum, fuit nobilissimus ille in Rhodo Iouis, vt Strabo Geographus ait,

Colossus iouis vt vero Gregorius Nazãzenus Appollonius, Colossus altitudinis septuaginta cubitorum, quem Chares Lydius Lysippi discipulus fecit, Capitolium Romę cuius temporibus nostris vix fundamentorum vestigia viden-

Sextum. tur. ¶ Sextum orbis terrarum spectaculum habitum est. Fabrica, lapide,

Septimum. atque omni structura excellentissimum. ¶ Septimum in Cyzico Hadriani sepulchrum habuit, cum Cyzicon antiquorum laudem cũ propter delubrum Dyndimene matris deum ab Argonautis ędificatũ, tum propter aliorum operum dignitatem, de qua Ouidius, Hinc propontiacis herẽtem Cyzicon oris Cyzicon hermonię nobile gentis opus. Infinitum esset reliqua numerare, quę cum admiratione hominum, laudem Architecturæ in omnibus pene vrbibus testantur. Et idcirco, vt diximus, accipiendi sunt in ciuitate. Et non modo non contemnendi, verum gratia, & honore afficiendi.

¶ DE PICTVRA, SCVLPTVRA, ET CELATVRA. ET DE EARVM INVENTORIBVS, ET QVI IN ILLIS PROFECERVNT.

¶ TITVLVS DECIMVS.

pictura poesis tacẽs poesis vero pictura loquens.

PICTVRA ERVDITIONEM MAXImam præ se fert, & commertium cum poetica, & oratoribus habet. Sextus Empericus ex Simonidis poetę sententia picturam dixit esse tacentem poesim, poesim autẽ loquentem picturam, & certe magni ingenij est, & diuinam prope cognitionem attingit varias animalium, rerumque species sic mente concipere, vt penicillo, & varijs coloribus adeo exprimantur, quasi nihil in illis prę ter spiritum desit. Et certe cum optimam picturam cernimus, id dicere possumus, quod valerius martialis de catella picta cecinit. Ipsam denique pone cum tabella, aut vtranque putabis esse veram, aut vtranque pu-

tabis esse pictam. Legimus bouem ad aspectũ pictę bouis mugijsse, & pictis vuis nonnullos fuisse deceptos, auesque ad pictam speciem sui generis excitatas. Pictura quoque non modo gratiam habet, & delectationem mirificam præbet, verum pręteritarum rerum memoriam seruat, & historiã rerum gestarum ante oculos nostros perpetuo pręfert. Quinetiam legendo picturas, in quibus pręclara facinora exprimuntur, excitamur ad studium, laudis, & ad magna negocia obeunda, veluti si alicuius historię monumẽta voluerimus. Locum igitur habeant in rep. pictores, & honestum quidem, vt studio gloriæ incendantur, & ad parem laudem adolescentulos inuitent. Non puduit Fabium, patricium illum Romanum optimo genere oriundum, qui maiorum suorum nobilitatem ab hercule vsque recensebat, pictura exerceri, & ab ea cognomentum accipere. Nec diu post penituit Marcũ Anthonium doctissimum, ac sanctissimum imperatorem operam picturæ dare sub Diogene pręceptore, quãquam illustrioribus disciplinis indulgebat, & magistris quibusque eruditissimis vtebatur. Legimus etiam Platonem picturę studiosissimum fuisse, & Cicero in ea oculos eruditos se habere asserit. Quocirca non erit verendum, ne manus adolescentulorum coloribus inquinentur. cum proxima doctrinę accedat pictura. Hinc fundamentum prębet ars illa σφραγιδος, quam Gręci appellant, nos autem signandi nuncupare possumus, vnde & signa dicuntur, & per diminutionẽ sigilla. Hanc artem Aristoteles summopere laudat, vultque vt pueri eam ediscant, quando alijs plærisque artibus necessaria sit, non modo sculpturæ, & cęlaturæ, quę sine ea nullo modo esse possunt, verum compluribus, & præcipue Architecturę de qua superius diximus. Primi pictores quorum opera apud veteres gratiam aliquam meruerũt, Polygnotus, & Aglaophon fuerunt, qui simplici dũtaxat colore vsi sunt, & sui studiosos complures habuerunt, propter simplicitatem illam, quæ fundamenta artis sola imitatione naturæ iecit. Fuerant tamen alij ante eos. Et Canachus imprimis, cuius signa rigidiora extitisse, quam vt imitarentur veritatem (Cicero ait.) Dura etiam calamidis fuisse ait, Sed tamẽ moliora quam Canachi, Myronis propius ad veritatẽ accedebant. In Protogene Actione, Nicomacho, & Apelle iam perfecta oĩa videri idem adstipulator est. Nihil enim simul, & inuentum, & perfectum esse docet. At vero zeusis, & circa eius tempora Parrhasius, cuius sermonem aliquando cum Socrate fuisse apud Xenophontẽ legimus, plurimum huic arti addiderunt. Nam zeusis luminum, vmbrarumque rationem inuenisse dicitur. Parrhasius autẽ lineas examinasse subtilius traditur, & geometricam quandam rationem picturę addidisse. Suã quoque laudem meruit Aristides Thebanus, cuius tabulam vnam talẽtis centum mercatus dicitur rex Attalus, Cęsar quoque dictator eiusdem pictoris tabulas duas octoginta talentis emit. Philippus Macedo, & eius filius Alexander quandoquidem pictura delectati sunt, artem hanc summopere extulerunt quorum temporibus præcipue floruit, & diuersis virtutibus laudabatur. Nam Apelles decorum optime seruauit, & suę cuique personæ modum dedit, ne aut nimium offenderet, aut parum defraudaret, qua

Picturę dotes

Fabius patricius dictus pictor.

M.anthonius

Plato picturę studiosissimus.

Pictores celeberrimi.

zeusis.

Pictorũ iuẽta

Aristides thebanus.

in re alios quoque pictores peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis. Eius prudētia maxime apparuit, cum Antigoni imaginem pinxit, quā latere tantum altero ostēdit, vt amissi oculi deformitas lateret. Nec minor prudentia habēda fuit Timanthis Cychnij in ea tabula, qua Coloten vicit, nam cum in immolanda Iphigenia tristem calchanta fecisset, tristiorē vlissem, & mœstum admodum Menelaum cōceptis animo affectibus obuoluendum caput Agamennonis esse dixit, vt videntibus cogitandum relinqueret summum illum luctum, quem penicillo non posset imitari. Protogenem vero cura commendabat, ratio autem Pamphilū, sicut facilitas Meluntium, Antiphilus per id ferme temporis concipiendis visionibus laudē meruit, vt diligentia, & decore Policletus, cui plerique palmam, vnum tantum defuisse volunt, quod pondere quodam careret in pingendis numinibus. Et vt humanę formę aliquid supra veritatem adderet, ita aliquid de auctoritate deorum demeret, atqui læues duntaxat genas pingere nitebatur, grauiorem autem ętatem consilio fingebat. Huic contrarius quamuis sculptor fuit Phidias, nam lōge melius deos quam homines expressit, is magnā assecutus est gloriam ex Iouis olympij simulachro, quod ex ebore punissimo fecit, quo, confessione omnium, nihil in eo genere fortius inueniri potuit, Lisippus tamē, & Praxitelles eius artis artifices peregregij propius ad veritatem accesserunt, quod præcipue ostendit Praxitelles in Choo veneris imagine cuius pulchritudinem nullus artifex imitari vnquam potuit, nec Callicles etiam in hac arte paruam laudem meruit, adiutus non modo disciplina, sed acri oculorum acie, Sculpsit nanque ex ebore tam parui corporis formicas, vt earum artus, vix inueniri potuerunt, qui distincte cemerēt, scribit Laertius Diogenes Socratem Philosophum hac arte delectatum lapides sculpsisse, opusque eius gratias, quæ Athenis in arce erant. Hęc sculpturæ ars quę a pictura descendit, ab eius commercio nusquam segregatur, magnam laudem meruit, & quasi præmium attulit viris, optime de repu. meritis, & alijs qui in studijs literarum pręcellentes extiterunt, nam apud Athenienses Harmodius, & Aristogiton, quod Tyrannum interemerūt, primi omnium statuam meruerunt, eodem anno quo Brutus Romanos reges exegit, Spurium cassium regnum affectātem eius pater interemit, cui a populo Romano primum aerea statua decreta fuit. Gorgias quoque Leontinus orator insignis Auream statuam, quam ex doctrinæ suæ mercede lucratus fuerat, sibi erigi voluit. Et Accius poeta in camęnarum ede, maxima forma statuam sibi poni voluit, cum ipse esset pusillus. Quinetiam fortibus viris id laudis fuit, præmium equestri, vel pedestri imagine ab imperatoribus, vel populo, donari, vbi quippiam præclarum egissent. Quę clarissimorum virorum statuæ, iuuenum animos erigunt, & ad parem laudē consequendam excitant, vt de Iulio Cæsare legimus, qui quæstor in hispaniam missus. cū gades venisset, animaduersa in herculis tēplo magni Alexandri imagine, ingemuit, vt quasi pertesus ignauiā suā, quod nihil adhuc memoria dignū egisset in ea ętate, qua ille magnā orbis terrarū partē subegisset, missionē a senatu postulauit, & eiusmodi memorię gloria excitatus,

Antigonus altero oculo captus.

Timāthis solertia in pingēda iphigenię tabula.

Policletus.

Phidias sculptor.

Sculpturę ars.

Spuriuscassius a patre suo occisus.

Accius.

Corda iuuenū stimulāt clororum virorū statuæ.

paruo tempore,gesta,ac laudem Alexandri Macedonis superauit. Et Cato censorius vix ęquo animo statua caruisse videtur,cum interroganti cur inter multos imaginem non haberet? Respondit,malo equidem bonos viros ambigere,quare id nō meruerim,quam,quod grauius est, mussitare cur impetrauerim. Quocirca etiam huiusmodi artifices chari admodum habēdi sunt ab his qui reip. pręsunt,atqui eorum opera vrbes adeo ornant, vt nōnunquam victis vrbibus a victoribus ad memorię laudem transferantur, Lucullus ex Apollonia ponti vrbe Apollinis Colossum triginta cubitorū altitudinis Romā deuexit,& in capitolio,magno totius populi plausu erigi iussit. Gratum etiam populo Romano extitit quod Claudius Cęsar Iouis statuam in campo martio dicauit,& tarentini Iouis statuam cubitorum quadraginta a Lysippo factam,inter ornamenta vrbis suę primaria connumerarunt,& summopere admirati sunt,quod tali libramento facta esset,vt manum mobilem haberet,quæ tamen nulla procellarum vi auelleretur. Horum artificia quo magis laudantur, eo magis adolescentes ad sua studia incitant. Sed ignauia temporum,& diuitiarum admiratio eiusmodi artes minores efficit,quas aliquando principum studia erigere poterunt,& præcipue cum pace ,& ocio fruentur,Cicero scribit primis illis temporibus Romanos picturis minus fuisse delectatos,& idcirco paucos habuisse pictores, ac sculptores . Sed crescente imperio, post orientales, & post expugnationes Græcarum vrbium , inter triumphales pompas ,statuas,& omnium generum signa , ac picturas victores Romam aduexerunt,& prouinciarum pręsides,alijque qui cum imperio erant, cum liberiores ad rapinam per superbiam,ambitionem, & auaritiam facti essent, eiusmodi pręclara opera rapere non dubitarunt,quod & in verrem Cicero ipse testari videtur,& Satyrorum excellentissimus nō sine dolore,& stomacho refert his versibus.

Cato cēsorius

Colossus apollinis triginta cubitorum.

Iouis statua cubitorū quadraginta.

Quę pingēdi sculpēdi ve artes minuunt.

Non ijdem gemitus olim,nec vulnus erat par
Damnorum socijs florentibus,& modo victis,
Plena domus tunc omnis,& ingens stabat aceruus
Nummorum,spartana chlamys,Conchylia Coa
Et cum Parrhasij tabulis,signisque Myronis
Phidiacum viuebat ebur,necnon Polycleti
Multus vbique labor,rarę sine Mentore mensę.
Inde dolobella est,atque hinc Antonius,inde
Sacrilegus verres referebant nauibus altis
Occulta spolia,& plures de pace triumphos,

¶ Quocirca ex omnibus pene vrbibus quicquid pręclarū ex eiusmodi artibus inuentū est Romā pertulerunt. Multa signa ex Aegypto deuecta sūt, & pręcipue ex præclara Thebarum vrbe,quæ priscis sæculis cōdita Ambitiosum nomē habuit,a magno portarū nūero,quę tantę pręstātiæ extitit, vt prouincia Thebarū nomie nūcupata fuit,ea quidē ante imperiū Roma nū direpta fuit. Nā principio imperij Carthaginiēsiū,iprouiso penorū exercitu oppressa extitit. Et deide cū magna ex ꝑte restaurata esset rex ꝑsarū

Thebę.

Cambiſes eam inuaſit,opeſque inuadendas diripuit,nec ſimulachris, ac tẽplis deorum pepercit. Longe vero poſt Romanorum prouincia extitit, cui primus omnium poſt mortem Cleopatrę,& Anthonij prefuit Cornelius gallus,Ceſare octauio res Romanas tenẽte,poeta ille peregregius,cuius nõ ſine obſcuriore quodam fletu meminit Virgilius in extrema Buccolicorũ parte. Is in ea prouincia optime ſe geſſit, vt ſtrabo refert,nã & Heroum vrbem,quæ defecerat in poteſtatem Cęſaris,redegit. Et ortam in thebaide ſeditionem propter imperata tributa,optime compoſuit. Inuidiam tamen ſuperare nequiuit,eum nanque nonnulli nobiliores qui poetę forouiliẽſi vix dum ciuitate donato prouinciam creditam iniquo animo ferebant, Octauio inſimularunt,quod Thebas exhauſiſſet,interceptis ſignis,ac ſtatuis cõ pluribus. Proinde imperatoris iuſſu populatę prouincię accerſitus eſt,vt factorum rationes redderet, inuidiam tamen nobiliorum timuit,& præcipue cum accepiſſet eiuſmodi curam ab Octauio emulis illis ſuis traditam eſſe,ideo in deſperationem verſus cum eiuſmodi indignitatem minus ferre poſſet ſtricto enſi incubuit,& hunc galli finem fuiſſe Amianus Marcellinus refert,vbi de geſtis Iuliani Cęſaris ſcribit, & Euſebius eius mortis memoriam facit,qua tamen vi occiderit tacet. Grammatici qui in Virgilium ſcribunt,ſine conſilio,ſine alia ducti auctoritate,vel quod Virgilij taciturninatem in his quæ contra Octauium dici poſſent ſequi velint, dicunt gallum amicum primo Octauij fuiſſe,poſtea vero cum veniſſet in ſuſpitionem quod contra eum coniuraret interemptum. Suetonius vero tranquillus Octauium dicit gallo (quem ad Aegypti pręfecturã prouexerat) domo,prouincijſque ſuis interdixiſſe,ob eius ingratum,ac maliuolum animum. Sed cum accepiſſet deinde eum accuſatorum damnationibus,& ſenatuſconſultis ad necem compulſum,pietatem pro ſe tantopere indignantium laudauit,obitum vero poete illachrimauit,vicemque ſuam conqueſtus eſt,quod ſibi ſoli non liceret amicis quatenus vellet iraſci, huius præclari poete memoria me ab inſtituto diſtraxit, fecitque longiorem, ſed ad propoſitum redeo, Pictura,Sculptura,ac Celatura,artes ſunt peregregię,& ad diſciplinam literarum proxime accedũt,adeo vt nulla ex parte ciuili viro penitendæ eſſe videantur.

Cornelius gallus poeta forojulienſis.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI LIBRI PRIMI DE INSTITVTIONE REIP.

F I N I S

¶TITVLI LIBRI SECVNDI.

¶AD SIXTVM QVARTVM PONTIFICEM MAXIMVM. PROOEMIVM.

LIBRI SECVNDI PROOEMIVM

Bonarum artium honos rei militaris glorię pręstat

AEGYPTII REGES LONGE MAIOrem gloriam disciplinarum bonarum artium esse dixerũt, quam rei bellicæ. Proinde omnes studijs sapientię mira quadam diligentia incumbebant, nec quispiam se satis digne imperare arbitrabatur, qui non præter cęteros in aliqua doctrina excelleret. Et operam suam alijs cõ pluribus nauaret. Hoc studio incitatus Ptolemęus illustrem illam bibliothecam Alexandrię comparauit, vt sapientię seminarium in posteris propagaret, & ciuibus, ac peregrinis prodesset. Musis præterea, & Apollini ludos dicauit, & poetis, & oratoribus in certaminibus veluti athletis, magna præmia, summosque honores constituit, vt diligentius literis insudarẽt. Fuit sane apud Aegyptios antiqua valde eruditio, eorum nanque sacerdotes, qui cum regibus versabantur, primi mortalium in Mathematicis clarissimi habiti sunt, ad eos quoque ex omni terrarum orbe discipuli confluerent, vt doctiores euaderent, nec quispiam satis eruditus videbatur, qui ægyptiacę disciplinæ expers esset, ad quam perdiscendam, vt Diodorus Siculus refert, Orpheus, Museus, Melampos, Dedalus. Homerus, Lycurgus, Solon, Pythagoras, Plato, Eudoxus, Democritus. Euripides, & complures alij accesserunt, qui disciplinas omnes omnium gentium illustrarũt. Gratiæ igitur peringẽtes habẽdę sunt deo optimo maximo Sixte pontifex Maxime, qui ter vires suas nostro tempore inter mortales per misit, imperiumque religionis christianæ credidit, nunc plane cernimus Platonicam illam fœlicitatem, qui ait tunc beatas fore respu. cum a sapientibus, & doctissimis viris regerentur, nunc omnis qui in studijs bonarum artium ocium contriuerunt sperare possunt sese laborum suorum quamprimum præmia habituros, docti enim doctos amabunt, si erunt docti, vt est in Gręco prouerbio. Ego hos libros meos ante pontificatum tuum ad vmbilicum vsque deductos plane destitueram, vt qui nequaquam me facturũ operępretium dignoscerem, propter temporum infœlicitatem, nunc autẽ spe tui numinis erectus affectos e vestigio confeci, & tuo nomini dedicaui. Atqui si eos probaueris, omnino decreui quicquid ętatis mihi superest id esse in rebus perquam gratissimis tibi scribendis consumere. Sin secus egeris, perpetuum silentium mihi indicere destinaui, vt ingenium meum vna cum corpore senescat, & obscura obliuione occidat. Sed ad institutum nostrum redeamus, & de Liberalibus disciplinis suo ordine disseramus.

Ptolemęi bibliotheca.

Docti doctos amant.

Senescẽtis corporis animus gloria iuuenescit.

❡Finis Procemij Secundi Libri.

❡Incipit Liber Secundus. De institutione Reip.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI. ¶LIBER SECVNDVS. DE INSTITVTIONE REIP.

¶DE LITERARVM VTILITATE, ET EARVM INVENTORIBVS, ET SEORSVM DE GRAMMATICE ¶TITVLVS PRIMVS.

LITERAS IMPRIMIS AB OMNIBVS SI fieri potest ediscendas esse censeo, nec illis assentior qui eas ingenij, memoriæque pestem esse affirmant, quamuis ad stipulatorem habeant Platonem, qui literarum vsum memoriæ obesse asserit, quando illa quę scriptis reposuimus veluti custodire desinimus. Sicut illa quæ in scrinijs optimis etiam clauibus asseruantur neglectui nobis sunt, At qui inter hominum inuenta, haud scio, an aliud præclarius dici, aut excogitari possit, quare admirationis videtur esse, pauculis admodum notis, infinitas hominum voces, innumerabilia verba, innumerabilesque sententias complecti. Mortales omnes doctrinæ essent, mortalia hominum gesta, nisi literarum monumentis seruarentur, quæ tanti extiterunt, vt earum inuentum plerique, & populi, & excellentissimi viri sibi vendicent. Neque enim Plynio viro doctissimo assentiri possum, qui eas æternas arbitratur, sed præclarissimi alicuius ingenij inuentum fuisse opinor, quod diuersis deinde notis ab alijs, atque alijs gentibus vsurpatum sit, earum primi inuentores, vt Platoni, & ex nostris Cornelio Tacito, nonnullisque alijs placet Aegyptij fuisse perhibentur, qui animalium figuris literarum loco vtebantur, veluti cum tempus scripturi essent serpentem in circulum reuolutum caudam sibi deuorantem pingebant. Et lubricam anguillam, vbi inuidiam significare vellent, vbi vero naturæ vocabulum vulturem pingebant, quia mares nullos inter illas alites inueniri naturali ratione ostendunt. Cum autem regem scribere vellent, Apem mella conficientem pingebant, ostendentes moderatori, ac regi cum tranquillitate, ac iucunditate aculeos nasci debere. Harum literarum auctorem Mercurium Nili filium præferunt. Archades tamen, & omnes fere Græci Cadmum Agenoris filium literarum inuentorem fuisse aiunt qui ex Phœnicibus in Bœotiam delatus, Gręcos quosdam docuit, qua ex re Phœnices literas dictas esse credūt, quamuis lidi ductum id nomen arbitrantur a Phœnice eiusdem Agenoris filio, a quo eas primum repertas asserunt. Alij tamen Linum Chalcidēsem ex Phœnice literas ad Gręcos tulisse volūt, & eum herculē docuisse,

Literarū vsū memorię obesse scribit plato.

Literarū fructus.

Aegyptij animalium. Figuris literarū loco vtebātur. Hieroglyphicę notæ.

Mercurius.

Cadmus.

Literarū inuētores.

Linus chalcidēsis herculē literas docuit.

Cecrops. Palamedes. Simonides. Moses. Nicostrata dicta carmẽtis.

quidam Cecropem Atheniensium regem, Alij Palamedem Argiuũ tẽpore troiani belli sexdecim literarum formas, Mox Simonidem cęteras reperisse aiunt. Phoenices a iudęis primo literas accepisse plurimi affirmãt. Quarum apud iudęos auctor fuit Moses, qui Chaldęos, ac Syrios secutus est, qui earum omnem originem in Habraam referũt, Nicostratam cognomento Carmentem Latini literarum authorem habent, quę cum Euandro filio ex Archadia in Italiam nauigauit, & cum vaticinandi perita esset, responsa petentibus carminibus dabat, & futuros canebat euentus, quemquidem vsum literarum a Graecis mutuata latinis tradidit, quas Euander filius primus didicit, & complures Italos docuit. Quocirca Tacitus Cornelius, & alij nonnulli Euandrum Latinarum literarum inuẽtorem esse dicũt.

Pelasgi. Demaratus tarquinij prisci pater.

Sunt etiam qui dicant Pelasgos (quae regio Boeotia quondam vocabatur) primos omnium in latium literas intulisse, Aethruscis autem primus dedit Demaratus Corynthius Tarquinij prisci pater. Quorsum hęc tam longa literarum ab incunabulis, vt dicitur, cõmemoratio, vt intelligamus eas tanti fuisse apud pręclaras quasque nationes, vt earum inuentores diuinis pene honoribus honestati fuerint. Eas igitur non modo ędiscendas esse censeo, sed vix arbitrari possum in libera ciuitate quemquam sine literis ingenui ciuis nomen mereri, qui enim sine literis, non solum liberales disciplinas, sed minimas quasque artes ediscere, aut tueri possumus? Nec mercatura ipsa, aut agricultura, sine eis satis tuta esset. Hę nãque memoriam rerum conseruant, posteritatem instituunt, pręterita futuris connectunt, & ratiocinationem totius vitę nostrae perpetuo agunt. Idcirco optimum quidem factu, eis pueros imbuere, priusquam alijs literis incumbant, si eos viros aliquando euadere volumus, aut in ciuium numero censeri. Erit igitur officium optimi cuiusque patrisfamilias, summa diligentia curare, vt filios, saltem his primis literis, eruditos habeat. Prouerbium nanque Grecum ẽ hominem sine literis similem esse infructuosę arbori. Dimittat deide eos ad quascunque artes videbuntur aptiores. Longe facilius, longeque commodius eas exercebunt. Sed postquam a nobis ventum est, vt de primis (vt aiũt) elementis sermonem fecerimus, non erit alienum de singulis bonarum artium studijs disserere. Nam si de optima rep. scribere volumus, partiũ nostrarum etiam erit, dicere quibus disciplinis erudiri volumus ciuẽ nostrũ, quem partem ciuitatis nostrę facimus. Curabunt, qui reip. praesunt, & publica quidem mercede, vt singulae quęque doctrinę optimos praeceptores habeant, qui publicę instituant. Non enim priuati omnes possunt victum filijs suppetere, & mercedem praeceptoribus pensitare. Egregij sint grammaticę professores, & non modo literis, sed moribus probatissimi, periculosum nanque est (vt in prouerbio dicitur) Ouem lupo committere, & eũ quem pręceptorem pueris adhibueris corruptorem experiri, vicia siquidem, quibus ea ętate pueri inquinantur, perpetuo remanent, vel cum magna difficultate tollũtur. Tradidit Diogenes Babilonius Leonidem Alexandri Macedonis praeceptorem, eum vicijs quibusdã imbuisse, quę maximum etiam regem ab illa puerili institutione prosecuta sunt, eorum ser-

Literarũ fructus vberrimus.

Patrisfamilias officium in erudiendis liberis.

Pręceptores optimi literarum in ciuitate eẽ debent.

Leonides alexandri pedagogus.

mo purus,ac nitidus sit,& ab omni barbariæ alienus,iacit enim grammaticæ fundamenta omnium disciplinarum. Proinde videndum est, vt solida sit,si alias artes ediscere volueris,quandoquidem inconcinnæ, & rudes admodum reliquæ doctrinæ videntur,quæ infantes sunt,& barbaro eloquio herentes. Grammaticen Romani tantifecerunt,vt in triuijs eam ex senatu consulto publica mercede doceri edixerint,quocirca triuialis scientia diutius nuncupata est. Hanc artem primo inuentam esse a Memphite Aegypti oppido,cum Osiris rex imperium teneret,multi sunt auctores. Sed deinde a Græcis adeo exculta,vt ad summum vsque peruenerint, a quibusquidem Latini nostri haustam,grauiorem,nitidioremque reddiderunt, & relictis quibusdã quasi superuacaneis rebus,quod satis est,nobis tradidere.

Grammaticę oĩm discipliñarũ fũdamẽtum.

grãmatica triuialis scientia.

¶MATHEMATICEN CIVILI VIRO NECESSARIAM ESSE, ET SEORSVM DE ARITHMETICA, GEOMETRIA, MVSICA, ET ASTRONOMIA. ET DE EARVM INVENTORIBVS.

¶TITVLVS SECVNDVS.

PYTHAGORAS ITALICAE PHILOSOphiæ princeps,quem Plato pene in omnibus imitatur, a quo etiam disciplinam reip. Crotoniate didicerunt. Ciuili viro quadripertitam Mathematices scientiam necessariam esse putat. Frustraque opinatur quemquã Philosophari,qui eam nõ modo primoribus labris(vt dicitur)attigerit,verum omnino exhauserit. Censet enim sapientiam earum rerum esse,quæ sunt, queque substantiam immutabilem habent,veram,ratamque cognitionem, esse autem ea solum putat,quæ cum immutabilis substantiæ essent,neque intentione crescerent,neque detractione minuerentur,neue accidẽtibus vllis variarentur. Sed propria vi,propriaque natura semper niterentur,veluti sunt qualitates,quantitates formę magnitudines,paruitates,ęqualitates, habitudines,actus,dispositiones,ceteraque eiusmodi,quæ corpori coaugmentantur. Intelligibilia nanque omnia esse dicimus,videri autem corporea talia per sese spectacula semper eodem modo inueniuntur. Iuncta vero corpori variantur,quippe quæ omnia suaptæ natura incorporea sunt, vigentque immutabilis substantiæ ratione,sed corporis contagione mutantur. Essentia omnis bifariam diuiditur,vna siquidem continuata est, quæ magnitudo dicitur,vt arbor,lapis,& reliqua huiusmodi corpora,quæ nullis distributa finibus,suis partibus continuantur. Altera autem discreta a se, & partibus circumscripta,sed in vnum quasi redacta concilium, cui multitudini nomen est,vt plębs,populus,contio,aceruus,& alia eius generis, quę partes proprijs extremitatibus terminantur finibusque inuicem discernuntur.

Mathematica ciuili viro necessaria.

Sapientia.

Essentia duplex.

Quantitas diſcreta multitudo.

Quãtitas cõtinua magnitudo.

Hęc contrariam pene inter ſe habent proprietatem, nam multitudo a finita, & ea quidem minima quantitate, vtpote ab vnitate, quę minima eſt, initium ſumens nullum incrementi finem nanciſcitur, creſcit enim per numeros in infinitum. Magnitudo vero finitam ſuę menſurę recipiens quantitatem, infinitum decrementum accipere poteſt, ſecandæ ſiquidem magnitudinis nullus inuenitur terminus, rurſus multitudo ipſa, aut per ſe eſt, vt duo, tria, quatuor, & denique numerus omnis, qui per ſeſe exiſtẽs nullo indiget, aut ad aliud quippiam refertur, vt duplum, triplum, dimidium, ſeſquitertium, quę quia ad aliud referuntur, per ſe eſſe non poſſunt. Horum alterum Arithmetice, alterum Muſice ſpeculatur. Sed magnitudo quoque biperti

Magnitudo bipertita.

to intelligitur, altera nanque motu omni per ſe caret, vt terra, huius ſcientia Geometriam profitetur. Altera vero nunquam conquieſcit, mobilique ratione vertitur, vt Sphęra mundi, orbeſque cęleſtes, qui rata ſemper, & infi

aſtronomia.

nita celeritate rotantur, huius quidem noticia Aſtronomia eſt. Neceſſaria igitur erit ciuili viro, quem ſapientem eſſe volumus, huius quadripertitæ

arithmetica & geometria iuuenibus ediſcẽdę.

ſcientię cognitio, Arithmeticen, & geometriam teneris ętatibus ediſcendã M. Fabius Quintilianus aſſerit, earum nanque cognitio animum agitat, ingenium acuit, celeritatem percipiendi tradit. Numerorum quidem cognitio ſingulis pene artibus neceſſaria eſt, aut enim numerandũ eſt digitis, aut ſcribendi numeri ſunt, ſupputandęque rationes ad vſum ratiocinandi, qui quotidie pene ſingulis vſu venit, ſine qua rudes omnino homines eſſe vi

Geometria vtilis.

dentur, & inurbani. Sic etiam dimẽſionis diſciplina artes ſingulas adiuuat. Vix enim quippiam agere poſſumus ſine menſura. Et turpe admodum videbitur, in ſingulis quibuſque dimenſionibus hęrere virũ, qui in cœtu hominum, negociationibuſque verſatur. Hebetis nanque ingenij eſt, vel manifeſtæ omnino negligentię ea ignorare, quæ ſingulis quibuſque horis neceſſaria ſunt. Harum inuẽtorem primum Thaletem Mileſium fuiſſe di

Geometrię inuẽtores.

cunt, paulo ante Pythagoram Samium, qui eas omni cultu abſolutas reddidit. Mamertium tamen ſteſichori fratrem initia, & elementa Geometriæ primum inueniſſe nõnulli Gręcorum referunt, quę deinde ſecutus Pythagoras abſoluit. Sed ægyptij longe ante alios Geometriæ inuentione glori

muſica & aſtronomia ſine arithmetica & geometria ediſci nõ poſſunt

antur, vt Phœnices Arithmetices, & aſtronomiæ. Sine his igitur duabus ſcientijs, vt ſupradicta ratione patet, neque aſtronomiam, neque muſicam ediſcere poſſumus, & architecturam omnino ignoramus. Aſtrologiam publicam eſſe in omni rep. pluribus rationibus, & exemplis comprobare poſſumus, cum propter agriculturam (quę magnã rationẽ ab ea accipit. Nam ſyderibus ſuis vertendam eſſe terram docet Maro. & Heſiodus arandi, ſerẽdique tempora, ſyderum ratione ſignificat, veluti cum ait.

Pleiados eſt ſubigenda ſeges athlantidos ortu,
Hac autem ſeſe ſtella condente ſerendum eſt.

¶ Lucius vero Columella ſingulos quoſque dies aſtronomica ratione obſeruari præcipit) tum propter rei ruſticæ vtilitatem, tum propter pericula quam plurima, quę moniti a peritis eius diſciplinę, cauere poſſumus. Anaximãder Mileſius Lacedęmonijs prędixit, vt ciuitatẽ, ac tecta cuſtodirẽt,

instare enim terræ motum hac disciplina prȩuidit, quod quidem effectum est, & magna pars eius vrbis, montisque Taygeti concidit. Sic Hippocrates venientem ab Illiricis pestilentiam prȩdixit, discipulosque circum vrbes Grȩcie dimisit, vt ægrotantibus adessent, quo beneficio omnis Grȩcia honores illi, quos Herculi, decreuit. Pericles Atheniensium imperator, exercitum suum solis defectione perterritum, iam iamque hosti, veluti propitiore numine adiuto, trophȩum concedentem liberauit, reddita ratione, id syderis natura fieri, non ira dei, aut prodigio aliquo accidere. Qua disciplina nisi caruisset Nicias, nunquam pulcherrimum exercitum in Sicilia amisisset, simili motu confusum, quȩ plaga Atheniensibus non mediocris extitit, sed principium multorum malorum. Atqui ne idem accideret exercitui Romano, cui Lucius Paulus imperabat, Sulpitius Gallus, multo ante de lunȩ defectione disseruit, ne veluti prodigio diuinitus facto militum animi deficerent. Huius artis inuentores Assirij primo fuisse dicūtur. Hi propter planiciem, magnitudinemque regionum, quas incolebant, cum cœlum omni ex parte patens, atque apertum intuerentur, traiectiones, motūque stellarum obseruauerunt, quibus notatis, memoriȩ prodiderūt quid cuique signaretur, qua in natione Calibes, qui deinde gentis vocabulo appellati sunt Chaldȩi, diuturna obseruatione, syderum scientiam quandam effecerunt, qua futura prȩdicerent, & ea populos monerent, quæ cauere possent. Quamquidem artem etiam Aegyptij diuturnitate temporis cōsecuti sūt, a quibus deinde edocens Pythagoras, Astronomiam auxit, & plȩraque inuenit. Nam (vt Parmenides ait) Ipse omnium primus Hesperum, & Luciferum idem sydus esse docuit. Eam igitur ciuili viro non esse negligendam, superioribus argumentis facile iudicare possumus. In hac disciplina, & in cȩteris mathematicis plurimum claruit apud Romanos Publius Nigidius, cui figulo cognomentum adhȩsit, propter pulchrum eius sciētiȩ cōmentum. Nam cum disputaretur cur gemini diuersa haberent fata, cum & geniti, & orti ijsdem syderibus essent, & ipse artis suȩ partes tueretur, negaretque id fieri posse, propter celerem cælestium orbium motum, id hoc pacto ostendit. Figuli rotam magna vi concitauit, & eadem, duas atramenti guttas liquauit, & desistente motu, longo interuallo in extremitatibus rotȩ guttȩ inuentȩ sunt, quomodo igitur (inquit) opinantur, cum tam celeri vertigine cœlum rapiatur, posse, & gigni, & oriri geminos eodem sydere, cum figuli rota paruo concitata cursu excussas guttas eodem momento tam diuersis locis ostendat? Hoc quidem inuentum tam gratum audientibus fuit, vt disputationis palmam, & perpetuum cognomentum auctori suo dederit. Quid de musica dicemus, quam necessariam esse ciuibus Socrates asserit? Et ad eius numerum plȩraque in rep. constituit, mutationemque harmoniȩ deterrimam esse dicit, & ciuitati periculosam admodum. Quocirca eam in senectute didicit, ne huius eruditionis expers esset. Et Themistocles cum in epulis recusaret lyram habitus fuit indoctior. Hanc Lycurgus adeo probauit, vt eam a natura hominibus traditam ad tolerandum facilius labores assereret. Et Tibias in re militari cōstituit, quibus progressui, reces-

Sparta & taygetus mōs terrȩ motu corruerunt.

Pericles.

Nicias.

Astrologiȩ inuētores assirij perhibentur.

Chaldȩi.

Hesperus & lucifer idem sydus.

Nigidius vnde dictus figulus.

Musica.

Socrates senex musicā didicit.

themistocles neglecta lyra indoctior iudicatus.

ſuique canerent,& animos militum adeo incitarēt,vt ignauiſſimi etiā eiuſ modi concentu concitati,fortiſſimi aliquando euaſerint,patrięque victori am pepererint,veluti in bello contra Meſſenios,in quoquidem iam ſuccū= bebant in acie Lacedęmonij,quod animaduertens Tyrthęus Tibicen per= egregius,mutatis tibię modulis adeo militum animos in pugnam concita= uit,acrioreſque reddidit,vt Meſſenios iam pene victores Lacedęmonijs ſubiecerit. Cretenſes etiam impetum in hoſtes facturi Lyrę modulis inci= tabantur. Argiui autem tibię,ſicut Latini tubarum clangore,& Galli cor nuum ſtrepitu. Huius magna vis ad animos in quencunque affectum cō= mouendos. Pythagoram enim accepimus concitatos iuuenes ad vim pudi cę domui afferendam,mutatis in ſpondęum Tibię modulis,compreſſiſſe, eius quoque diſcipulus Empedocles agrigentinus furibundum adoleſcen tem (qui eius hoſpitem damnati patris accuſatorem gladio adoriretur) can tu reuocauit,& placatum manſuetumque reddidit. Et Caius Gracchus ſę pe populum Romanum in voluntatem ſuam pellexit,cum concionanti ſi bi ſeruus aſſiſteret,qui fiſtulæ modulis,affectus orationis,longe pręcellen tes redderet, Complures ſcriptores Gręci, Inter quos Dio pruſenſis, Aſſe runt Timotheum muſicum illum excellentiſſimum,cum ſe Alexandro regi oſtentare aliquando vellet,perite adeo,& muſice modulatum,vt regē nihil tale per id tempus cogitantem,quaſi numine aliquo percitum ad ar= ma compelleret,victorięque occaſionem pręberet. Sed hęc viri virtutes excitat,non tamen ignauos,atque effœminatos fortes efficit. Nam (vt idē Dio ait) Sardanapalum ad tripudium,muliebremque ſaltationem,non ad arma excitaſſet,cui ſi mars olympius,vel Minerua ipſa ī bello pręcinıſſet, nunquam animi vires addidiſſet,vel a turpi fuga reuocaſſet,quocirca Ari= ſtoteles ciuili viro hanc tribuit. Sed ambigere fatetur vtilitatis ne magis gratia,an delectationis id efficiat. Ego autem eam admittendam cenſeo in libera ciuitate,ſi nihil etiam aliud quam delectationem per ſe fert. Non ei in negocio ſemper eſſe poſſumus,& eiuſmodi oblectatio in ocio honeſtiſſi ma eſt. Nam (vt eleganter Cicero ait) Liberi hominis officium eſt,aliquā do nihil agere, & animum a diuturna cura reuocare, quodquidē imprimis efficit Muſicę,quę muneri nobis a natura optima omnium parente tradita eſſe videtur,vt laborum,& erumnarum aliquando obliuiſcamur. Pytha= gorici,cum vellent diuinas curas ſomno reiterare,quibuſdam cātilenis mu ſica ratione ad id inuentis vtebantur,quo ſomnus leuiter irreperet. Sed ma ſcula debet eſſe non effœminata,vt animi vires adiuuet,potiuſquam fran= gat,atque eneruet. Veteres ea vſi ſunt in cōuiuijs ad deorum laudem, & vi rorum fortium commendationem,quorum nōnullos legimus donatos a ſe natu,vt Tibicine vti poſſent in pręmium virtutis,veluti Lucullum vete= rem poſt Nauticam victoriam,qui ab amicorū cœna, Tibicine leuius præ cinente,ad proprias edes remeabat. Muſicam tamen longe pluris faciebant Gręci,quam Romani,etiam principes ciuitatis non modo canendi, ſed & commode ſaltandi periti erant. Efferūt Epaminundam miris laudibus,& præclare eum ad Cytharam cecinıſſe dicunt,in qua præceptorem habuit

Tyrthęus tibicen. Cretēſes lyra. Argiui tibijs. Latini tubarū clāgore. Galli cornuū ſtrepitu aīoſiores fiebant. Caius gracchus. Timotheus muſicus. Sardanapalus. Muſica nature munus. Pythagorici. Senatus Romani gratitudo in lucullū. Epāminūdes

Dionyſium Citharœdum temporibus ſuis pręſtantiſſimum,& ab Olym
prodoro carmina ad Tibiam cantare didicit. Saltare vero ad numerum a
Calphrone. In philoſophia autem Lyſiam Tarentinum Pythagoricum
doctorem habuit,a quo non modo,vt diſcipulos omnes ſuperaret,ſed ad pa
rem vſque laudem extitit edoctus. Muſicen Plato triplicem fecit, vnā vo — Muſica tri=
ce ſola conſtare ait,vt in cantu humano cernimus,alteram vero voce, ſimul — plex.
& manu,vt cum neruorum pulſibus, oris modulatione concinimus. Ter=
tiam ſolis manibus perfici ait,vt cum ſilente organo vocis Cytharam per=
cutimus. Veteres Cythariſtæ vtriuſque manus fungebantur officio. De=
xtera enim plectro vtebatur,& foris canere dicebatur,ſiniſtro autem digito — Foris canere.
cordas carpebat,& intus dicebatur canere. Vnde illud Virgilij. Atque ea= — Intus canere.
dem digitis iam pectine pulſat eburno. Hanc Pythagoras diſciplinam nō
hominum inuentum eſſe putat,ſed opificis mundi,qui orbes cœleſtes har=
moniam quandam interuallis,ac motionibus ciere fecerit, ex qua humana
muſica manauit,cui ſententiæ poetæ accedentes cœleſtem muſicam ſub fa
bularum tegmento oſtenderunt. Cum nouem Muſas facerent,& vnam cō — Nouem muſa
cinnentiam eſſe voluerunt,& omnium primam vraniam appellarunt,ſecū — rū hierarchia.
dam Polymniam, quam ad Saturni globum canere dicunt, tertiam ad Io=
uis ſperam,quæ Euterpe dicitur, deinde ſuo ordine Eratho ad Martem.
Melpomene ad ſolem, Terpſicore ad venerem. Calliope ad Mercurium.
Clio ad lunam concinit, Thaliam terrę aſſignant, Ludentemque eam inter
flores,& herbas relinquunt. Harum moderatorem,& quaſi ducem Apolli= — Sol.
nem faciunt. Eſt enim ſol dux,& quaſi princeps orbium. Quocirca cū mo
derator,effectorque reliquorum luminum ſit, mens mundi, & cœli cor a
nonnullis poetarum nuncupatur. Cantum Iouis inuentum Heraclides pō
ticus fuiſſe aſſerit,quem primum edocuerit Amphionem eius,& Anthio
pes filium,a quo deinde Linus Euboeus doctus fuiſſe dicitur,quem Apol — Linus lyrę in=
linis,& muſę filium fuiſſe perhibent,hunc lyrę inuentorem nonnulli Grę — uentor.
corum aſſerunt,cum quo etiam Autes Anthidonius pręclare cecinit, & eo
dem fere tēpore Pierius Macedo, & Philamon Delphus Thamirę pater,
eum poete cum muſis certantem inducunt,& idcirco aciem oculorum ami
ſiſſe dicunt. Claruit in muſica eadem fere tempeſtate Demodocus Corcy
reus,qui excidium troię cecinit. Claruit & Phemius Itacēſis, qui reditum
Græcorum ſcripſit. Terpāder primus lyrę regulas compoſuit. Clonas au
tem Tibię. Hiagnes primus omnium Tibia vſus dicitur apud Grecos, is
marſiam filium docuit,qui diſcipulum habuit Olympum, A quo Olym
pio Miſię monti nomen fuit. Sunt qui aſſerant Apollinem Cytharam, & — Apollinis ſi=
Tibiam inueniſſe,vnde eius ſimulachrum Deli oſtendebatur,quodquidē — mulachrum
in dextera arcum,in ſiniſtra autem gratias treis habebat, quarum vna Cy= — treis habens
tharam,altera Tibias, Media autem ore fiſtulam tenebat. Macrobius tamē — charites.
Muſicę inuentorem Pythagoram fuiſſe vult, Plynius vero Amphionē,
& Cethiona, Lauſus vero Herimoneus Carbini filius (quem Periandri lo
co vnum e ſeptem ſapientibus Grecię quidam numerant) primus librum — Tubarū inuē
de Muſica ſcripſiſſe dicitur. Tubarum inuentores Tyrrheni fuiſſe a qui= — tores.

Tibiarũ inuẽtores.

busdam dicuntur,& phrigij tibiarum, Latini complures asserũt Apollinẽ Cytharam solum inuenisse, Mercurium lyram, Phanium vero fistulam. Sed nihil ad rem nostram facit, hæc tam antiqua,& varia propter diuersos scriptores recensere. Satis nobis sit exemplo, rationeque docuisse Musicã ciuili viro vtilem esse,& non modo animum oblectare, verum ingenium fouere,& promptiores, alacrioresque viros reddere, non solum ad rem militarem, verum ad summa quæque negocia obeũda. Quinetiam a Peone,& nonnullis alijs medicis ægrotos pene desperatæ salutis, musicæ oblectamẽtis curatos fuisse legimus,& insanos quosdam mentis compotes fuisse factos. Idcirco in eius commemoratione fuimus longiores.

DE MEDICINA, ET EIVS INVENTORIBVS. TITVLVS TERTIVS.

SI CORPORVM NOSTRORVM, ET trãquillitatis vitę (quæ sine secunda valitudine vix esse potest) rationem habere volumus, fatebimur medicinam excellentissimam mortalibus necessariam. Nanque (vt Cornelius celsus, qui libros elegantissimos huius disciplinæ scripsit, refert) alimẽta sanis corporibus agricultura, sanitatem autem ęgris medicina promittit. Deo optimo Maximo gratias habere debemus, qui vitam nobis elargitus sit, medico deinde, qui eam nobis conseruat, diuturnioremque facit. Idcirco non est admirandum quod excellentissimus poetarũ medicum virum pluribus alijs dignitate præfert cum ait Iliados λ. ιατρος γαρ ανηρ πολλων αντάξιοσ αλλων id est medicus vir multis æquiualens alijs. Pro multis enim vnus laborat,& vitam, bonamque valitudinem duo munera ingentissima se nobis pręseruaturum pollicetur. Quocirca inter ciuiles disciplinas hanc vel præcipuam esse statuo, tum propter vtilitatem, tum etiam quod secreta naturę diligẽtissime scrutatur. Hanc omnium disciplinarum antiquissimã esse doctissimi Græcorum auctores perhibẽt. Eius nanque inuentor (vt aiunt) extitit Apis Phoronei,& Pythonis filius, qui & Aegyptiorum rex fuit. Et ob hoc saluberrimum inuentum in numen relatus est,& Osiris nuncupatus est, quod eorum lingua oculatum significat, propter mirificam eius prudentiam, ingenijque magnitudinem. Et quiuis Aegyptij eum Apollinem crederent,& vaticinãdi peritissimũ. Fatum tamen suum ignorauit. Nam Ochus crudelissimus Persarum rex cui Machere Achade nomen fuit, eum obtrũcauit. Et quod immanissimũ putandum est, amicis suis in mensa epulandum posuit. Hunc secutus dicitur Aesculapius, qui primus omnium de medicina scripsit, hic filios habuit Machaonem,& Podalyrium, qui in bello troiano ducem Agamenonẽ secuti non mediocrem opem commilitonibus suis attulerunt. Hos homerus vulneribus, ferro,& medicamẽtis mederi solitos refert. Chiron & Peon

Agricultura sanis alimẽtũ, medicia ægris remediũ promittit.

Medicina disciplinarũ antiquissima.

Medicinę inuentor.

Apis dictus Osiris.

Ochus.

Aesculapij filij.

heroum medici fuisse dicuntur. Nihil tamē in ea arte scriptum reliquerūt multi ex sapientię professoribus huius disciplinę peritissimi extiterūt. Et imprimis Pythagoras Samius, Empedocles Agrigētinus. Democritus abderites eius discipulus, Hippocrates Cous artē hāc a sapientia separauit, absolutāque reddidit. Post hūc Diocles caristius claruit, deinde Praxagoras, & Chrisippus quos secuti sunt Herophilus, qui venarū pulsus in musicos pedes discreuit. Et Erasistratus Aristotelis filia genitus, qui ob sanatū Anthiochum a Ptholemæo eius filio donatus est talentis centū. Fuit & Serapion medicus peregregius quem secuti sunt Apollonius Glaucidas, & Heracides Tarentinus, innumerabilesque alij in hac disciplina claruerunt vsque ad tempora Galeni, Niconis Geometrę, & Architecti filij, qui compluribus voluminibus artem hanc locupletissimā reddidit. Medicinā veteres trifariā diuiserūt, vt vna pars esset quæ victu, altera quę medicamētis Tertia quę manu mederetur. Huic parti plurimū profuerūt inuenta Alchineonis Crothoniatis phisici Pythagorę auditoris, qui singulis humani corporis membris, atque articulis resectis, intimis omniū vitalium partiū scrutatis, Primus cadauerū lacerationē (quam Gręci Anatomiā appellāt) excogitauit. Fuit vero Alcineō acerrimo ingenio, summaque doctrina, & de animo suā etiam protulit sententiam, quemquidem ex solis, reliquorūque syderum natura cōstare voluit. Quippe qui seipsum moueat, & a se etiam, vt lumina alia mouentur. Sed ad hoc physice potius, quam animi natura edíscenda fuit. Curabunt igitur qui reip. pręsunt vt summa diligētia medicina ediscatur, medicumque honoribus afficient, tum propter excellentiam disciplinę, tum propter vtilitatem, quādo vt dixi mortalibus vitam, ac salutem pollicetur.

De teombroto eadē refert ply. li. vij. ca. xxxvij.

Galeni pater.

Medicina trifariā diuidi†.

Anatomia.

Animus.

¶DE ELOQVENTIA, ET EIVS INVENTORIBVS. ¶TITVLVS QVARTVS.

SI MEDICINA CORPORIS IN OPTIma rep. necessaria est ob varia genera ęgrotationū, quę quotidie mortalibus accidunt, vt integris validisque corporibus bene degere possumus, quātomagis necessaria erit animi medicina, sine qua nec corpora ipsa bene valere possunt, aut officio suo recte fungi, quamuis oīm aīaliū infirmissimum sit homo. Est enī pluribus morbis obnoxius, propter varia escarum genera, quibus vescitur, vt ait Homerus. Tamē animi morbi nō pauciores sūt quā corporis, & quibus longe magis vexamur, & maiore discrimine periclitamur. Qui morbus iracūdię esse videtur, qua cū laboramus, parū admodū ab insanis, & furiosis secernimur, qui morbus auaricię quoquidē perciti nō patrię, nō parentibus, non liberis, non nobis ipsis grati esse possumus. Quid metus, quid formido, quid ignauia, ac secordia in nobis efficit? Quid lætitia gestiens, innume-

Eloquētia animi pabulum.

Animi morbi

Iracūdię morbus.

rabilesque aliȩ animi perturbationes? quibus cum tenemur, non modo animo, sed corpore etiã laboramus. Animi medicina in primis eloquentia est quȩ Philosophiæ rationibus ad vitia nimium elatos comprimit, deiectosque erigit, & ignauos fortes efficit. Vera est enim illa Euripidis sententia, qua dicitur. Omnia conficit ratio, quȩ etiam hostile ferrum neutiquam efficere valeat. Quæ enim alia vis, quam eloquentiæ, potest furentem populum comprimere? aut motu perculsum excitare? Quod vt exprimeret diuinus poeta Maro Oratorem numine furẽtem, aut populum, maritimȩ tẽpestati comparauit, his versibus.

Animi medicina.

Ac veluti magno in populo cum sȩpe coorta est
Seditio, sȩuitque animus ignobile vulgus,
Ianque faces, & saxa volant, furor arma ministrat.
Tum pietate grauem, ac meritis, si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant,
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, ȩquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque inuectus aperto
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

Eloquentia rerũ domina.

❡Eloquentiam veteres rerum dominam esse dicebãt. Et eam Ennius flexanimam appellauit, quod animum in quancũque partem vellet, raperet, nec in pace, & ocio solũ vtilis habetur, sed in bello, atque tumultu vires alias omnes antecellit. Quodquidem verum esse asseruit Pyrrhus Epyrotarum rex, nam cum bellum in Italia gereret, comitem quasi gerendorum, ac socium Cyneam Thessalum oratorem. Demosthenisque discipulũ accepit, eiusque opera impense admodum vtebatur, nam ad ciuitates quas vi, & armis subigere non poterat, eum oratorem mittebat, quas magna ex parte in sententiam suam adducebat adeo vt sepenumero Pyrrhus diceret, plures a Cynea vrbes eloquentia in potestatem suam redactas, quam a se armis esse superatas. Et si recte iudicare volumus ex omnibus disciplinis, nulla magis congruit ciuitati, quam oratoria, versatur nanque in triplici causarum genere, quorum primum suasionem, & dissuasionem continet, quod totum ciuile est. Quæcunque enim in rep. deliberantur suasione, aut dissuasione indigent, vt veritas eruatur. Quocirca orator. i. vir bonus dicendi peritus (vt Cato definit) suadebit quæ vsui esse videbuntur, ne populus falsa opinione dilabatur, & ea comprobet, quæ paulo post aut mutare cogatur, aut pœnitentia ductus iniquo animo ferat. Et est secundum genus, quod demonstratiuum appellant, quod in laude, vel vituperatione versatur. Hoc commune est alijs duobus generibus, & reip. necessarium, accidit enim in senatu sepenumero, vt laudandi sint homines, laudendi mores, laudandæ leges, nonnunquam autem contra, vt vituperandi arma ab oratore sumenda sunt, vt aliquid dissuadere possimus, ne quid deliberetur, quod reip. deinde pœnitendum sit. Tertium autem genus est, quod in iudicijs versatur, id in accusationem, & defensionem tribuitur. Nonne necessarium erit in ea repu. in qua pręmium, & penam, quasi pro muneribus ponimus (vt democritus

Pyrrhi dictũ de cynea.

Ars oratoria circa tria causarũ gñа versat.

Eloquentia in rep. opus.

ait)quanque iustissimã esse volumus,improbos accusare,& innocentes defendere? Et denique oratione efficere,vt ius suum vnicuique tribuatur. Siue res apud populũ,siue apud iudices agatur? Harum causarum patroni sẽper apud veteres eloquẽtissimi oratores extiterunt. Testes sunt Demosthenis, Aeschinis,& Lysię orationes apud Grecos. Apud nos autem Ciceronis. Ex quibusquidem cernimus eiusmodi causas omnes ab eo fuisse tanta eloquentia tractatas,vt nihil præclarius dici,aut excogitari possit. Sed malus istis temporibus nostris error plerasque vrbes inuasit,in quibus causidici dicendi ignari,vel potius rabulæ(vt prisci appellabant)causas agãt,quos nullum operepręcium audire esse censeo. Hi questus gratia garriunt, & idcirco lites producunt,& pene diuturnas faciunt,quæ res in ciuitatibus pernitiosa est,parit discordiam ciuium,simultates,& odia. Quocirca optime a Romanis hac in re consultum fuit lege Cynthia,qua cauebatur ne quis ob causam orandam pecuniam,donum ve acciperet. Sed apud venetos quorum resp. iusticia,imperio,opulentia,& ciuium splendore,nõ modo in omni Italia,verum in vniuerso terrarum orbe præclarissima habetur,doctissimi quique in arte dicendi ex omni nobilitate causas dicunt. ex quibus diutina exercitatione id assequuntur,vt disertissimi in eorum rep. quamplurimi euadant. Dabimus igitur operam vt in rep. nostra,multi(si fieri potest) iuuenes his humanitatis studijs incumbãt. Et præcipue hi,qui ingenio prę stant,& exercitationi per naturam apti sunt. Natura quidem doctrina, & exercitatio oratorem perficiunt, Sed præmia orantibus causas,non omni ex parte auferenda censeo. Idcirco optime arbitror Appium Claudium Legem Cynthiam temperasse(cum inquit.)Quoniam eloquentiam non contingere gratuito constat,& studia præmijs sublatis pereũt,modum prę cijs accipiendis pro oranda causa ad dena sextertia adhibemus, egressos autem repetundarum teneri placet. Primi huius artis scriptores post illos, quorum poetæ meminerunt, fuerunt Corax, & Tisias Siculi, qui præcepta sua paucis quibusdam documentis distinxerunt. Post eos fuit Gorgias Leontinus Empedoclis discipulus, & Trasimachus Chalcedonius, & Prodicus Chius, & Abderites Prothagoras, tum Hippias Seleneus, & Alcidamas Eleates,quem Plato propter dicendi pręstantiam Palamedem appellat. Orationem solutam primus omnium Pherecides Sirus, vel (vt Quintilianus ait) Antiphon scripsit. Multum oratoriæ contulit Isocrates gorgiæ discipulus, cuius frequentiam cum cerneret Aristoteles, qui iuuenis Philosophiam disceret,eamque ab eloquentia separaret,mutato consilio vtranque coniunxit. Et mediusfidius non iniuria. Eloquentia nanque sine sapientia parum prodest. Inanis siquidem sonus verborum sine sententiarum pondere, irridendus omnino esse videtur. Philosophia autem sine verborum ornatu, & lumine orationis mancha, & debilis erit, affectus omnes frigidiores habebit. Quocirca qui oratores euadere volunt,vtranque diciplinam optime callere debent,& Ciceronem imitari, qui eas in omnibus pene libris coniunxit, & vnus omnium fere Græcorum virtutes,in se contulit. Nam vim Demosthenis,

Lex cynthia.

Venetorum respu.

Legis cynthię temperamẽtũ

Oratorię artis primi scriptores.

Cicerõis laus.

Copiam Platonis,iucūditatem Iſocratis(vt Quintilianus refert) comple xus eſt,& temporibus ſuis in iudicijs regnare dicebatur,apud poſteros autē conſecutus eſt,vt eius nomen non vnius oratoris,ſed totius eloquentiæ habeatur. Verum id in Cicerone eſſe cernitur,quod quaſi vaticinari videtur Poetarum more Silius Italicus cum de tullio eius patre loqueretur,quem contra hannibalem fortiter militantem inducit his verſibus punicorum libro octauo.

Silius.

Tullius æratas raptabat in agmina turmas
Regia progenies,& tulli ſanguine ab alto,
Indole proh quanta iuuenis,quantumque daturus
Auſonię populis ventura in ſecula ciuem
Ille ſuper Gangem,ſuper exauditus & indos,
Implebit terras voce,& furialia bella
Fulmine compeſcet linguę,nec deinde relinquet
Par decus eloquio cuiquam ſperare nepotum.

¶ Eo nanque eloquentiæ prouectus eſt,quo nemo vnquam ſe venturū imperare poteſt. Eius igitur imitationē ante oculos nobis proponamus, & eos plurimum in dicendo conſecutos eſſe arbitremur,qui a Ciceronis eloquentia minus aberrant. Prima enim ſequentem (vt ipſe ait) honeſtum eſt,in ſecundis,tertijſque conſiſtere.

¶ DE DIALECTICE ET EIVS INVENTORIBVS.
¶ TITVLVS QVINTVS.

Dialectica.

DIALETICEN QVAM SVPERIORI COmitem nonnulli Philoſophorū faciunt, Ariſtoteles vero æquilancem,non negligendam ciuili viro opinor, tū quod iter ad alias quaſcunque diſciplinas adoleſcētibus aperire videtur,tum quod ingenium acuit,& ad veritatem cernendam maximas vires habere cernitur. Nam cum duo ſint orationis genera,alterum perpetuum, cui oratoria præeſt,alterum conciſum,cui dialecticæ. Vtrunque neceſſarium eſt,vnum probare,alterum perſuadere volenti. Tametſi prius illud magis ciuile eſſe videatur,quādo ſuadēdo,aut diſſuadēdo molliori quadā via animos in volūtatē ſuā alliciat,hoc vero ſecūdum magis extorquere videtur, quod probare nititur,& quibuſdā cōciſis orōnibus nos ī ſentētiā ſuā rapit, cogitque ea fateri verbis,quę nōnūquā aīmo nequaquā aſſentiri poſſumus Has tamē diſciplinas zeno adeo cōiunxit,vt hāc cōpreſſę ī pugnū manus, illā vero explicite,ac plane ſimilē eſſe diceret. Vtcunque tamē ſit, Rhetoricen ſine dialectice imbellem,dialecticen autē ſine rhetorice rudem omnino & quaſi elinguem eſſe arbitror. Indulgeant igitur huic iuuenes, quo melius definire, ac diuidere valeant,& ſua acrius probare , aliena vero fortius infringere poſſint, vtque ad alias diſciplinas parati magis accedant.

Oratiōis duo genera.

Dialectices commendatio

Huius inuentores sunt qui dicant fuisse etiam Aegyptios,a quibus Parmenides institutus eam deinde ad Græcos transtulit. Aristoteles tamen,& nõnulli alij peripatetici eiusdem inuẽtorẽ zenonem eleatem fuisse affirmãt. Et plane cernimus eundem in ea disciplina fuisse acerrimum, & plæraque inuenisse,quibus acumen ingenij indicauit. Is quidem magnitudinem animi sui,& indulgentiam in patriam hoc vno exemplo ostedit, quoquidem Aristogitoni non inferior ab vniuersa Gręcia iudicatus est, tyrannus crudelissimus Clearchus nomine eius patriam,prouinciamque omnem inuaserat,quamquidem non modo sœuitia,verum libidine, & Auaricia omni fœditatis exemplo pessundabat. zeno autem vt ciues suos a seruitutis iugo liberaret, Tyrannum inuadere conatus est. verum minus succedente fortuna,cum a socijs destitueretur compræhensus est,tormentisque coactus, vt coniuratos proderet. Is tyranni amicos conspirationis socios fuisse asseruit, quos confestim mancipatos tyrannus interimi iussit. Sed cum vlterius etiam scitari vellet,simulauit esse aliquid,quod in aurem principis loqui vellet,quamquidem mordicus auulsam in cõspectu tyranni expuit. Et sic eũ amicis destitutum,& auricula inhonestum reddidit. Et ciuibus vniuersis adeo infestum,vt paulopost lapidibus obrueretur. Astu igitur & prudẽtia assecutus est quod uiribus minus consequi potuerat.

Dialectice inuentores. zeno eleates.

zenonis patiẽtiã confundit, quã discernit. Val.Ma.

¶DE POETIS, ET EORVM VIRTVTIBVS, ET QVI LEGENDI, QVIQVE EX THEATRIS EXIGENDI SINT.
¶TITVLVS SEXTVS,

POETAE, SI PLATONI AVSCVLTAre volumus,exigẽdi potius quã admittẽdi in rẽp.erũt. Asserit nãque eorũ fabulas,quas maiores appellat,quarũ pene auctores sunt Homerus,Hesiodus,inutiles admodũ esse iuuenibus. Et pręcipue cũ de dijs,aut praue sentiant,aut minus digne fabulentur. Ego autem hanc causam indignã omnino esse puto,vt ex ea ciuitate doctissimi poetę excludantur,ad quam minimi etiam artifices admittuntur. Atque si nulla alia ratio me moueret,cur bonos poetas omni laude dignos esse ducerem,quamuis suppetãt cõplures,hæc sola mihi esse dignissima videtur,qua stultissimas gentiũ de dijs opiniões, vanasque,ac fatuas superstitiones fabularũ ludibrio contẽpserũt. Quos enim nouerant mortales fuisse flagitijs,ac sceleribus inquinatos,non poterãt deos fateri,quamuis plures auctores haberent,contra quos sentire periculosum admodum arbitrabãtur. Fabularum igitur inuolucris ea,quę minus aperte dicere poterant,concinnabant. Non enim latebat poetas Iouem Cretensium regẽ deum optimũ maximum non fuisse,sed hominem mortalẽ,impiũ in parẽtes,atque oĩ turpitudinis scelere affẽctũ,qui nec sorori iunoni,nec filię

Ex secũdo de republica. Poetæ ab rep. exigendi.

Iuppiter.

Ganimedes. veneri pepercisset, Phrigiumque Ganimedem stupri causa raptum ad pocula admisisset. Hunc igitur deum doctissimi poetarum iudicassent, hunc etiam immortalem, cuius sepulchrum in Creta versibus etiã decorassent, & precipue eum dignoscerent eiusmodi esse assentatorum voces, qui principibus suis temere blandiuntur, quo eorum gratia abuti possent, prędicebant quidem eos inter numina referendos, deosque futuros, cum a mortalibus discessissent. Osiris. Quid sibi aliud vult Aegyptiorũ fabula, qua dicunt Osirim solis deum factum esse, præstantissimumque prouinciæ propitiandũ esse, cum scirent eum mortalem genitum Phoronei, & Pitonis filium, & ab Ocho Persarum rege, siue Typhone fratre impio (vt Diodorus siculus scribit) crudeliter interemptum, socijsque sex & viginti epulandum appositum in mensa, quo eos pari scelere deuinctos fidos haberet in regno. Diodorus tamen non eum absumptum, sed absconditum refert, & ab Iside vxore deinde inuentum, sepulchroque nobili cum pigmentis, atque odoribus cõditum, Tiphone etiam, & cędis socijs ad vnum vsque interemptis. Poetæ huic opinioni ideo alludebant, vt regis memoriam optime de omni hominum genere meriti diutius seruarent, vtque coniugi eius Isidi quę mœrore, & vlulatu angebatur consolationem aliquando afferrent. Nonne eiusmodi opiniones falsos populos plerunque tenuerunt? Scimus Aeneam in Numicium cecidisse, & nusquã amplius apparuisse, quippe qui vndis submersus in maria deuectus esset. Fabula tamen in eius exercitu orta est, qua plęrique omnes sibi persuaserunt eum deuolasse in cœlum, indigetemque deum esse factum. Scimus Romulum Romanę vrbis conditorem, cum iã senio esset confectus a senatoribus (quibus propter morositatem iam odio erat) fuisse discerptum, locumque fabule inditum esse, ne a populo lapidibus obrueretur, eum in numen Romanę vrbis fuisse relatum, & altellum, seu quirinum se velle appellari, templo, ara, alijsque diuinis honoribus honestari. Indignum poetis videbatur illos fateri deos, quos mortales extitisse animaduerterent. Proinde cum aperte non possent vanas superstitiones, & deliramenta imperitę multitudini tollere, illorum vitam carminibus ita ornabant, vt mortales ostenderent, & cum hominibus taliter versatos, vt nihil humani a se alienum putarent. Idcirco aliquando eos fortes bellatores inducunt, & mortalibus multis in rebus adesse faciunt, aliquando eos turpes, atque effœminatos. Herculem quem aeris gloriam nunc interpraetantur, nunc cœlum vertice sustinere faciunt, nunc Amazonas vincere, nunc Antheo congredi, aut Nemæum leonem lacerare, aliquando eum colum trahentem, imperataque pensa ab Omphale Lydię regina, quæ calatos, fœmineosque cultus cum sagittis, claua, leonisque tegmine commutauisset. Aliquando vero ira, propter amissum pusionem, turpiter eiulantem inducunt. Hi sunt hominum mores, hi mortalium affectus, qui animos nostros huc, atque illuc rapiunt. Cum maiora rebus humanis cogitabat, syderumque rationem contemplabatur hercules, tunc caput inter sydera condere videbatur. Cum fortiter cum hominibus, aut cum beluis pugnabat, tunc fortissimus iudicabatur. Cum vero libidinibus intentus, vix compos mentis erat,

Marginal notes: Ganimedes. — Osiris. — Vel Iouis & niobes. — Ochus. — Typhon. — Isis. — Aeneę mors. — Romulus. — Altellus romulus. — Hercules.

& imperio vnius mulierculæ parebat, tunc a se discedere dicebatur. Age, num eum mortalem ostendunt poetę, cum vlcerum dolore percitum rogũ conscendisse asserunt? Et Philoctetę mortis suę auctori arcum, & sagittas hereditario munere reliquisse? Hos igitur nõ deos opinati sunt Poetæ. Vt eorum labores (quos præstantes esse putabant) aliqua insigni gloria decorarent, nomen ipsorum syderibus tradebant. Solem Aegyptij primum eorũ regem fuisse asserunt, cuius nomen post eius obitum astro adhesit propter regis claritatem. Sic & mercurium qui mortalibus vtilitates plurimas contulit, verba in ordinem redegit, sacra, & cerimonias instituit, harmonias cõ plures inuenit, verborum interpretationes Græcos edocuit. vnde hermes quasi interpres dicitur, in stellam conuersum esse fabulãtur. Eiusmodi igitur hominibus cœlum poetæ compleuerunt, vt quos mortales caducosque viderent, nomine saltem diuino celebrarent, & ex magnis (vt dicitur) maiora facerent. Nã poema (vt Posidonius ait) dictio numerosa est, optime iuncta operosæ orationis speciem excedens. Poesis autem diuinarum, humanarumque rerum cõmutationem complectitur. Poeticam Strabo geographus describit primam Philosophiam habitam esse, quæ ad viuendi rationem perducat, mores, affectionesque doceat, & res gerendas cum iucunditate præcipiat. Poetas etiam solos sapientes, & theologos vetustissimi appellarunt, quod diuinarum institutionum rationem numeris complecterẽtur. Iouem non putabant esse deum, sed ætheris potestatem. Audi Euripidis versus translatos a Cicerone de natura deorum libro secundo. Vides sublime fusum immoderatum æthera? qui terram tenero circuniectu amplectitur, hunc summum habeto diuum, hunc perhibeto Iouem, iunonem aerem inter mare, & cœlum interiectum, quæ soror, & cõiunx Iouis, propter ætheris similitudinem dicebatur, & propter summam cõiunctionem, qua quasi vxor Iouis videretur, præ eius mollicie, aerem autem puriorem, palladem nominarunt, Iouisque filiam esse dixerunt, & quia non corrumpitur, virginem, & quod sublimiora tenet, ex vertice Iouis dicitur nata. Trigenuam vero propter ver, æstatem, & hyemẽ. Glocopim, nõ quod oculos habeat cęsios, sed quod aer glauci sit aspectus. Romani Solem Ianum appellabant, & ideo geminum pingebant, quasi vtriusque Ianuę cœlestis potentem, quod oriens diem aperit, occidens autẽ claudit. Ideoque eius simulachrum fingebatur manu dextera trecẽtorum sexaginta quinque numerũ tenens, ad demonstrandam anni dimensionem, quæ ex solis ambitu cernitur. At vero deum non modo non poetę, sed ne Philosophi quidem cognouerunt ante aduentum saluatoris nostri christi, qui vnicus dei filius patrem hominibus cognoscendum dedit, veramque religionem instituit, qua caligo tenebrarum delata est, & omnis falsa opinio. Non igitur exigendi erunt poetę magisquam Philosophi, e ciuitate, quod deum ignorauerint, cum in pari cęcitate, atque errore, etiam Philosophi fuerint. Dicet fortasse aliquis nonnullos Philosophorum extitisse, qui vnum deum assererent, erunt etiam poetę qui idem testantur, & Orpheus imprimis, quẽ ex Libethra Thraciæ vrbe quidam fuisse asserunt, Oeagro patre, matre aũt Calliope, Piereo

Philoctetes.

Aegyptij osirim solẽ dixerunt.

Mercurius.

Poema quid.

Poesis.

Iuppiter ętheris potestas.

Iuno aer.

Pallas.

Ianus.

Orpheus.

monte educatum,quemquidem ſeculis vndecim ante troianum bellum fu
iſſe dicunt. Is deum vnum eſſe voluit,a quo omnia orirentur. Eius magi=
Linus. ſter Linus deum,naturæ nomine,effœminauit,quam effectricem rerũ om
nium,& ſeminarium animalium.plantarumque diſſeruit. Et ſolis,lunę,ſi=
Vergilius derumque moderatricem effecit. Vergilius noſter deum nonnũquam ſpi=
ritum,nonnunquam mentem appellat,nonnunquam etiam proprio nomi=
ne fatetur,veluti cum dicit deum ire per omnes terras,tractuſque maris,cœ
Ouidius. lumque profundum. Ouidius autem,quamquam materiam illam confu=
ſam ab heſiodo mutuatus eſt,tamen non idem potentiam tradidit, vt heſio
dus,ſed deum fabricatorem mundi,rerum omnium opificem, diſpenſato=
remque illius confuſionis manifeſte facit. Ex poetarum mente Cicero plu
Quintilianus. ribus locis,& Quintilianus libro ſexto de inſtitutione oratoria, deum dicit
eſſe ſpiritum omnibus partibus immixtum. Dixerunt de deo quod potue
runt poetę,cum veritas eo tempore mortales pene omnes lateret,edixerunt
tamen aliquid,quodquidem haud ſcio an longe minus ſit,quã id quod Phi
Plato. loſophorum aliqui teſtantur. Quamquam Plato longe prę̄clarius,quam re
Poetarũ laus. liqui de diuinitate Philoſophatus eſt. Tenendi igitur in ciuitate erunt poe
tæ,& honore,ac laude decorandi,qui commẽdatiſſimi omnibus eſſe debẽt
cum propter eorum raritatem (nihil enim rarius in omni hominũ euo,opti
mo poeta inueniri poteſt) tum propter ingenij magnitudinem,diuinãque
naturã. Nam(vt Cicero ait)ſe a ſummis hominibus, eruditiſſimiſque ac=
cepiſſe,ſic verum eſſe ſtatuo. Cæterum rerum ſtudia, doctrina, pręceptis,
& arte conſtant. Poeta autem natura valet,mentis viribus excitatur,& diui=
Poetę ſancti. no quodam ſpiritu inflatur. Quocirca ab Ennio ſancti poetæ appellantur,
quod diuino quodam munere, nobis commendati eſſe debeant. Et Plato
Quatuor diui ipſe inter quatuor diuinos furores, quos ponit vaticinium, myſterium, &
ni furores ex amorem,poeſim inſerit,vt oſtendat poetas aliquid præter naturę vires diui
platone. ni agere. Diſputauit igitur more ſuo Plato. Nihil enim(vt in omnibus ope
ribus ſuis videri poteſt)affirmabat,maluitque fabularum actores,quã poe
Cadmus & tas exigere,ne idem ſibi accideret,quod Cadmo,& Theſeo,qui ex vrbibus
theſeus vrbi= ſuis,quas ædificauerunt eiecti ſunt. Legimus nãque Platonem poetam fu
bus ſuis exacti iſſe,& Dythyrambos primo,carmẽque amatorium compoſuiſſe, mox eti
Plato dythy= am tragœdiam ſcripſiſſe. Quando etiam Iſocrates eius doctor,quem ſentẽ
rãbos ſcripſit. tiarum ſuarum auctorem facit,hymnos,& apologias poetico more edidit.
Non exulabunt ab optima ciuitate poete,cum vtiles admodum eſſe cernã
tur. Quid enim grammatice,ſine poetarum pertractatione,eruditionis ha=
beret? verborum elegantia,lingue proprietas,ſuaues tranſlationes,verborũ,
ſententiarumque licentia,quæ orationes quaſi ſtellis quibuſdam ornant,nõ
ne a ſolis poetis inuẽta,& ſuis locis collocata,ac diſtincta ſunt? Fabularum
inuentio partim ad vtilitatem,partim autem ad delectationem neutiquam
Fabulę memo repudienda eſt. Docendi ſunt pueri,& quæ vix alioqui cogitare poſſent,fa=
riam iuuant. bularum illecebris accipiunt,& facile in memoriam redigunt,earũque ſen
Herculis vi= ſu ad virtutem longe magis diriguntur. Herculem,cum primum adoleuiſ
ſio. ſet,exiſſe in ſolitudinem aiunt,eque apparuiſſe fœminas duas, alteram for=

ma præcellentem margaritis,ac gemmis decoratam,fulgẽtem purpura,& suauissimis vnguentis delibutam,quæ multis quidem blandicijs eum comitem posceret,eique omnia voluptatum genera in omni eius vita pollicebatur,altera autem matronali habitu,sine cultu,ac nitore,demisso etiã vultu,si se comitem sequi volebat,affirmabat multos illum labores subiturũ, sed postremo non mortalem eum futurum,vt illa,sed immortalem pollicebatur. Harum vnam hercules cognouit,quæ per blandicias, & ludos, nos ad mortem deduceret,alteram autem virtutem,quæ per labores,& pericula nos immortales efficeret,quam secutus hercules,voluptate neglecta,immortalem meruit laudẽ. Eiusmodi fabulæ adolescentes instituunt, & prõptiores ad optandam laudem reddunt. Proinde Græci (vt Strabo ait) liberos in poetica erudiebant,non nudę voluptatis causa,sed castæ vtique moderationis gratia,nec omino inutiles sunt maiores illę fabulę Homeri,& Hesiodi,cum per allegoriam exponuntur,vt cum dicimus gigantes,qui contra deum bellum gessisse dicuntur,homines fuisse impios,& contra numina oblatrantes,quos deus fulmine ictos contriuerit. Non tamen fabularũ vsque adeo patrocinium suscipere volo,vt omẽs laude afficere velim. Nã tragœdia pene omnis extrudenda est ab optima ciuitate. Quamquidẽ Solon Thespijs doceri prohibuit,vt inutilem,& eam falsiloquentiam appellauit. Lacedęmonij quoque libros Aeschili poetę Spartę vrbe asportari iusserunt,tanquam inutiles,& editos potius ad hominum mores corrumpendos,quam ad aliquam bonarum artium disciplinam. Nec immerito explodenda est ex omni ciuili spectaculo tragœdia. Habet enim in se violentiã quandam nimiam mistam desperationi,quæ facile ex stultis insanos reddat,& leues in furorem compellat,& præcipue cum audiunt verba illa ĩhumana,& turgida,eius natos suis mandet malis,& falsas plærunque sententias persuadet,vt oderint dum metuant,quem sermonem solitus erat iactare C. Cęsar cognomento Calligula. Eiusmodi fabulas in theatris recitari,inutile omnino esse arbitror. Sed eruditionis gratia a doctis viris neutiquam neglectui habendas censeo. Tragœdias primus in lucem protulit Aeschilus sublimis,& grandis,sed rudis adeo,& incompositus,vt eius fabulas nõ nisi per alios emendatas in certamen deferri a posterioribus poetis Athenienses permiserunt. Sophocles tamen,& Euripides plurimũ nitoris habent cum grauitate sententiarum,verborum pondere,& auctoritate personarũ, quos imitati sunt Latini duo Pacuuius Brundusius,qui Ennij poetæ ex filia nepos fuit,Romæque primo vitam tutatus est,ex picturæ (quam exercuit) mercede,mox doctior factus,edilibus fabulas vendidit. Et Accius Romanus ciuis,libertinis tamen parentibus natus,horum libri,cum plærisque alijs doctissimorum virorum periere,desyderiumque perpetuum nobis reliquerunt,cum neminem illis adhuc similem habeamus. ¶ Comœdiam (quam in Sicilia primum adinuentam dicunt) in spectaculis etiã recitari non placet. Corrumpit nanque hominum mores,eosque effœminatos reddit,& ad libidinem, luxuriamque compellit. Atqui Massilienses quondã seueritatis custodes,nullum additũ,& in vrbẽ permiserũt. Como

Giganteum bellum.

Tragœdia.

Aeschlus.

Pacuuius.

Accius.

Comœdia.

Massilienses.

diarum nanque argumenta, magna ex parte adulteria, & stupra continent, quocirca spectandi consuetudo, mutandi etiã licentiã facit. Nam (vt apud Ciceronem in libris de rep. dicit Scipio) Nunquam comœdiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua in theatris flagitia potuissent. Sed, si vere iudicare volumus, eiusmodi fabulæ oculos, aurésque grauissimorum virorum formidant, quodquidem vel vno exemplo ostenditur. Agebatur fabula, in qua publicę meretrix quædam prostabat, quæ cum iam vestem deduceret. Catonemque animaduerteret in theatrum descendere, a gestu statim se continuit, cunque omnes admirarentur, ait) Seuerus Cato in spectaculũ venit, quaquidem voce ostendit, lõge pluris esse vnius grauissimi viri aspectum, quam totius populi plausum. Earũ fabularum actores, & omnes qui ludicram artem exercebant, hoc est histrionicam, & scœnicam Romani veteres odio habuerunt, vnde lege cauebatur, vt qui ludicram exercet, in primis quatuordecim ordinibus ne sederet. Et apud Ciceronem idem Scipio idem testatur his verbis. Cum artem ludicram, Scœnicamque totã in probro ducerent, genus id hominum nõ modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu amoueri notatione censoria voluerũt. Exigatur igitur a theatris comœdia, & eam, si volunt, docti, atque eruditi viri in suis penetralibus legant. Et verba potius, quam sententias scrutẽtur. Habet siquidẽ plurimum elegantiarum, eiusque sermo est purus, & nitidus, & quotidiano sermoni accõmodatus. Nihil Menandro defuit. Eupolis Cratinus, & Aristophanes splendorem habẽt, & gratiam. Latini etiam suam laudem habuerũt. Nam celio palmam tradidit Comicorum Publius Nigidius figulus. Et varro ait, musas Plautino sermone locuturas, si latinę loqui vellent. Et Therentius elegantissimus est, nitidus, latinus, & purus, cuius sermone Cicero vtendum esse ait. Non tamen placet populum his intentum esse, nam inter probra quę Atheniensibus obijciuntur, hoc vel imprimis est, quod hi longe maiorem pecuniam in palliatis suis fabulis recitandis, quam in maximis bellis gerendis impenderent. Habuerunt etiam latini fabulas, nam togatæ, quæ a scœnicis dicuntur, nomen a vestimento habent, & argumento latino sunt, sic prætextatę, a dignitate personarum, & latina hystoria, Attellanæ a ciuitate campaniæ vbi primum actę sunt, Riconicę actorum nomẽ seruant. Tabernarię humilitatẽ argumenti, ac stili prę se ferunt, Mimi mutationem habẽt vilium rerum, viliumque personarum. Eiusmodi fabulas in spectaculis suis, vt primum Romani edere cœperunt, negligentius bella, & res grauiores gesserunt, Græcis illecebris, ac blãdicijs inquinati. Quocirca non inscite a Satyro illo peregregio dicitur.

[Margin notes: Catonis grauitas. — Histriões munere indigni. — Comœdia. — Plautus. — Therentius. — Togatę comœdię. — Pretextatę. — Attellanæ. — Riconicę. — Tabernarię. — Iuuenalis.]

Non possum ferre quirites
Græcam vrbem, quamuis quota portio fecis Achęę?
Iampridem in tyberim Syrus defluxit Orontes,
Et linguam, & mores, & cum tibicine Chordas
Obliquas, necnon gentilia tympana secum
Vexit, & ad circum iussas prostare puellas.

¶ Tragœdię comœdięque leuitatem ex earum nomine coniectare possu

mus. Altera enim ab hyrco dicitur,qui aspectu primo non turpis discedẽs, deinde pessime olet. Altera autem a villa,vel quod sero in ciuitatem recepta sit,vel quod rustico potius quã vrbano aspectu sit digna. ¶ Heroicos poetas non modo legendos,verũ ediscendos esse arbitror. Et si quãdo ocio sæ ciuitati ludos,Theatralesve ferias permittere volumus, quod vel raro; vel post magnam aliquam victoriam indulgendum censeo,ex his deligendi sunt qui recitentur. Habent enim grauitatem verborum cum elegantia, & splendore,& eloquentia,varietatem sententiarum & pondere adiuuant. Homerus nanque,& Vergilius tantam sibi laudem vendicarunt, vt ne spẽ posteris reliquerint,non modo ad parem laudem adæquandam, verum ad mutationem,ac similitudinem obtinendam. Hi imagines fortissimorũ virorum ad intuendum,atque imitandum nobis reliquerunt,quibus prõptiores reddimur ad omne genus virtutis,ac laudis. Ab his laudari quanti faciẽdum sit,Magnus Alexander docuit,qui quamuis scriptores plurimos rerũ suarum haberet,tamen cum in Sygęum ad Achillis sepulchrum accessisset,fortunatum eum exclamauit,quod virtutis suæ Homerum pręconem habuisset,eiusque libros adeo in delicijs habuit,vt dormiẽs sub puluino sẽper teneret. Et cum aliquando Darij opibus potitus scrinium auro, gẽmis, margaritisque ornatum inuenisset,amicis diuersis eius vsus monstrantibus ait,immo librorum homeri custodiæ detur,pręciosissimũque humani animi opus,ditissimo etiam opere seruetur. ¶ Ex hoc poetarum genere Satyra habẽda est. Quæ(vt Quintilianus refert)tota est latina. Nam veteres comici Græci,in sectandis vitijs præcipuam libertatem habuerunt. Quodquidem testatur Flaccus Horatius,qui locum præcipuum inter satyros habet,his versibus.

τραγος hyrcus. κωμη villa. Heroici poetę Alexãder magnus. Homeri laus. Satyra. Horatius.

Eupolis,atque Cratinus,Aristophanesque poetę
Atque alij,quorum comœdia prisca virorum est.
Si quis erat dignus describi,quod malus,aut fur,
Quod mœchus foret,aut sicarius,aut alioqui
Famosus,multa cum libertate notabant.
Ab his vult latinos Satyrę principium habuisse. Quocirca addidit.
Hinc omnis pendet lucillius hosce secutus
Mutatis tantum numeris pedibusque facetus,
Emunctæ naris,durus componere versus.

Vetus comœdia satyrę fuit principium.

¶ Sed. M. Therentius varro poeta clarissimus, & Philosophus omnium latinorum eruditissimus,aliud satyræ genus, diuerso etiam carmine a. C. Lucillio scripsit,ex quo quidem magnã gloriam meruit. Et certe vtiles admodum sunt Satyri, insectantur siquidem vitia,virtutem laudant,& adolescentes ad speciem melioris vitę dirigunt. Sed nimia verborũ licentia, siue loquendi libertas,qua frequentius indignatione quadam perciti,vtuntur eos minus commendatos efficit. Atqui si pauca ex eorum libris abraderentur, sanctissimi poetarum iure optimo appellari possent. ¶ Elegia suauitatis plurimum habet,& gratiæ. Et stilum familiarem adiuuat,iucundioremque efficit. in qua Calimachus primam laudem apud Grecos meruit,adeo

Elegia.

vt eius patria ſyrene, quam Lacedęmonij condiderũt, eius nomine illuſtrata ſit. Sicut Meuania a Propertio, qui de laude huiuſmodi carminis cũ Tibullo, atque Ouidio certat. ¶ Lyrici poetę in Myſticis canticis, numinumque laudibus, vel imprimis admittendi ſunt, quorum prętantiſſimus habetur Pyndarus, quamuis Corinna Myrtidis diſciplina eum in certaminibus quinquies viciſſe dicatur. Et Sappho Erexia quæ longe antiquior fuit, quã Sappho Mythilena, a qua plectrum primo inuentum fuiſſe dicitur. Laudem non paruam meruit hæc cum Steſichoro certauit, & deinde cum Alceo, qui propter carminis ſuauitatem ab Appolline aureo plectro donatus dicitur, vel potius, quod tyrannos non modo armis, ſed carmine inſectatus ſit. Hanc autem Mythilenam Strabo geographus pręfert, nullãque ei fœminam ſimilem, aut vlla ex parte in poetica conferendam eſſe ait. In hoc genere Flaccus Horatius omnes latinos vicit. Egit tamen quicquid per ętatem potuit Catullus veronẽſis. ¶ Satis ſuperque de poetis ſcripſimus, ſed ſermonis ſuauitas, & dulcis eorum memoria me longiorem fecit, quinetiã iniquum mihi videbatur, eos quoad poſſem non tueri, cum quibus ab ineũte ætate magna cum delectatione verſatus ſim, poemataque ſcripſerim quatuor voluminibus diſtincta, quorum auctorem a ciuitate, quã inſtituit, extrudi vix æquo animo ferre poteram, & præcipue cum mihi cordi eſſet, fœlicis (ſi poſſem) reip. præcepta tradere. Nunc ad philoſophos venio, quorũ doctrina vberrima eſt, & ab optimis quibuſque ciuibus omni ſtudio capeſſenda.

Lyrici poetæ.

Corinna lyrica quinquies pindarũ vicit.

Sappho lyrica

Plectrum.

Horatius flaccus.

Patricius poemata ſcripſit.

¶ DE PHILOSOPHIA, ET EIVS INVENTORIBVS, AC SECTIS, ET QVI IN SINGVLIS PLVRIMVM PROFECERVNT.

¶ TITVLVS SEPTIMVS.

OPTIMAM REMP. ILLAM ESSE DICImus in qua ciues quiete viuere, & ea omnia agere poſſint, quæ ad fœlicitatem ducunt. Erit igitur ciuili viro cognitio virtutis imprimis neceſſaria. Quamquidem ſapiẽtię ſtudium, quę philoſophia dicitur, nobis pollicetur. Hãc primi ſapientiam nuncuparunt, eiuſque profeſſores ſapientes. Sed Pythagoras Samius cũ Sityone eſſet, & Leontem Tyranunm alloqueretur nominis arrogãtiam fugiens philoſophiam primus appellauit, aſſerens ſolum deum ſapientem eſſe, mortalem autem neminem, quando ſapientiæ obiectum veritas ſit, quæ in ſolo deo eſſe cernitur, homines autem veriſimilia ſequantur. Hęc diſciplina quamuis diuinarum, humanarumque rerum ſcientiam profiteatur, tamen in ea parte ciuibus magis prodeſt, in qua morum, ac vitæ rationem pollicetur. Prodeſt plurimum etiam pars illa, quam Græci φυσικην, Nos autem naturalem hyſtoriam appellamus, quanquam vna illarum, ſine altera manca omnino, &

Ex primo tuſcu. quęſt.

Pythagoras philoſophiã primus appellauit.

inchoata potius, quam absoluta dici potest. Huius partis, quæ de moribus, & vita est, inuentorem Socratem Sophronij filium fuisse asserunt, qui parum sibi videri ait, naturę secreta speculari, & vitę nostrę rationem negligere. Quid enim nobis prodest abdita quędam naturę rimari, & sydera, ac stellas animo metiri, si nos ipsos ignoramus, & ratiõem, quę appetitum nostrũ regere debet, quaque a mutis aĩalibus discernimur, negligimus? Quid turpius, aut fœdius esse potest, quam videre hominem doctissimum libidine inflammatum, furentem ira, omnia rabide appetentem, inexplebili cupiditate incensum, adeo, vt quo magis adsunt, magis egere videatur. Certe eiusmodi viro id accidit, quod Thaleti philosopho (qui vnus e septem sapientibus fuit) vsu venit. Is aliquandiu noctis tempore domum egressus, sydera intereundum cõtemplabatur, & in subiectum scrobem cecidit, exclamauitque. Anus autem quędam, voce excitata, cum ad fenestram accessisset, rogauit quid nã acturus prolapsus esset, & ille, vt cœlestia intueretur, respõdit, ridẽs anus inquit, Quę ante oculos tibi sũt nõ cernis, & cœlestia quęris. Delphicum illud oraculũ, quod pręfixũ foribus templi fuisse dicunt, quicũque recte sapere vult sibi pręficere debet, γνωθι σαυτον hoc est nosce teipsum, seipsum ignorat, qui virtute animi vti nescit, metu frãgitur, lętitia gestit, cupiditate incenditur, libidinibus torretur. Contra quæ mala, phĩa nos armat, & nõ modo radices, sed minutissimas quasque fibras perturbationũ euellit. Huic operam dabit optimus quisque ciuis, qui non modo sibi, suisque, sed patrię prodesse cupit. Hęc ex socratico sermõe, qui anceps erat, quãdo nihil affirmare nihilque asserere cõsueuit, propter varias discipulorũ interpretationes, in decem diuersas philosophorũ sectas, diuisa est, quarũ singula suos stipulatores habet cõplures, & opiniones diuersas. Harum prima achademia ẽ, quę vetus dicitur, cuius prĩceps plato extitit, nã mediã erexit Archesilaus ob disputatiõis cõtrarietatẽ, nouã deinde Lacydes. Secũdam Cyrenaicã dicũt. cuius prĩceps Aristippus Cyrenaicus fuit. Tertiã Eliacen, cui pręfuit Potion Eliẽsis. Quartã Megaricen, quę principem habuit Euclidem Megarensem. Quintam Cynicam quam instituit Antisthenes Atheniensis. Sextam Erectricen, quam docuit Menedemus Erectriensis. Septimam Dialecticen, cuius auctor Chlitomachus Chalcedoniensis fuit. Octauã statuit Aristoteles stagerites, quę Perypatetica (quoniã de ambulando docebat) dicitur. Nonam a porticu in quo zeno Cittięus docebat, Stoicam appellant. Decima vero, quæ patrociniũ voluptatis accepit, Epicurea ab auctore nomen habet. Harum pręstãtissimę sunt Academia, & Peripatetica quibus omni studio indulgẽdum censeo. Quanquam Stoici multa dicunt, quæ veram philosophiam redolere mihi videntur, solum sapiẽtem beatum esse, virtutem solam satis esse, ad bene, beateque viuẽdũ. Bene viuere nihil aliud esse, quam naturæ congruere. Quod zeno in libro de natura hominis, docet esse secundum virtutem, quam nobis natura ipsa ostendit, & plęreque huiusmodi, quę diligenter consyderata, animũ nostrũ erigunt ad toleranda ęquo animo humana omnia. Hæc dabit arma, quę ciuem nostrum fortem in rebus bellicis præstabunt, qui nec pericula adire,

Socrates moralis phĩę inuentor.

Thaletis casus in scrobem.

Socratis sermo anceps.

Philosophorũ decem sectę.

Stoicorũ sententiæ.

nec mortem pro patria appetere dubitabit. Hinc fortes Decij, Aphricani, Pauli, Marcelliq́ue extiterũt, & alij omnes, qui pro rep. fortiter pugnarũt. Hinc orta est vox illa Leonidę, qui apud Thermopylas pugnans, cum paucis suis contra infinitam Persarum multitudinem, victor occubuit, quanque suo sanguine in lapidibus cum moreretur, Poeta ille eũ scripsisse ait.

Die hospes Spartę nos te hic vidisse iacentes,
Dum sanctis patriæ legibus obsequitur.

¶ Strabo autem ait hos versus in colunna communis sepulchri inscriptos fuisse. Philosophia nos edocet iusticiam esse, quæ humanam continet societatem, sine qua nec ciuitas esse potest, nec domus recte gubernatur. Ea nobis suadet, vt iure nostro vtamur, neminem iniuria afficiamus, viuamus cõtenti rebus nostris, ab alienis autem non modo manus, sed & oculos abstinẽtes habeamus.

Duo philosophorũ genera.

¶ Vniuersę philosophiæ principia duo celebrantur, vnum Ionicum, alterum vero Italicum. Ionicæ philosophiæ auctorem Thaletẽ faciunt, Italicæ autem Pythagoram Samium, qui Pherecedis Syrij primo, deinde Hermodamentis auditor fuit, peragrauit magnã orbis terrarũ partem discendi gratia. Et Aegyptios, Caldęosque sacerdotes audiuit, & Persas illos, qui Magi patrio verbo dicũtur, propter sapientię studium, summa familiaritate complexus est, deinde cum regiones plures lustrasset relicta Samo, quam Polycrates tyrannus inuaserat, in Italiam traiecit, Crotananque icoluit, in qua diutius philosophiã docuit, & relicto Thelage filio successore obijt, Thelages discipulorũ omniũ Xenophontẽ Colophoniũ habuit, Parmenidis Eleatis pręceptore, cuius discipuli fuerunt Empedocles Agrigẽtinus, & zeno Eleates. Leucippus zenonis successor fuit, Et democritũ abderitanum docuit, cuius discipuli imprimis duo præclari extiterũt Nausiphanes, & Naucides Epicuri Atheniẽsis pręceptores, ad quẽ vsque philosophia Italica propagata est. Nam Epicurus nouis quibusdam præceptis philosophatus, ab omni familia desciuit, voluptatemque tutatus est, in qua summũ bonũ esset statuit.

Italicum phię genus īstituit pythagoras.
Magi.

Ionicum phię genus.

¶ Alterum phię genus Ionicũ ideo appellatum est, quod Thales Maleto oriũdus sit, quod oppidũ ionis ẽ Xuti filij. Thales sacerdotes Aegyptios pręceptores habuit, ipse autẽ docuit Anaximãdrũ milesiũ, qui primus horologia iuenisse dici ẽ, cuius discipulus Anaximenes Milesius fuit, quẽ audiuit Anaxagoras Clazomenius, qui archelaũ milesiũ īstituit, cuius successor fuit Socrates, qui multos auditores habuit. Nã ex eius ludo veluti ex ęquo troiano multi phię principes exierũt, & imprimis Plato, Antisthenes, & Aristippus Cyrenaicus, qui Aretã filiam docuit, quę Aristippũ iuniorem filium, & discipulum habuit, quem deinde Theodorus audiuit, qui ob impietatẽ Atheus cognominatus ẽ. Huic successit Antipater, qui Epimenidẽ Cyrenaicũ erudiuit. Eius discipulus Parabates ægesiam illum docuit, qui Polythanates appellatus ẽ, quod mortem pluribus persuasit. Postremo Cyrenaicę sectę fuit Anniceris libs, qui platonem liberauit a seruitute Antisthenes Atheniẽsis, qui Cynicus appellatus est, vel a Gymnasio Cynosarche, vel απο της κυνος hoc est a cane, quia mordatior in cauillando erat. Diogenem Synopeum successorem habuit,

Horologiorũ inuentor.
Socratis discipuli.
De Isocrate idẽ ait cicero. ij. de oratore.
Atheus.
Polythanates
Antisthenes atheniensis.

cuius auditor Crates Thebanus fuit, & zeno Cittięus, a quo Stoici dicti sunt quoniam in porticu docebat, quę στοα Græce dicitur, Cuius auditor Cleantes Cassius fuit, cui successit Chrysippus Solēsis Stoicorum postremus. ❡ Stoici, & Cynici parum admodum differunt nisi quod verborum licentia in Cynicis est longe maior. ❡ Plato Academicus appellatus est, a suburbano Gymnasio Athenarum, quæ Academia vocabatur. Is primo Aristocrates dicebatur, sed a latitudine pectoris Plato cognominatus est. Huic successit Speusippus, Speusippo zenocrates, zenocrati Palemon, Palemoni Crantor, Crantori Crates Atheniensis, qui Archesilaum docuit, Medię Academię principem. Cui successit Lacydes, quem Audiuit Euāder Phoceus doctor Damonis, a quo eruditus Mochium Euādrum Atheniensem successorem habuit. Is docuit Hegesinium Carneadis præceptorem, qui Clytomachum discipulum habuit, a quo edoctus Arniadas vltimus Academicorum fuit. ❡ Aristoteles nanque sectam peripateticam instituit, in qua successorem reliquit Tyrtanum Eresium, quem propter elocutionis suauitatem Euphrastum primo deinde Theophrastum appellauit. ❡ Longum esset singularum sectarum successiones percensere, Atqui verendum puto, ne aut ambitiosus esse videar, aut morosior, quod ea dixerim quæ tedio, ac senio lectores afficiant. Sed tanta est philosophię excellentia, vt minus indecorum esse videatur, singulos quosque, qui in ea profecerint, numerare. Huius cognitio non modo priuatis ciuibus, sed regibus, ducibus, principibusque iocundissima extitit, & in magnis rebus gerendis plurimum profuit. Philippus Macedo cum accepisset genitum sibi filiū Alexandrum, ad Aristotelem scripsit, Se dijs gratias habere, non proinde quod filius sibi natus esset, quam quod eum nasci contigit Aristotelis tempore, a quo quidem sperabat eum talem doctum iri, vt se dignus euaderet, & successiōe rerum suarum. Atqui cum primum fari cœpit, nutu Aristotelis eum nutriri iussit, cui deīde cum adoleuisset in disciplinam tradidit. Et deinde cum propter aduersam valitudinem eum in castra sequi nequiret, Callistheni discipulo obeundas vices tradidit, vt regi adesset, eumque philosophię studijs adiuuaret. ❡ Pericles, qui tot præclaras res gessit apud Athenienses, magistrum habuit Anaxagoram Clazomenium, cuius pręcepto fertur frequentissime vsus, non modo in rebus vrbanis, verum etiam bellicis, in quibus cum esset intentus, audiretque Anaxagoram diuturnę vitę tedio, per inediam mortem sibi conscire, ad eum confestim aduolauit, & supplex pręcibus, lachrimisque orauit, vt si non sibi, saltem Pericli viuere vellet, quem consiliorum socium in rep. optaret. Erudiuit etiam Plato Dionem Syracusanum. Et Dionysius tyrannus homo ad seuitiam, immanitatemque natus, adeo Platonicam disciplinam desyderauit, vt ei in Siciliam nauiganti obuius motata naui, & magno principum comitatu progrederetur, philosophūque benigno hospicio exciperet, a quo multa siquidē didicisse, vel ex hoc testatus esse videtur. Nā cū eiectus esset e tyrānide, rogareturque a quibusdā quid sibi Plato, & phia profuisset, sapiēter respōdit, vt ęquo aīo, facileque perferret huiusmodi fortunę mutabilitatē. Quietiā

Stoici.
Chrysippus solensis aut vt fert̃ tharsēsis.
Plato achademicus. vnde dictus.
Medię achademię princeps.
Aristoteles peripateticę sectę princeps.
Theophrastus vn̄ cognominatus.
Philippus macedo.
Aristotelis tēpore natus alexādermacedo
Callisthenes.
Pericles.
Plato.
Dionysius regno pulsus.
Dionysij tyrāni responsum

Aphricanus Panetium Philosophum audiuit,& Polybium domi,militię que comitem multis honoribus affecit. Possidonij.quoque ædes ingressu rus Cneus Pompeius confecto bello Mithridatico,fores de more a lictore percuti vetuit,ne lectitanti philosopho importunus accederet,& sic sapientię ianuæ fasces submisit is,qui tot reges,& populos orientales, occidentalesque subegerat. Iulius Cęsar in omni literarum genere eruditissimus fuit,& doctissimos quosque viros præmijs,& honore affecit. Cuius exemplo Octauius Augustus philosophiæ pręceptorem habuit Anthenodorũ virum ætatis suę doctissimum. Plutarchus vero Cheronensis Traianum Cęsarem eruditiorem reddidit,& dicta principũ memoratu digna magna eruditione,atque elegantia ad eum scripsit,cum quo etiam traiano Cęsare coniunctissime vixit Dio Prusensis,adeo,vt sępe cum eo in eodem curru veheretur,& ad eum nonnulli putant libros suos de regno scripsisse, quanquam nusquam traianum nominatim appellat. M.autẽ Antonius,qui sanctitate vitę omnes Romanos prĩcipes antecellit,Stoicę philosophię in omni eius vita deditus fuit,quam collectis vndique optimis præceptoribus ita edidicit, vt nemini cederet,& summis etiam philosophis adæquaretur.

Cn.pompeij modestia ĩ possidonium.

Iulius Cęsar.

Augustus.

Plutarchus traiani pręceptor.

M.antonius.

¶Hoc igitur concludendum censeo,pauciores principes dignos omni laude sine philosophia extitisse,quam cum ea ignobiles,quam tantifecisse plęrosque populos,ac nationes video,vt apud sese hanc natam esse seu inuentã contendant,eiusque inuentores indigenas suos asserãt,& diuinis honoribus prosequantur. Nam galli (qui celtę dicuntur) Dryidas,quos vernaculo verbo appellant,Philosophiæ inuentores esse asserunt. Hi nemora incolentes non modo contẽplatione,sed vita philosophantur,& de virtute,deque immortali deo multa,ac religiose disseruerũt,mortemque nihil aliud esse opinabantur,nisi migrationem quandam ad meliorem, magisque diuturnam vitam,qua persuasione inducti intrepide,ac fortiter pugnabant,ignauũ omnino,ac stultum eum putantes,qui mortem timeret,cum Iamiam vita adesset longe præstantior. Hanc opinionem eorum iudicio populi secuti sũt, & in bello intrepidi admodum extiterunt,quinetiam inuenti sunt, qui pecuniam mutuo acciperent, in posteriore deinde vita reddituri. ¶India quę omni barbaria vastior habetur,hoc etiam inuento gloriatur, Gymnosophistas nanque suos habet,hoc est nudos sapientes,qui intemperiem cœli obdurato corpore,sine veste,tectis pudibundis perferebant, & præcepta fortitudinis perferentes nihil ęque odio habebant,quam ocium, & ignauiam,virtutem autem summum dicebant esse bonum, & syderum scientiam adeo collebant,vt futuros euentus plærunque prædicerent , nono quoque anno concilium populorum maximum conuocabant,& influxus cœlestes suo ordine nunciabant. Si qui autem in his quę prædixerant aberrabãt, aliorum imprimis conuitio,maledictoque multabantur,& reliquam oẽm vitam in silentio degebant. Hi se quasi philosophiæ inuentores asserũt, repetuntque initium doctrinę a libero patre,quem non modo bellicis in rebus fuisse aiunt illustrẽ,sed indagatorẽ eximium rerũ occultarum. Is nanque bello indiam subegit,pręter Gangaridas, quos propter elephantorum

Galli celtę. Dryidę.

Pecunias dryidę accipiebãt mutuo, in alio seculo reddituri.

Liber pater.

multitudinem,neque ipse,neque Hercules,neque Alexander Macedo superare potuit. Condidit plures vrbes in India, docuitque religionis cultum.multaque alia egit,ex quibus diuinos honores meruit. Gymnosophistarum pene clarissimus fuit Calanus Indus,qui cum apud Persas magnū Alexandrum vidisset, Aluique profluuio teneretur,egregium putauit,ante oculos præstantissimi regis ,& in conspectu victoris exercitus obire,proinde Pyram sibi erigi iussit,eamque conscendit. Macedonas orauit, vt diem illum lęticiæ cum rege suo celebrarent,quem paucis post diebus Babylone visurum se dixit. His dictis,igne admoto sine vllo corporis motu expirauit,& Philosophiæ suæ instituto se hostiam deo vouit. Alius etiam Indus Philosophus Larmanochargas nomine,Octauio Augusto Cæsare idem Athenis fecit,vt tunc moreretur,cum pręstantissimus omnium mortalium cerneret, ne indignius quippiam aliquid in posterum intueretur. Præstantes habebantur Gymnosophistę ad respondendum ex tempore, eorum nonnulli aliquando ad Alexandrum captiui ducebantur, quorum natu maiorem interrogauit,quidnam agendo beniuolentiam inire posset? At illi,si nemini formidandum te tradis. Rursus alium rogauit vitam ne, an mortem fortiorem opinaretur,vitam ille dixit,quæ tot aduersa, & calamitosa proferat. Deinde ad alium dixit,quo ad viuendum hominem esse censeret? Donec mortem vita potiorem ducat,his,ac multis alijs scite ab eis auditis, Alexander eos dimitti iussit, & multis muneribus affectos, Laudauit eorum ingenium non mediocriter. ¶ Aegyptij , qui omnium mortalium se antiquissimos esse asserunt, Philosophiæ inuentum in suos conferunt. Et non modo mathematicas disciplinas,verum alias omnes artes a suis inchoatas volunt. Dicunt nanque Memphim puellam regiam forma præstantissimam , quæ vrbi Memphi nomen dedit, amatam a nilo fuisse,qui conuersus in taurum, eius complexu vsus est,genuitque filium,qui reliquos omnes virtute anteiret, Aegyptiusque nominatus est a quo propter eius constantiam, vniuersa prouincia nomen accepit. Hunc multa inuenisse asserunt,quæ vtilia admodum extiterūt,& principia quędam naturalia tradidisse. Huius fratrem dicunt fuisse vulcanum , quem Philosophiæ inuentorem extitisse prædicant,& longe doctiorem Aegyptio fratre. Hunc ignem inuenisse hoc pacto volunt,quod arborem ingentem fulmine ictam per hyemem cerneret,reique nouitate cōmotum propius accessisse, caloreque delectatum, confotumque, iam deficienti igni nutrimenta addidisse,itaque ad hunc modum seruato igne,alios homines ad eius inuenti communionem inuitauit. Quæquidem res adeo hominibus grata extitit,vt deinceps eum instar numinis Aegyptij venerati fuerint,is astra ignea esse, & ex igne omnia creari voluit. Quinetiam leges complures tulit. Et imprimis de pudicitia, ad comprimendam mulierum libidinem , quæ in Aegypto pene omnibus corpus suum vulgabant, Forcipem ex ære primus inuenit, quod primum fluxisse ex ignis ardore animaduertit,quo monitu Cretifodinas effodit, & ferrariam fabricam instituit. & agrestia , ac bellica arma primus iussit. ¶ Thebani Linum

Calanus.

Ex plutarcho ī alexādri vita

Questiōes ab alexādro gymnosophistis factę.

Aegyptij philosophiā se inuenisse gloriātur,

Mēphis puella.

Aegyptius.

Vulcanus philosophię inuētor,& ignis.

Linus phię inuẽtor apud thebanos.

Mercurij & Vranię filium philosophię inuentorem pręferunt. Is de mundi creatione,& solis,lunęque cursu,& de animalibus,ac plantis, & deũ (quẽ naturæ nomine appellat)omnium conditorem fuisse asseruit. ❡ Gethę, qui thraciam incolunt,zamolsim philosophiam inuenisse credunt,qui Pythagorę seruus fuit,& ab eo cœlestia didicit. Mox ægyptios sacerdotes audiuit,& de animi ĩmortalitate sic sensit,vt assereret neminẽ,qui eius præcepta sequeretur,diem obiturum,sed perpetuis bonis fruiturũ, quinetiã subterraneam specum effodit,quoquidem loci cum suis quibusdam vitam in contemplatione diuinarum rerum degebat, & post quartum annum, cum egrederetur,Gethis(qui eum mirifice desyderabãt)se ostendit,multaque prædixit,quibus meruit diuinis honoribus honestari. ❡ Phœnices Ochũ eam repperisse volũt,qui syderum peritissimus fuit. Et naturã paruę Cynosuræ, & nonnullorum syderum descripsit. ❡ Libyci vero Athlantem, qui de mundi machina,cœlique natura acutissime disseruit,adeo, vt poetę fingant eum cœlum humeris sustinere,cui laboranti Herculem ideo successisse fabulantur,quod ab eo doctus hercules,post eius obitum in Philosophia successit. ❡ Scythæ autem Anacharsim Guyri filium philosophiæ principem referunt,qui Scythicas leges versibus scripsit,& de virtute,ac tenuitate victus. Is Crœsi tempore fuit,& Anchoram primus,rotamque figulorum inuenisse dicitur. Claruit etiam in philosophia apud Scythicas Albaris,ad quem Phalaris tyrannus literas dedit, quibus gratulabatur,quod ex hyperboreis discedens Pythagoræ philosophi, Sthesichorique poetæ familiarite vsus esset,ac multorum Græcorum,quorum doctrinam,ad eam,quam primo tenebat addidisset,& eum inuitabat,vt ad se veniret. Fuit enim Phalaris vir eloquentissimus, & doctissimos quosque sui temporis omni studio prosecutus est. Albaris autem ad eum scripsit,nullũ sibi commercium esse cum tyranno crudelissimo,eiusque hospicium abdicauit,Scripsit enim Albaris Scythica oracula,& Apollinis ad hyperboreos accessum,quocirca a fabulosa antiquitate dicitur sagittam ab Apolline dono accepisse,cum qua e Græcia ad hyperboreos deuolasset. ❡ Persę qui cum Aegyptijs de vetustate certant, Magos suos Philosophiæ præfecerunt,qui duo principia posuerunt bonum,& malum, Numen bonum cœli,malum vero inferorum deum arbitrantes. zoroastres ab illis philosophię præficitur, quem Astronomiæ inuentorem , & magicarum artium fuisse volunt. Huic successit Osthanes in philosophia,& deinde disciplinam suscepit Astyampsicus. ❡ Chaldæi se omnium antiquissimos philosophos prędicant,& sapientiæ principem Prometheum referunt,qui Astronomię fuit peritissimus,& de natura rerum,hominumque genitura scripsit, & de tonitruo,ac fulminis ratione. ❡ Gręci de philosophis suis quam plurima, ac pene infinita volumina referunt,quorum longum esset varias,multiplicesque opiniones referre. Sed pene ab omnibus in hanc sententiam ventum est,vt septem(quos sapientes appellant)inuenta philosophiæ plurima dederint,& præcepta sapientię,quibus innumerabiles pene philosophi in omni Gręcia vsi fuerunt. ❡ Horum primum referunt Thaletem Milesium

[Margin notes: zamolsis philosophiã gethis inuenisse creditur. — Phœnices. — Athlas libycis philosophiam tradidit. — Scythę anacharsim phię ĩuentorẽ agnoscũt. — Albaris. — Phalaris. — Persę. — Magi. — zoroastres. — Osthanes. — Astyãpsicus. — Chaldæi. — Prometheus. — Græci. — Septẽ sapiẽtes — Thales milesius.]

fuiſſe,quem Calimachus inuentorem minoris vrſę,cum ad Phœnices nauigaret,fuiſſe dicit. Cherilus autem poeta dicit hunc primum de immortalitate animi diſſeruiſſe,& de natura rerum ſcripſiſſe. ¶ Secundum Solonē Salaminum fuiſſe tradunt,qui leges Athenienſibus dedit,quique homeri verſus reſarciuit,vt ſenſus conueniret. ¶ Tertium Chilonem Lacedemonium,qui rogatus ab Aeſopo quidnam deus ageret? Reſpondit eum humilia extollere,& excelſa humiliora reddere. Eius eſt illa ſententia, Sponſioni non deeſſe iacturam. Et ad Periandrum ſcripſit. Fœlicem eum Tyrannum eſſe,cui cum ſua domo,ac ſanguine mori contigerit. ¶ Quartum cenſent Pittacum Mythilenęum,qui Phrinonem athenienſium ducem in ſingulari certamine interemit. Et cum ei Mythilenenſes ob hoc facinus imperium dediſſent,decem annos tenuit,quoad eos ad optimam remp. redegit, deinde imperio ſe abdicauit. ¶ Quintum Biantem Prienęum,hic oblatū ſibi tripodem,in quo ſcriptum erat ſapienti detur Apollini dicauit,quo iudicio reliquis ſapientibus prelatus eſt,ab eo Alyates Lydorum rex victus fuit. ¶ Sextum Cleobulum Lindium,hic dicebat audiendi magis, quam loquendi homines ſtudioſos eſſe debere. ¶ Septimum Periandrum Corinthium,hic Tyrannidem exercuit,& rogatus ab amicis cur eam non deponeret,ait,quia vltro deponere,& vi cedere æque periculoſum eſt, violentus tamen fuit. Nam quadraginta annos Tyrānidem,quam in magiſtratu inuaſerat exercuit. Et meliam vxorem ictu calcis interemit.

Solū ſalaminus.
Chilon.
Sponſioni comes iactura.
Pittacus.
Bias prienęus
Tripos bianti oblatus.
Cleobulus lindius.
Periander.
Periāder vxorē interemit.

¶Hæc de philoſophia ſatis dicta ſufficiant.

¶DE CORPORIS EXERCITATIONE, DE LVDIS GYMNICIS, CIRCENSIBVS, GLADIATORIIS, SCOENICIS. DE PVGILVM CERTAMINIBVS, ET LVPERCALIBVS.

¶TITVLVS OCTAVVS.

ANIMVM IMPRIMIS FORMANDVM diſciplinis bonarum artium Ciuili viro diximus. Pręſtantia enim animi nō ſolum corpus adiuuat,verū prōptiſſimum reddit ad maximos quoſque labores. Nullum ſiquidem corpus ſatis robuſtum,ac validum eſſe poteſt,vbi animus languet. Frequenter in bello cernimus nonnullos parui,aut gracilioris corporis,forti animo pugnare,proceriores autem ignauos. Proinde pręſtat animum virtute,& ſapientia adiuuare,ſi corporis robur optamus. Ars ſiquidē Ludicra (vt ait Cicero in præclariſſimis libris ſuis de oratore ad quintum fratrem) gladiatori,& militi prodeſt aliquid. Sed animus acer,& pręſens, idem acutus,& verſutus,inuictos viros efficit,non difficilius tamen arte cōiuncta. Sed quia non omnes ingenio valemus,& per deſidiam plærique literas negli-

Animus languens corpus vietū reddit.

Apollonius alabandensis.
Exercitatio corpus firmat

Lacedemonij

Gymnasia tria ex publico constituta.

Caius marius Varices.

Iulius Cesar.

gunt, dimittendi sunt ad eas artes, quibus a natura ipsa aptiores esse noscuntur. Exemplo Apollinij Alabandensis magni illius doctoris, quem tantopere Greci laudarũt, qui discipulos suos ad eas artes dimittebat ad quas magis a natura deditos esse cernebat. Corporum exercitationem necessariam esse Plato, & Aristoteles, & reliqui omnes, qui de rep. scripserũt affirmãt. Ignauia nanque corpus hebetat, & effœminatos homines reddit, Industria autẽ firmat, & alacriores, firmioresque facit. Lacedemonij pueros ruri alebant, vt laboribus consuescerent, sub dio pernoctarent, frigore, & æstu, puluere, cursu, venatione, luctatione, iaciendo, prosiliendoque obdurarẽt. Nudis etiam corporibus, & perunctis certabant. Vnde eorum palestra Gymnastica dicta est, quod nudi luctarentur, Tantumque valuit apud eos exercitatio, vt, quamuis pauci admodum essent, vniuersam pene Greciam sub egerint, cum reliqui fere omnes Greci desidie, voluptatique indulgerent. At postquam cognouerunt alij exercitatione, & industria Lacedemones in bello factos esse meliores, laboribus consuescere cœperunt, adeoque profecerunt, vt paruo tempore, victi victores superarent. Athenienses quidem, qui imperio Lacedemoniorum diu paruerant, eis deinde imperarũt, & precipue postquam didicerunt iuuenes in palestra potius, quam in theatro exerceri. Tria enim Gymnasia ex publico constituerunt, Academiam Plato, Lyceum Aristoteles, & Cynosarchen, Antisthenes, in quibus longe prius Athlete certare, quam Philosophi disputare consueuerunt. Præmia igitur in certaminibus exponi placet victoribus, victisque, quo promptiores, alacrioresque reddantur. Exemplo Aeneæ, de quo Virgilius Aneidos. v. sic ait.

Et geminum pugne proponit honorem,
Victori velatum auro, vittisque iuuencum,
Ensem, atque insignem galeam solatia victo.

¶ Eiusmodi premia longe magis laudo, quam platonica illa, que potius ad libidinem explendam, quam ad virtutem afferendam mihi exposita esse videntur. Viris nanque fortibus, summis bellatoribus suauitiões puerorũ, puellarumque proponere, nihil aliud mihi videtur, quam fortitudinẽ eneruare, & virtutem omnem cõtemptui, ludibrioque habere. Exerceãtur pueri, vt laboribus consuescant, non autem ad efferatam quãdam immanitatẽ, vt enim industria, & ingenuus labor corpus firmat, aptiusque ad labores efficit, sic nimia illa exercitatio, continuusque labor frangit, & ad immaturã senectutem præcipitat. Aristoteles testis est eiusmodi laboribus corporũ incrementa impediri, & membra distorqueri. Celsus ait, nos autem frequẽter cernimus laboriosos homines varicosos fieri. Et de Caio Mario rustica no illo imperatore legimus, qui ad secandas varices, sine gemitu crura medico præbuit, vt pristinæ valitudini redderetur. Pueros mãgonibus, aut lanistis alendos tradere neutiquam mihi ingenui animi esse videtur. Sed exemplo Iulij Cesaris vtendum censeo, qui Tyrones neque in ludo, neque per Lanistas, sed in domibus per equites Romanos, atque per senatores armorum peritos erudiri iubebat. Luctatione, cursu, pile iactu, eos exercere pla-

cet,& nando,prosiliendo,dimicandoque speciem verę pugnę simulare vti le esse censeo. Silius Italicus Romanus,poeta peregregius. qui consul fuit quo tempore sibi nero mortem cōsciuit,quique proconsul Asię magnam laudem meruit,in libris suis de secundo bello punico,cum de Scipionis in dole loqueretur,ingenuos labores his versibus complexus est. lib. viij. Scipiōis laus.

Ipse inter medios venturę ingentia laudis
Signa dabat,vibrare sudem,transmittere saltu
Muralis fossas,vndosum frangore nando
Indutus thoraca vadum,spectacula tanta
Ante acies,virtutis erant,sæpe alite planta
Ilia perfossum,& campi per aperta volantem
Ipse pedes pręuertit equum,sępe arduus idem
Castrorum spacium & saxo transmisit & hasta.

¶ Qui igitur assuescunt eiusmodi laboribus,alacriores in bellum accedūt & corpore,& animo firmiores fiunt. Epaminundas thebanus imperator ex cellentissimus diligentem operam palestrę dedit,non tam magnitudini vi rium seruiens, quam velocitati. Illam enim Athletarum vsum adiuuare, hanc autem ad belli existimabant vtilitatem pertinere. Itaque exercebatur plurimum currendo,atque luctando. Plato etiam philosophorū maximus apud Aristonem Argiuum palestritam se exercuit,a quo,& Plato peregre gio corporis habitu appellatus dicitur,cum prius Aristocles aui nomie vo caretur. Romani,qui iudicio omniū,virtute & gloria mortales omnes oli anteibant,non tam voluptatis gratia,quam vtilitatis multiplices ludos, & spectacula constituerunt. ¶ Ludorum tamen originem,& nominis ratio= nem sunt qui altius repetant,velintque ludos a Lydis dici. Est enim Lydia Asię regio,quæ primo meonia dicebatur in qua cum olim Lydus, Tyrre= nusque fratres regnarent, Thyrrenus fratre relicto in Italiam venit cum in genti Meonum multitudine,inquirēdę nouę sedis gratia,deseditque apud Tyberim,eoque loci spectaculum prębuit,ad quodquidem vicinorum cō plures occurrerunt,nouitatemque rei admirati,exemplum deinde imitati sunt,& eiusmodi spectacula a Lydis ludos appellarunt. M. tamen Varro hanc opinionem nequaquam sequitur,sed ludos a lusu dictos putat, quod iuuenes per dies festos populum lusionibus oblectarent. M. autem Quinti lianus Ludum dici putat,quia longe a lusu absit,Lusum vero plęrique a lu endo dici volunt. Est enim luere soluere. Vnde Lustrum quinquēnale spa cium temporis Varro nominatum putat,quod quinto quoque anno vecti= galia,& tributa per censores soluerentur,sic etiam lucrum,quod amplius lu at,quam quāti esset emptum. ¶ Ludorum genera plura sunt,sed pręcipue habentur Gymnici, Circenses, Gladiatorij, Scœnici. Gymnici quod nu= di in Gymnasijs exercebant,& id quidem quinque modis Saltu,cursu, ia= ctu,virtute,luctatione. Virtute exerceri erat robore,& viribus certare, Lu ctatione autem lateris complexu,hi Gręce Athletę dicuntur, Locus autē palestra. Hoc exercitationis genus inter adolescentes, in conspectu tamen maiorum natu,quo verecundius id agant vtile admonum puto. Consuetu

Epaminūdas.

Plato prius ari stocles dictus.

Ludorū origo
Lydia.
Tyrrhenus.

Ludorū gñā.
Gymnici lu= di.

Lacedęmoniorũ mos carpit̃

Circẽſes ludi

Circus maximus.

Meta.

Sol aurigarũ numen.

Circenſes magni.

Megalẽſes ludi.

Megaleſia.

dinem tamẽ Lacedęmoniorum omnino repudiãdam eſſe arbitror, qui fœminas etiam inter ſe luctari iubebant, & victricem victori deſpondebant, vt futura ſoboles fortibus orta parentibus longe robuſtior naſceretur. Contineant ſe domi mulieres, reique familiari indulgeant, quas natura imbelles fecit, ac timidas, vt earum formidine longe aptiores ad cuſtodiam redderentur. ¶ Circenſes ludi, vel a circo maximo in quo ſpectabantur, dicuntur, vt Quinto pediano placet, vel a Circe ſolis filia, quam patri hoc genus certaminis conſtituiſſe Græci aſſerunt, quod tamen non ab re eſſe videtur. Circus enim maximus principaliter ſoli conſecratus fuit, cuius ędes in medio ſpacio cernebantur, eiuſque effigies e faſtigio ædis eminebat, Soli enim intra ędes ſacrificare iniquum eſſe putabãt. Circum Romani ſpacium appellabant, quod currere equi ſolebant in quadrigarum certamine circum metas, Meta enim finis, vel terminus a metu tranſiliendi dicitur. Alij dicunt Agonicos Circenſes Olympium eſſe certamen, inuentum apud Elidem. In honore Iouis Olympici. Sunt qui credãt Olympicum certamẽ ab hercule primo editum in honorẽ Pelopis Materniatani, quo ſinguli anni quaterni numerantur. Alij quidem putant Circenſes ludos, qui circum enſes agerẽtur nominari. Nam vbi deinde male collocati eſſent gladij, diſponebantur. Alia autem ex parte fluminis ripa erat, vt ſi quis in alterutram partem diuerteret, diſcrimen non paruum ſubiret. Non igitur paruæ erat artis inter ripas, enſeſque quadrigas agere. Hi ludi quamuis Soli, aurigarum numini, principaliter dedicati eſſent, tamen Caſtori, & Polluci deputabantur, qui a Mercurio ęquos accepiſſe dicuntur. Celebrabantur etiam neptuno, Marti, & Ioui, quia eos etiam quadrigis preeſſe opinabantur. Sunt etiam ludi quos magnos circenſes Virgilius appellat, qui Romani etiam ludi dicũtur, quod ſub regibus inſtituti ſunt, & magni nomiati, vel quod dijs magnis id eſt laribus vrbis editi fuerint, quibus ſabinas raptas fuiſſe aiunt, vel a magnis impenſis Nummum ſiquidem ducenta millia impendebantur. Eiuſmodi ludos magnus Pompeius in victoria Sertorij vouit, & Lucius ſylla in victoria belli ciuilis. Sunt qui opinantur eoſdẽ & Megalẽſes dici, quod verum neutiquam eſſe exiſtimo. Ludi quidem Megalenſes magnę matri deum dicati ſunt, vt Liuius in ſecundo bello punico refert libro nono tertię decados his verbis. Acceſſit conſultatio de matre Idęa accipienda. Haud paruę rei iudicium ſenatum tenebat, qui vir optimus in ciuitate eẽt, veram certe victoriam eius rei ſibi quiſque mallet, quam vlla imperia, honores ve ſuffragio, ſeu patrum ſeu plebis delatos. Patreſconſcripti. P. Cornelium Scipionem filium eius, qui in Hyſpania ceciderat, Adoleſcentem nondum quęſtorium iudicauerunt in tota ciuitate virum eſſe optimum, & paulopoſt addidit. In ędem Victorię quę eſt in palatio pertulerunt Ideam matrem pridie Idus Aprilis, Iſque dies feſtus fuit, Populus frequens dona deę in palatium tulit Lectiſterniumque & ludi fuere, Megalenſia appellata. In bello quoque Macedonico idem teſtatur cum ait. M. Iunius Brutus ędem magnę matri deum in palatio dedicauit, & ludos ob eam dedicationẽ factos Megalenſia appellauit. Dicuntur autem Græca appellatione a ma-

gnitudine απο του μεγεθεοσ. ¶ Gladiatorij ludi longe ab omni humanitate distant, carnificinam ſiquidem, & immanitatis ſpeciem potius prębere videtur, quam aliquid decoris, aut vtilitatis habere. His igitur carebat ciuitas noſtra, & omnis inſtituta reſp. ſi dictis noſtris auſcultare voluerit. Celebrātur autem in amphitheatro, in quodquidem plura gladiatorum genera deſcendebant. Primi erāt equites duo, equis albis, ſigniſque militaribus in honorem martis, quem vana eorum ſuperſtitione vrbis prēſidē eſſe putabāt. Secundi in honorem neptuni, quem in bello nautico inuocabant, hi fuſcinā (quam tridentem appellant) habebant. Et occulta quedam retia quibus aduerſarium pugnantes irretitum tenerent. Tertij Secutores dicebātur, quod retiarios inſequerentur, & ad honorem vulcani pugnabant. Quocirca cuſpidem, & maſſam plombeam geſtabant. Quarti demum erant laquearij, qui deſiliendo laqueis decernebant, quibus comprehenſi, aut vulgabantur, aut perpetuam ſeruitutem ſeruire cogebantur. Pugilum certamen (quod magne laudis fuit) apud veteres periculoſum valde eſt, & nequaquam permittendum ab his qui reip. prēſunt. Inhumanum mihi videtur homies in certaminibus ludicris interimere, nec id poteſt ſine mœrore, & lachrymis plurimorum accidere. Agitur tamen id non ſine ingenti arte, & ſpeciem quandam fortitudinis prę ſe fert, quod Cicero oſtēdit libro ſecūdo tuſcula. queſtio. his verbis. Pugiles cum feriunt aduerſarium in iactandis cæſtibus ingemiſcunt, non quod doleant, animove ſuccumbant, ſed quia in profundēda voce omne corpus intenditur venitque plaga vehemētior. Pugiles a pugna dicuntur. Pugna autem a pugno. Veteres nanque ante vſum ferri, & armorum pugnis, calcibus, morſu, & omni corporis nixu, ac luctatione certabant. Ante inuentos Cæſtus pugnis nudis, & corporis conatu decernebant. Quodquidē non abhorrendum eſſe opinor, dū modo id ſine ira, aut ſimultate fiat, habet enim ſpeciem aliquam virtutis. & ex ea conſuetudine homines promptiores ad rem bellicam redduntur. Sed cæſtibus pugnare (vt dixi) ab omni humanitate alienum eſſe videtur. Infinitum eſſet ludos omēs Grecorum Romanorumque oratione complecti, quorum partim ad exercitationem, partim ad crudelitatis ſpectaculum editos eſſe cernimus, partī autem ad luſum, veluti ſunt Lupercalia, quorum nomē Quintilianus a tribus partibus orationis fieri voluit, quaſi luere per caprum. Eadem cum celebrabantur (vt Plutarchus cheronēſis refert in vita Iulij Cęſaris) multi nobiles adoleſcentes per vrbem nudi diſcurrebant, ſcuticanque ex loris ferentes obuium quemque per riſum cędebant, his occurrebant complures etiā nobiles fœminę, præbebantque manus apertas, veluti præceptoribus, vulgo nanque ſibi perſuaſerant, ſi ab illis cęderentur prægnantibus pariendi ſibi nixibus, ſterilibus autem concipiendi facultatem quamprimum tradi. Lucius feneſtella, & nonnulli alij veteres ſcripſerunt Pana Lyceū, ſeu faunum, ſeu Siluanum primum fuiſſe omniū deorum quos Romana ſuperſtitio coluit, cui Luperci rem diuinam faciebant, & Lupercales ludos exercebant. Huius religionis Euandrum fuiſſe auctorem dicunt. De nomine Lupercalium non ſatis conuenit inter ſcriptores. Nam vt omittam Quin-

Gladiatorij ludi.

Gladiatorum ordo.

Fuſcina.

Secutores.

Laquearij.

Pugiles.

Pugna.

Lupercalia.

Euander.

tiliani interprætationem de qua modo dixi. Alij asserunt hoc nomen indi tum quod huius numinis inuocatione Lupi a stabulis arcerentur. Alij tem plum in quo colitur Lupercal appellari dicunt. Vnde Virgilius, & gelida (vt inquit) monstrat sub rupe Lupercal. A lupa quæ eo loci inuenta est, cũ lac præberet romulo, & remo, quem autem nos Lupum illi Lycon vocant. Alij a Lyceo Archadiæ monte, vbi ea religio primo viguit Lupercal dici volunt. Trogus autem Pompeius Euandrum radicibus palante montis tẽ plum constituisse Lyceo, quem Græci, pana, Romani Lupercum appella= bant. Cuius dei simulachrum nudum caprina tantum pelle amictum erat quo etiam habitu Lupercales per vrbem cursitabant. Eiusmodi ludi nus= quam permittendi sunt, tum propter vanas, impiasque superstitiones, tum quia nihil decoris, aut vtilitatis habent. Hanc consuetudinem ludibrio etiã habere videtur iuuenalis cum ait. Turgida non prodest condita in pixide lyde. Nec prodest agili palmas præbere luperco. Diximus satis quibus ar= tibus, quibusque studijs pueri erudiendi sint, quam curam omnium maxi= mam non modo parentibus, verum his qui reip. pręsunt esse diximus. Ala tur igitur primum ingenium, redigaturque ad sapientiã, si fieri potest, quæ omnium rerum optima est. Exerceantur corpore, sed adeo, vt ingenij mu= nera non impediant. Difficile est enim vno, eodemque tempore animo, & corpore exerceri, cuius quidem rei ratio diligens habenda erit. Paruo tem= pore exercitationibus corporis indigeant, ne illis nimium oblectentur. Fi unt enim ingenio hebetiores, sibique ipsis vix consulere sciunt, veluti de Milone Crotoniata legimus, qui omnia supra humanas vires fecisse legi= tur, & totiens victor in certaminibus coronatus est, bouemque ictu pugni victimam fecit, Attamen cum nimium suis viribus crederet, mortem sibi infœlicissimam parauit, cum cerneret robor cuneis adactis nondum diffis sum esse ignauiamque eorum, qui reliquerant irrisit, manibusque id scinde re conatus est, sed cum cunei discuterentur, arborque ad propriam naturam rediret deprehensis brachijs in solitudine detentus, alitibus ferisque pręda extitit. Et Polydamas pugil alius præclarissimus, cum latebrã imbre quie= tam humeris sustentare nititur, socijs omnibus fugientibus, sepulchrum si bi parauit, non sine magna omnium seculorum irrisione. Cito igitur rece= dant ab eiusmodi exercitationibus pueri, discantque a Mercurio illo, quem palestræ, inuentorem veteres fuisse affirmant, qui ea quamprimum relicta ad eloquentiam se contulit, & Musicæ Astronomiæque diligentissimam operam dedit. Et de his hactenus. Nũc autem quoniã docuimus qui reip. muneribus, honoribusque afficiendi sunt, quique etiam repudiandi, aut e ci uitate exigendi. ¶ De ordine magistratuum dicemus in sequenti volu mine,

Milo.

Milonis mors qualis.

Polydamas.

Mercurius.

¶ FRANCISCI PATRICII SENEN SIS LIBRI SECVNDI DE IN STITVTIONE REIP.

F I N I S

¶TABVLA LIBRI TERTII.

¶AD SIXTVM QVARTVM PONTIFICEM MAXIMVM, LIBRI TERTII INCIPIT PROOEMIVM.

PRAEFATIO LIBRI TERTII

OMNIS REIP. MODERATIO SIXTE PAter ſanctiſſime in magiſtratuum deſcriptione cõtinetur, ſine quorum auctoritate, prudentia, ac diligentia, ciuitas eſſe non poteſt. Proinde minus admirandum eſt Ariſtotelem dixiſſe remp. eſſe inſtitutionem ciuitatis circa magiſtratus, honoreſque publicos, quandoquidem in libero populo ſine magiſtratibus nihil recte agitur, vt enim nauis ſine gubernatore in portum tranſquilitatis nũquam redigi poteſt, vtque exercitus ſine imperatore in magno ſemper periculo verſatur, vixque victoriam aſſequitur, ſic ciuilis ſocietas fortunę expoſita eſſe videtur, nec quieta, aut fœlix vlla ex parte eſſe poteſt, niſi magiſtratuum auctoritate, atque conſilio regatur. Videndũ tamen eſt ſicut in re nautica, ac bellica, ſic in rep. vt pauci ſint, qui imperent, plurimi autem qui obſequantur. Multitudo eĩ magiſtratuum ciuilem ordinem perturbat.

Maſſilienſes.

Laudãt veteres ſcriptores Maſſilienſes, quorum remp. ordine, & æquitate omnibus aliȷs præferunt. Eorũ ſenatores numero ſexcenti erant (vt refert Strabo) Ex quibus annuis vicibus quindecim pręſidebant, ſummumque gerebaut magiſtratum. Ex his autem quindecim tres pręficiebantur, qui legibus, ac iuridicũdo pręerant. Hi paucis admodum adiuti rem ciuilem in pace, & ocio optime gubernabant. In bello autem, & tumultu imperatores, & principia Maſſilienſes deligebant, quę ſatis eſſent ad rem bellicam bene gerendam.

In medicos.

Complures medici vni ęgroto abhibiti, inter ſe potius oſtentationis gratia decernũt, quam ea diluunt, quę laboranti ſalutem afferre poſſunt, & varia conſilia in maximis periculis rem potius præcipitant, quã adiuuant. Hæc & plæraque alia cogitanda ſunt in magiſtratibus ordinandis, de quibus ſuis locis diſſerendũ erit. Sed hoc iterum, atque iterum dicendum cenſeo, optime gubernacula reip. ſenibus tradi, qui per ætatem, & rerum experientiam plurimum callent. Vera nanque eſt illa platonis ſententia, & a Cicerone quaſi pro oraculo poſita, beatum eum haberi poſſe, cui contigerit eſſe in ſenectute, vt ſapientiam, veraſque opiniones aſſequi poſſit.

¶ FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI DE INSTITVTIONE REIPVBLICAE, LIBER TERTIVS.

¶ DE ORDINE MAGISTRATVVM, ET DE OFFICIO PRIVATORVM IN EOS QVI MAGISTRATVVM GERVNT, ET EORVM RVRSVS IN PRIVATOS ET DE VIRTVTIBVS ILLORVM, QVI REIP. PRAESVNT.

ℭTITVLVS PRIMVS.

CRANTOR SOLENNIS XENOCRAtis Crantor.
auditor, Palemoniſque amicus, ac deinde diſcipulus,
qui Philoſophus fuit peregregius, & poeta non vulga=
ris, cum vitæ humanę ratione habere vellet, & actiões
cogitationeſque noſtras prudentiſſima diuiſione ſorti
ri, affirmauit primas vitæ partes virtuti dandas eſſe, ſe Vite humanę
cundas bonæ valitudini, Tertias honeſtæ voluptati, ratio.
Quartas autem diuitijs opinabatur. Siquidem nihil boni, nihilque iocun=
di nobis ſine virtute accidere poſſe, fruſtraque cum alia ex parte quęrere,
quę commoda, aut bona eſſe dicuntur, qui virtutis ſit expers. Optimam de
inde virtutis comitem, bonam putauit eſſe valitudinem, vix enim nobis
bene ab animo eſſe poteſt, cum a corpore male ſit, & corporis ægrotatio vix
ſine animi ęgritudine eſſe poteſt. Præterea qui bene valet, liberiore animo
vtitur, & ingenij acumine minime fraudatur. Comes his duabus accedat
honeſta voluptas, quæquidem tum præcipua eſt, cum animus ſeipſo frui=
tur, omnia metitur ad tranquilitatem, iocunditatemque mentis, delecta=
tur non titillatione ſenſuum, aut corporis illecebris, ſed contemplatione
magnarum rerum, quæquidem pabulum animi ingenui, & mentis libera=
libus ſtudijs inſtitutæ. Quarta illa pars, quæ commercium cum ſuperiori=
bus habet, licet minor omnino ſit, tamen cum neceſſitatem humanam reſpi
cimus, cumque conſyderamus hominem victu, veſte, domicilioque indi=
gere, neceſſaria etiam habenda eſt. Calimachi poetæ ſententia eſt, quę hu= Calimachi di
ic menti congruere videtur. Diuitias ſine virtute nunquam hominem ef= ctum.
ferre, virtutem autem ſine diuitijs parum admodum eum illuſtrare. Et Sa Sapho leſbia.
pho Leſbia non muliebriter inquit, parum prodeſſe diuitias ſine virtute,
ſed cum ea coniunctas accumulare vitam beatam. Theogius quoque ve=
tus poeta duriorem ſententiam protulit, paupertatis ſiquidem mœtu, vel
in mare nos ire pręcipites ſuadet, inopia ſiquidem pręclaros viros nonnun=
quam vrget, & duriora quęque eos agere compellit. Plautus comicorum fa
cetiſſimus propter Annonę difficultatem ad molas manuarias piſtori ſe Plautus.
locauit, & ibi quoties ab opere vacaret ſcribere fabulas, & vendere conſue=
uit. Caſſius quoque ſeuerus orator egregius cum annis quinque & viginti
exulaſſet, in ſumma inopia diem obijt, vix panno verenda contectus. Et va Caſſius ſeue=
lerius Bruti collega adeo pauper mortuus eſt, vt publico ſumptu ſepelire= rus.
tur, Amianus quoque Marcellinus ſcribit Perſei regis legitimum filium Valerius pu=
poſt aduerſę fortunę calamitatem, artem ferrariam ob quęrendum victum blicola.
exercuiſſe. Hę cogitationes ſepenumero in mentem cadere debẽt eorum,
qui ſocietatem humanam optime conſtituere volunt. Et Crantoris illa di=
uiſio in ciuitate rite conſtituenda venit. Nam inſtituendi erũt ciues, vt vir Crantoris qua
tuti incumbant, bonę valitudini ſtudeant, honeſtam voluptatem nonfor= drinium.
mident, diuitias ad vſum vitę ſuę, & eorum quos diligunt, patrięque com=
moditatem parare velint. ℭ Vita igitur ciuilis taliter inſtituenda
erit, vt ſine metu, ſine violentia, aut iniuria degere poſſimus, &

ad fœlicitatem omnia dirigere, quodquidem vt assequamur, cõsiderandũ erit ciuitatem omnem duplici hominum genere constare. ¶ Eorum imprimis qui publicam personam gerant, quique reipub. rationem habentes, obliti commodorum suorum, alijs omnibus legitime imperẽt, ipsi autem solis legibus obtemperent. Cæteri omnes priuati ciues sint æquali inter se iure viuentes, qui superiores illos, qui magistratum gerunt, non conciues suos tunc esse arbitrentur, sed principes, aut reges, vel potius numen, geniumque reipub. illis studeant parere, imperijsque adeo obtemperare, vt piaculum admisisse videantur, si eorum dictis minime auscultauerint. Qui magistratum suscipiunt, se maiestatem reip. gerere sciant, obliuiscanturque tantisper se priuatos esse, dum publico munere funguntur. Maiestas reipub. est in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis, eiusque nomen a magnitudine dicitur, sic & magister, quod maiore in statiõe sit, a quo magistratus deducitur, vt Varro asserit. Leges ante oculos semper habeant, quibus omni ex parte parendum esse sciant. Nam sicuti magistratibus leges sic populo magistratus imperare debent. Verum nanque est illud Ciceronis adagium magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum. Nihil metu, aut vi agendum sibi persuadeant, quorum alterum ignauiæ, alterum temeritatis est. Bene imperandi rationem teneant, quamquidem facile dignoscere poterunt, si eam primo bene parendo didicerint. Fit enim hoc in optima repub. vt qui modeste obsequitur, dignus esse videatur, vt aliquando imperet. Expedit siquidem eum qui paret, sperare se imperaturum, eum autem qui cum imperio est, cogitare non diu post futurum, vt obsequatur. Virtutes imprimis duces habeant, quæ imperent, sine quibus nihil recte agitur, quarum præcipua iustitia est, quę quidem humanæ societatis fundamenta iacit, & pietatem in se continet, quamquidem scientiam colẽdi dei esse Sextus Empericus docet, hanc gręci ευσέβιαν appellant. Hæc cultum diuinum, mysteria, & cęrimonias imprimis respicit, sine quibus nihil rite, nihil sancte in repub. geri potest. Sed quia de religione in posterum latius scribendum censui, non ero longior in hac parte. Secundum pietatis officium est, quo erga patriam deuincimur, quamquidem secundum immortalem deum colere, atque obseruare debemus. Tertium est quo ingenti studio tenemur, non modo in parentes, liberos, coniuges, aliosque qui necessitudine nobis coniuncti sunt, verum ĩ omnes conciues nostros, quos mirifica beniuolentia complecti debemus.

Maiestas.
Magister.
Magistratus.
Leges magr̃atibus, populo magr̃atus ĩperare debent.
Bene im̃pabit populo, qui legibus parere didicit.
Iusticia prĩa virtutum.
Pietatis officia.

Iusticię deinde munus erit neminem ledere, iniuria ve afficere, ius suum cuique tribuere, benemeritos gratia, laude, muneribusque afficere, male autem meritos dãnis, ignominia, pœnis, morte multare. Eius pręterea officium est peregregium, fidem seruare, quæ nõ modo ciuibus nostris, & peregrinis omnibusque qui nobiscum aliquo vitæ commercio tenentur, verum etiam hostibus seruanda est, & his qui contra nos arma ferunt. Nihil enim turpius esse potest his, qui reip. pręsunt, quam fidem fallere, quęquidem ignominia nulla vnquam obliuione deletur, vt de Carthaginiensibus legimus, quos fœdifragos Ennius appellauit, a frangendis fœderibus,

Iusticię munus.
Carthaginienses.

quæquidem res causa vel imprimis extitit, vt vrbs illa euerteretur, quæ de imperio totius orbis terrarum cum Romano populo omnium gentium victore, tot annis certauerat. Est enim fides dictorum, conuentorumque constantia, dicta (vt Cicero ait) quod fiant quę promittantur, iusticiam igitur colant qui reipu. pręsunt, a qua nulla gratia, nullus metus, nulla spes, nullęque pollicitationes eos amoliri debent. Secunda virtus quæ commendat eos, qui magistratum gerunt, fortitudo est, quamquidem solam virtutis nomine appellari a doctissima vetustate cernimus, ea adeo virum decet, vt Ciceronis sententia a viro virtus appellata sit, quia viri propria est fortitudo, sic & Græci την ανδρειαν dici voluerunt. Hæc virtus pręcipue cernitur in periculis, laboribusque subeundis, quæquidem stabile, firmumque iudicium seruat, in his rebus quæ formidolosæ esse videntur. Hanc Chrysippus scientiam esse voluit perferendarum rerum humanarum, vel affectionem animi in patiendo, perferendoque, summæ legis parens sine timore. zeno autem magnitudinem animi appellat, eamque dicit esse sententiam, quę animi habitum faciat celsiorem omnibus, quæ cōtingere possint, ęqualiter perferendis. Hęc fidissima comes iusticię est, sine qua mancha omnino ac debilis esset. ¶ Tertia est prudentia quæ in delectu bonorum, malorūque versatur, & aliarum virtutum dux est. Adeo vt Apollophanes philosophus non vulgaris hanc vnam diceret virtutem esse, cui reliquæ omnes famulantur. Modestia deinde, ac Temperantia plurimum adiuuat, quę quamuis cernitur in contemnendis, prætermittendisque voluptatibus tamen in singulis actionibus adeo elucet, vt earum moderatrix, atque auriga esse videatur. Hæc est illa, quæ tam diuturna laude extulit sententiam illam Solonis, quæ præcipit nequid nimis agatur. Ad temperantiam percipiendam pueri apud Persas magno studio docebantur, quam vt diligentius obseruarent, per diem actionibus puerorum seniores quosdam probatissimos adesse iubebant, vt veriti eorum aspectum Modestia, Temperantiaque omnibus in rebus regerentur. Huic coniuncta sit constantia, quę dictorum, gerendorumque fidissima custos habetur. ea efficit quæ secreta reip. tacito silentio asseruentur, quo nihil præstantius esse potest, qua etiā virtute præcipue laudantur Persæ, qui omnia Archana incredibili fide custodiunt, non metus, non spes, aut vlla pollicitatio vocem elicere potest, qua eorum occulta prodantur. Vetus nanque eorum disciplina est, quaquidem cauetur silentium vitæ periculo custodiri, nec magnum quippiam ab eo geri posse opinatur, qui linguam suam coercere nequeat, quod membrum natura omnium facilimum esse voluit, vt ostenderet taciturnitatem non omnino difficillem esse virtutem. Caueat qui magistratum gerit, ne quid vnquam ingratitudinis committere videatur, nihil enim ē quod obsit magis principibus, quam cum intelligunt populi eos in gratia referenda negligentes esse. Hoc crimen ingratitudinis cum acerbissimi in plectendis sontibus Persę sint, omnium grauissime vlciscebantur. Dignoscebant nanque deum imprimis, patriam, parentes, amicosque ab ingratis negligi, & impudentiam quādam comparari, quæ ad omnia probra hominē promptissimū

[Marginal notes: Fides. / Fortitudo. / Prudentia. / Modestia. / Temperantia / Ne quid nimis. / Persarū mos in erudiendis pueris. / Constantia. / Ingratitudo. / Ingratos persę puniebant.]

Magiſtratibus tria ſũt neceſſaria.

efficit. ¶ Ariſtoteles tria neceſſaria eſſe vult illis, qui magiſtratum ſuſcipiunt, imprimis iuſtitiam, reliquaſque virtutes teneant, ad ea omnia gerenda quę reip. vſui eſſe poſſint. ¶ Deinde vt eũdem ciuitatis ſtatum diligãt, contentique eo nihil moliantur, nihilque cogitent, quod alienum nouumque ſit. Sed eam viam ire pergant, quam maiores inſtituerunt, quęque aliorum veſtigijs attrita ſit. Nouarum enim rerum ſtudium ſępius remp. labefactare ſolet, quam eam aliqua ex parte meliorem reddere. ¶ Tertiũ præcipit vt poteſtatem a populo habeant maximam, ad ea exequenda quæ eorum muneri congruere poſſunt, quęquidem res efficit, vt ipſi maiore animo imperent, & diligentius obſequantur illi quibus imperatum eſt.

Cambiſes.

Cambiſes Perſarũ rex Cyri ſuperioris pater dicere ſolebat patrias leges duabus i rebus præcipue verſari, vt principes imperare ſcirent, priuati autem parere, quod tamen maxime erit, cum virtus reget eos, qui imperant, & qui obſequuntur intelligẽt honori, laudique ſibi eſſe, quod obtemperarint. Quique imperia detrectarint, ignominia, ac pœna afficientur.

Manlius torquatus filium ſuũ obtruncari iuſſit.

Mãliana ĩperia.

Manlius ille torquatus qui victorem filium, qui in iuſſu ſuo dimicauerat, ſecuri percuti iuſſit. Longe pluris fecit contempti imperij exemplum, quam præclaram de prouocante hoſte victoriam. Et quanquam id imperium duriſſimum habitũ eſt, adeo, vt duriora quęque imperata Manliana imperia dicerentur. Tamẽ & probatum a ſęnatu, populoque Romano fuit, & poſteris ſeculis inter exempla egregia numeratum. Plęraque præcepta pręſcribenda eſſent his, qui cum imperio ſunt, quęquidem dicere ſuperſedebo, tum quod memini me, cum eſſem adoleſcens, de gerendo magiſtratu ſcripſiſſe, tum quod in hoc volumine locis ſuis plurima erunt, quę huic rei ſatis eſſe poterunt. Idcirco ad ordinem magiſtratuum deſcendam.

¶ DISTRIBVENDAM CIVITATEM AD ELIGENDOS MAGISTRATVS, ET QVOD TVTIVS CIVES QVAM PEREGRINI IMPERANT.

¶ TITVLVS SECVNDVS.

OPTIME MAGISTRATVS ELIGVNtur cũ ciuitas diſtribuẽda eſt, vt honore affici videatur vrbs vniuerſa, & regio quęque vrbis, ſiue vicinia patronum, aduocatumque habere videatur. Exemplo igitur Romanorũ optime vtemur, qui tres vrbanas tribus conſtituerunt, quarum vna Ramnes appellata eſt, a Romulo vrbis conditore. Alia Tatienſis, a tatio Sabinorum rege. Alia autẽ luceres a Lucumonibus priſcis tuſcię regibus, ſiue a lucertino quodam, ſiue a luco, quem lucum aſylum romulus vocauerat. per has cenſus deſcribebãt priuatorum, quę tributa a tribubus appellata ſunt. Per has etiam exercitus imperabatur, vnde militum tribuni dicti, quod ex ſingulis tribubus legionem ducerent. Hinc & tribuni tres vrbani, quorum ſinguli tribum tueban

Tribus romanę tres Rãnes tatienſis & luceres.

Tributa.

Tribuni militum.

Tribuni vrbani.

tur, eligere nanque magistratus passim ex omni populo, quamuis videatur optionem, propter maiorem numerum, meliorem habere, tamen odiosum est, & periculi non omnino expers. Fieri enim potest, vt ex paruo vrbis vico numerus aliquando magistratuum impleatur, & reliqua deinde vrbs dignitate defraudata, munereque destituta esse videatur. Sũt pręterea qui magistratum gerunt, quasi custodes, exploratoresque totius vrbis, multa audiunt, multa cernunt, quæ reip. vtilia esse possunt. Proinde præstat eos per diuersa vrbis loca sparsos esse, quam paruo spacio coerceri, quo plures audiãt, & ex diuersis etiam regionibus, pluribusque adsint, non enim omnes audẽt magistratus adire, liberiusque singuli singulos alloquuntur, freti amicitia, consuetudine, affinitate, vel vicinitate, quæ proximum affinitatis locũ habere videtur. Hoc exemplo complures ciuitates diuisę sunt, etiam temporibus nostris, vt patria nostra Senensis, quæ complures Romanos mores adhuc seruat, & per tribus diuisa magistratus suos eodẽ ordine sortitur. Quęri solet a nonnullis, an omnes magistratus inter ciues describendi sint, an aliqui peregrinis tradendi? Placet quibusdam magistratus omnes, qui iuri dicundo pręsunt, quique vltionem aliquam in sontes exercent, peregrinos esse, dicunt nanque simultates, inimicitias, atque odia inter ciues oriri, cum ciuis in conciuem suum animaduertit, Alia autem ex parte longe faciliores esse, & ad gratiam, clementiamque proniores conciues inter se, quam si res a peregrinis agatur, quaquidem ratione adducti plerique Italię populi eiusmodi magistratus aliunde accesire consueuerunt. Ego autem rem nõ multis absoluandam esse censeo, si optime constituta resp. est, & legibus, moribusque omnes probe auscultent. Longe melius ciues imperabunt, quã peregrini, quodquidem non solum ex Romanis, Carthaginiensibus, Atheniẽsibus, Lacedęmonijs, alijsque compluribus cerni licet, qui magistratus omnes suis ciuibus tradunt. Verum ex inclita venetorum rep. in qua peregrinis nullus est locus, & tamen nec iusticia, nec seueritas deest, & ex eiusmodi iuditijs nullę discordię, nullę seditiones, nullęque inimicitię oriuntur. At qui vnum de ea rep. dicere possumus quod nusquã alibi me lectitasse, aut vidisse memini, quod ordo ciuitatis, qui a primis conditoribus constitutus fuit, semper mansit, & nunquam mutatus est. Hi nanque qui eam vrbẽ edificauerunt inter se, suosque magistratus diuiserunt, quasi præmium laborũ suorum, & hanc hereditatem posteris reliquerũt, vt aduenam colonũ, peregrinumque ad magistratum admitterent nullum, & ita perpetuo obseruatum est, iam pene annis mille, quocirca posteri illorum, qui vrbem edificarunt, semper reip. pręfuerunt, & senatores patricij, ac nobiles appellati sunt, reliqui autem omnes plæbei. Plurimum tamen valet cõsuetudo, a qua difficile est recedere, sed si ab initio constituatur, tutius ciues quam peregrini imperabunt, vt diximus.

Magistratus peregrinis deferre an liceat.

Ciues peregrinis pręferendi

venetorũ resp

SENATORES QVID OBSERVARE DEBEANT, DE ELIGENDIS MAGISTRATIBVS, DE AMBITV COMPRIMENDO. TITVLVS TERTIVS.

Senatores.

PRIMA REIP. CVRA SENATORIBVS incumbit, qui auctoritatem belli, pacisque habere debent, ad quos etiam ab alijs magistratibus prouocatio erit. Hi ex Lycurgi sententia custodes, emendatoresque legum sint. Et nouas per doctos aliquos ex senatorio ordine legumlatores (si quando opus fuerit) constituant, difficile enim factu est omnia legibus scriptis complecti, noua etiam plerunque occurrunt, propter hominum malitiam, quæ noua sanctione indigēt, & omnia quotidie in deterius ruunt, quæ legibus animaduertenda sunt. Solon legem nullam statuit in parricidam, interrogatus cur id omisisset? respondit nusquam cogitasse tam tetrum scelus, ac facinus per hominem cōmitti posse. Omnis reip. ordo, & omne consilium dubijs, aduersisque rebus a senatoribus manare debet. Hi patres appellantur, quod veluti parētes liberis, sic senatores vniuersis ciuibus consulere debent. Coeant in vnum quasi corpus, quod pluribus oculis cernat, pluribusque manibus operetur. pluribus etiam nitatur pedibus, quęquidem res efficit, vt longe melius resp. gubernetur, quā vnius vel principis status, Ille enim solus quæcunque potest, circunspicit, non tamen potest omnia cō silio, & ratione metiri. Nemo enim mortalium omnia scire profitetur. Et ille sapientissimus habetur qui pauciora ignorat. Coacti autem complures docti, graues, & sapientes viri omnia cernunt, omnia prę uident, nihil eis obscurum, nihil inopinatum, nihil nouum, nihil inauditū, nihilque magnum videri potest. Optimi igitur Romani, patres a cura, Senatores ab ætate, & grauitate appellauerunt. Sic etiam Græci eadem interpætatione Senatum γερουσιαν vocant. Romulus ab initio vrbis centum patres constituit. Brutus autem exactis regibus cum populus iam longe frequentior esset, numerum auxit, & quos senatores addidit, patres cōscriptos nuncupauit. Horum omnium posteri patricij deinde appellati sunt. Quorum ordo pręcipuus semper fuit, nec immerito, nulla enim nobilitas illustrior esse potest, quam eorum quorum maiores pręclarum aliquod facinus pro rep. gesserunt, deque ea optime meriti extiterunt. Posteris vero temporibus deficiente senatu, qui addebantur minoris nobilitatis habētur, neque ipsi neque eorum posteri Patricij dicti sunt, nisi principum indulgentia, vt præclare docet Cornelius Tacitus his verbis. Hisdem diebus in numerū patriciorum asciuit Claudius Cęsar vetustissimum quęque ex senatu, aut quibus clari parentes fuerant, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & Lucius brutus minorum gentium appellauerunt. Exhaustis etiam quas dictator Cęsar lege Cassia, & princeps Augustus lege seuia

Solon in parricidas cur legē non tulit.

Romulus.
Brutus.
Patres cōscripti.
Patricij.

ſublegere. Studium rationis,& mox rationem, & ſi ciues cuiuſcunque ordinis tenere deberent,tamē ſenatores imprimis,qui inſtar totius populi habendi ſunt,vbi enim delinquunt,longe magis exemplo quam culpa peccare videntur. Minores nanque omnes eorum veſtigia ſequuntur, vixque ſe errare putant,cum eiuſdem criminis reum aliquem ſenatorem oſtendunt, Proinde videant ne vani,aut mendaces ſint,neue lucri cauſa peccēt. Diſcedant non modo ab omni turpi queſtu,ſed ab omni lucro,in quo ſuſpitio aliqua turpitudinis eſſe poſſit. Prędictorum vero fructibus,vt ſe,familiamque ſuam honeſte alant,expedit vti exemplo Romanorum, qui nauigandi vſum mercaturæ gratia ſenatoribus ademerunt,ideoque Appius Claudius Tri. ple. adiuuante Caio flaminio legem tulit,ne quis ſenator,qui ve ſenatorum pater fuiſſet,maritimam nauem,quę pluſquam trecentarum amphorarum eſſet,haberet. Id ſatis habitum eſt ad fructus ex agris vectādos. Quęſtus enim omnis patribus indecorus eſſe videbatur. Carthaginienſes quoque cum imperatorum imperia dura eſſent,& pręcipue cum omnia ipſi & agerent,& iudicarent,centum ſenatores delegerunt,qui reuerſis a bello ducibus rationem rerum geſtarum repoſcerent,vt hoc metu perciti, ita in bello ſe gererent,vt domi iudicia,legeſque formidarent. Maiores magiſtratus primum locum in ſenatu tenere debent,& eum præcipue, qui dignitatem,ac maieſtatem reip prę ſe ferat. Eorum nutu vocandus eſt ſenatus, & ea referenda ſunt,quæ oportuna eſſe videbuntur,& facta poteſtate loquendi ea conſulere ſenatores debent,quæ e rep. ſint,omnibus priuatis commodis reiectis,quorum animi in conſulendo liberi eſſe debent,nulla amicitia, nullo odio,nulla ſimultate,aut inuidia teneri. Ambigitur qui de ciuili ſocietate ſcripſerunt,liceat ne ſingulis ſententiam dicere,aut ſoli rogati ſuggeſtum conſcendant. Accidit ſepenumero,vt qui magiſtratum gerunt, cū aliquid extorqueri volunt aliquos ſententiam rogent,qui vel cum eis ſentiant,vel metu perciti,aut ſpe alecti imperata loquantur. Tunc ſi aliꝫ non liceret dicta refellere,& veritatem rationibus, argumentiſque eruere, male cōſultum eſſet ciuitati. Alia autem ex parte ſi libere omnes ſententiam dicere poſſunt,vincit plærunque temeritas plurimorum,ſurguntque petulātiores,& falſa pro veris afferunt,increpant,oblatrant,irruunt,adeo,vt modeſtis,grauibuſque ciuibus ſilentium indicere videantur,quo fit vt ea nonnūquam decernantur,quę reip. minus ſalutaria ſunt. Quocirca temperamento quodam vtendum cenſeo. Dicant igitur imprimis ſentētiam rogati,curentque magiſtratus diligenter eos rogare, qui ætate,dignitate,doctrina, rerumque experientia plurimum præſtant. Poteſtatem deinde aliꝫ ſenatoribus faciant loquendi de his rebus,quæ in conſultationem venerint,quibus numerū præſcribere fortaſſe nō eſſe inutile. Eo igitur pacto & rogati ſententiam dicent,& aliꝫ libere conſulere poterunt,& ſic nec magiſtratus ſenatum fallere,nec petulantes ſua temeritate grauioribus viris ſilentium indicere poterunt. In ſenatu magiſtratus omnes deſignari potius, quam comitia totius populi agere,longe prȩſtantius eſſe arbitror. Ambitio nanque illa,& popularis impreſſio quam turpis ſit,quam quę indigna libero homine

Magiſtratuū grauius ē peccatū quā plebeiorum.

Appiꝫ Claudiꝫ lex ī ſenatorū luxum.

Carthaginienſes.

Impſſio quid ſit vide doct. in.l.penul.C. quod me.cau.

nemini obſcurum eſſe debet,faciliuſque longe eſſe arbitror ambitioſos in ſenatu apud homines graues comprimere,quam in comitijs,in quibus cum vniuerſo populo agitur,& ille ſe neglectui,contẽptuique haberi putat, quẽ Candidatus non impreſſerit,& blandioribus verbis allocutus fuerit,& vnius nonnunquam leuiſſimi hominis oblatratio ſuffragia plurimorum euertere poteſt,quoquidem fit,vt excellentes nonnunquam repellãtur,deſignẽturque leuiores. P. Scipio Naſica cui cognomentum viro optimo a ſenatu traditum eſt,qui tot præclara facinora pro rep. geſſit,cum ędilitatem cãdidatus peteret,durioremque manum cuiuſdam ruſticani hominis appręhẽderet,per iocũ rogauit pedibus ne an manibus ambularet? quę res adeo moleſta ruſtico illi extitit,compluribuſque circunſtantibus,vt ad populũ manaret,cauſaque repulſę viro excellentiſſimo fuit,cum ſe ruſtici omnes ludibrio habitos eſſe arbitrarentur. Repulſam Aemilius paulus aliquotiens tulit,cum minus ambitioſus eſſet,Quid quod ſepenumero imperitiſſima illa multitudo peiores eligit,præſtãtiores autem repellit? quęquidem res nõ mediocrem plagam Romanæ reip. intulit,Varro homo leuiſſimus ex abiectiſſima plæbe conſul deſignatus fuit contra Hannibalem,repulſo fabio maximo,alijſque imperatoribus excellentiſſimis quęquidem res labem ingentem,& pene vltimum exitium Romano populo attulit. De quo Silius Italicus ita ait punicorum. viij.

P. Scipio naſica cur ab ędilitatis petitione repulſã tulit.

Paulus ęmilius.

Varro,

Silius.

Subnixus rapto plębei muneris oſtro
Sęuiciam roſtris Varro,ingentique ruinę
Feſtinans aperire locum fata admonet vrbi
Atque illi ſine luce genus,ſurdumque parentum
Nomen,& immodice vibrabat in ore canoro
Lingua procax,hinc auctus opes,larguſque rapinæ
Intima dum vulgi fouet,oblatratque ſenatum,
Tantum inquaſſata bellis caput extulit vrbe
Momentum,vt rerum,& fati foret arbiter vnus,
Quo conſeruari latium victore puderet.
Hunc fabios inter,ſacrataque nomina marti
Scipiadas,interque ioui ſpolia alta ferentem,
Marcellum faſtis labem ſuffragia cęca
Addiderant,Cannaſque malum exitiale fouebant

¶ Ambitionem in tanta hominum colluuione comprimere difficilimũ eſt,nam potentiores,opulentioreſque viri conuiuijs,muneribus, ludis, pecunijſque populo eblandiuntur,& quod palam nequeunt,clanculum,aut ꝑ internuncios agunt. ¶ Lex Calphurnia apud Romanos de ambitu fuit, & deinde iulia cum illa obliterata conſenuiſſet,Nec tamen potuerunt ambitionem tollere,quo ad principes magiſtratuum electio deuenit. Per ſortẽ magiſtratus ducere nonnulli conſueuere, vt in florentina Senenſique rep. fieri aſſolet,quęquidem res ambitionem aliquandiu tollit,minuſque intentos ciues ambiendis honoribus efficit,ſed hęc res periculi, incommodique in ſe plurimum habet. Complentur nanque vrnæ illę compluribus nomi-

C. Calphurnius piſo pœnã pecuniariã induxit in lege quam tulit de ambitu.

nibus,& propter temporis diuturnitatem,multitudinemque virorum,minus etiam digni conijciuntur,Et nonnunquam in rebus aduersis sorte ducitur aliquis,vel senio cōfectus,vel qui reip.neutiquam satis esse potest. Proinde libera senatus electio prestare videtur. Veneti sortem electiōi miscēt; que res longe prestantior omnino esse cernitur. Qui enim magistratum gerunt cum senatus frequens in curiam deuenit,pileum quendam tripode aereo loco celsiore poni iubent,In quoquidem pile parue admodum deargētate complures sunt,deaurate autem nouem. Consurgit senatus longo ordine,& quisque alijs spectantibus manum in pileum inserit pilamque ducit, ea si argentea est,ad locum suum qui ducit redit,sin aurea,subsellium ad id paratum conscendit,reliquos expectat,qui postremo nouem tantum sunt, quos nemo alloquitur,nemoque annuit,tabellam,tesseram ve porrigere potest. Hi pro magistratu deligendo nomina senatui dicunt,& super illis suffragijs agitur quamprimum,ne quid per ambitum agatur. His & similibus cautelis grauissimus ille senatus ambitiosos fallit,adeo vt digniores semper decernantur,cum magna etiam ciuium concordia. Hæc de senatu satis. nūc de singulis muneribus referamus.

Proiectis i vr nā noibus magistratus designabantur.

Veneti.

❡DE DIVINIS MAGISTRATIBVS, ET NIHIL IN REP. AGENDVM NISI PROPITIATO DEO, ET DE PONTIFICE, ET EIVS NOMINE.

❡TITVLVS QVARTVS.

MAGISTRATVVM ALII DIVINI, ALII humani habendi sunt,diuini sacros cultus,cerimoniasque,mysteria,sacrificiaque curare debēt,populumque ad vere religionis cultum omni vana superstitione sublata instruere. Parum admodum leges,& īstituta proficerent,nisi sacris adiuta preceptis deo optimo maximo auctore niterentur. Nam si prisci illi,qui deum minime cognouerunt,sed superstitiōibus,vanaque religione ducebantur,nihil agebant(quod ad remp. pertineret)iniussu pontificū quid nos christiani,qui soli veram religionem colimus, quique christū dei filium auctorem religionis habemus,efficere debemus? certe omni studio omnique diligentia curare,vt nihil agatur,nihilque cogitetur,nisi propitiato deo mysterijs,celebrationibusque,per quas quidem vitam nanciscimur sempiternam. Sacræ igitur operationes antecedere debent humanas. Quocirca curabunt,& quidem diligenter,senatores, vt quicunque instituuntur in senatu,deo auctore agantur,quoquidem propitiato christianis sacrificijs cerimonijsque,nihil in rep. perperam agi potest,nihilque sinistri,aut aduersi accidere. Adsit igitur,antequā de magnis rebus agatur,ciuitatis antistes, quem Romano sermone pontificem appellamus,cuius sceuola dictum eē

Magr̃atuū diuisio.

Priscorū religio.

Antistes.

Verbũ facere. voluit,quod posset facere id est rem diuinam persoluere,verbum enim facere apud veteres id significat,vt ex illo Virgilij versu cerni licet,cum faciam vitula pro frugibus ipse venito. Varro tamen pontificem a ponte faciendo dictum putat,Summę nanque religionis erat pontem fluminibus facere. Nec id mediocri risu curabatur. Nam sublicius magnis cęrimonijs a pontifice primum factus est,& sepe numero restitutus. Gręco verbo pontificem episcopum apellamus,quasi speculatorem,contemplatoremque rerum diuinarum. Principio rerum humanarũ imperia apud põtifices erãt, regesque ipsi sacris iniciati diuinam,humanamque curam gerebãt,nec quẽpiam poterant cogitare bene imperare posse,qui diuinarum rerũ expers esset,commerciumque cum deo non haberet,igitur aut sacerdotes ipsi imperabant,aut principes nihil eorum iniussu agebant. Romulus initio vrbis tẽplorum,sacrorumque antistitem regem appellauit,& quasi socia potestate cum regnaret voluit eum legum,morisque patrij custodem esse. Nos ergo ab eiusmodi exemplo discedamus nunquam, qui veram religionem colimus,sed omni studio sacerdotum dictis auscultemus. Nam diuino numine afflati,sanctitatis,immortalitatisque præcepta nos edocent. Sed vbi de religione dicemus latius hęc,vberiusque tractabimus. Humani magistratus hi sunt,qui personam publicam gerunt,ciuitatique pręsunt, iuridicundo,qui iura ciuitatis optime callere debent. Exempla patrum, maiorũque non ignorare,leges,ac consuetudines noscere. Iusticiam, æquitatemque in omnibus obseruare,alij curas habent pręcipuas,vt ędiles,sacrarum,priuatarumque ędium. Censores autem moribus pręsunt,alijque complures,quorum singuli suo munere fungũtur. ¶Hi humani magistratus diuersis nominibus cẽsentur. Aliter enim Gręci eos appellãt,& inter eos aliter Athenięses,aliter Lacedęmonij,aliter Thebani,alięque ciuitates, barbarę etiam nationes sua nomina habent. Nos autem Romanorum nomina sequemur, tum propter auctoritatem,vniuerso enim orbi terrarum imperarunt, tum propter dignitatem,ac grauitatem,qua omnibus gentibus, ac natiõibus pręstant,tum etiam quia latini sumus,& a verbis nostris minime discedere debemus.

Pontifex. Põs sublicius. Episcopus. Sacerdotũ nutu oĩa gerebantur. Romulus sacerdotes reges vocabat. Magr̃atus humani. Aediles. Censores. Parasceue ad sequẽtes titulos.

¶DE SVMMO MAGISTRATV QVEM CONSVLATVN ROMANI APPELLARVNT, CVI DVO PRAEESSE DEBENT VNVS DOMI, ALTER MILITIAE.

¶TITVLVS QVINTVS.

DVO TEMPORA CONSYDERANDA sunt vnum quidem pacis,alterum autem belli, & vt in bello pacis studia non omnino omittenda sunt,ita in pace ea preuidenda quæ in bello necessaria esse possunt. Prudentissima quidē ratio est ea in pace maturare, quę belli timor properare cogeret,vtranque igitur rationem tenere debent,qui summum magistratum gerunt, vt pacis studia munimentis etiam bellicis tueantur,Romani mortalium omniū excellentissimi summo magistratui consules duos præficiebant,qui lictores,& Thrabeam,cęteraque regum ornamenta habebant,quia exemplo regię potestatis creati fuerāt. Horū vnus vrbanā,alter autē militarem curam gerebat. Parū enī esset ocio,& trāquilitate intra mœnia frui,si in agris trepidaretur,& hostes a finibus nō arcerent,& alia ex parte tenere arma foris,& ī rep.consilio indigere nequaquā satis tutū esset. Gnęus Pompeius frustra a se victoriam foris partam fuisse ait,nisi consul Cicero patriam consilio seruasset,in qua victor triumpharet,hanc consuetudinem laudandam probandamque esse censeo,vt duo consules designentur,qui magistratu annuo fungantur. Nam dignitates perpetuas esse in repu. periculosum esse arbitror. Earum siquidem diuturnitas plærunque hominum mores mutare solet, & nonnunquam tyrannidis occasionem præbet,vt de Iulio Cæsare dicere possumus.qui perpetuus dictator remp.inuasit. Difficilius quidem est in rebus prosperis,quam in aduersis modestiam seruare. Consules quod bene reip.consulant appellantur,& vnus domi vrbanas curas gerat,qui pro omnibus vigilet,senatum rebus dubijs cogat,ad quem prouocatio sit, si quid per vim,aut perperam consul ageret,exequatur magna diligentia hic,quod consultat senatus. Nihil enim prodesset sapienter dicere,nisi quamprimum esset qui mature ageret. Adsit alijs magistratibus,vt singuli munere suo omni diligentia fungantur.iusticia innocentiam,integritatemque seruet. Longe enim magis exemplo quam culpa peccat qui reipub.præest. Alter autem qui rei militaris curam habet,imprimis militiæ delectum eiusmodi habere debet vt æqualitas in omni ciuitate seruetur. Singulæ nanque tribus decem curijs descriptæ sint,quæ ideo curię appellandæ sunt, quod earum curam consul suscipere debeat. Curiam nāque curam, ac diligentiam significasse apud veteres ex hoc constat,quod econtrario incuriam negligētiam dicimus. Curare diligenter debet consul in scribenda militia,vt in singulis quibusque curijs cēsus,numeri,& ętatis ratio habeatur, detrectāt enī imperia milites quibus iniuste militia īperatur,quique vltra vires suas cōpellūtur,& pessime admodū cū eo exercitu agitur,qui iniustā militiā sibi imperatā putat. Cū militiā scripsit nō in hybernaculis,ac sub tecto exercitū senescere permittat,sed pernoctet sub dio,si etiā pax esset. Et his omnibus exercitationibus iuuenes agitet,quibus superius dictū est,vbi de Gymnastica scripsimus. Memineritque exercitū ab exercitatione dici,militiā a duritate,expeditionē aūt quod expedit,prōptique oēs ad oīa pericula obeūda esse debeāt. Discatque nō pluris milites quā eorū imperatorē faciūdos

Consules.

Gnęi pōpeij dictū de cicerone.

Iulius cæsar.

Magistratuū grauius est peccatū quā plębeiorum.

Curię.

Chabrię gręci apophthegma

Demadis dictū de alexandro.

esse. Quocirca veram esse sententiam homeri omnes asserūt, tutiorem ceruorum exercitum esse duce leone, quam leonum duce ceruo. Et Demades ille qui extemporanea oratiõe Athenienses omnes oratores superauit, eiusdem sententię adstipulator esse videtur, nam cū audiuisset magnum Alexandrum diem obijsse, Ait videre se Macedonum exercitum duce fraudatum, & quoniam tali duce esset orbatus, excęcato Cyclopi simillimum. Et

Epaminūdas.

Epaminundas thebanorum imperator cum cerneret se letali vulnere transfixum rogauit euasisset ne Daiphantus, aut Hyolidas, cumque respondissent, qui aderant, illos in prælio cecidisse, iussit, vt pacem cum Lacedęmonijs inirent, quando omnino imperatore carerent, si probe ciues suos noscerent. Vera enim exercitus laus ab imperatore incipere debet. Sed quoniam mihi cordi est in posteris de bello latius scribere his paucis pręceptis cõtentus ero, dummodo omnes intelligant optime remp. geri quę duos habet cõsules, vnum qui rebus vrbanis, alterum qui rebus bellicis diligenter incumbat.

¶DE MAGISTRATIBVS QVI IVRIDICVNDO PRAEESSE DEBENT, ET DE LITIBVS, DE VADIMONII IVSTITIIQVE TEMPORIBVS, DE CAVSIS DEFENDENDIS. TITVLVS SEXTVS.

IVRIS DICVNDI RATIO IMPRIMIS HABENDA est in optima rep. quęquidẽ efficit, vt in ciuitate sine vi, atque iniuria viuatur. Impossibile nanque factu est, vt sine litibus multitudo esse possit, & pręcipue in ea ciuitate, in qua omnia sunt communia, vt in hac nostra, in qua satius esse dicimus habere vnumquenque quod suum sit, Aristotelis sententia hac in re longe magis vsui nostro confert, quam Platonis, vt sua quisque dignoscat, videmus nãque agros communes inter plures incultos esse, & sentibus horrere, priuatos autem longe cultiores nitidioresque,

Priuata publicis cultiora.

veraque est illa sententia qua passim dicitur. Negligi quę a pluribus possidentur. Priuata patrimonia sunt quæ homines diligentes reddunt, sed illis modus adhibendus est, ne locupletes omnia possideant, tenuiores autem extrudantur, odiosum nanque est, cum dicitur illud Persij. Diues erat iuri-

Persius.

bus quantum non miluus oberrat. Pręscribenda est iugerum mensura a legunlatoribus, habendaque ratio non modo multitudinis ciuium, verum etiam magnitudinis agri. Cum igitur quisque præfinitum agrū suum colit,

Lis vnde.

fit nonnũquam per negligentiam, malitiamve cultorum, siue per obliuionem, vt termini euellantur, & tunc lis erit definibus, quod quidem litis nomen manifestat. Ait enim Varro principio litem nomen accepisse a contẽ-

Argorū diuisio.

tione limitis. Quod etiã Virgilius videtur asserere, cū ait, Limes agro positus, litẽ vt discerneret aruis. Duobus enĩ limitibus agri perfiniebãtur apud

Cardo limes.

Romanos, vno quidem a plaga septemtrionali, qui a cardine cęli cardo vo

cabatur,altero vero ab oriente in occidentem per transuersum,qui decuma nus appellabatur. Ager nanque his diuisus figuram denarij numeri facit. Erit etiam lis nonnunquam de aqua pluuia arcenda,vel de alijs rebus quæ quotidie in agris accidunt,siue etiam in vrbibus cum disceptatur de parie=tibus,de stillicidijs,de tigno iniuncto. Accidit etiam inter mercatores, vt lites oriantur,& præcipue cum vani,& mendaces complures inueniantur & cum quibus non sit conueniendum in tenebris,sed agendum adstipula=tore,ac testibus præsentibus. Eiusmodi igitur iurgij quo facile inimicitias parere possunt,finis quamprimum præscribendus est,vt ciues ad concordiam redigantur,quod tunc fit,cum cuique redditur quod suũ est,tum ad sua opera quisque redeat relicta lite. ¶ Vadimonia omni tempore constituenda sunt,ne multitudo litium iudices obruat. Festis autem diebus,& quibus nundinę,feriæ ve constitutæ sunt,iustitium sit,quod etiam indici solet aliquot diebus gaudio,luctuque publico. Prętor apud Romanos quod præesset dicebatur,& vrbanus appellatus est,quod inter vrbanos ius diceret, nam qui inter peregrinos ius dicebat prætor peregrinus vocabatur. Penes prętorem fuit publici,priuatique iuris potestas,& quod prętor ediceret ius honorarium appellabatur ob eius honorem,habebat prætor insignia consularia, Lictores tamen non amplius sex,sellam etiam curulem,& trabeam,sic etiã in ciuitate nostra pretores iuridicũdo præsint numero tres,singuli ex singula quaque tribu,hi viri integri,& optime de rep. meriti sint,qui legum,mo=rumque ciuitatis nulla ex parte ignari esse debent,sed plane ita ius publicũ, priuatumque callere,vt nihil eis obscurum,nihilque ambiguum sit. Ter=ni prętere a ex vna quaque tribu viri sint,horum collegium prætoribus ad=esse debet propter multitudinem causarum,quorum arbitrio inter se diui=sas omni cura,ac diligentia singuli scrutari debent. Et postquam optime di dicerint,ad collegium referãt,ad deinde ad prętores,vt super his iudicium dicatur. Et hoc pacto nec nouem viri prętores decipere,nec prętores eos ad iniuriam compellere poterũt. Ab eorum iudicio prouocationem necessariam esse arbitror,tum vt diligentius iudicent,tum vt si quid dolo, aut iniu=ria per eos perperam ageretur,reformetur,dirigaturque ad iusticiam. Tres igitur alij prętores constituendi sunt,ad quos sola prouocatio spectet,& nouem viros etiam habeant more superiorum,ne quid per vim, aut iniuriam agaẽ. Orent causas patroni viri optimi,dicẽdique periti, qui nihil astute, nihilque per dolum malũ agant,sed omĩa vere loquantur,sitque illis mendacium non impunitũ. Nihil enim in rep. tam incorruptũ esse debet,quã iu=diciũ,quodquidẽ sępius lingua,quã pecunia corrũpitur. Vnde elegãter se nõ intelligere Cicero ait,cur qui sentẽtiã pecunia corrũpit,pœna dignus sit qui vero eloquẽtia laudẽ ferat. Nihil quidẽ (ĩquit) hoc plus mali facere videẽ,qui oratiõe,quã qui ꝑcio iudicẽ corrũpit,quod pecunia corrũpere pru=dentẽ nemo põt,dicẽdo aũt põt. Quãto etiã odio digni sũt causarũ ꝑuaricatores,quãque in eos grauiter aĩaduertẽdũ est,vendũt enĩ iusticię patrociniũ & optimũ inter mortales defendẽdi deserunt officiũ,& nũc reũ,nunc vero actorem emũgunt. Et demũ vtrũque decipiũt. Peccant etiã nonnulli, qui

Decumanus.

Vadimoniũ.

Iustitium.

Prętor vrban⁹

Prętor ꝑegri=nus.

Ius honorariũ

Lictores prę=tori tantũ sex.

Patroni qua=les eẽ debent.

Iudicis corru=ptio pecunia pœnã mereẽ, lingua vero laudem.

Pręuaricato=res.

patrocinium defensionis suscipiunt, idque deinde tam lente agunt, vt paruo discrimine a præuaricatoribus absint, vera est enim illa Ciceronis sententia, non defendendi homines sine vituperatione fortasse posse, negligenter vero defendi sine scelere neutiquam posse. Agant igitur causas oratores, & eas quidem officij gratia, vt bene de ciuibus mereantur, sitque eorũ premium bene de se ab omnibus audire. Nec liceat eis, si fieri potest, pro causa orãda precium, donũ ve accipere, vt lege Cynthia. cauebatur. Turpe quidem & inhumanum est linguam hominibus in dicenda causa questui esse. Antipho Ranusius (vt antiquitas prodidit) primus omniũ ob defensam causam mercedem accepit, cuius exemplũ multis temporibus Greci, ac Latini secuti sunt. Longe pluris linguam quam quæstuosam quamuis mercaturam dictitabant. Sed Romani a quibus omnia exempla probitatis, atque virtutis sumenda sunt, lege Cynthia oratorum auariciæ modum statuerunt. Et ne iuuenes premij spe sublata neglígentius causas orarent, Appij Claudij rogatione (vt diximus) legem Cynthiam temperari passi sunt. Areopagitę apud Athenienses iudicijs pręerãt, apud Lacedęmonios vero senatores. Diodorus autem refert Aegyptios optimos ex clarioribus ciuitatibus viros numero quidem triginta iudicijs præficere consuescere, quibus vnus præerat, aurea bulla insignitus, gemmis, ac margaritis ornata, quæ insigne, nomenque veritatis haberet, his scripta accusatorum tabula efferebatur, in qua damnum, iniuria ve iuerat, & eius estimatio reo tempus rescribendi dabatur, rursusque accusatori, reoque inuicem respõdendi locus erat, quibus auditis signum in eam partem intendebant, pro qua iuris rationem esse arbitrabantur, sententiamque ferebant, rem quoque sine causidicis agitabant. Existimantes ex altercatione actoris, ac rei, vbi scriptis ageretur, veritatem facilius elici posse, vt neque ingenio, arte, astutia, audaciave iudicia peruerterentur, his omnibus iudicibus victus, a rege præbebatur, qua ex re (vt ab Aegyptijs aliquid accepisse videamur) monemur edicere magistratibus illis, quos iuridicundo preficimus, publica potius pecunia mercedem aliquam impartiri, quam priuata ne iudicia fiant venalia. Quodquidem periculosum est in omni populo, & statum reip. plerumque labefactare solet, siue iudicium corruptum fuerit, siue quid per dolum, aut vim egerint, qui iuridicundo, prouocationi ve præsunt. Consulum iudicium sit, qui vel ad senatum referant, vel ipsis lesis consulant, grauiterque in eos qui deliquerũt animaduertant, Hoc igitur pacto omnia iuste, ac legitime agentur, quisque sine iniuria quod suum erit possidebit, & ęquo iure ciues cum pace, ac tranquilitate degere poterunt.

Marginalia: Aduocatorũ prẹmium. — Lex cynthia. — Antipho ranusius. — Areopagitę. — Causidicorũ olim nullus vsus. — Publica mercede impartiãtur patroni.

DE CENSORIBVS, ET EORVM DVPLICI MVNERE, QVID SIT MOS, QVID CONSVETVDO, QVID SIT CENSERE, QVI SINT CAPITECENSI, QVI PROLETARII.

TITVLVS SEPTIMVS.

PVDORIS MODESTIAEQVE MAGIstri in rep. necessarij adeo sũt, vt sine eis parum admodum alij magistratus prosint. Nihil enim vtilius esse potest, quam bene moratum populũ habere. Quocirca adhibendi sunt grauissimi viri, virtute etiã probatissimi, singuli ex singula quaque tribu, qui mores ciuitatis emendẽt, ne ex illis pessima cõsuetudo subrepat, quę perniciem populo, atque vniuersę ciuitati parare possit. Morẽ duobus modis intelligebant antiqui, viro quidem cum dicimus morem pręcedere, cõsuetudinem autem sequi. De quo intelligit Virgilius, cum ait. Censores. Mos. Virgilius.

Mos erat antiquo in latio, quem protinus vrbes
Albanę coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit. Ex quo perseuerentiam consuetudinis ostendit.

Hunc morẽ Varro ĩ libris quos de moribus scripsit, dixit, in iudicio animi esse quẽ sequi debeat cõsuetudo. Altero autẽ modo dicimus (vt Iulius festus refert) institutũ patriũ pertinẽs ad religionẽ, cerimoniasque maiorũ. vtrãque expositionẽ in supradictis versibus sequitur Maro, & idcirco addidit sacrũ, vt nõ modo ostẽderet morẽ consuetudinẽ antecedere, verũ etiã ad cerimonias pertinere. Magna igi͛ diligẽtia habẽda ẽ, vt mores castigatissimi sint, cũ ne mala cõsuetudo ciues inuadat, qua nihil deterius in vrbibus esse põt, tum etiã vt religio, & cęrimonię, quę a maioribus nostris optime cõstitute sunt, seruẽtur. Romani magistrã moris, pudoris, ac modestię censurã appellauerũt, magistratũ autẽ qui gerebat, censores qui a censendo dicti sunt. Est enĩ cẽsere (vt labeo de verborũ significatione scripsit) cõstituere, & pręcipere, vnde senatũ cẽsuisse aliquid dicimus, vt censeo hoc facias, hoc est iubeo hoc facias, quãti fuerit optime hũc magistratũ gerere, vel ex hoc iudicare possumus, quod sola hęc dignitas cognomẽtũ Catoni cẽsorio dedit, quod optime admodum hoc munere functus sit, & qui quasi ex eo magistratu victoriã, triumphumque egerit, sicut Affricanus a subacta affrica, Numantius a numantia. Præterea cum consules, pretores, questores, alijque magistratus diuersis pœnis in ciues Romanos animaduerterent, sola nota censoria perpetuo probro sontibus extitit, & veluti diuturno stigmate iuxta est notam censoriam, vt Marcellus refert, & Cicero ignominiam appellauit quasi nominis notam libro quarto de repu. his verbis, censorum iudicium nihil damnato affert, nisi ruborem, itaque omnis ea iudicatio versatur tantummodo in homine, animaduersioque illa ignominia dicta, hęc infamię nota lõge pluris aliquãdo fuit apud Romanos, quã alia quęuis Censura. Cato cẽsorius

animaduersio,& in magistratus etiam aliquando grassata est,nam & senatores senatu eiecti sunt censoria animaduersione,vt Lucium antonium legimus,quia quam virginem duxerat repudiasset,nullo amicorum in consilium adhibito,sic etiam Lucium flaminium,qui ad spectaculum amatę muliercule nõnullos sontes securi percuti iusserat. Caius autem Fabricius Censor Publium Cornelium virum patricium senatu amouit,quod decem põdo argenti facti pro conuiuio apposuisset,sic etiam equites publico equi stipendio priuabantur,perpetuoque pedites merebãt cum dignum aliquid cẽsoria nota admisissent. Atqui pingues admodum,nimisque corpulenti milites,aut vnguento delibuti ignominia notabantur,& ademptis equis exercitu dimittebantur. Plębeis autem multa dicebantur a censoribus, vt a Camillo,& posthumio in illos,qui ad senectutem cęlibes peruenerãt,quod cõtra ius naturale deliquissent. Natura enim sicut nascendi,sic etiam & gignẽdi legem mortalibus scribit. Indignum nãque censoribus videbatur, quod ętatis annos quasi per inertiam consumpsissent, mariti patrisque munere vacui. Horum magistratus ingentem auctoritatem habere debet, vt longe melius mores emendare,& ciues ad meliorem vitam redigere possit. Erit etiam Censoris numerum ciuium,capita,& eorum bona,pecuniasque censere. Nam Papirius,& Sempronius vt censum agerent,& lustrum conderent,primi censores creati fuerunt. Quocirca alia expositione. M. Varro cẽsorem dictum esse vult quod eius Cẽsione,id est arbitrio,Ro. populus cẽseretur,Censere etiam connumerare significat,& aliquãdo æstimare,vtrũque enim faciebant censores,& censum agebant singulo quinquẽnio, quod & Lustrum vocabatur,& bona ciuium censebant,vt in difficultatem temporum tributa ęquo iure imperarentur. Tributa vero dicuntur priuatorum pecunię,quæ per tribus singulas Tribunorum sanctione in publicum deferebantur, Census etiam pro diuite,& pecunioso ponebatur, vt quintus Pedianus ait,quod ex lege voconia cerni licet,quaquidem cauebatur ne quis cẽsus filiam heredem instituere posset. Et census ille dicebatur,qui centũ milia in professionem detulisset. Ciuium vero facultates census etiam nuncupabantur,vnde & capite censi dicti sunt.quod paruo,aut nullo ære censebãtur,quorum æstimatio pro capite Romani ciuis æris fuit trecenti. Viri etiam tenuissimi proletarij appellati sunt,quod nõ pecunia sed sola prole rẽp. adiuuarent,sed quia res,pecuniaque familiarum obsidis, pignorumque locum apud Romanos tenebat,decretum est,vt neque capite censi,neque proletarij in militiam scriberentur,quod contra esse factum in iugurtino bello Crispus Salustius queritur. Ipse interea milites scribere non more maiorum,nec ex classibus,sed vt libido cuiusque erat. Vnde etiam capite censi descripti sunt. Erit igitur hęc cura non parua censoribus, Censum agitent adeo,vt ne pluris minoris ve ciues ęstimentur,quam quanti sunt. Et paruo æstimetur ars industriaque sine ęre,& tenuissimi prole proficiant,qui pecunia aut capite reip. adesse nequeũt. Horum seueritas,& (vt ita dicam) supercilium ciuitatem moribus emendabit,& rem patrimoniaque singulorum plurimum augebit. Legimus nanque censorium esse in eum animaduerte-

Lucius antonius. Lucius flaminius Caius fabricius. Cęlibes nota censoria digni Papirius & sẽpronius primi censores. Lustrum. Tributa. Census. Lex voconia. Capite censi. Proletarij.

re qui per desidiam, luxuriam ve patrimonium prodigeret, qui ve auitum agrum male coleret, pecus ve negligentius pasceret. Censoribus etiam negocium datum est cōtra feneratores, ne vsuris versurisque populus exhauriretur.

¶DE IVDICIO CAPITALI MORE ROMANO. DE TRIVMVIRIS CAPITALIBVS, ET QVAESTORIBVS. TITVLVS OCTAVVS.

IN IVDICIIS CAPITALIBVS INSTITVendis magna cautio adhibenda est, ciuilia nanque odia, & occultę simultates ad vltionem tunc proruunt, cum potestas sanguinis penes eum est, qui imperare potest. Idcirco Romani cum constituissent cōsules, quibus summam reip. crederent, voluerunt tamen eos in caput Romani ciuis animaduertere posse. Nec mediusfidius iniuria, nihil enim reip. magis exitiū parat, quam capitalis animaduersio, & præcipue in eos qui mediocriter cum alijs egere, aut quorum facinora non adeo ad lucem peruenerunt, vt inficiari nullo pacto queant, sintque omnibus manifesta, perpetuam nanque iniuriam facit, cum suspitio innocētię remanet in populo, eorum qui falso, aut temerario iudicio damnati esse dicuntur, magnos habet fauores innocentia & rumor populi pauorem incutit illis, qui dānauerunt, efficit præterea cōscientię vis, vt nunquam securi esse videantur, qui deliquerunt, sed imminentem pœnam sibi ante oculos cōstituant. Quam præclara est illa Iulij cęsaris sententia, quam crebris sermonibus vsurpare solebat. Miseram comitem senectutis esse pristinę crudelitatis memoriā. Ideoque de vita, & spiritu hominis, qui pars mundi est, & animum rationis participem a deo habet, numuerumque viuentium complet, laturis sententiam diu, multumque cunctari oportet, nec præcipiti studio agitari, vbi factum omnino irreuocabile esse cernitur. Nulla gratia tantifaciēda est, quę iudicem vel innocentis supplicium impellat. Alexander Macedo Olympiadi matri plurimum eum vrgenti, vt insontem quendam occideret, poscentique id ꝑ mēses nouem, quibus eum in vtero gestauerat, humanissime respondit, aliam parens optima de me quamuis mercedem posce, hominis enim vita nullo beneficio compensatur. Sabacus præterea Aegyptiorum rex vir pietate, ac religione insignis (vt Diodorus siculus refert) adeo sanguinis animaduersionem exhorruit, vt reos capite dānatos cathenis vinctos operas vulgo per ciuitates præstare iuberet, ne interimerentur. Et cū cæsis quibusdam sacerdotibus diutius imperare posset, regno se abdicauit, & in Aethiopiā priuatus redijt, erat enim genere ęthiops, maluitque scelere vacare, quam diuturno regno potiri, vera quidem est tragica illa sententia, & animo, ac mente sēper recensenda ab his, qui imperant, sanguine humano abstine quicunque

Capitalia iudicia.

Iulij Cęsaris sententia.

Alexāder macedo.

Sabacus rex.

Draco nis leges explosę.

regnas. Draco apud Athenienses seuerissimus fuit legumlator, & capitali animaduersione in plęrisque criminibus vtebatur. Explosę tamen, eiectęque sunt eius leges, nullam aliã ob causam, nisi quod humano sanguine scatere videbantur. Cecropis leges, & deinde Solonis, quoniam mitiores extiterunt, nũquam repudiate sunt, Octo pœnarum genera apud Romanos fuerunt, Damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, seruitus, mors, raro tamen morte animaduertere consueuerunt Romani, præterquã in parricidas, reos maiestatis, homicidas, & perduelliones, similesque facinorosos cuius vitæ neutiquam parcendum esset, sed pessima iam consuetudo inualuit, vt minimarum etiam rerum fures morte plectantur. Rerum igitur capitalium iudicium optimum statuo, quod a Romanis obseruabatur, erant nanque tres quęsitores, qui & triumuiri capitales postea dicti sunt, hi in maleficia inquirebant, & quęstionum iudicia (vt Varro ait) exercebant, sed hi nec temere, nec inconsulto rem agebant, nec per calumniam, iram, vltionẽ, aut inuidiam in hominem liberum grassabantur, nec quęstio haberi poterat alicuius, nisi accusator, delator ve adesset, adhiberenturque defensores, qui si propter inopiam, orbitatemque sontis deerant, a prætoribus constituebantur. Iniquum nanque iudicabant indefensum reum non modo morte, sed minima quidem pœna multari. Quęsitores deinde iudices complures scribebant, quorum nomina in vrnam coniecta fortuita sortitione ducebãtur, dimissi ex vrna accusatori, reoque dabantur, ut ex eorum numero quos gratia, aut odio suspectos putarent, alia ve ratione incommodos reijcerent, alijque rursus mitterentur. Hi deinde iudicium ferebant, a quibus prouocatio erat ad alios, qui iterum ex vrna ducerentur. Hoc igitur pacto capitale supplicium instituebatur, ne temere id eriperetur, quod nunquam a mortalibus reddi possit. Hanc consuetudinem rerum vetustarum diligentissimus scrutator Virgilius refert his versibus.

Pœnarũ octo genera.

capitaliũ rerũ iudicia apud Romanos.

Triũuiri capitales,

Iudiciũ capitale posita vrna instituebatur.

Vergilius.

Nec vero hę sine sorte datę, sine iudice sedes,
Quęsitor minos vrnam mouet ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque, & crimina dicit.

¶ Minoem iudicem apud inferos facit rerum capitalium, eumque quęsitorem appellat, quod quęstionibus exercendis pręsit, dat eidem sortitionẽ vbi vrnam nominat, constituit iudicum electionem cum dicit, conciliumque vocat, dat cognitionẽ cum ait, vitasque, & crimina discit. Non erit igitur discedendum abhac consuetudine, si bene consultum volumus huic ciuitati nostrę, in qua ciues ad iusticiam, concordiamque redigere conamur, est enim desyderandum, vt in ea nihil perperam agatur, nihilque per iniuriam, aut vltionem, si talem remp. cõstituere volumus, in qua homines bene, beateque degere possint.

¶DE QVAESTORIBVS, DE ERARII RATIONE, DE VIRIS MONETALIBVS, DE NVMMIS.

¶TITVLVS NONVS.

ERARII RATIO MAGNA HABENDA est in rep. Sūt enim pecunię nerui ciuitatis, sine quibus vix contineri potest, hę namque res secundas ornant, aduersis autem perfugium adferunt. Quocirca cōstituendi sunt quæstores tres, qui quęrendę, conseruandæ, exigendæque publicæ pecuniæ pręsint. Originem quęstoribus creandis antiquissimam esse vulpianus iureconsultus refert, & pene ante omnes magistratus. Quorum auctorem alij Romulum, alij Numam fuisse volunt. Sed crebrior opinio apud veteres est, Tullum Hostilium primū induxisse quæstores a genere quærendi. Quęstores initio dictos Iunius Trebatius, & Fenestella scripserunt. M. Varro opinari videtur quæstores a quæstionibus exercendis esse dictos, quod nōnunquam maleficia conquerere quæstoribus traditum sit. Hi viri graues, atque integri sint oportet, manusque a publica, priuataque pecunia abstineant, ne ouis lupo commissa esse uideatur. In eligendis pecunijs diligentes esse debent, non tamen improbi, ac molesti, sed fortunæ, personarumque rationem diligentissime metiantur. Curent præterea, vt publicani, quibus pręsunt, nihil per vim, aut calliditatem extorqueant. Est enim genus illud hominum odiosum, & nonnunquam plębem ad studium nouarum rerum propter improbitatem, petulantiamque concitat. In tributis imperādis mitiores esse debent quæstores, raroque id agere, est nanque molestum ciuibus priuatam pecuniam in publicum conferre, nisi in magna temporum difficultate. Tunc boni ciues omnes vltro pensitant, sed si parcere possunt priuatis pecunijs, longe tutius agunt, sin secus esset agendum, mitissime omnes tractare debent, tum quo facilius exigant, tum vt secundum populi Romani rumorem hauriant. Laudat Plutarchus darium Xersis patrem, eumque dicit in periculis, dubijsque rebus prudentiam longe alijs maiorem assecutum, is vero cum tributa imperaret, prouinciarum pręsides, principesque accersiri iubebat, rogabatque, grauia ne tributa irrogarentur, quibus respondentibus ea mediocriter se habere, dimidium vt soluerent censebat, & sapienter quidem, pluris enim populorum gratiam, quam pecuniæ magnitudinem faciebat. Huius igitur clarissimi regis exemplo si vtentur quæstores nostri, laudem, gratiamque populi facile consequentur, tutiusque imperabunt & resp. magis diuturna erit, nam longe pluris facienda est ciuium gratia, quam quæuis pecuniarum multitudo. Præclare Alexāder magnus cū aliquando rogaretur, vbi nam thesauros haberet? Respondisse fertur, apud amicos caute sibi seruari, & recte, beniuolentia enim & sui, & alieni æris domina est. Tiberius quoque Cęsar suadentibus præsidibus onerandas tri

Pecunia ciuitatis neruus.

Quęstores.

Darius ī exigēdis tributis mediocritatem præsetulit.

Alexādri responsum.

Beniuolentia

buta prouincias respondit. Boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere. Videant præterea ne quid publicæ pecuniæ interuertant, aut in rem suam conferant, ne peculatorium crimen subeant. Peculatores nāque veteres eos appellarunt, qui pecuniæ publicæ furtum fecerint, in vsum, vt suum, conuerterint, quod perinde dictos Varro ait, quia eis pecorum multa indicebatur, Hi deinde lege iulia grauius puniuntur, tenentur siquidem repetundarum, quodquidem crimen magnum apud Romanos fuit. Viri Monetales quæstoris imperio parere debent, ne adulterinos nummos cudant, neve materiam aliam immisceant, perniciosum nanque est adulterinam pecuniam, aut minorem quam quanti esset signare. Eius ratio a questoribus diligentissime exigenda est. Veteres (vt in omnibus fabulosi sunt, quo populum superstitione arcerent). Monetam deam esse dicebant, quę pecunię curam haberet, grauiter vlciscentur in eos qui dolum malum in pecunia committerēt. Monetā nōnulli arbitrati sunt dici, quod moneat ne quid fraudis in ære signo, pondereve fiat, Pecunię vero nomen a pecore tractū Varro ait, quod ex pecore constaret, opes nanque antiquorum in pecoribus præcipue erant, hoc & Lucius Columella testatur, & Ouidius in libro fastorū quito refert, cum dicit.

Peculatores.

Lex iulia repetundarum.

Monetales viri.

Moneta dea.

Cętera luxuriæ nondum instrumenta vigebant
Aut pecus, aut latam diues habebat humum,
Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est,
Sed iam de vetito quisque parabat opes.

Pecunia vbi primū signata

¶ Ephorum scripsisse Strabo ait, primo in Egina insula a Philone signari cæptum fuisse argentum, Ianus vero in Italia primus omnium suasu saturni, quem hospicio accepit, pecuniā æream signauit, cuius nota ex altera parte fuit Ianus biceps, ex altera autem rostrum nauis, qua vectus Saturnus dicitur, alij dicunt pecuniam Iani, Saturnique rudem fuisse, & sine signo, sed posteros in eorum memoriam tali nota signasse. Eius rei auctor etiam Ouidius est cum ait.

At bona posteritas puppem formauit in ære
Hospitis aduentum testificata dei,

Numa pōpilius.

Numus.

¶ Romanos rudi ęre ad tempora vsque seruij Tullij vsos fuisse Plynius refert, eum regem vult nota pecoris ęs signasse, vnde & pecuniam dictam esse opinatur, Sunt qui dicant pecuniam primam signasse Numam Pompilium, nomenque numo a nomine suo dedisse. Ante victoriā Pirrhi regis populus Romanus argento signato nequaquam vsus fuisse dicitur. Aurum autem impressit post victoriam carthaginis, Corynthique. Sit igitur pecuniæ nota perpetua (si fieri potest) sic etiam & pondus. Nō paruę enim lęuitatis esse videtur notam, pecuniamve mutare. Scribant diligenter quęstores singulorum dierum gesta, vt quid expensum, acceptumve sit, ex eorum Kalendario facile ostendere possint, senatum, cōsulesque edocere, quātum additum, demptumque rationibus sit. Hęret nanque perpetuo mentibus hominum, si quando hospicio remanet. Expilatæ publicę pecuniæ, & repetundarum accusati innocentes nonnunquam damnantur, si negligētes

ſcripſerint, perpetuæque calumnię emulis ſuis argumentum prębent. Furius Camillus, qui tot pręclara facinora pro patria geſſit, In exilium ab Apuleio tribuno plębis tanquam peculator veientanę predæ pulſus eſt, propter negligentiam eorum, qui pecuniam in bello acceptã, expenſamque literis mandabant. Eadem etiam cauſa fuit exilio ſuperiori Aphricano, qui cum literni moreretur, teſtamento cauit, ne in patriam ingratam oſſa ſua referrentur, cum tali ſe iniuria laceſſitum iniquo animo ferret.

Furius Camillus.

Scipio aphricanus.

¶DE EXCVBIIS, VIGILIISQVE EXERCENDIS, ET DE PRAEFECTIS VIGILVM. ¶TITVLVS DECIMVS.

CAMBYSES CYRI PERSARVM REGIS pater interrogatus quonam pacto vrbes optime cuſtodirentur, reſpondit. Si cuſtodes nunquam ſibi ſatis cautum ab hoſte eſſe arbitrabuntur, verbum ſapientiſſimi regis animo ſemper volutandum ab his qui reip. præſunt, quid enim arma, quid munimenta, quid mœnia, turreſque proſint his, qui negligentius excubias, vigiliaſque exercent? Vidimus nanque vrbes nonnullas excubiarum negligẽtia quamprimum repentiuo hoſtis aduentu direptas fuiſſe. Vigiles præterea nocturni, quorum ſpe freti ciues, vniuerſi dormiunt, ſepulti nonnunquam ſomno, non ante hoſtium aduentum ſenſerunt, quam admotis ſcalis e muris, editiſque turribus eiecti fuerint, quid quod exercitus aliquando cuſtodum negligentia perierunt? Spargapides Thomirydos Scytharum reginę filius, vino, ſomnoque cum omni excercitu ſepultus, oppreſſus interijt. Et certe nullæ excubię nullæque vigiliæ tutius diligentiuſque exercẽtur, quã ab his, qui cum imperio ſunt, ſiue in caſtris, ſiue intra mœnia res agatur. Altum ſiquidem dormire poſſunt vigiles nocturni, vbi Conniueſcentes vigilum præfectos ſenſerint. Et fortunę exercitũ ſuum mihi credere videtur imperator, quandiu dormit. Huius rei documentum præbuit Alexander Macedo, qui ne a ſomno deciperetur ænea corica ſuppoſita, Brachioque extra cubile exerto, pilam in manu tenebat argenteam, vt cum neruorum vigorem ſopor laxaret, lapſę pilę tinnitus ſomnum rumperet. Hoc quidem documentum regem illum excellentiſſimum a gruibus accepiſſe arbitror, qui nocturnas excubias ſemper exercent, & ne a ſomno decipiantur, lapillũ altero pede ſuſtinent, quo lapſo vel plaga in expenſum pedem accepta, vel ſono decidentis calculi expergeſiunt, qua diligentia ſi vſus fuiſſet Thraſybulus Athenienſis, nunquam obſcurauiſſet mortis turpitudine præclaram laudis ſuę famam, quam adeptus fuerat, cum patriam a triginta oppreſſam tyrannis e dira ſeruitute in libertatem vendicaret. Nam ſequenti tempore cum pretor claſſe Athenienſium ad Siciliam applicuiſſet, neque ſatis diligẽter in caſtris eius vigiliæ ageretur, ab hoſtibus ex oppido noctu eruptiõe

Cambyſes.

Alexãdri vigiliæ.

Grues excubias parant.

Thraſybulus atheniẽſis ſõno famã ſuam obſcurauit.

facta in tabernaculo interfectus,exemploque docuit verum esse præceptũ illud,nihil in bello oportere contemni. Neque sine causa dicitur, matrem timidi nõ raro flere. Proinde nõ mediocri cura indulgere debent, qui reip. præsunt vigilijs,& custodes vrbis taliter disponere,vt nihil incõmodi, dedecorisve non modo in bello,sed nec in pace quidem patiantur. Socrates magna diligentia vtitur in deligendis custodibus apud Platonem, & certe quo meliores,ditioresque ciues sunt,eo ad custodiam aptiores, quod secus ĩ plerisque male moratis ciuitatibus seruari cernimus,in quibus operarij, baiuli,inopesque omnes excubias,vigiliasque exercent. Ditiores vero omnes intra parietes delitescunt. Creduntur nonnunquam vigiliç solis militibus, qui diurno aliquando labore fessi, aut oscitantes vigilant,aut nullo clamore expergefiunt,vt contigit Romanis illis,qui capitolium a gallis custodiebant,qui nisi ab ausere expergefacti fuissent actum omnino de re Romana nomineque latino extitisset. Delegantur boni vigilum præfecti ex singulis quibusque tribubus,hi ætate matura,integris,validisque corporibus,magnaque rerum experientia vigeant,describant custodes per singulas curias,coniectosque in vrnã sorte ducant,ne quis locum,tẽpusque custodię suę ante pręceptũ pręfectorum sciat. Disponãtur ꝑ mœnia bini custodes oportunis locis,quibus tessera imperetur ab his qui pręsunt,ne decipiantur,crebroque deuocentur,et pœnam somni luant. Excubię interdiu ad portas exerceantur,turribus etiam,aut speculis, locisve electis ne improuisa multitudo prędas agere,captiuos ducere,vrbem ve inuadere possit. Non minore cura vrbem vigiles nocturni locãdi sunt,quam in muris,pessima nãque facinora noctu potius quam interdiu perpetrantur, fures, adulteri, siccarij, grassatores nõ minus coercendi sunt,quam publici hostes,in quos quidem pręfecti vigilium magna seueritate animaduertent opus est, si bene cõsultum ciuitati volunt. Pessime cum ea ciuitate agitur, in qua non satis tutũ est ab adulteris, nocturnisque furibus,nocturnum furem occidere per duodecim tabulas licuit. Licuit etiam deprẹhensum in adulterio, adulteramque coniugem. Hęc tamen non permittenda esse arbitror,sed taliter agendum, vt pœne metu,omnes domi se contineant. Nihil ęqui,bonique agere cupit,qui lucem fugit. Testem,iudicem vindicemque formidat,qui latitãdo repit,noctem quam diem tutiorem sibi arbitratur. Pręfectis vigilium apud romanos non modo curę fuit,vt vigilię in muris,custodięque per milites stationarios exercerentur, verum iniunctum eis erat, vt nocturnas seditiones a ciuibus arcerent,vt quies vrbi conseruaretur. Prosunt pręterea eiusmodi vigiles plurimis alijs rebus, et pręcipue Incendijs arcendis, quę quidem vrbibus perniciosa esse cernuntur. Nam & fortuita incendia extinguunt. Dolosos autem incendiarios sępenumero opprimunt,quorũ crimen capitale esse debet,in illos autem,qui negligenter ignem apud se habuerit flagellis,fustibusque animaduertendum est. Hanc curam tantifecit diuus Augustus,vt per se ei consuli maluerit,quam per alios magistratus,quippe qui nulli magis crediderit conuenire,nec alium sufficere,ei rei quam cæsarem. Itaque septem cohortes oportunis locis constituit,quo binas vrbis re-

Flere decet timidos ait plutar. in apoph.

Romani ab ansere expgefacti.

Tesseram imperare.

Facinoribus nox aptior die

Furẽ nocturnũ adulterumque deprehensos occidere licuit.

giones vnaquæque tueretur, vt Paulus iureconsultus scribit. Vtiles igitur admodum erunt præfecti vigilum, si omni cura & diligẽtia munus suum exercebunt.

Paulus i.l. iij. ff. de offi. pfe. vigil.

¶DE PRAEFECTIS ANNONAE ET QVID PER ANNONAE NOMEN SIGNIFICATVR.

¶TITVLVS VNDECIMVS.

Dinocrates architectus alexãdro mirum pollicitus est.

DINOCRATES MACEDO ARCHITEctus ille pręclarissimus cum polliceretur magno Alexandro Athon montem in statuam virilem se formaturum, cuius leua vrbis amplissimæ mœnia sustineret dextera autem pateram, quę mõtis flumina exciperet, in mareque profunderet. Delectatus Alexander, formę rationem quæsiuit, essent ne agri, qui re frumentaria ciuitatem alerent, cũque respondisset Dinocrates subuentionibus trãsmarinis opus esse, rex ait eiusmodi iudicium non esse probãdum. Nam vt natus infans nec viuere, nec crescere sine nutricis lacte potest, sic nec ciuitas sine agrorum fructibus. Huius magni regis exemplum hortari debent omnes vrbium conditores, vt fœcundis, feracibusque locis vrbes statuãt, & eos qui populi curam habent, vt rei frumẽtariæ vel imprimis studeant. Parua nanque præsidia vrbis essent, parum admodum leges, sanctiones, ordoque ciuitatis prodesset, si populus esuriret. Quid enĩ periculosius famelico populo, quem non arma, non magistratus, non iura diuina, aut humana, non leges, non pudor aliquis coercere valet? Oportune enim Lucanus ait. Nescit plebs ieiuna timere. quam fidem principibus suis parentes seruare possunt, quorum filij fame pereunt? Idcirco magna cura adhibenda, vt populus nõ modo frumento sed omni genere victus abũdet. Annone apud Romanos nomen latissimum fuit, complectebatur omnia esculenta, non solũ quę ex agris colliguntur, verũ reliqua omnia, vnde Liuius in libro nono tertię decados de secũdo punico bello ait, vectigal nouũ ex salaria ãnona statuerũt, sextãte sal & Romę, per totã Italiã erat. Nec sine ratione vniuersum cibũ annonę verbũ significat. Tractũ est enĩ (vt Varro ait) a tempore quo veteres Romani cœnare cõsueuerãt. Vnde poeta ille, cuius modestia magis quã elegantia desyderãda est, dicit, imperat excelsos frangere noua toros. Et Iuuenalis cum marij incõtinentiam carperet, probro obijcit, quod ante horam cœnę se mero ingurgitaret cũ dicit Satyra prima. Exul ab octaua marius bibit. Cibos omnes significauit. Cicero autem dicit annonã in macello caram esse, Macellum nanque (vt Varro ait.) Locum significat vbi venduntur omnia, quæ ad victũ pertinent. Vnde forum olitorium veteres (vt idẽ auctor est) macellum appellarunt. Sit igitur imprimis cura rerũ, quę ad victum pertinẽt, & pręcipue frumenti, cuius vsus necessarius longe magis eẽ cernitur. Constituãtur pręfecti annonę tres, qui curã oẽm indulgeãt rei fru

Annona.

Macellum.

Pręfecti annonę.

mentariæ. seruetur frumentum ad publicum vsum, vel in scrobibus paleis prætentis, in quibus ad septennium vsque optime seruatur, vel in granarijs latis, modicis fenestellis ad septentrionem, in quibus triennio a tinea, gurgulione, omnique noxio vermiculo custoditur. Curēt imprimis ne frumētum asportetur, nisi in magna habundantia ne marcescat, sed aduehatur potius permutatione facta e vicinis regionibus, longe tamen melius est latam adeo sementem fieri, vt non modo ciuibus suppetat, verum vicinis exhiberi possit. Precia rebus imponant, ne exposita ad voluntatem venditorum semper estimetur, nec quempiam pudere debet in ciuitatibus suis id agere, quod Romani rerum domini celebrarunt. Lex enim Cornelia, quam Cornelius Sylla dictator tulit minora rebus precia præscripsit. Hic magistratus vtilis admodum erit, & secundum totius populi rumorem haurire poterit, si diligenter se gesserint, qui ei præsunt.

¶DE AEDILIBVS, QVI AEDIBVS SACRIS PRAESVNT, VIIS PVBLICIS, AQVARVM DVCTIBVS, PONTIBVS, ET CLOACIS.

¶TITVLVS DVODECIMVS.

CVRANDVM EST ENIM NON PARua diligentia, vt immortalis dei templa, quæ tam ingēti impensa constituta sunt, & imprimis vrbes clariores reddunt. magistratum habeant, qui curam eorum gerat, ne per desidiam, negligentiamque corruant. Quocirca Aediles creandi sunt, quos eo nomine ideo Romani appellauerunt, quod sacris, priuatisque ædibus

Aediles.

præessent (vt ait Varro.) Eorum præcipue sit munus singulę cuique ędi sacræ diligentem aliquem virum præficere, qui eius tuendæ curam habeat. Eiusmodi virum vetustissimi æditimum appellauerūt, vt idem auctor refert. Sed noua deinde, ac commenticia vsurpatione æditūus a tuendis ædibus dicitur. Cuius rei testis ē in libris suis elegātissimis, quos de acticis noctibus scripsit A Gelius ca. x. libri. xij. Fuit etiā cura ædiliū apud Romanos, vt viæ publicę adęquarent̄, sternerent̄que, ne quid in illis ædificaretur, quod vsui ornamētove obesset. Aquarum ductus, publicæque Cloacæ vt purgarentur, pontesque reficerentur eis etiam demādatū est. Venditiones, emptionesque vt fierent sine dolo malo curabant, redibitionēque præstabāt morbosi pecoris, morbosique, aut īsani serui venalicij. Eiusmodi magistratus ciuitati nostrę necessarios etiā esse duco, quorū auctoritas magna ad modū eē debet, vt mun⁹ suū īplere possint, & ciues dicto audiētes habeant, vnde apud Romanos curules appellabant̄, quod currib⁹ dignitatis grā, p vrbē veherent̄. Hęc de mgr̄atib⁹ satis, nā q ad rē militarē spectāt alio loco di

Aedituus.

centur,cum de militia,belloque differemus. ¶Diximus primo volumine plæraque quę ad ſtatum reip. pertinent. Secundo autem quibus artibus,diſciplinisque inſtituendi eſſent ciues,qui publicis muneribus prefuturi ſũt, in hoc vero tertio ciuiles magiſtratus ordinauimus,ad Romanorum potius ſimilitudinem,quam Grecorum,cuiquidem rei duo præcepta addidimus. Prius ne reſp. quæſtui ſit ciuibus. Satis ſit premij his,qui magiſtratu aliquo functi ſunt,laudari a probatis viris,iudicarique eos optime de repu. meritos extitiſſe. Nihil enim eſt in libera ciuitate quod magis inuidiam faciat,quam videre cõciues aliquos breui tempore ditiores factos publica pecunia,cum ea ſatis omnibus neutiquam eſſe poſſit. Alterum quidem præceptum ſit,vt nihil per ambitionem agatur. Eſt enim ambitio res perniciosa,ac peſtifera,quæquidem conſpirationes parit, & turbulentas ſeditiones. Virtus ſola ſit quæ honores,ac munera impartiatur,virtute nanque ambire oportet non fautoribus,vt ait facetiſſimus poetrrum Plautus. Sat enim fautorum habet,qui recte agit. M. Marcellus qui gallorum ducem ſingulari certamine vicit. primuſque Romanorum Hannibalem vinci poſſe docuit,exemplo patefecit,qui aditus ad magiſtratus ciuili viro eſſe debeat. Nã cum templum honori ædificatum eſſet adeo,vt nemini aditus eſſet ad id, niſi per virtutis ædem ingrederetur. Docuit igitur vir fortiſſimus ſolam virtutem eſſe,quæ recta ad honorem duceret. In ſequenti volumine de priuatis quibuſdam officijs dicemus, quandoquidem ordo id exigere videatur.

Anacephaleoſis.

M.marcellus.

¶FINIS LIBRI TERTII.

¶TITVLI LIBRI QVARTI.

❡PROOEMIVM LIBRI QVARTI AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMVM.

Adrianus imperator Romanus.

ADRIANVS CAESAR PATER CLEMentissime, vir fuit summo ĩgenio, exquisitaque doctrina, sępe enim vno, eodẽque tempore scripsit, dictauit, audiuit, & cum amicis cõfabulatus est. Poematum vero, & omnium bonarũ artium studiosissimus fuit, Arithmeticę, Geometrię, Musicę, Picturęque peritissimꝰ. Is crebris sermonibus dicere solebat remp. ita habendam esse, ab his qui ei præsunt, vt sciat quisque rem populi se gerere. Non autem propriam, ac suam. Hoc præcepto non modo cauetur, ne quis ex pecunia publica auferat, ne ve intercipiat, vel in rem suam vertat (quod crimen peculatus a Romanis dicebatur) verum latius manat, & ad eos etiam pertinet, qui magistratibus abutuntur, quique priuatam potentiam potius, quam publicum imperium augere student. Inuidendę opes Pisistrati, publicis muneribus auctę, eum in tyrannidem compulerunt, quo malo Athenienses edocti, nihil post eius obitum æque formidauerunt, quam ciuium potentiam, magistratusque vrbis perpetuos. Annuos nimirum effecerunt, arbitrantes perpetuam potestatem in libera ciuitate nihil admodum a tyrannide differre. Quam bene de repub. meriti esse videntur ciues illi, qui maximis rebus pręsunt, nihilque in rem suam familiarem conuertunt, sed publicæ vtilitati solum consulunt, ad eam omnia conferunt, hac virtute cõplures veteres Romani claruerunt, & ex Atheniensibus Aristides imprimis, qui cum communi ęratio totius Gręcię præfuisset, & summis quibusque magistratibus diutius functus esset, tantæ abstinentię fuit, vt in magna paupertate decesserit, vixque pręcium, quo efferretur, reliquerit. Eius quoque filiæ ex publico Atheniensium ęrario victum, dotemque habuerunt. Simili abstinentia fuisse fertur Phocion etiam Atheniensis, qui sæpe exercitui cum magna laude præfuit, cum facile diues esse potuisset, propter summas potestates ei a populo traditas. Hic cum multe pecunię sibi a rege Philippo dono mitterentur, nequaquam accipere voluit, & hortantibus oratoribus, vt si ijs facile carere posset, filijs saltem acciperet, quibus difficile esset in tanta inopia paternam dignitatem tueri, respondit si similes mihi erunt liberi mei, hic idem agellus, qui me ad hanc dignitatem perduxit, illos educabit, sin dissimiles, nolo his opibus eorum luxuriam augere. Sed, vt in rep. abstinentia laudanda est, & virtutibus pene omnibus anteferenda, sic in re familiari desidia, inertiaque vituperanda. Nusquam enĩ gentium nostris temporibus terra illa inuenitur, quę fœtu suo sine fossiõe, ac semẽte Cyclopes alebat, nec Erythrea illa lusitanię, quã gerionẽ habitasse fabulanť, adeo lęti, ac feracis soli, vt cũ semel frumẽta iacta sint recidiuis subinde seminibus segetem nouantibus septem, aut interdum plures etiam

Peculatus crimen.

Pisistratus tyrannus.

Aristides.

Phocion.

Phocionis sapiens respõsũ.

Terra ferax sine fossiõe vbi.

Erythrea terra feracissima.

messes ferat. Nec in regionibus nostris fluit nilus, qui lotum ferat, ex quo panem facile indigene conficiant, quo tanta auiditate vescantur (vt ait Homerus) vt rei familiaris omnino obliuiscantur. Quocirca habende possessiones, vt Cereris, bachique munera in annos recondantur.

Lotũ legumẽ fabę simile.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI. LIBER QVARTVS DE INSTITVTIONE REIP. INCIPIT.

¶MODVM PRIVATIS AGRIS PRAESCRIBENDVM.

¶TITVLVS PRIMVS.

MARCVS CVRIVS COGNOMENTO dentatus, qui de samnitibus primo deinde de sabinis triumphauit, & de Lucanis ouans vrbem introiuit, Pyrrhũque Epirotarum regem Italia pepulit, sapientia sua docuit rempu. plurimum agri debere possidere, priuatos autem quantum satis sit ad vitam, victumque familiarem. Is cum ex triumphis suis innumerabilia agri iugera reipu. adiudicasset, viritim singulis quaternadena tantum diuisit, & sibi ipsi nihil vltra reliquos constituit. Cumque a quibusdã criminaretur, quod minimam sibi partem attribuisset, publicam vero plurimam effecisset, dixit neminem debere putare id parum agri esse, quod sibi, familiæque satis ad alendum sufficeret, hic modus agri ne alicui propter ignotam mensuram magnus fortasse videatur intelligat iugerum actum quadratum duplicatum continere. Actus enim quadratus, centum & viginti pedibus vndique finitur, pedis autem mensura sexdecim digitorum est. Erit igitur iugeri mensura quoquo versum ducentorum quadraginta pedum, & ideo dici iugerum Varro ait, quod iunctis duobus actibus quadratis finiatur, hanc rationem sequamur oportet, si ciuitati nostræ bene consulere volumus, vt imprimis modus agri inter priuatos præscribatur, qua in re diligenter obseruare debemus numerum ciuium, agrique magnitudinem, ac fertilitatem. Nec vero his angustijs contentus ero, vt satis esse putem singulis, quod diuisit Marcus Curius, qui propter frequentiam populi, & imperij adhuc paruitatem fortassis arctius dimensus est, sed senatoris iudicio permittendum statuo, quod cuique satis sit, & præcipue cũ opulentiæ, delitiæque temporũ nostrorum plura afflagitẽt, quã casta illa ætas dentati, qui frugalitatẽ, ac persimoniã in laudẽ ducebat. Atqui priuatarũ possessionũ mẽsurã sepius auctã legim⁹ apud Romanos, adeo vt

M. Curius dẽtatus.

Iugerum.

Actus quadratus.

Pes.

Tyberi⁹ gracchus.

Paulus in. l. i. ff. si ager vectig. vel emphi. pe.

Lacedęmoniorũ cõuictus lycurgus ĩstituit

legem tulerit Tyberius Gracchus licere cuique mille agri iugera possidere. Sed hoc statuendum censeo, vt resp. diues agri sit, duplici ratione, imprimis vt frumenta recondere possit ad necessitatem populi, cum temporum difficultas exigeret. Deinde vt tenues inopes, qui agros emere nequeũt, cõducere possint a rep. Agros publicos vectigales potius facere, quam alio pacto locare longe melius esse duco. Vectigales agri dicuntur (vt Paulus iureconsultus refert) qui in perpetuum locantur, hac lege, vt quandiu pro his vectigal pendatur, tandiu neque ipsis qui conduxerint, neque his, qui in locum eorum successerint auferri eos liceat, vt pluribus in locis in cisalpina Gallia nostris etiam temporibus fieri consueuit. Hoc pacto longe ditior ciuitas erit, & eiusmodi vectigalia plæraque ad vsum publicum suppeditabunt, neque erit opus crebro tributa imperare, quęquidem molestissima populo sunt, & inuidiam faciunt his, qui reip. pręsunt. Hæc ratio diligẽter obseruanda est, vt maior pars agri publica sit, minor autem priuata. Illa enim Platonica comitas optimis argumentis ab Aristotele repudiata est. Et conuictus ille Lacedęmoniorum in quo publice epulabantur, omniaque in publicum congerebant magnę admodum difficultatis esset, & haud scio, an persuaderi posset ætate nostra, propter diuersos hominum mores, studiumque rei familiaris, cui plærique omnes incumbunt. Nusquam enim inueniatur populus aliquis, qui in communi laboret, publice epuletur, nihil priuati quispiam possideat, sed complures patresfa. societatem ineunt vtilitatis gratia, quo commodius degere possint, ciuilemque societatem constituũt. Quocirca de singulis domibus aliquid deinceps scribere ęquum esse cẽseo, nam de agri ratione latius tractabimus infra, vbi ex hippodami millesij sententia ciuitatem, regionem, atque agros diuidemus.

¶DE SIMILITVDINE REI FAMILIARIS, ET REIP. DE OFFICIO PATRISFAMILIAS, DE SERVITIIS, ET EORVM VSV.

¶TITVLVS SECVNDVS.

REI FAMILIARIS, ET PVBLICAE RAtio in plęrisque conuenit. Nam sicut ciuilẽ societatem paucos qui imperent, multos autem qui obsequãtur habere oportet, sic rẽ domesticã vnum, qui pręsit, & eum quidem ætate maiorem, reliquos autem omnes, qui pareant habere debet. Et sicut in ciuitate æquo animo obtemperando alijs iuste imperare dicitur, sic obsequendo rem familiarem regere consueuimus. Leges sibi præesse sciunt, qui magistratum gerunt, sic & qui familiæ pręsunt optimi patrisfa. normam imitentur. Bene igitur in quibusdam ciuitatibus obseruatur, neminem in senatu cooptari posse, qui familiæ curam non gerat.

Doctissimi veteres, qui eleganter admodum locuti sunt ea, quę volebant ostendere magna cura, ac solitudine fieri, siue etiam ingenti animi affectu familiariter facta dicebant, vt apud Therentium comicorum obseruantissimum. senex ille de filio loquitur, hic paruę consuetudinis causa, huius mortem tam fert familiariter, quid hic mihi faciet patri? grauiter voluit ostendere eum illius tulisse mortem, nec ab re huius verbi consuetudo esse videtur. Sit igitur diligens oportet, qui familiam gerit, et ea imperet, quę factu non deficilima sint. Memineritque semper se aliquādo paruisse verbis potius, quam verberibus castiget. malitque familiam seueritatem suam vereri, quam sœuiciam formidare. Pessime enim cū ea familia agitur, quę metu potius, quam studio ad industriam excitatur. In magnis pręterea laboribus, magnisque functionibus primum se ostendat oportet paterfa. pudebit enim desidię, ignauięque minores, vbi maiorem solertem, industriumque viderint. Sic alia ex parte cauebit, ne quid turpiter agat, quod familiares sui suspicari possint. Longe quidem magis qui presunt, exemplo, quam peccato nocent. Disciplina rei familiaris duas imprimis consyderationes habet, vnam erga personas quibus pręest, alteram autē circa res. Personarum in familia alię ingenuę sunt alię vero seruituti addictę. Quoadmodum erga se habeat, erga coniugem, erga filios, erga seruos optime oportet vt calleat paterfa. seruorum conditio misera est, viles enim personę famulantur, et pręcipue temporibus nostris, quibus per religionem christianam non licet seruum sacris nostris initiatum, et iure optimo. Iniquum nāque esset hominem illum homini seruire, quem sacro fonte ablutum deo dicamus. Apud veteres autem magna multitudo fuit seruorum, adeo vt ex vrbibus nonnullis liberos omnes exegerint, et nonnunquam redeuntes dominos hostili bello exceperint. Scytharum gentem Inuictam penes fuisse legimus. Nam darium regem persarum a finibus suis non modo prohibuerunt. verum in turpem fugam verterunt. Cyrum cum toto exercitu trucidauerunt. Alexandri copias deleuerunt. Parthicum. ac Bactrianum imperium condiderunt. Asiam annis mille et quingentis vectigalem habuerunt, a qua tamen victores tertia expeditione cum redirent (annis enim octo a cōiugibus affuerant) seruili bello extruduntur. Coniuges nāque tedio longę expectationis fessę, seruis ad custodiam pecoris relictis rursus nupserant, qui redeuntes dominos non sine cęde finibus prohibuerunt, et quāquam postremo dominorum victoria fuit, tamen vario marte sępius pugnam inuaserunt. Victi serui crucibus affixi pœnas dederunt. Mulieres autem turpitudinis conscię, partim ferro partim laqueo mortem sibi cōsciuerunt. Inter memorabilia romanorum bella nonne etiam seruile bellum nominatur? quod nomen ad victis seruis manauit. Vt macedonicum, et punicum a victis pœnis, macedonibusque, et sic Chrysus. et Spartacus, qui ruptis ergastulis seruilem exercitum contra romanū imperium duxerunt nomen in bello meruerunt, vt nonnulli alij ingenui imperatores, pręstiterunt etiam nonnunquam seruitia spectatę fidei exempla vt C. Plotius Plācus seruus, is enim proscriptus a triumuiris fuerat. et ī villa iuxta salernum

Familiariter factum

Familiaris rei disciplina

Scythę

Scythę a seruis suis finib⁹ exclusi

Chrysus & spartacus gladiatorū duces

C. Plocius plancus.

latitabat,cumque milites ad inquirendum missi vnguenti odore,quo delibutus erat,eum indagarent,eius seruos comprehenderunt,qui multum,ac diu male habiti, varijsque tormentis lacerati, non prius dn̄m prodiderunt, quam miseratus fidem seruorum plancus,in medium venit, iugulumque militibus prębuit, vt a cruciatu seruos liberaret. Marcus etiam Antonius orator peregregius incesti reus fidem serui, qui laternam preferebat ad iudicium deducti,expertus est, qui verberibus laceratus, equuleo suspensus & candentibus laminis exustus,nunquam domini incestum,cuius conscius fuerat, indicauit. Sic & alij nonnunquam inuenti sunt. Sed seruilis fides raro (si fides) tentanda est. Liber homo qui seruis imperat imprimis cogitare debet eos homines esse, non beluas, nec seuire in eos verberibus,et catenis,obdurant nanque plagis, nec quippiam agunt ,nisi inuiti. Mitius agendum est cum eis exigendo quotidiana opera. non inclementer laudanda eorum idustria,quo alacrius laboribus incūbant, cibaria eis ipertiēda sūt quę robur firment,sine elegantia, & sumptu, vestis quoque sit quę ęstate tegat, hyeme autem a frigore,ac pluuia defendat. Algidi nanque serui,tremebūdi,& famelici nullum officium pręstare possunt, proinde mansuetudinis humanitatisque maiorum nostrorum meminisse debemus,qui patroni potius nomen,quod a patre trahitur in sua mancipia voluerunt,quam domini quod quidem tanquam odiosum abdicarunt. Diuidenda opera inter seruos sunt, & illi ad rem rusticam dimittendi, qui robustiore sunt corpore, gratiliores autem,minusque validi ad artes illas, quibus a natura aptiores esse videbuntur. Veteres ergastula habebant in quibus mancipia ad opera dimissa obseruabantur, nunc autem propter paucitatem seruorum, quoniam vsus ille desijt,nihil de ergastulis pręcipiendum est. Cauendum est ne propter difficultatem serui desperent, seuiunt nonnunquam in imbecilliores & heri verbera in liberos, coniugesve vlciscuntur. Memoria nostra seruus extitit igenij pessimi,animique truculenti,huic sœuissimus herus fuit,qui in eum verberibus seuire non desinebat, iratus seruus cum dn̄m vlcisci nequiret,duos quos habebat,infantes anniculum vnum, alterum bimulum corripuit,turrimque editam conscendit,dominumque vocauit,monuitque vt infantes suos gremio exciperet,quos quam primum elisos parieti, deiecit,seseque pręcipitauit,ne viuus in potestatem domini veniret. Pessima mancipia alienanda sunt,optima autem seruanda,et spe libertatis proposita cum illis agendum est, vt intelligant se aliquando libertinos fore, quod quidem vtile erit in omni familia,addicti vero, qui ęre nobis obnoxij, per leges seruire coguntur,donec soluerint mitius a nobis tractandi sunt. Reminisci nanque debemus, eos quam primum aes nostrum opera compensauerint, ingenuos hoīes esse non aūt libertinę conditionis,vt emancipati serui, qui post acceptam libertatem officia nonnulla ciuili iure nobis pręstare debent. Quocirca habendi sunt vt conducti mercennarij,quibus omnia liberi hominis officia pręstanda sunt,opera clemēter exigenda, pactaque merces pensitanda, bene enim de illis audire plurimum proderit, cum operarios alios conducere oportebit.

M. Antonij oratoris fidelis seruus.

Seruilis fides raro tentanda

Ergastula

Mirabile serui vnius exemplum.

¶DE CONNVBIO MARITALI, ET VERAM AMICITIAM INTER CONIVGES ESSE.
¶TITVLVS TERTIVS.

OMNIVM SOCIETATVM NVLLA MAgis est secundum naturam, quam maris & feminę. Est siquidem vnicuique animali insitum a natura sui generis studium, & conseruationis ratio per coniunctionem maris & fœminę. Nulla enim belua adeo truculenta esse potest adeo soliuaga, aliarumque aspectum fugiẽs, quę suo tempore sui generis compar procreandi causam non quęrat, Optime tamen Plato ostendit per naturam mares vbique gentium non modo inter homines, verũ oĩa animantia fœminis pręesse, hi enim robusti magis, & duriore corpore ad tolerandos labores esse cernuntur quocirca & pastum quęrere latibula tueri, & natos ab omni vi, atque impetu defendere magnis viribus solent. Hęc naturę institutio nos admonet, vt cum proposuerimus de ciuili societate dissere, nullaque societas magis sit secundum naturam, quam maris & fœmine, de cõnubio maritali aliquid scribamus. Et pręcipue cum matrimonia ciues ciuibus diuturna necessitudine coniũgant, & infensos, atque inimicos concilient. Vt de iulio Cęsare, & Gneo pompeio legimus. quorum affinitas quamdiu viguit, ciuile incendium sedauit, et durissima quęque bella ad pacem. & concordiam redegit. Nam nisi raptę virgines sabinę parentũ animos placatos, cõnubijque iura reddidissent, actum omnino de re romana fuisset. Magni igitur interest de coniugio disserere, si pręcepta reip. absoluere volumus, qua in re haud scio an omnino a Platone discedendum sit cum ille pręcipiat secundum tragicam sententiam vetustissimumque prouerbium, amicorum omnia comunia esse & cõmunem amicitiam in rep. statuat, vxores, liberos, resque omnis esse debere asserit. Quęquidem res nec vtilis mihi nec cõueniẽs, aut decori esse videtur. Nam si mulieres, in medio relinquuntur, concubitus earum vulgaris erit. Vnus pluribus congredietur, vna plures viros complectitur. Ordinem Platonicum illum (quem pudoris custodem facit) obseruare impossibile factu esset repugnante natura, nec aliud quippiam mihi hoc videtur, quam naturalem amicitiam deserere, & cõmunem quandam, quę nunquam inuenitur, quęrere, ducit enim homo vxorem non modo procreandi causa, sed vt consortem vitę sibi eligat, quę vtriusque fortune secum sit particeps. Ipse enim qui ratione ducitur cõmoda vitę suę quęrit, nec satis sibi sine coniuge consultum esse cernit. Idcirco cum domicilium parauit vxorem ducit, liberis vt indulgeat, commodius degat, & vtriusque fortunę casus ęquius perferre possit. Est imprimis homini necessariũ, victũ quęrere, vt in senectute, atque ęgrotatione ei tutius sit consultum. Quocirca opus est vel rusticari, vel nauigare, vel alio aliquo genere negociari, vt aliquas facultates acquirat. Ideo prouida humani generis parens nostra natu-

Mares vbique fœminis pręsunt.

Iulius cęsar & Gn. pompeius affines

Sabinę virgines a romulo raptę.

Amicorum oĩa cõmunia.

ra materiale coniugium comparauit, vt non solum iocundissima, verum vtilissima vitę societas iniretur, proinde (vt Xenophon in libro, qui de re familiari inscribitur, prodidit) fœminas diuina prouidentia timidiores fecit, quam viros. quia eas custodię. diligentięque assignauit. Metus enim ad custodiendi diligentiam plurimum confert, et naturalis mollicies artes illis tradidit, quibus intra parietes domesticos cum vtilitate exerceantur. Preterea cum victus cultusque humanus non vtilis passim in propatulo aut silucstribus locis, sed domi sub tecto, et in penetralibus accurandus asseruandusque sit necessarium fuit viris foris sub dio in hominum cœtu pluribusque congressibus esse, qui labore industria compararet ea, quę sub tecto reconderentur, quorū dispensatio, ac cura fœminę magis conuenit, quā viro, Optime enim Aristoteles curam omniū rerum, que foris sūt viris, earum autem quę domi mulieribus assignat, & indecorum admodum putat, quę extra parietes fiunt fœminas quęrere, sicuti quę intra sunt, viros dispensare. Et hac societate non modo id assequimur, quod animalia reliqua, ne scilicet nostrum genus diuturnitate temporis occidat, verum mutua auxilia vitę. tum cū nobis a corpore minus belle est, tum cum senectus ingrauescit omnia nanque presidia humanę vitę facilius nobis per connubium, quam per solitudinem comparātur. Quid quod naturę restituere debemus. quod mutuo accepimus, vt pote vitam alijs dare quam nobis parentes nostri tribuerunt, qua ex re id manciscimur, vt filij nobis per ętatem senio confectis, & imbecillioribus factis id restituant, quod a nobis in eorum infirma ętate acceperunt. Alant nos in ea ętate, in qua baculo nitentes infirmi inualidique sumus, sicut nos, illos educauimus in prima eorum ætate, cum nostris vlnis sustinebantur, vel reptando humi niti conabantur. Et hoc pacto vicissitudo naturę perpetuo adimpletur, & quod in simplici genere nequit in sua specie conseruatur. Pręterea senectutis nostrę incomoda quæquidem innumerabilia sunt, & varia morborum genera, quæ effœtam illam ætatē vexant, & quasi conspiratione facta ī senes irruunt, qua alia ratione tolerari possunt, quave consolatioue leniri, nisi filiorum spe atque auxilio. Multo enim minora mala videntur ea quæ patri senio confecto accidunt cum cernit se deficiente filios pubescentes corpore, & viribus indies adolescere, quam ea quæ viro orbato, ac sine progenie, qui in seipso deficere animauertit vires corporis. atque animi, & secum spem omnē auxilij posteritasque decidere. Atqui mors ipsa, quæ omnibus molestissima est, minus aliquid molestiæ affert illis, qui cum sciant se esse mortales. nec posse diutius viuere, quam conditio humana patiatur, intuentur filios ex segenitos, qui eos exprimant, eorum nomine nūcupentur, & quasi per eos viui in hominum sermone post obitum reseruentur, nam qui orbi, & sine liberis occidunt, ruinam secum sui generis trahunt, maleque de rep. maleque de hominum genere meriti perpetua obliuione obscurantur. Nec vestigium vitæ suæ vllum inter mortales aliquo tempore relinquūt, quod quidem pulcherrimo exemplo docuit adolescens quidam lacedemonius, nam cum Dercylidas optimus imperator in cōcessum descendisset, sedendi locum iuniorum ne

Viri īperiū foris, fœminæ domi exercent.

Vitam mutuo accepimus.

Filiorum spe leniter languida senectus.

Dercyllidas neglectus ꝙ liberos nullos haberet.

mo(vt moris erat)eidem cedere voluit quin exprobrando aiunt pro se quisque noli admirari,nõ enim tu,mihi qui cessurus sit, cum grandior natu fuero,genuisti, Proinde maximo bono videtur mihi orbare ciues suos Plato cum filios ignotos esse parentibus pręcipit. Et hac in re non dissimiles homines beluis efficere, illi enim tandiu filios dignoscunt, quamdiu vberibus suis illos alunt expulsos autem lacte euestigio ignorant. Homines autem rationis participes nunquam eos negligunt,nunquãque ab eis negligũtur, viuũt simul,operantur simul,familiari alloquio,ac confabulatione fruuntur,vicissitudine officij,ac pietatis sustentãtur,quaquidem re haud scio an quippiã aliud mortalibus maius accidere possit. Ducendam igitur vxorem ciuili viro esse duco,non modo necessitatis sed cõmodioris,iucundiorisque vitæ gratia,cum qua grata vitæ societas ineũda est,nõ ad libidinẽ explendam,sed ad propagandam sobolem munusque ciuile adimplendum, quodquidem proprium connubij est. Pręclare Aelius verus romanorum imperator,quanquam vitę suę turpitudinem ostendit,vxori cõquerenti de extraneis voluptatibus respondisse fertur, patere me cõiunx per alias mulieres exercere cupiditates meas,vxor eñ dignitatis nomẽ ẽ,nõ voluptatis Habet enim connubium, religionem in se quandam, non modo apud nos, qui secundum christianum veritatem inter sacramenta matrimonium censem⁹,sed apud vetustissimos,qui de religiõe a veritate aberrabãt,quodquidem ex connubij,vxorisque nominibus cerni licet.Nubere enim apud priscos operire,ac tegere significauit,vnde & nubes dictas varro asserit, quod cęlum tegant,sic etiam nuptias.quod sponsus et sponsa eodem flameo a sacerdote operiebantur.Eleganter,& longe melius quam nos,veteres dicebãt mecum nuptam,non autem mihi,quasi eodem flameo mecum coopertam Vnde hoc verbum tam ad mares,quam ad fœminas pertinebat.Pomponius vetustissimus fabularũ scriptor in panuceatis dixit,sed meus frater maior postquam vidit me deiectum domo nupsit dotatæ vetulæ varicosæ Aphræ. Sic & nouum nuptum, sicuti nouam nuptam apud plantum legimus. Vxoris nomen etiam religionem prę se ferre videtur.fit enim vngendo,puelle nanque maritorum ędes cumprimum ingrederentur postes oleo quod a sacerdote acciperet, vngebant, lanamque stulta quadam superstitione iano,dijsque laribus profigebant,et lotos deinde quamprimum maritos eodem oleo vngebant. Cuius rei vetustissimus poeta Ennius testis est, cum dicit Exin tarquinij bona fœmina lauit,&vnxit,Lex romuli de matrimonio fuit,vt etiam ex gręcis testatur Dionysius Halicarnaseus,mulierẽ nuptam, quæ per sacras leges viro coniuncta esset, pecuniarum omnium, ac sacrorum esse sociam. Vocabant enim Romani legitima,sacraque matrimoĩa farracea propter farris cõmunionem. Nam vt gręci ordeum vetustissimam frugem putabant.& ordei primitias in sacris offerebant.ita Romani vetustissimum far putantes sacrificia omnia ex eo faciebant, socias autem fieri vxores viris sacratissimi,& primi alimenti sacrificio volebant, & fortunę cõmunio cognomen habuit societatis farris. Decretum aliquando fecere Athenienses,vt quisque duas eodem tempore ducere posset vxo

Vxor ducẽda

Aelius comodus verus.

vxor dignitatis nomẽ ẽ nõ voluptatis

Nubere

Nuptiæ

Nupta mecũ

Vxor.

Matrimonia farracea

Ordeum vetustissimam fruges.

Atheniensiũ decretũ de ge

mina vxore ducenda.

res,quequidem lex turpis omnino,ac perniciosa esse cernitur, tollit enim munus,quod optimum est sanctę amicitię,& efficit,vt nulla concordia inter virum, & vxorē esse posset,iniquum est nāque vnum duas habere vxores. Sicuti & vnam duos habere viros, cū natura ipsa virum fœminę ęquo iure coniunxerit. Socrates cum plerosque Athenienses cerneret duas ducere, itidem efficere voluit,& cū Xantipen haberet morosum admodū, & difficilem, ex qua Lampoclen genuerat, Aristides etiam illius iusti filiam sine dote duxit, Mirtonem nomine, ex qua Sophroniscum, menizenumque sustulit filios, hę aliquando inter se (vt moris est) rixabantur, is autem per iocum eas irridebat, asserens īdecorum esse pro deformi viro formosas vxores colluctari, qui iocus eas ad concordiam redegit. Et cum semel domum rediret ab eis male multatus est, sed admirari nolo Socratem virum virtuti deditum duas duxisse vxores. Nam cum priorem illam Xantipen iracundam admodum, ac morosam diu perpessus esset, admiranti Alcibiadi quod tam difficilem, tamque acerbam mulierem perferret, nec domo exigeret, respodit cum talem domi perpeteretur, se insuescere, atque exerceri ea foris ferre quæ quotidie sibi per iniuriam, contumeliamque ab alijs inferrentur. Voluit igitur duas habere, quo habitum patientię longe magis perficeret. Quid quod apud Lacedęmonios (si vera sunt que de rep. scripsit Xenophon) contrarium obseruabatur, licuisse enim per legem, vnam (ait) duob⁹ collocatā esse, vt scilicet ꝑpetuo domi apud virū degeret, posset aliquando tamen ad amatorem diuertere sine iiuria, ac probro, pręcipue si vir peregre, militię ve esset. Hæ duarum opulentissimarum vrbium contrarię leges docuerunt, vt arbitror, oportuna fabella matris importunitatem amoliri Papyrium puerum illum sapientissimum, qui propter egregiam indolem ante ętatem in senatum cooptatus est. Nam cum aliquando a patre (vt moris erat) puer admodum in senatum duceretur, consultisque omnibus adesset, a matre non modo rogatus, verum verberibus cęsus est, vt secreta ei senatus proderet, puer autem, vt iam future virtutis signa ostēderet scite admodum respondit, Senatus hodie anceps fuit, idque cogitandum cēsuit, quanquam primum deliberabitur, vtilius ne sit an vnum duas habere vxores, an vnam duobus esse denuptam, Pudet me duarum vrbium nō solum gręcię, verum vniuersi terrarum orbis clarissimarum decreta refellere, sed hoc ausim dicere, nihil mihi videri his duabus legibus importunius, nihilque quod iure optimo magis reprehendi, aut irrideri posset. De vxoribus varię fuerunt leges, & turpissimę etiam consuetudines. Institutum fuit apud Athenienses, quoquidem permittebatur fratri Germanam sororem vxorem ducere, nec turpe fuit cimoni Milciadis filio Elpinicen eodem patre natam coniugem habere, cum ciues alij complures eodē pręscripto vterentur. Aegiptij quoque (vt diodorus scribit) pro operibus, ac volūtate plures ducunt vxores, nullusque ex eis genitus spurius habetur, si etiā ex serua conceptus esset. Ducunt enim solum parentem generis esse auctorem, matrem vero nutrimentum, & locum infanti præbere aiunt. Eorum autē sacerdotes non nisi vnam per leges ducere possunt. Turpius agunt britā

Socrates vxores duas duxit

Socratis responsum.

Vxor vna duobus viris apud lacodones

Papyrius pręxtextatus.

Atheniensiū institutum

Cimon milciadis filius sororem duxit

Aegyptiorū connubia.

ni, vt locupletissimus testis est Iulius cęsar in elegātissimis cōmentarijs suis, cū ait, Britāni vxores habent deni, duodenique inter se cōmunes, & maxime fratres cū fratribus, parētesque cū liberis, sed si qui sunt ex eis nati, eius habentur liberi, a quo primū virgo quæque deducta est. Parthi vxores dulcedine variæ libidinis singuli habent, idcirco nulla delicta adulterio grauius vindicant. Armenijs mos fuit (vt ait Strabo) virgines ante earū nuptias statutis diebus dotalem pecuniā quęsituras ad littus maris mittere, quę etiā ex turpi quęstu pro relicta pudicitia, veneri sacrificium persoluebāt. Simile quiddā de lydis scribit Herodotus. Nihil Babilone corruptius moribus quondā fuisse testatur Curtius, nihil ad inuitādas alliciendasque immodicas cupiditates instructius. Liberos eni, cōiugesque cum hospitibus stupro coire, modo preciū flagitij daretur, parentes, maritique patiebātur. Hæc eo cōsilio dixi, vt oēs intelligant Romanos optime de matrimonijs sanxisse, quibus tamē si quid deerat pōtificio christianorū iure optime additum est, adeo, vt ad cumulū nihil possit accedere. Censores singulis annis luculētā orationem ad populū Romanū habebāt, in qua iuuenes hortabātur, vt singuli vxorem ducerent, idque e rep. esse cōpluribus argumentis, exēplisque ostendebāt, nec paruę laudis erat, super ea re secūdo populi rumore, ac plausu perorare. Metellus Numidicus grauis, ac disertus orator, cū censor esset, & ad populū de ducēdis vxoribus oraret. Eiusmodi verba protulit, Si sine vxore possemus quirites esse, omnes ea molestia careremus, sed quoniā ita natura tradidit, vt nec cū illis satis cōmode, nec sine illis vllo modo viui possit, saluti perpetuæ potius, quā breui voluptati cōsulēdū esse videtur. Hęc manifesta cōfessio molestię rei vxoriæ minus grata fuit plærisque oībus ciuibus Romanis. Dicebāt nanque Metellū censorem cui cōsilium esset populū ad matrimonia adhortari, nō oportuisse de molestia, icōmodisque rei vxorię confiteri, ne dissuadere, abstinereque a matrimonijs populū potius, quā adhortari videretur, ne paucorū virorū, mulierūque iportunitas, ac difficultas in connubio maritali reliquis omnibus obesset, cum nihil pœne in omni humana vita inueniri quęat, quod omni ex parte absolutū, perfectūque sit, cumque hoc pro comperto ducere possumus, nullā amicitiā magis stabilem inueniri, magisque omni officio, ac pietate accumulatā, quam in matrimonio. Quattuor pœne amicorū paria cū plausu, & admiratiōe oīm sęculorū cōprobātur, vixque eorū laudibus Gręci oēs scriptores, qui illorū noībus libros suos replerūt, satis esse videtur. Atqui infinitā pœne multitudinē virorū, mulierūque mutuo amore honesti cōnubij flagrātium non modo nō admiramur, sed nec laude quidem aliqua afficimus. Pylades pro Oreste se morti obtulit, Alceste Admeti Thessaliæ regis, mariti sui fata subiuit. Et Tyberius Gracchꝰ salutē cōiugis spōte sua, propria morte redemit. Nā cū domi angues duos repperisset, hoc fato destinatos, vt nisi alterutrū iteremisset, ipse cū omni familia periret, sin marē dimitteret, se euasurū, sin fœminā, Corneliā cōiugē, tāto eni amore eius tenebaṫ, & tāti cōiugiū faciebat, vt mori maluerit, quā vxoris fatū cernere. Et si Damon, & Pythias diuturnę pythagoricæ philolophię silētio eruditi, mutuo studio adeo

Britānorum mos cōiugalis. Parthi. Armeniorum mos. Lydi. Babilonij. Metellus numidicus. Quattuor amicorum paria. Pylades & orestes. Alceste. Tyberiꝰ gracchus. Damon & pythias.

inter se cōiuncti erāt, vt alter alterius sistendi in capitali iudicio vas factus esset, & ad diē rediisset, non maiorē nobis admirationē reliquerūt, quā Miniorū cōiuges, qui a Lacedęmoniis ob crimen affectati regni, custodię mancipati, capitalique iudicio dānati, noctis tēpore (vt moris erat) suppliciū expectabāt, eorū vero cōiuges, quasi viros supremo allocuturę, aditū a custodibus impetrarūt cōmutataque veste, simulatoque dolore, velatis capitib⁹ maritos abire passę sunt, seseque morti obiecerūt, vt viros incolumes dimitterent.

Vxorū mirabilis amor.

Theopōpus.

Sic & Theopōpus Lacedęmonius permutato similiter cū vxore habitu, e custodia (vt mulier) euasit, relicta coniuge in eorū capitis periculo, a quo per eā fuerat liberatus.

Achilles & patroclus.

Achilles Patrocli amici morte audita miserabiliter fleuit, vix a familiaribus prohibitus est, vt a sese manus abstineret.

Plancus.

At Plancus qui Classem quinquaginta nauiū in asiam reduxit, postquā tarentum appulit, & vxor eius orestilla, quę illuc eum comitata fuerat, repentino morbo correpta periit, solutis de more exequiis, ferro incubuit, quē cū amici prohibere nequirent, corpori cōiugis cōiunctū in rogū imposuerūt, cōmuneque sepulchrū tarenti cōstituerunt, vt maritalis memoria diutius seruaretur.

Panthea.

Portia catonis

Panthea quoque super quæsitū viri sui inter mortuos milites cadauer ferro incubuit. Sic & Portia. M. Catonis filia cum victum, interēptūque Brutum virum suum excepisset, prohibētibus necessariis suis ferrum, cādentes carbones ore haurire nō dubitauit, nouoque genere mortis perpetuis seculis cōiugalem affectum testata est. Sed quod a singulis, aut paucis fit, minore fortasse admiratione dignum videri potest.

Mirū de mulieribus indię.

Quid quod apud indos mulieres omnes, cum est cuiusque earum vir mortuus, in certamē, iudiciumque veniunt, quā plurimum ille dilexerit (plures enī singulis solēt esse nuptæ) quę vero est victrix, ea læta prosequentibus suis, vna cū viro ī rogum imponitur, victæ autem mœstę discedunt, cuius cōsuetudinis locupletissimus testis est Cicero in quinto librorum suorum, quos de tusculanis quæstionibus scripsit. & Græci nōnulli scriptores spectatæ fidei, id verū esse affirmant.

Cammę historia.

Synatus.

Synorix.

Fuerunt etiā, quę viros forti animo vlciscerentur, vt de Cāma apud Galatas scribit Plutarchus in libello, quem de illustribus fœminis edidit. Erant eodem tempore Galatarum potentissimi ciues Synatus, & Synorix necessitudine, etiam consuetudine coniuncti, Synatus vxorem duxit Cammam forma, & moribus præstantissimam, ea de more patriæ dianæ (quæ numen præsentissimum habebatur) dicata erat, eius tamē amore nulla neque pietatis, neque affinitatis viri ratione habita impatienter tenebatur Sinorix, qui flagitio facinus etiam addere cogitauit. Nam cum eam nullis pollicitationibus expugnare posset, dolo Synatum eius virum interemit, quippe qui viri morte matrimonium viduæ omnino speraret, verum cum per eius potentiam Camma a necessariis cogeretur, vt ei nuberet, simulato assensu, viri iniuriam vlciscitur, quando quidem ante aram deæ, quam connubii auctorem se inuocare simulabat, Phialam tenens quasi sacrificium faceret partem poculi hausit, partem autem Synorigi tradidit. Erat autem mulsum veneno mixtum, quod cum ille ebibisset, his verbis dianam deprecata est, te dearum præclarissima

obteſtor,me huius vltionis tantum gratia viro ſynato ſuperſtitem hactenꝰ fuiſſe. Quid enim illo mortuo tanti temporis vſus afferre poterat, præter huiuſce vltionis ſpem? Cuius iam compos tuo numine effecta libens, voleñſque ad virum deſcendo. Tibi vero Synorix homini omnium deterrimo ſepulchrum pro thalamo paretur,& pro nuptijs,funus amici,ac familiares tui pręparent. Facinus nanque quod tam nequiter in virum commiſiſti in pręſentia animaduerti. Synorix dolore,ſimul ac furore percitus circunferri ſe lectica iubet. Atqui cū remedij nihil afferretur,magno cum dolore e vita migrauit. Camma vero vbi defunctum Synorigē comperit prōpto animo,& hilari vultu diem obijt. Sed ne in exemplis cēſendis,quę quidem innumerabilia eſſent plurimus eſſe videar,ſermonem perſtrigam,nō multiſque cōcludam,nulla verior amicitia,nulla crebrior,nulla vtilior,nullaque ſanctior eſſe poteſt,quam illa quæ maritali coniugio copulatur. Proinde vere mihi locutus videtur properſius cum ait,omnis amor magnꝰ ſed aperto coniuge maior. Et ſuauiſſimæ illę lamentationes auditę etiam manibus(ſi poetis auſcultare volumus)Orphei Thracis pro chara cōiuge Eurydice id verum eſſe teſtantur.

DE OFFICIO MARITI.
TITVLVS QVARTVS.

SATYRAM MENIPPEAM SCRIPSIT. M. Varro in qua quidem de officio mariti diſſeruit,ea cum plæriſque alijs libris eius nuſquam memoria noſtra reperitur,& certe ſi extaret lucē nobis hoc loco pręclaram faceret,cum viri illius doctrina admirabilis appareat,non ex libris qui perierunt,ſed ex indicibus quibuſdam,& particulis,quas plærique ſcriptores quaſi teſtimonium rerum ſuarum in eorum ſcriptis inducunt. Sicut Aulus Gelius in primo librorū ſuorum de noctibus acticis,ca.xvij. qui de corrigenda vxore eiuſmodi varronis verba ponit. Vitium(inquit) vxoris aut tollendum, aut ferendū eſt,qui tollit vitium vxorē cōmodiorē præſtat,qui vero fert ſeſe meliorē facit. Tollere hoc loco gelius corrigere ſignificare ait,& intelligit Varronis fuiſſe ſentētiā,vitia emendāda in vxore eſſe a marito,ſed quę minus emēdari poſſent ferēda eſſe,quaquidē patientia mariti fiūt meliores. Turpitudines aūt,& flagitia neutiquā tolerāda ſunt,ſed cōſulendū eſt honori domus noſtræ,redigendaque vxor ad bonos mores,ſi fieri pōt,ſin ſecus lege agendū ē,accuſatā de adultero vxorē Cęſar repudiauit,& Lyſiā auctorem præclariſſimū nō puduit ſuā luculenta etiā oratione obnoxiā facere. Pernicioſiſſimi,ac temerarij ciues iudicādi ſunt, qui depræhenſā cōiugē ferro vlciſcūtur. Optime cato cenſorꝰ eū qui vxori manū inferret,inſectādū,deteſtādūque eſſe arbitrabať,nō aliter quā ſi diuina ſacra aut rēp. violaſſet,ſatis cuique,ſupque eſſe debet iudicem,ac legē vltricem habere,impiū nāque eſt, & omnino abhominādū manꝰ cōiugali

Varronis menippea.

Adulterā vxorem cęſar repudiauit.

Vxores mitiꝰ tractande.

cęde polluere. Nero per iracundiam vxorem Pompeiam ictu calcis interemit. Et quamuis ad sœuiciam natus esset, tamen tātopere eum pœnituit, vt illius cadauer non igni aboleri more Romano passus fuerit, sed rogū externorum cōsuetudine odoribus condiri iussit, & sepulchro iuliorū inferri. Non tamē hęc eo consilio dixi, vt segnē maritū esse velim, & oculis caligātibus, vt vltimus omniū probra vxoris sciat, sed diligentem laudo, & Linceis oculis oīa contuētem. Turpe enim fuit Antonio cęsarū optimo faustinam cōiugem omnibus pudicitię laudibus efferre, cum turpitudo eius notissima esset, oēsque scirēt eam apud Caietam conditionem cū mimis & histrionibus elegisse. Nōne. L. Sylla, qui fœlix iactabatur, vel ex hoc solū infœlicissimus habēdus fuit, quod vxorem Metelliani tūc pudicissimā esse arbitrabatur, cū vulgo sui corporis turpissimis quibuscūque potestatem faceret? & Græcis versibus Athenis decātaretur? Ipse autem ignoraret, nec tori sui labem suspicaretur, quam hostium conuiuio didicisset. Probro autem obijciebatur Philippo Macedoni, quod cū victor tot populorū, ac regum esset, vxorem adulterij suspectam haberet, & eius iniurias ęquo aīo toleraret. Ab ea nanque aliquādo per iracundiam extrusus est, cū de more cubiculū introire vellet, qui exclusus tacuit, & tragico cauillo seipsum cōsolatus est, iniuriāque risu dissimulauit. Nec pudet maritū dissimulando vincere vxoris turpitudinē. Abutuntur enim fœminę cōiugis patientia, & impunitatē suam illecebrā, licētiamque peccādi esse putāt. Dépræhēsam in adulterio Messalinā excusabat Claudius, illa aūt animū a crimīe sumebat, & palā ea omnia agebat, quæ antea clam, & remotis arbitris occultare cupiebat, & ad id tandem ab ea ventū est, vt ciliū in oculis seruorum, & ancillarū complecteretur. Nec contenta esset occulta voluptate, nisi testem libidinis suę multitudinem haberet. Scimus quid de ea loquitur Satyrorum excellentissimus cum ait Satyra sexta.

Quid priuata domus, quid fecerit hippia curas,
Respice riuales diuorum, Claudius audi
Quæ tulerit. ¶ Reliqua solutā orationem formidant. Sed Cornelius tacitus improbitatē, temeritatemque messalinæ ostendit, vbi ait libro vndecimo. At Messalina nō alias solutior luxu, adulto autumno simulachrū vindemiæ per domum celebrabat, vngeri prela, fluere lacus, & fœminę pellibus accinctæ assultabant, vt sacrificantes, vel insanientes bacchæ, ipsa crine fluxo thyrsum quatiens, iuxtaque silius hedera vinctus, gerere cothurnos, caput iacere, strepente circunprocaci choro. Nimia etiam augusti in filias indulgentia eas petulantiores reddidit, Vnde Iulia cum ei amicus quidam seuerus, & grauis suadere niteretur, vt paternæ frugalitatis exemplum sequeretur, per contemptum respondit, Pater obliuiscitur se Cæsarem esse, ego autem me cæsaris filiam esse memini. Ea licētiā peccandi adeo accepit, vt vulgo potestatē sui corporis faceret, & cū cōscij flagitiorū mirarētur, quod similes agrippæ viro filios procrearet, quæ tot viris congrederetur, sibi licere (ait) adulteros admittere, cū a viro grauida esset. Sed raro pudorē seruat mulier, quæ pudicitiam amisit. Sunt nonnullæ quæ turpitudinē suam ver

Nero vxorē interemit.
Vxori mortuę pl' honoris quā viuę nero tribuit.
Antoni' vxoris turpitudinē tegere curauit.
L. Sylla.
Philipp' macedo iiuriā ab vxore acceptā risu dissimulauit.
Messalina claudij cęsaris vxor.
Iuuenalis.
Augusti idulgētia nimia in filias.

bis gaudeant profiteri,& labem animi,atque corporis turpi etiā sermone inducant,quo facetę magis esse videantur. Vt Popilia Marci filia,quæ mirāti cuidā quid esset,quod omnes bestiæ nūquā marem admittunt,nisi suo tēpore,cū pregnantes vellent fieri,mulieres aūt semper virū desyderarēt, Respondit.Bestiæ etenī sunt. Videat tamē vir ne ipse,qui familiā regit, cuius dicto omnes audiūt,& imperata pro legibus habent,vxori turpitudinis, ac flagitij causam præbeat,proinde caueat ne quid obscœni in vxoris conspectu vnquā loquatur,qua in re nōnulli plurimum peccant, qui verborū obscœuitate & sermonis turpitudine vxores ad libidinē alliciunt, fabellisque ea edocent,quibus illę doctiores ad rem venereā fiant,alijsque amoribus incendātur. Quid quod scurras viri nōnūquam,aut parasitos inuitant,qui ea loquātur,quę frigidas,quasque fœminas incēderent? Quā sapiēter Hyerō Syracusanus Tyrānus,qui post Gelonē regnauit,aīaduertit in Epicarmū Comicum,quoniā astante vxore inter iocandū nimis lasciue,atque obscœne locutus esset. Præterea multo diligentius abstineat se ab omni alieni corporis congressu,si pudicam coniugem habere vult. Nulla enim iniuria sanctam connubij societatem magis dirimit,quam adulterij nō modo depræhensio verū etiam suspitio. Optime igitur Persę grauiter in adulteros animaduertebant,quo firmior esset matrimonij societas. Clitēnestrā apud poetas non solū adultera,verum cōscia,& adiutrix necis mariti inducitur. Sed cū cogitamus Agamemnonē eius virum vlciscendi adulterij gratia ad expugnandam troiā cum tot milibus Græcorū accessisse,& eū ipsum raptæ Briseidis amore adeo flagrasse,vt fortissimū Achillem in eadē iniuria affecerit,quam in paride vlciscebatur, Clitennestræ facinus longe tolerabili' esse videbitur. Vlisses autem vxorem Penelopen pudicissimam expertus est,quandoquidem eam nulla iniuria lacessiuerit, & præ ea reginas, ac deas (vt homerus tradidit) cōtempserit. Viri continentia plærūque pudicas seruat vxores,& hominem ipsum longe magis commendatum reddit. Lelius Scipionis amicus fœlicior hoc vno habitus est,quod in omni eius vita vni mulieri duntaxat congressus sit,vxori scilicet quam vnicam habuit. Paucę mulieres adeo modestę sunt,adeoque viris indulgent,vt æquo animo pellicem patiantur. Vnam lectitasse memini non sine admiratione tertij Aemylij prioris coniugem Corneliæ matrem,quę tantæ comitatis, tantæque patientię fuit,vt cum virum suum Aphricę domitorē impatienter ancillā facie liberali adamare,& in delicijs habere sciret,rem semper dissimulauit, ne virum præstantissimum intemperātiæ reum faceret quinetiā ab vltiōe tantū affuit,vt mortuo Aemilio eandem manumitteret,libertoque suo nō exigua cum dote matrimonio collocauerit. Hanc tolerandę pellicis modestiam,ne Iunoni quidem (quam Iouis magni sororem,ac coniugē faciebāt) tradiderūt veteres,quod precipue cerni potest eiusmodi epistola. Rex Alexander Iouis Hammonis filius Olympiadi matri salutem dicit. Olympias vero ei rescripsit ad hanc sententiam, Amabo (inquit) mi fili quiescas, neque deferas me,neque crimineris aduersus iunonem,Malum mihi prorsus illud magnum est, cum tu me literis tuis pellicem illi esse confiteris.

Popilia.

Hyeron.

Persę.

Clitennestra.

Agamēnon.

Vlisses.

Penelope.

Lelius vni tantū mulieri congressus est.

Alexādri epistola ad matrē

Stratonica deiotari.

Miti tamen ingenio Stratonicam Deiotari Gallaciæ regis vxorem fuisse comperi, nam cũ se liberis (qui regni successores essent) carere animaduerteret, idque non viri vitio esse sciret, marito persuasit, vt ex quacunque posset genitos sibi supponeret, quod cum ille negligeret, ex ancillarum numero virginem forma præstantem nomine Electram Deiotaro conciliauit, & ex ea genitos, tanquam proprios filios educauit. Paucas vero in omni hominum memoria inuenire est eiusmodi igenio affectas, vt pellicem ferant, idcirco perfigenda est in domibus optima illa iureconsultorum ratio, qua precipitur. Quod quisque iuris in alterum statuerit, ipse quoque eodẽ iure vtatur. Quid enim turpius est, quam sua lege damnari? Et in aliis repræhendere, quod tu ipse committas? Ridicula res fuit in omni Ro. po. cum Caius Licinius qui legem statuerat, ne quis amplius quam quinquaginta agri iugera posset habere, dãnatus est, quod mille iugera iuuentus est possidere, quãquam per dolum dimidiam partem filio emancipasset. Turpe enim fuit Caio Licinio impetrasse a prætore, vt patri suo bonis interdiceretur, quod ea dissiparet, cum paulo post rem omnem per luxum adeo prodegerit, vt hereditatem eius nemo inuentus sit, qui adire voluerit. Proinde iniqua omni ex parte videtur mihi lex illa vetustissima, quæ a Solone habet originẽ qua dicit, si vir vxorem in adulterio depræhenderit, occidito, at si ea virũ, ne digito eum attigito. Ea lex cũ in cætu aliquando matronarum recitaretur magna comitate quædam ex earum numero arridens dixit, plane etiam video id temporis fœminas e consilio virorum extrusas, etiam si qua extitisset legem hanc nunquam in sexum nostrum grassantem permisisset. Iniqua etiam lex fuit apud Aegyptios, vt Diodorus refert, marem nanque in adulterio depræhensum verberibus cædi iubet, Fœminam vero naso mutilari, vt ea parte plecteretur, qua magis facies honestatur. Aequius Iulius Cæsar qui in adulterum, adulteramve pariter capitali pœna animaduertendum censuit, quamquidem legem initio vrbis a Romulo editam fuisse refert Dionysius Halycarnaseus, in re tamen vxoria nihil difficilius electione, virgines nanque domi aluntur, & raro admodum egrediuntur foras, vt videri possint, quocirca impossibile pœne factu est earum formam, ac mores scrutari, quæ res quidem ancipites viros reddidit, quid acturi sint. Nõ enim parui momenti est vxorem ducere, & cum ea perpetuam vitæ societatem inire, quæ tibi omni ex parte ignota sit, hoc formidare videtur adolescens ille Therentianus, cum ait, aliquid monstri alunt, ea quando nemini obtrudi potest, itur ad me. Virginum mores nulla alia ratione deprẹhendi, nisi ex parentum similitudine possunt, verisimile nãque est ex optimis parẽtibus filios nõ deterrimos gigni. Quocirca pudica mater castas alit filiolas, & quæ probrum in se non admisit, flagitium filiæ non perfert. De impudica vero parente quid sperandum sit Iuuenalis docet, cum ait.

C. Licinius.

Vir mulierẽ, nõ mulier virũ corrigit.

Lex iulia de adulteriis.

Vxoria electio piculosa.

Scilicet expectas vt tradat mater honestos,
Atque alios mores, quam quos habet, vtile porro
Filiolam turpi vetule producere turpem.

Fœmina virũ facilius eligit bonũ, quã vir fœminam.

¶ Tutius quidem electione fœminę cum viris agunt, minusque a fortuna

ducuntur. Eos nanque foris quotidie cernunt, & ex amicorum congressu facile mores ac virtutes eorum scitari possunt. Pulchram vxorem plęriq; omnis adolescentes ducere cupiunt. Teophrasti tamen sententia est, minore molestia deformē haberi, quam deformem seruari. Nihil enim tutum esse ducit, in quo totius populi vota suspirant, quandoquidē alius forma, alius ingenio, alius facundia, alius liberalite sollicitat, & aliquo modo expugnatur, quod vndique incessitur. Hęc diuus Hieronimus de mente theophrasti philosophi accerrimi refert, sed quid agendum sit, optime docuit vetustissimus poeta Ennius in Menalippes fabula, cum ait eas fœminas incolumi pudicitia esse, quę stata forma sint. Gelius hanc sententiam declarat, asseritque ea statę formę esse q̄nec formosissima, nęc turpissima sūt, sed mediocritatē quandā habent, quęquidem omnibus in rebus laudissima est. Hæc ratio etiam satis est ad sobolem procreandam. Nam venustas in fœminis plurimum adiuuat, vt in viris dignitas gratissima esse cernitur. Hęc & plurima in delectu vxoris cogitanda sunt, et illud imprimis, vt censu, genere, & forma similem tibi deligas. Dissimilitudo contemptum, ac perpetuum iurgium parit, similitudo autem animos summa charitate diuincit, prodest etiam plurimum viro intactam vxorem ducere, & quæ nemini nupserit. Duplex enim labor est eius qui viduam ducit. Prior vt dediscat alterius viri mores, alter vt suis consuescat, quam rationem quidem quaquam dissimili artificio, tamen manifeste docuit Tymotheus musicus qui duplicem mercedem exigebat a discipulis, qui alium habuissent pręceptorem. Nec mediussfidius iniuria, difficilior nāque est obliuiōis quam memorię ratio vt Themistocles Atheniensis ad Simonidem poetam, qui ei memorię artem pollicebatur, ait, obliuionem quidem mallem, multa enim memini quę obliuisci cupio, Hesiod' poeta librum ad fratrem percen scripsit, in quo docet quid patremfa. deceat Ancillam tenerę ętatis emēdam esse censet, quę gratis moribus longe facilius imbuitur, quod quidem pręceptum ad vxorem facile trāsfertur, quę, vt commoda sit, maritoque facile obsequatur, omni studio curandum est. Sunt qui dicant in deligenda vxore quattuor esse consyderanda, imprimis mores, qui probatissimi esse debent, et in quibus si quid ambigui mussitatur nihil omnino agendum est Aetas deinde pensitanda est, quę idonea sit oportet, viroque conueniens. Tertia ratio habenda est generis, tum quod ad laudem posteritatis accedit tum quod boni a bonis. & fortes a fortibus creentur, vt ait flaccus. Quarta formę nō modo iucundioris vitæ gratia, sed ea ratione qua apud Maronē iuno Eolo vxorem pollicetur, vt pulchra faciat te prole parentem. His addunt nonnulli dotem, de qua parum admodum cogitandum puto, vbi reliqua suppetant. Aristo. duo de viginti natas annos puellas nuptui collocandas censet, virum autem sexto & trigesimo ætatis anno opportune vxorem ducere asserit. Eiusmodi ętates perfectę sunt ad sobolem procreādam, sed ad mores perdicendos si minores aliquot annis essent cōmodius arbitrarer, & pręcipue ętate nostra, in qua vitia in pręcipiti sunt, vt Satyrus ille ait, sententiamque Flacci Lirici vsurpare possumus. Aetas parentum peior auis

fœminę quę pudicę.

Viduę nuptias labor duplex cōitatur.

Tymothęus musicus

Themistocles obliuiōis artē memorię prętulit

tulit,nos nequiores, moxque daturos progeniem viciosiorem. Mala enim malicia ante ętatem discitur. Ab hac Aristotelis sentētia Hesiodus,& Xenophon discedere videntur,annū nanque nuptiarum mulieri quintūdecimum assignant,viro autem trigesimum. Lycurgus cum Aristotele sensit & rationem geniturę habet, quando fœmina quinquagesimo ætatis anno parere desinit,vir autem quinto & septuagesimo gignere. Idem tamen Lycurgus docuit turpe esse ętatem illam sine nuptijs transgredi,nam eos infamia notari iussit,& ex theatris exigi,qui annos septem et triginta nati, sine vxoribus essent. Romani quoque eosdem immunes ab omni publico munere faciebant,eosdem indignos ducebant a rep. honestari, qui eam ne sobolē quidem adiuuare vellent. Instituat vxorem vir optimis moribus, ne cū ea minis,contumelia,aut verberibus agat,est em̄ seruile, & indignum familiari societate, quinimmo obdurant plagis coniuges, vt pessima quedam seruitia,quę vapulando deteriora fiunt,& verberibus magis magisque i dies in libidinem suam accēdūtur,sic fœminę longe minus dicto auscultant, perperamque omnia agunt,cum inclementius a viro habentur,et occasionē deinde aliquando nactæ in omnem turpitudinem ruunt, nullaque maritalis coiugij habena, aut reuerentia retinentur. At qui minime se peccare putant,quando vltionē verborum excusare possunt. Ratione igitur cum illis agendum est, vt intelligant omnia pro cōmuni vtilitate familię agi, pro que dignitate,atque honore cōiugij Secreta pręterea matrimonij intra cubiculi parietes delitescant, male eni sibi,& pudicitię vxoris consulit vir,qui ea prodit,quę tacenda sunt. Candaulus Lydorum rex vxorem habuit cuius forma deperibat, nec satis ei erat illam omnibus prędicare, et matrimonij reticenda pandere,sed testem voluptatum suarum habere voluit, proinde eam nudam sodali suo Cycno, vel Gygi (vt herodotus ait) ostendit,qua visa ille in amores eius ita exarsit. vt nihil amplius nisi qua fraude ea potiretur cogitaret, hoc tandem spectaculo cum existimaret se a viro proditam, quasi ille alteri delicias suas alienasset, occidere virum adultero permisit eique et se,et regnum tradidit,ita Candaulus regnum,vitā,et vxorem amisit,cum minores voluptates suas fieri silentio putaret. Cleobulus Lydius qui vnus e septem grecíæ sapientibus habitus fuit, duo in re vxoria optima præcepta tradidit, vnum vt cum ea nihil blandicijs agamus. Alterum vt præsentibus extraneis eam nunquam obiurgemus. Illud enim vecordiæ esse ducebat, hoc autem vesaniæ. Credat præterea vir coniugi omnia,quæ intra parietes domesticos sunt, eorumque dispensationem illi permittat, illa præstet sedulitatem domi, maritus autem industriam foris illa filios nutriat,vir autem instituat. Sciat opus esse paterfamilias,quę ad vsum familiæ spectant, et hoc non fenore, aut turpi quæstu, sed aut ex agricultura,fructuque terræ, quę nunquam auara est, nunquam mentitur cultoribus suis,sed semper credita semina vberrimo fructu,ac fenore restituit. Aequum etenim admodum esse videtur, vt cōmunis oīum hominū mater liberos suos vberib⁹,copijsque suis alat atq; educat, aut si minus agere vult, vel ex liberalib⁹ disciplinis debitā mercedē accipiat, q̄ se familiāq;

Vix et mulier qua ętate sunt effœti.

Cęlibes reipu mulieribus indigni.

Candaulus

Iactantia maiores fieri voluptes.

Cleobuli prępcepta duo de re vxoria.

ſuam alat,vel mercaturam,nauigationemque exerceat, vendendo, emẽdo que ſine mendacio,ac vanitate,aut alias honeſtas artes ad vſum,ornatum ve ciuitatis . de quibus ſuperius ſatis diximus . Pręterea parta vt tueri ſciat opus eſt,quam virtutem nõ minoris diligentię quam ſuperiorem plęrique faciunt.In illa enim ſuperiore fortuna, in hac autem prudentia magis cer=nitur. Recte admodum Ouidius poeta peregregius ait.

Non minor eſt virtus quam quęrere parta tueri,
Caſus in eſt illic,hic erit artis opus.

Fruſtra enim ſuſciperetur quęrendi labor,vbi nulla peccandi ratio eſſet, & prodigendi diſpendium nullo vnquam lucro reparari poteſt ; nec aliud eſt cribraria vrna aquam haurire(quo ſupplicio apud inferos Danai filie cruci antur)quã quęrere,& per luxum prodigere, nolo tamen auaritia laborare pa treſſa.qua peſte nulla pernicioſior eſſe poteſt ,nullaque ab omni humani=tate magis aliena,auarus ſiquidẽ omnibus obeſt,omnibus eſt odio nec ſibi nec ſuis aliquando prodeſt,nũquã letatur,ſemper triſtis eſt,moroſus,anxi=us,& difficilis,is nõ modo vxori , liberis , familięque indulget , gratyque vitę aliquid impartitur , verum genij fraudator ſemper eſurit, ſemperque ſitit,et inexplebili auiditate torquetur,nihil vnquam quod ſatis ſibi ſit, ac cipere poteſt. Stite admodum Attalus ille, auarum famelico cani compa=rabat,qui ante mẽſam domini,micę panis fruſtum exciperet , quęquidem nullo guſtu quam primum integra deuorat. Et aperto ſtatim ore inhians alia expectat,ſemperque ad ſpem futuri erectus eſt. Idem auaro accidit qui lucrum,& omnia,quæ ſibi a fortuna porriguntur ſine vlla voluptate,aut io cunditate ingurgitat, & quamprimũ ad rapinam ſeſe erigit. Optime Apol lonius poeta q. argonauticã ſcripſit,auaros ſub figmento Harpyarũ pinxit quę virgineo aſpectu eblandiuntur,vncis pedibus rapiunt , illuuie ventris omnia fedant. De quibus pręclare maro noſter Mantuanus poetarum excel lentiſſimus dixit his verſibus.

Auarus

Harpyæ

Triſtius haud illis monſtrum,nec ſœuior vlla
Peſtis,& ira deumſtygijs ſeſe extulit vndis,
Virginei volucrum veltus fœdiſſima ventris.
Proluuies,vncęque manus,& pallida ſemper ora fame.

¶ Parcus ſit igitur, & continens paterfa.alienus ab omni luxu, elegantias, delicias que reſpuat,& quotidianum viuendi vſum ad validtudinem, fru=galitatemque dimetiatur. Imiteturque Antoninũ cognomento pium,& cuius victum eiuſmodi fuiſſe ſcribunt,vt in eo opulentia ſine reprehenſio ne,& perſimonia ſine ſordibus. Non ſqualidus ſit ,non pannoſus, familiã ve ſordidam habeat,ſed ad mediocritatem omnia dirigat, & ſe , & ſuos , & veſtem,& ornamenta omnia,ſic inſtituat,vt mediocriter omnia agere vi=deatur .imiteturque parentis mores, ſi recte vixerit, pręponatque ſibi ante oculos veteres illos, qui ſecundo totius populi rumore bene vixerunt imi=tantem enim eum qui rectis veſtigijs antecedit,iure optimo laudandum eſ ſe cenſeo. Fruatur rebus pręſentibus & bene agendo meliora ſperet,anguſti ſiquidem animi eſt inopiam nimis formidare,& propterea non frui rebus

Paterfa.qualis eſſe debet.

Antoninus pius frugaliſſimus.

quę adſunt, quod ſe cariturum illis aliquando timeat. Hęc de officio viri ſatis. Nunc autem ad mulieris officium deſcendam.

¶DE OFFICIO VXORIS, DE VIRGINITATE, AC PVDICITIA.

¶TITVLVS QVINTVS.

CVRA REI FAMILIARIS INTRA DOmeſticos parietes ſolis matrimonijs incumbit. Iniquū̃ nanque eſſet, vt vir qui quęrendi ſtudio foris laborat & domum ſe recipit, quaſi in portū̃ tranquillitatis poſt difficilem nauigationem, etiam domi vexaretur cum relicta omni cura ocium, requiemque deſyderans ad domeſticos penates confugerit. Proinde ſedulitatem pręſtet vxor, curamque ſuſcipiat omnium rerum, quę domi ſunt, ſecundum pręſcriptas leges mariti, cui omni ex parte parere debet. Temeraria omnino mihi videtur Lex illa apud ęgyptios, cuius meminit Diodorus ſiculus, in qua iubebatur in priuatis rebus, vt mulier viro dominaretur, virique omnes intra penetralia ad arbitrium vxoris ſe victuros mutua ſtipulatione pollicebantur. Hæc conſtituta ab iſide eorum regina ſunt, quam lō̃ge pluris quam regem faciebant. Idcirco irridenda ſunt, & omni ex parte abolenda. quamuis incidi in colū̃na ſepulchri in Niſi vrbe Arabię iſis iuſſerit hæc verba, quę legibus ſtatui nemo ſolent. Peſſime nanque i ea familia agitur in qua fœminę dominantur, viri autem parent, fungatur igitur officio ſuo vxor, ſed viribus imperij nunquam, obliuiſcatur. Pręclare Martialis ait,

Fœminas viro dominari apud ęgytios.

Iſis ęgyptiorū̃ regina.

Inferior matrona ſuo ſit, priſce marito
 Non aliter fiunt fœmina, virque pares.

Supellectilem diſponat imprimis vxor, & quę lauta magis ſunt, et ad vſū̃ melioris vitę, reſeruanda, ſiue ad muliebrem mundū̃, virilem ve ornatum intra penetralia tutiora ſuo ordine diſponat, vt ſi quando vſus venerit, in promptu ſint, nec quęrentem fallant. Eſt enim certiſſima paupertas cum rem. quam habeas, deſyderes, et eius indigeas, ignoreſque quo loci proiecta ſit. ¶Diligenter apud Xenophontem Socrates Iſchomachum illum audit recenſentem ſuis locis ſingula inſtrumenta, & domeſticam ſupellectilem, vbi ille ſecernit quę ad rem diuinam pertinent queque ad mū̃dū̃ mulierem dieſque feſtos comparata erant, deinde quę ad virilem vſum, vt ornamenta dierum ſollennium, arma & tela artiumque inſtrumenta diſpoſita vſque ad muliebre lanificium. Taliter igitur matrona omnia que domi habet diſponere debet, vt ad vſum facile depromantur, recte conſeruentur, oculum dominę non fallant, vt ſi qn̄ res aliqua ex ſuo loco delata eſſet, eam quęrat vacuitate admonita, rurſuſque collocet, quę res quidem eam magno labore liberabunt. & penetralia, ac reconditoria aſpectu longe honeſtiora

Iſchomachus optimus œconomus.

reddent. Esculēta preterea, quibus in diem vescuntur proptuarijs disponat non longe ab instrumentis, quibus cibos preparamus, quequidem non modo ordine suo disposita, verum nitida, & splendida esse debent, cum elegātia, & gratia, alia vero cibaria conseruanda ad vsum pluriū mensium, quæ vno penoris nomine proprie nūcupantur, Nā (vt gelius ca.j.li.iiij.ait) penus non que esui, potuique in dies singulos parantur dicenda sunt, sed ea potius que longe vsionis gratia contrahuntur, & recondūtur ex eo quod nō in promptu sint, sed intus, & penitus habeantur, penus dicta sunt. Ea igitur reconditoria habere debent magis abscondita, quæ sepius tamen reuisenda sunt a puluere, situque extergenda, ne Blatta, tinea, mure, noctua, ve exedātur, et ne multus in his rebus pene vulgaribus sim, ita domi singula disponat matrona. vt omnia suo tempore conseruentur, hospitum aspectum non reformident, & cum adsint non desyderentur, Preterea que esui, potuique in dies singulos sunt, & prandij, cœneque gratia parantur, vt nec ad īgluniē atque ebrietatem familia ingurgitetur. Nec ad nimiam persimoniam esuriat, ac sitiat. Mediocritatem igitur seruet, & sic vno eodemque tēpore valitudini, reique familiari optime consultum erit. Moderetur, & summa diligentia que ad seipsam spectant, & ornamenta imprimis, que rem familiarem valde hauriunt. Magno enim emuntur, & paruo temporis curriculo, aut vsu consumuntur, aut longe minoris veneunt. Pythagoras post diutinam peregrinationem crotonā venit. ciuitatemque offendit in desidiam luxuriamque prolapsam, propter desperationem profligati exercitus centum et viginti millium armatorum a parua lorcētium manu. Verum cum ad frugalitatem populum redigere vellet. Matronas seorsum a viris allocutus est, easque ad pudicitiam, & ad obsequia virorum adhortabatur, tandemque assecutus est, vt fœmine auratas vestes, ceteraque ornamenta velut instrumenta luxurie deponerent, iunonique consecrarent, præ se ferentes vera ornamenta mulierum pudicitiam, pudoremque esse, non vestes. Ergo legis voconie meminerint matronæ, quæ ad comprimendos, coercēdosque muliebres ornatus edita est, quamuis enim domini rerum esse Romani glorientur, tamen modum luxurie muliebri statuendum esse censuerunt. Metiatur se ad similitudinem earū, que modestissime in ciuitate habentur queque de omnibus bene audiunt. Nihil nanque magis formidare debet fœmina animi ingenui, quam rumorem malum. Quæ enim semel male audit siue iure, siue etiā iiuria, magna cū dificilitate populi famā recuperare pōt, Defeciēte aliquando negligentia quadā igne vestali, putātibus q; oībus id polutione accidisse, Aemiliam viginē suspectam habebāt, que cum aīaduerteret his verbis deam depræcata est. Vesta vrbis Rome custos siquidem pie, et iuste sacra tibi annis paulominus triginta perfeci, ostende mihi, noli que famā, ac vitam meam negligere, his dictis carbaseæ vestis, qua amicta erat fasciā super aram iecit, nulloque ante igne existente flamma statim emicuit, ita vt nec ciuitati lustratione, nec nouo opus esset igne Eiusmodi miraculo vitæ periculum euasit innocens virgo Aemilia, vt Dionysius Halicarnaseus refert, cuiquidem maiorem fidem adhibendā [illegible]o in rebus romanis, quam reliquis grecis scriptoribus, qn̄quidē latine

Penus

Ornamenta muliebria rē familiarē hauriunt.

Pythagoras frugales crotoniatas reddidit

Lex Voconia

Aemilia virgo vestalis

Dionysius halicarnasei laus.

optime sciuit, habuit enim pręceptorem. M. Therentium varronem cuius seruus fuit, vt ipse testatur compluribus ānis, & hæc eruta ait ex libris heri sui de antiquitatibus, Claudia quoque virgo vestalis famosa etiam per peram habebatur, in omni romano populo, nec aliter a calumnia liberari, quam simili miraculo, nam nauis sacris ideę matris onusta tyberi fluuio hęreret, nec vllis humanis viribus trahi posset, palam deam precata dicitur Claudia, vt si de pudicitia sua ei constaret, se seq̄retur, distintoque loro nauim omnibus spectantibus traxit, fidēque pudicitię numinis testimonio approbauit. Simili etiam modo impudicitię crimen deprecata dicitur Tuscia eiusdem numinis, nam romano spectante populo cribrum arripuit, vestamque inuocans ait, si castas sacris tuis semper admoui manus, effice, vt aquam ex tyberi haustam in ędem tuam perferam, Quodquidem cū impetrasset clamore, & admiratione populi totius absoluta est. Hęc diligēter consyderanda sunt, fœmina enim suspectę pudicitię infœlicem vitam agit, vera nempe est illa Basilidis Lyrici sententia asserentis egregium pictorem sic faciem speciosam coloribus ornare, quemadmodum pudicitia surgētem vitam perpetuo decore honestat. Vera nanque ornamenta fœminarum sunt modestię, pudicitiæ pudorisque laudes, quę nullo auro nullis, gēmis. aut margaritis comparari possūt. Maleolētis cœni putor nullo odore vincitur, nec vnguēto egent, q̄ per sese bene olēt, Atqui qn̄ quidē nō omnia in optima etiam fœmina esse possūt pudicitia sola est, quę suppetit quęcunque desūt, Hæc dotis īopiā auget, deformitatem nō modo ornat, verū ad pulchritudinis speciem redigit, ignobilitatem illustrat, et denique oīa implet, quæ aliqua ex parte deesse possent. Pudicitia gratam parentibus, maioribusque matronam facit, quarum sanguinem nullo adulterio vitiatū suspicatur, hæc eandem liberis commēndatissimam reddit, quibus nec de matre vnquam erubescendum est, nec de patre ambigendum, hæc denique efficit, vt neque iurgia, neque aduersam auditionem formidet, cum sibijpsi conscia sit ab omni externi corporis congressu se innoxiam esse, pro qua non modo luctandum est omni certamine, verumetiam obeundum potius quam pudicitia, aut virginitas amittatur. Quinquaginta virgines spartanę nomen immortalitati cōmendarunt, nam cum sacrificij gratia a parētibus ad messenios hospicij more missę essent, tanta libidinis, impatientia flagrarunt messenij, vt cōtempto hospitalitatis iure, ad stuprum eas poscerent, cū que illæ abdicarent, ipsique eas violare vellent, nulla earum concensit, morique potius maluerunt, quam virginitatem amittere. Quarum sanguinē Lacedęmonij deo optimo maximo fauente magna victoria vlti sunt. Nicanor autem qui thebas euertere potuit, cum captæ virginis amore teneretur, eamque etiam in matrimonium posceret, expugnare nō potuit, quippe quæ gladio pectus suū trāsuerberauit, exemploque docuit longe pluris pudicitiam. quam regnum, ac vitam esse faciundam, & Lucretia non dubitauit vitam pro pudicitia etiam amittere, virginitatem, ac pudicitiam vitæ conferendam non modo romani, & græci, sed et barbari in seruitute etiam constituti censuerunt. Mithridates pōti rex ingenij prelio superatus a Ro=

Claudia

Tuscia

Pudicitia

Virgines spartanę

Lucretia

Mithridates

manis Pompeio duce,cum in regni penetralia confugeret, adultam filiam Dripentinam nomine morbi asperitate vexatam Menophilo eunucho reliquit,in castello Gynorio optime munito, is virginem omni remediorũ cura pristinę valetudini restitutam,patri tutissime seruabat. Verum cum a Mallio prisco imperatorum legato castellum obsideri cerneret, & defensores deditionem meditari,veritus ne puella captiua virginitatem hosti prostituere cogeretur,eam gladio interemit,quoquidem ex vulnere auulso seipsum transfodit,ne minus diligens custos creditę sibi pudicitię videretur. Secundum matronarum ornamẽtum est scitos habere filios,& indolis peregregiæ quod quantifaciundum sit, Cornelia Aemilij Pauli docuit, nam cum mulier quędam Campana ad eam diuertisset,& lapillos,aurũ,ac precíosam vestem ostẽtaret,rogaretque Corneliam,vt sibi ornamẽta eius ostẽderet,illa verbis eam deduxit,quoad e ludo literario filij redirent, quibus adductis respice(inquit)Lautam supellectilem meam,omniaque ornamẽta,ac delicias meas,quæ persuasio optima est matronis omnibus, vt pro filijs ornamẽta omnia cõtemnant,mundumque muliebrem in spe liberorũ collocent.Caueat preterea vxor,ne quid ficti,ne quid simulati, aut fucati cum viro agat,Quid turpius quam ostendere aliam,quam ipsa sit? quod histriones faciunt,qui alterius sexus sępenumero personam gerunt, & cũ mares sint fœminas simulant.Quinetiam tragœdi reges in theatris videntur, & paulopost in popinis,& ganeis delitescũt.Quid est aliud penitere sui ipsius,& seipsam odio habere,quam aliam faciem induere? Et visco,serusa,fuco,alijsque pigmentis naturam violare? quid quod paulo post ablutis adulterinis coloribus ad formam pristinam redit, non sine irrisione omnium familiarium,& cum damno etiam natiuæ venustatis? Ex illis nanque venenis ruge ante tempus faciem arant,oculi caligant, dentes obscuriores fiunt.Animaque vxoris(vt plautus ait)pessime olet.His commenticijs coloribus fœditatem aspectus,& contemptum sibi comparant,odiumque viri.Et pręsertim cum miseri viscantur labra mariti,vt facete admodum Satyrus ille refert,Serici,velleris,& lanæ pannorumque infectores vna dilulutione perpetuum colorem faciunt.Mulieres autem compluribus,ac pene infinitis naturæ colorem,ac venustatem fucant. ¶Agat igitur cum viro vxor sine fraude,sed quæ ei ostendat qualem natura fecit, Tersa tamen sit,& munda pexo capillo,ac nitido,sine vnguento,ac fuco,& eiusmodi ornamentis,quibus naturalis nitor, ac venustas offendatur, nec prætendatur ostentatio aliqua corrupti animi,quo tamen vel maxime extat,cum impudico,nimioque ornamento incedentes nonnullæ amatoribus suis se vltro polliceri videntur. Pompeia Neronis Cæsaris vxor non modo ludibrio habita fuit,dum viuere præ nimia indulgentia venustatis, ac formæ curaret,verum perpetuam ignominiam contraxit.Scribunt nanque non solum poetæ,sed hystorici nonnulli eam non dissimulate,sed manifeste admodũ cuticulã curasse,semperque asserunt asinarũ gregibus eam fuisse comitatã vt earũ lacte os assidue foueret,quo pulchrior videretur.Male enim sperãdũ est de ea quæ foris pulchritudinis laudẽ quęrit,præclare Tucydides eã

Dripẽtina virgo.

Menophilus.

Cornelia.

Filij bonę ĩdolis sunt parẽtũ lauta supellex

Aia ꝑ halitu.

Pompeia.

Lac asininum frontẽ striatã polit.

optimam vxorē definit, de cuius laude, vel ignominia minimus rumor habetur. Spartanis virginibus aperta facie vt incederent per leges licebat, donec nuberent, vt viros inuenirent, postquam vero nupserāt caput, ac faciem tegebant, vtque viros non quærerent, sed inuentos tuerentur. Atqui Gorgias Leontinus domi asseruandas vxores voluit, quodquidem minime placet, sed raro vt egrediantur summopere laudo. Fœmina enim ambulatrix raro pudica esse potest. Græcorum consuetudo hac in re probanda est, qui vxores in conuiuium nunquam adhibent, nisi propinquorum, neque sedere eas patiuntur, nisi in interiore parte ediū, quo nemo accedit, nisi propinqua affinitate cōiunctus, simili etiam consuetudine probantur Parthi, qui non cum vxoribus, sed cum cōcubinis cōuiuia ineunt, vt qui arbitrātur cōiuges domi pudicæ admodum asseruādas esse. Pellices autem deducendas ad lasciuiam, ac petulētiam in publicum. Optimas viri constitutiōes, domesticaque præcepta leges sibi vxor quasi a deo datas, propter matrimonij dignitatem, existimare debet, eisque omni ex parte parere, dum modo nihil iniustum, nihilque turpe in illis pręscribatur, seruāda siquidem in matrimonio sancta illa amicitiæ lex, quæ a Cicerone in Lelio ponitur, vt scilicet ab amicis honesta petamus, & eorum causa non nisi honesta agamus. Meminisse enim cōiuges perpetuo debent, eorum commercium nō voluptatis, aut turpitudinis causa institutū esse, sed ad perpetuam vitæ societatem, & ad propagādā sobolem, quaquidem memoria nomē quoque nostrum diutius cōseruetur. Pręstet se vxor viro vnanimē, ac cōcordē omnibus in rebus, nihil enim mortalibus melius esse potest (vt Aristo. ī libris de re familiari testis est) quā si cōcordi volūtate vir & vxor domū gubernēt. Et alia ex parte nihil deterius, quam familiaris discordia, iurgiaque domestica. Gorgias Leōtinus orator disertissimus, cum magna discordia vrbes omnes Gręcię laborarent, præclarum de cōcordia scripsit librum, cūque eum cum magno populi assensu, plausuque olympiæ recitaret, Medentius emulus, & obtrectator eius exclamauit, ridiculum admodum sibi videri, vt is de cōcordia pręcepta alijs daret, qui se, vxorem, & ancillam, tres vna in domo concordare nequiret. Pellicem nanque sibi vxor ancillam propter formæ pręstantiam verebatur, idcirco Gorgiam quotidianis iurgijs vexabat. Tollantur igitur e medio omnes suspitionis causæ, quibus animi exagitari possint, & sic in coniugio viuatur, vt nemo foris ridere possit, quæ intus agantur. Secreta ei omnia in matrimonio esse debent. Silentium in re vxoria esse debere consuetudine, & exemplo Athenienses docuerunt. Nam cum bellum contra eos gereret Philippus Macedo, & eorū exploratores Olympiadis literas ad Philippum intercepissent, eas intactas, inuiolatasque reddi iusserunt, quæ cōiugis archana ne hostes quidem scire licere arbitrabantur. Absit a re vxoria ira omnis, & stomachus, quæ plærūque amorē ebetiorem reddūt, eumque omnino diminuunt, & rem domesticam turbant, faciuntque connubiū iniocundum, hoc veteres vt præciperēt, cōsueuere, cū iunoni matrimonij deę sacrificarent, hostiæ fel eximere, quasi a re cōiugali bilem, atque iracundiā auferre oportere significantes. Secundæ fortunę non modo se sociam

Grçcorū mos

Parthorū consuetudo.

Gorgias leontinus.

Fel hostię cur eximebant antiqui.

viro præstare debet vxor, sed etiã aduersæ, atque nihil est quod magis fœminas commendet, easque ab omni obliuione vendicet, quam cum cedente fortuna, & ingruentibus rebus aduersis in officio permanent, fidemque viris præstant. Iniquum nãque esset prospera fortuna cum viro frui, aduersa autem fugere, quod meretricis non vxoris esse Horatius ostendit vbi de fortuna loquitur Ode.xxxv.li.j. Horatius.

Te spes, & albo rara fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat,
Vtcunque mutata potentes
Veste domos inimica linquis,
At vulgus infidum, & meretrix retro
Periura cedit.

¶ Alcesten nulla vnquam obliuio ab hominũ memoria delebit, quę Admeti viri fata vltro subire voluit, sic etiam Penelopen, quæ non diuturnitate temporis a toro seiuncta non infœlicitate viri, varijsque rumoribus vexata, non a tot procis, atque amatoribus desyderata expugnari potuit, vt a mariti desyderio, ac fide aliqua ex parte discederet. Sed quid fabulas, aut poetarum figmenta narramus, cum vxoris fides tot Romanarum fœminarum exemplis illustrata sit? quæ vel maritorum infœlicitatem vitæ periculo tutatæ sunt, vel relicta meliore fortuna viros comitatæ? Quintus Lucretius cum compluribus alijs, qui nullum profugium inuenerunt, proscriptus a triumuiris fuit, vxor tamen eius Turia non sine magno periculo inter cameram, & tectum cubiculi abditum tutum tenuit, donec meliori fortunæ redderetur. Sulpitia autem quamuis diligentissime a matre custodiretur, virum tamen Lentulum itidem a triumuiris præscriptum in siciliam vsque prosecuta est, patriamque excellentissimam parentes, ac necessarios omnes amittere maluit, quam fidem coniugij aliqua ex parte deserere. Harum igitur illustrium fœminarũ exempla sequitur optima matrona, nihilque putet iocundi sibi accidere posse sine viro, nihilque toleratu difficile cum viro sibi esse videatur, cum quo crimina omnia esse arbitretur oblita omnium aliarum necessitudinum. Solet plærunque disputari an optima matrona mortuo viro alteri nubat, & præcipue cum fœminæ vinculis longę magis viris se applicent, & nullum alium virum cognoscere arctioris indulgentię, maiorisque amoris vinculum esse videatur, quare quidem in re facile dicere possumus ingenui esse animi nõ nisi vni viro cõiungi. Et hac in re Turturis naturam imitari, quam diligentissimi naturę indagatores asserunt, si parem amiserit, nunquam alterius congressum quærere. Et vetustissimi Romani eam fœminam corona pudicitiæ honestabant, quæ vno contenta matrimonio tantum fuisset, perpetuaque viduitate incorrupti animi synceritatem ostendisset, impatiens enim libidinis esse videtur illa, quæ rursus nubit. Et præcipue si liberos habet, matrimonij pignora, & mortuum virum facie, ac nomine exprimentes quamquidem sententiam Elissę verbis elegantissime exprimere videtur Maro Mantuanus, cum se viduam, ac desertam quereretur. his versibus.

Alceste. Penelope. Turia. Q. lucretij vxor. Sulpitia lentuli. Turturis natura.

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas, qui te tantum ore referret,
Non equidem omnino capta, ac deserta viderer.

¶ Quid quod ea quæ rursus nubit impia in liberos esse cernitur, quos orbatos patre, & ab omnibus destitutos quasi in limine vitæ negligit, eo etiā tēpore quo magis parentis ope indigere videntur? Quæ ratio quidem omnibus persuadere debet, vt viduæ cum liberis pudicitiam seruent, nec rursus fortunam experiantur, a qua semel deceptæ vix meliorem sortem desperare possunt, cū honori, ac liberis omnino male consulant. Ania Romanę nobilitatis animum ostendit, cum eius propinqui, ac necessarij ei suaderent vt alteri nuberet, cum integra adhuc ętate, & facie optima esset, inquit enim se nequaquam esse facturam. Nam si virum bonum inuenero, vt ante habui. nolo perpetuo formidare ne perdam, sin malum, quid enim necesse habeo malū experiri, cum optimū priorē fuerim experta? Illusa enim prioris viri fato sapienter fecisse videt̃, si maritali fortunæ rursus se credere noluit. Sed Porcia minor Catonis filia, firma, ac censoria sentētia declarauit, quid pudicam fœminam deceat, nam cum apud eam (vt moris est) laudaretur mulier quędam, quę rursus nupserat, tacete (inquit.) Nam neque fœlix, neque bene morata, aut pudica esse potest fœmina, quæ secundo nubit. Laudat sūmopere Plutarchus Corneliæ Gracchorum matris viduitatem, ad hanc fere sententiam, Cornelia filiorum, & familiæ cura suscepta, post mortem viri talem se præbuit, vt non male consuluisse Tiberius videretur, qui pro ei⁹ salute occubuit. Nam Ptolemæi regis nuptias respuit, & cum ille regni, & diadematis communionem sibi offerret, vidua quam regina esse maluit. Debet enim optima matrona, quæ vidua est perpetuo putare eum, cui semel consenserat, cuique vni adhæserat, viuere, animoque illi semper hærere, veluti si peregre, miliciæve esset. Quod quidem effecit Valeria Messalaris soror, quæ cum a propinquis rogaretur cur amisso viro nulli nuberet? ait sibi virum semper viuere Seruium, putabat enim virum sibi viuere, quem animo gestabat, a cuius memoria ne mors quidem eum eripere poterat. O sententiam singularem, & excellentissima matrona dignam, qua declaratur non corporis illecebris, sede animi affectu matrimonium tueri. Quodquidem probauit Democionis Atheniensis filia, quæ quamuis virgo esset cum audiuisset Leosthenis sponsi mortem, qui in bello Lemniaco occubuerat seipsam interemit, asserens quanquam intacta esset, corpore tamen si alterum cogeretur accipere secundum deciperet, cū priori animo nupsisset. Tolerabilius tamen agunt qui in primo ætatis flore ad secūdas nuptias transeunt, si liberis carent. Student nanque singula animalia sobolem propagare, Et liberorū gratia se collocare potius, quā libidinis, ęquius omnino esse videtur. Sed si qua impatiens libidinis esset, ne sine viro caste degere posset, optimi consilij esse puto, vt rursus nubat. Malo siquidem viduitatis laud ecareat, quam pudicitiæ, illa enim sine ignominia, ac turpitudine, hæc autem non sine probro, ac dedecore amittitur.

Ania.

Porcia minor.

Cornelia gracchorū mater.

Valeria.

¶ Demum precepta duo optima queque vxor a nobis accipere debet, vnũ vt viro omnia relinquat agenda, quæ foris sunt, ipsa autem agat quæ intra parietes domesticos fiunt. Turpe enim est mulieri quærere, aut scitari, quę foris agantur, & nonnulla aliquando, quæ ociosi viri a rebus suis quęrunt. De rebus alienis taceat, de repub. deque rebus bellicis nihil loquatur, rem familiarem tantum, palestram actionum suarum, & sermonis sui campum esse putet, quę eius industriam semper exigit. Nunquamque eam cessare sinit, quippe quę intra penetralia assiduas, honestasque artes exhibet ad familiæ vtilitatem. Lini nanque vsus in fœminis magnæ semper laudis extitit, Isis quidem apud Aegyptios dea habita est, quod nendi texendique lini artem plærasque virgines docuerit. Et Lyde quę Arachne cognomento dicitur propter lenitatem torquendi staminis laudatur a Grecis scriptoribus. Sic & Penelope etiam propter telę sedulitatem. Atqui Lucretiã sũmopere commendauit historia Romana pudicitiæque testimonium reddidit, quod non lusionibus intenta (vt regię mulieres) inuenta sit, sed inter ancillas pensa deducens, seruili etiam habitu induta. Ferunt quoque Caiam ceciliam tarquini prisci regis coniugem optimam fuisse lanificam, cuius quidem exemplo institutum, vt nouę nuptę ante mariti ianuam rogarentur, quod nomen profiteri vellent, quę omnes respondebant, se Caias esse, vt lanificij peritiam, sedulitatemque in primo etiam maritalis liminis ingressu ostenderent. ¶ Alterum preceptum est, vt coniugis sui parẽtes omni beniuolentia cõplectatur, ne in eã id iure optimo dici possit, quod propter peruersum animũ iam in prouerbio est, omnes nurus socrus suas odio habere. Male siquidem de viro merita est vxor, cuius parentes ab ea male habẽtur, & probro, ac iurgijs assidue vexãtur. Hinc altercatiões, ac dissidia inter domesticos, & querimonie in omni vicinia, cũ aliud socrus, aliud nurus obloquitur. Hinc indignatiões, & lites inter affines, quarũ semper auctor vxor esse videtur, quaquidem opinione ductus Geminus varus orator peregregius Cęlibem eum esse ait, qui non litigaret. Demum cum viro taliter viuat, taliterque versetur, etiam in intimis penetralibus, vt vxoriam dignitatem nunquam deserere videatur, vtque maritus cognoscat aliud esse meretrici, aliud vxori congredi. Ne illud herodoti hystorici excellentissimi in eam iure optimo intorqueri possit, Mulier cum veste verecundiam omnẽ deponit, perniciosum nãque, atque scelestissimũ præceptũ est ad vxorẽ, illius poetæ, qui singulis pene versibus labẽ detegit, cũ ait, Lucretia toto sis licet vsque die, Thaida nocte volo. Meminerit igitur se vxorẽ esse, maritalibusque cærimonijs quasi initiatã, nõ aũt prostibulã poscinũmiã, aut diobolarẽ, quæquidẽ res gratiã mariti eidẽ cõciliabit, quã a suspitiõe nõ parua liberis reddet. Cũ cognoscet eã rudem eẽ, & veneris præceptorẽ neminem habuisse. Quãgratũ fuisse opinamur Hieroni Syracusano vxoris responsum, quãquã ab omni suspitiõe alienũ, qui obiurgatus aliquãdo a quodã familiari suo, quod os ei male oleret, & ipse nullis remedijs vtereẽ ait, id sibi ante id tp̃is sẽper & fuisse obscurũ, vxorẽque increpauit, quod hac de re eũ nũquã monuisset, cui vxor verecũde se excusans inquit. Mi vir noli mihi

Linificiũ isis docuit.

Arachne lyde dicta.

Penelope.

Caia cecilia.

Hierõ syracusan⁹ tyrannus.

succensere,putabam enim viros omnes ita olere,proinde tacuit,sic& Armenia cum Tigrane viro a Cyri conuiuio domum rediens alijs omnibus Cyri pulchritudinem laudantibus,interrogata a viro quid de Cyri dignitate sentiret,ait abs te mi vir oculos nunquam deflexi,itaque qualis alieni viri forma sit prorsus ignorem. Et hęc de matronis satis. Nunc autem ad communes liberos alendos,atque educandos,qui vtriusque parētis officium expectant descendamus.

Armenia tigranis vxor.

DE OFFICIO PARENTVM IN ALENDIS, EDVCANDISQVE LIBERIS. TITVLVS SEXTVS.

DE ALENDIS, EDVCANDISQVE LIberis multi sunt,qui pręcepta tradiderunt, & præcipue ex Græcis,qui copia scriptorum nationes omnes antecellunt. Proinde satis fortasse esset iudicium aliorū sequi,lectoribusque relinquere,vt illorū scripta diligenter inquirerent. Sed quando de optimo reip. statu orsus dicere nonnulla scripsi,quæ ad rem familiarem pertinent(sunt enim familię ipsę quasi seminarium rerum publicarum)& nulla cura diligentior habenda sit ab optimo patrefa. quam in educādis filijs. Inconueniens fortasse esset hanc rem tacito silentio præterire,de quaquidē pauca dicam,reliqua illis relinquens,qui de hac parte volumina ediderint. Duæ rationes in liberis educandis imprimis consyderandæ sunt,quarum vna ad matrem præcipue spectat,altera vero ad parentem ipsum. Prima quidem ratio viuendi est,secunda autem bene viuēdi,illa quoniā domi agitur matri incūbit,quæ domesticarum rerum moderatrix esse debet, secūdū præscriptas sibi leges a marito,vt superius dictū est. Cogitabit igitur matrona,quæ grauida est,se filium parituram,magnāque diligentiam præstabit ne futuro homini antequam in lucem venerit,aliqua ex parte obsit. Et imprimis corpus suum curabit,cibumque modeste sumet, & eū quidē qui alat firmetque fœtū,nō autē imbecilliorē reddat,nimiam desidiā vitabit. Leuis enim deābulatio vtilis est,& longe faciliores nixus in pariēdo præstat. Cauebit tamen labores omnes,& saltum præcipue,quod quidem exēplo docuit Hippocrates,nā cum mulier quædā acceptū humanum semen non eiecisset,eum rogauit,ne grauida remaneret,ille autem suasit,vt quotidie desiliendo semen saltibus excitaret,& sic septimo die conceptum saltu eiecit,iam tenui folliculo obductum,quali in ouo, ab exteriore texta clausum humorem cernimus,vel qualis est Cirrus,qui grana mali punici discriminat. Nocet etiam timor,& nimia voluptas,nimiaque libido,quibus in rebus multum a prægnantibus peccatur. Quota enim quæque inuenitur,quæ cogitet,ne quotidiano victu abortiuum deijciat,aut mancum,debilem,valetudinariū,morbosūve pariat? Nōnullæ enī trepudijs,saltuque in choreis,ac cōuiuijs adeo vexantur,vt præ nimio labore,aut partū excludāt,

Mulieris grauidę regimen.
Cirrus.
Cirrus.

aut exilem admodum,ac debilem reddant. Aliȩ autem vt gratiliores amatoribus videantur,adeo se cinctu comprimunt,vt plurimum sibi,ventriq; obsint,Quȩdem ad crapulam vsque se cibo,vinoque ingurgitant,plȩrȩque vero acidis, crudisque pomis ad lassitudinem vsque stomachum fatigant. Omitto libidines,et turpia quȩdam, quæ sermonem reformidant,quibus nō modo abortiui excluduntur, verū monstris turpissima eduntur. Erit igitur optimȩ foeminȩ beneque moratȩ matronȩ imprimis cogitare cum grauida est,se hominem in vtero gestare,qua sarcina nulla grauior, nullaq; prȩstantior mortalibus esse potest,quȩ cogitatio efficiet,vt omnia quȩ esui potuique sunt, summa cū modestia, ac temperantia accipiat, noxios etiam cibos omneis cauebit, et omnia declinabit, quȩ aliqua ex parte foetui nocitura esse arbitrabitur. Postquam vero in lucem venerit is,quem in aluo abditū ignorabat,vberibus suis,et eo fōte nutriet,quē prouida natura tāta vbertate in eius pectore prȩparauit. Pessime admodum meritus de liberis mihi videtur ille,qui filios quo tempore magis materna ope indigent,alio mittunt,& ancillis,rusticis ve nonnullis eos alendos tradunt, quibus ne catellā quidē, quam in delicijs habent,tute crederēt. Quid quod nec integrȩ matres,sed dimidiatæ esse videntur illæ,quæ cum suo sanguine in vtero alūt quem deinde a lacte statim depellunt,alioque alligant. An sibi persuadent māmarum vbera a natura illis tradita ad pectoris ornamentum,& non ad liberorum alimoniam? Atqui nonnullas scimus venenis, pessimisque medicamentis sanctissimum illum fontem humani generis educatorem arefacere,non sine periculo aduersæ etiam valitudinis,quo venustæ magis esse videantur,& amatoribus gratiores fiant,quod quidem scelus paululum abest ab earum soeuicia, quæ quibusdam potionibus efficiunt, vt concepti iam foetus aboriantur,ne illud fortasse audiant ab adulteris,quod more suo Valerius Marcialis ait in meretricem quandam que sui aspectum nuda verebatur.

Puer editus qūo alendus

Aut tibi pannosæ pendent a pectore mamme
 Aut rugas vteri prodere nuda times.

Vix dici potest quantum conferat ad ingenij formæque similitudinem lactis alimōia,quod quidem vel ex hoc cerni licet, nam si hedi ouium lacte aluntur,vel agni,caprarum,in his lanam duriorem crescere, in illis autem capillum teneriorem constat. Agni etiam,qui casu aliquo non a matre, sed ab alia aliqua oue aluntur, similitudinem aliquam a nutrice trahunt, hos alio quoque nomine vocari Varro ait in libro.ij. de agricultura ad nigrum turānium his verbis,Subrumi appellantur agni ,cum mater parum habet lactis,& subijciuntur sub alterius mammā.Mamma enim rumus antiquo vocabulo dicebatur,inde rumare suggere significat.Degenerant a parentibus,qui alienȩ nutrici traduntur, nec mediussidius ab re est, sanguis enim ille opifex humani generis in penetralibus, nato puero maternum pectus irrigat,& spū,ac calore confotus albus fit,alimoniamque similem illi lactēti puero prȩbet,quem paulo ante in visceribus tradiderat.Quibus ex rebus sic similis plȩrunque matri partus oritur, vt propter semen ipsum, in quo

Compartione vtitur honest.

Subrumi agni.

Lac vnde fit.

maior est potentia,patris similitudinem ducit. Preclare Virgilius ait,cum homeri versus imitaretur.in quibus ille duriciam achillis a genitura, partuque cōtractam exprobraret,addidit hircaneque admorūt vbera tigres,vt nutricem truculentam feram faceret, cum de solis parentibus ille dixerit. Pulchre igitur adiecit noster poeta tigris,vt ostenderet infantem a nutricis natura plurima vicia cum lacte ducere,sic etiā Theocritus cupidinem incusans leene mām̄as eum suxisse dicit. Et Ouidius cum sœniciam cuiusdam increparet,ait.

Natus es ex scopulis.eductus lacte ferino,
Et dicam silices pectus habere tuum.

Vnde quotidie cernimus nonnullos temulentos esse, ac seruiles, quod seruam.aut temulentam nutricem habuerūt. Proinde non permittat optima mater alieni lactis contagione filiū suū infici,p̄stetq; se integrā parētē optime etiā de filio meritā,quem proniorē ad referandam gratiam reddet,cum adoluerit,si se materno lacte non defraudatum in primordijs vite sue senserit. Beneficium materni lactis tanti meriti fuit apud veteres,vt imperature durius quippiam a filijs matres ,p̄ lac quod illis prebuerat, semper poscerent,nephasq; habebat̄, nisi filios exorassent, Vñ antipataer macedo crudelior habitus est,quod matri mortem per vbera materna deprecanti nō pepercit,hac quidem ex re nō modo gratiam,et vtilitatem consequitur mater sed voluptatem etiam peringentem, Que enim delicie iocundiores lactenti filio,cuius blesa locutio,difficilis verborum ornatus,suauis risus, & vernacula illa festiuitas omnes scurras, ac mimos longe anteire mihi videtur. Nec simie, aut catuli ad animi relaxationem quærēdi sunt, vbi pueri repunt,Poete veneri (quam voluptatum deam esse dicunt) ioue,& cupidinē comites faciunt, vt ostendant nihil gratius puerilibus illis lusionibus inueniri posse,quod etiam indicauit Iulius Cesar, Nam cum Rome diuites quosdam peregrinos cerneret, catulos,ac Simias gremio magna cum oblectatione,circumferre,rogauit eos nunquid eorum mulieres liberos parerēt qua voce ostendit nullas alias delicias,querendas esse vbi filij adsint. Caue re imprimis debent lactantes, ne cibum alienum ab infantium valitudine sumāt,neue nimio labore fatigent̄, aliudve agāt,quod lac īficiat,autexhauriat. Aristoteles vnum non modo pueris dari prohibet,sed etiam nutribus, Nihil enim interesse ait pueri ne, an ille accipiant, cum ex illis alimēta ducantur.quodquidem preceptum latius accipere debemus, & intelligere oīa que vsui potuique nutricibus apponunt̄,tali ratione metienda esse,vt infantibus bene consulatur. Celsus autem cornelius (vt manifesta coniectura assequi possumus)nō vt omnino a vino abstineant nutrices precipit, sed vt modeste admodum illud sumant,& estiuo quidem tempore dilutius, hyberno autem meratius, cuiusquidem sententia aliquid etiam moribus nostris indulgere videtur. Supplicium nanque non leue esset mulieribus nostris a vino perpetuo abstinere, satis est ab illis extorquere ne illo se igurgitent,sed moderate hauriant,non enim obseruāt nostre institutum illud vetustissimum romanarum mulierum, quibus vini vsus incognitus erat, et

Nutricibus nihil dādū quod īdignum sit filijs

Mulieribus romanis īterdictum erat vino

impudica illa omnino habebatur, quę vinū olebat, Cicero ī quarto de rep. retulit fœminas id obseruasse verecundię gratia, nō alicuius animaduersionis timore, his verbis. Magnam habet vim disciplina verecūdię, carent em̄ temeto omnes mulieres, qua ex re facile conijcere possumus, quam diligentes fuerint in seruanda pudicitia, quę ne temetum olerent, velut probrum, verebantur. Atqui Cato (vt plynius refert in quartodecimo libro historiæ naturalis, nullam aliam ob causam propinquos fœminis osculum libare solitos (ait) nisi vt scirent an vinum olerent, ex quo quidem iudicium pudicitię sumebant. Hoc etiam testari videtur iuuenalis cum ait, paucę adeo cereris vittas contingere dignę, quarum nō timeat pater oscula, Quasi anxius pudicitię pater esset, vbi vini odorem in filia deprehendisset, Hanc verecūdię obseruantiam Dionysius Aalycarnaseus romuli legem fuisse asserit, quaquidem morte puniebantur temulentę fœminę, nam corruptionis principium ebrietatem putauit esse romulus, sed Ciceronis sententia verior mihi esse videtur. eius nanque auctoritas in rebus latinis reliquos om̄s auctores frangit, Quocirca ab eo nusquam ab errandum censeo, hanc veterem Romanarum fœminarum consuetudinem ad nostram vsque, ętatem mulieres caietanę, quibus pontificia dignitate pręsum⁹, obseruāt, vix enim vigesimam quanque repperi, quę vini vsum nouerit, et post partum quidem virorum iussu, & medicorum cōsilio, nam virgines pene omnes abstemię sunt. ¶ Membra puerorum sensim nutricis manibus fingenda sūt, fasciaque corpusculum ab humeris ad talos vsque deuinciendū, leuius tamē circa pectus, ac thoracem, latitudo nanque illorum membrorum ad dignitatem, ac robur viri plurimum confert, strictius aliquantulum circa ventriculum, ac pubem, quo solidior fiat pecten, & venter non vltra spēm protendatur, vagitum pueris vtiliter a natura datum Aristoteles affirmat, vbi de puerorum cura in libris de rep. loquitur, putat nanque illum quasi conatū incrementi esse, & dilatandi pectoris ac pręcordiorum vim facere, quocirca ne comprimatur a nutricibus vagitus pręcipit, Lactis sol ū alimonia (ad decimum vsque mensem eo valde abundat nutrix) alatur, Deinde interdiu leui quadam popinatione (vt veteres dixerunt) eos fouere pręstat. Minima enim mensa corpusculum aliquantulum firmat, & paulatim insuescit stomachus duriorem escam concoquere, Tali alimento alatur, quoad anniculus sit, deinde cum lacte simul cibis firmioribus consuescat, & bimus deinde factus a lacte prohibeatur. Nam si male valitudinis, aut exilis admodum sit infans, imbecillitas nonnūquam a parentibus trahitur, siue propter malā habitudinem, siue propter ętatem, in omnibus quidem animalibus (vt ait Aristo.) imperfecti sunt iuuenū fœtus. Nati septimo mense exiles magis sunt, quam nono, quocirca pręgnantes maiorem diligentiam adhibere debent, ne abortiuum eijciant, quodquidem pręsciri posse Hippocrates docet, aut in septuagesimo die in vtero matris conceptum moueri ait, aut nonagesimo. Dies ergo motus vter fuerit ter multiplicatus, aut septimum, aut nonum mensem exprimit, sic diligens mater ante partum, sui temporis præscia erit. Pharmacis, & antidotis abstineant nutrices, nisi in aduersa va

Fœminis cur oscula libabāt viri

Ebrietas

Caietanæ mulieres abstemię

Vagitus pueris vtilis

Abortiuus ne futurus sit partus indicium

Pueri pharmacis non assuescant

litudine,nec tale quippiam pueris prębeant ante ſeptimum annum,ſi celſo Cornelio auſcultare volunt. Aſclepiades tamen remedia contra lūbricos ante id ętatis,dilutis potionibus,etiam dāda eſſe aſſerit. Et paululum quippiam Agarici in febriculo non eſſe alienum cenſeo,ſed medicamentis(quātum fieri poteſt)in teneris infantibus abſtinendum eſt, ne illis quāprimum aſueſcant. Videmus nanque nonnullas mulieres nimia quadam indulgentia firmis etiam filiolis ea diluere, quę minus proſunt,& naturam ſegnem, atque imbellicem reddunt. Cauendum nanque eſt(vt celſus ait)ne in ſecūda valitudine,aduerſę pręſidia cōſumantur,quocirca ſanum hominem qui benevalet,& ſuę(vt ipſe ait)ſpontis eſt,nullum cibi genus fugere vult,quo populus vtatur, biſque eum die potius quam ſemel cibum capere, nec minus etiam quam ſtomachus concoquere poſſet,huncque varium habere vitæ genus,modo ruri eſſe,modo in vrbe,ſępius in agro,nauigare,venari, quieſcere interdum, ſed frequentius ſe exercere, ſiquidem ignauia corpus hebetat,labor firmat,illa maturam ſenectutem,hic longā adoleſcentiam reddit,hęc celſus. Sed ad propoſitū reuertamur,mollis ſit omnis educatio puerorum ,& quę ętati omnino congruat,nam parui oīs primo ortu ſic iacēt, quaſi ſine animo eſſevideantur, Cum aūt firmitatis aliquantulnm acceſſerit,paululum incipiunt animo , ac ſenſibus vti , tunc manibus cōnituntur, vt ſe erigant,& a quibus , educantur agnoſcunt,tunc blandioribus vocibus, geſtibuſque delectantur,& ad ſpēm ęqualium cōmouentur, cum quibus libenter admodum congregantur,vt primum repere incipiunt , & ludis primo,deinde fabularum auditione ducuntur, tunc materni officij erit verba illos docere non penitenda. Vernaculi nanque ſermonis cura ſolius parentis eſt,quocirca primum ſermonem,quem ſine literis diſcimus,ſcite admodum tuſci maternum appellant,nec īmerito,vſum nanque vernaculę līguę propter aſſiduam cōſuetudinem,īprimis ab illis diſcimus, Pręſtat enim eloquentes eſſe matres , & puri,nitidique ſermonis, cui conſueſcunt pueri & maiores facti neſcio quid maternum redolēt. Magni enim intereſt quos quiſque quotidie domi audiat, & cum quibus loquatur a puero , Cornelia Gracchorum mater aſſiduo vſu plurimum contulit ad eloquētiam filijs, Eius epiſtolas Cicero lectitaſſe ait,&(vt ī fœmina)eas nō mediocriter laudat. Nōnullę alię etiam extiterunt , quæ diſertę habitę ſunt,& domeſticis plurimum profuerunt,vt Lelij filia,quæ ī loquendo paternam eloquētiam exprimebat,et filias,ac nepotes diſertas reddidit. Hortēſij quoq; filia apud triumuiros loculentam orationem habuit. Abūdabāt veteres doctiſſimis fœminis in omni diſciplinarum genere, & pcipue græci apud quos præſtātiſſimas complures etiā in philoſophia extitiſſe legimus,Inter Platonis diſcipulos mulieres etiam duæ peregregię numerantur Laſthema Manthinæa,& Axiothea phliaſia,quæ (vt Dicearchus ſcripſit) virili veſte vtebatur,quo cōmodius diſceret. Illuſtris admodū habita eſt ariſtippi Cyrenaici Socratis diſcipuli filia Areta nomīe,quæ pacem vſque patris ſui laudē Ariſtippum iuniorem docuit, qui a materna doctrina appellatus eſt metrodidactus,nec etiā puduit Pythagorā profiteri multa in philoſophia didi-

Cornelia gracchorum mater

Areta ariſtippi maioris filia

cisse a theoclea sorore sua. Atqui etiam filiam ipse erudiuit, cui cōmentarios disciplinarum suarum testamento reliquit, quęquidem perpetuam virginitatem seruauit, et virgines cōplures discipulas habuit, quas imprimis pudiciciæ, castitatisque munera edocuit. Commendat etiam plurimū fœminas bonarum artium disciplina, quę nonnunquam pro amplissima dote habetur. Contempsit Alexander magnus darij filiam, quamuis dotem haberet regni partem, & magnum auri pondo, maluitque ducere Barsynē gręcas literas optime eruditam, sine dote vlla, quamuis inops esset regio tamē genere oriunda esse dicebatur. Hac opinione ductus Lycurgus īstituit sine dote vxores duci, vt viri virtutem coniugis, non opes quærerent, & fœminę ad comparandas optimas artes longe magis studiosę essent. Fuit etiam doctissima Nicostrata Euandri mater quæ carmenta appellata est, quod futuros euentus carmine prędiceret, In disciplinis autem leuioribus inuentę sūt nonnullę peregregiæ, & præcipue in poetica. Nam Myrthis lyrica magnā habuit laudem, sed longe præstantior fuit eius discipula Corynna, a qua Sapho erexia ad certamen vsque pyndari euecta est, quæ & ipsa docuit anagoram milesiam, & Cornificia quoque Romana Cornificij poetę soror, pręclara epigrammata edidit, e quibus magnam meruit laudem, Nunc autē tanta desidia torpēt mulieres nostrę, vt pro miraculo quodam modo videatur, si qua primoribus labris literas attigerit. Sed doctissimarū fœminarū tanta copia apud antiquos fuit, vt Chrisippus de institione puerorum præcipiat philosophaturo puero eruditas, sapientesque nutrices adhibendas esse, Sed nostræ luxu. & inertia defluūt adeo, vt vix lanificij. linique curā suscipere dignent̄. Sed si ꝑ fortunā detur, vt docta primas saltē literas mater sit, quod summopere optandum est, inter blandicias muliebres a tenera admodum ætate pueros docere incipiat, nec erit expectanda ætas illa quam hesiodus præscribit, qui literis instituēdos ante septimum annum pueros neutiquam censet, ne studia quando per ætatem amare nequeunt, odio habere incipiant. Materna siquidem diligentia ludendoque instituet. Et id temporis meliori ætati addet, quod inter iocandum quasi præripiet. Legimus muleres quasdam lusionibus quibusdam filios instituisse, quæ huiusmodi solertia vsę sunt. Tesserulas literarum notis pingebant, vel plumbea numismata elementis imprimebant, puerisque suis ostendebant, illi (vt moris est) talia matrem efflagitabant, hęc autem literarum nomina, notamque docebat. edicebatque, vt si sibi numismata illa vellent, īter multa quęrerent, & quę docuisset inuienrent, nomina, notasq; redderent, qua auiditate pueri cōmoti facile etiam in tenera ętate literas edicebant. Agendū nanque cum pueris sensim est, vt doceantur, veluti cum vascula oris angusti implere volumus. Nam si copiam aquæ fundimus respuūt, sin autem per tenuē fistulam instillamus, ad summū vsque complentur. Prodest in edocendis pueris laudata industria, obiurgata desidia, spes metus, allusio, & dolus omnis bonus, qui in curanda eorum valitudine in medicis fieri solet, vt dulcedine decipiantur, Hoc quidem preclare versibus exprimit T. Lucretius carus in libris suis de natura rerum.

Pythagorę legatum filię factum

Alexāder eruditionē prętulit opibus

Vxores indotatas ducere lycurgus īstituit

Nicostrata dicta carmenta

Prestantes doctria fœminę

Institu ēdorū iuuenum solertia.

Comparatio.

Sed veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum.
Contingunt mellis dulci flauoque liquore,
Vt puerorum ętas improuida ludificetur
Laborum tenus interea perpotet amarum
Abscinthi laticem, deceptaque non capiatur,
Sed potius tali tactu recreata palescat.

¶ Hoc quidem preceptum philosophi, poetęque excellentissimi prodest non mediocriter, non modo ad corpora eorum curenda, verum ad animos disciplina, et eruditione meliores, cultioresque reddendos. Pręferri ęqualibus, & ab eis laudari a quibus instituuntur, vbi si bene gesserint, plurimum acuit pueros in omnibus studijs. Ambitiosum pueris sibi tradi optat in disciplinam Quintilianus, & obseruatio Lugdunensium i miscellanis ludis hoc etiam comprobare videtur. Ludi lugduni celebrabant, in quibus certamen erat gręcę, latinæque facundię & nihil aliud præmij victoribus victi pręstabant, nisi quod eorũ laudes scribere cogebantur, quod vbi facere abdicarent scripta sua lingua, spongiaq; abstergebant, quod si minus effecissent obiurgati primum a magistris ferulis cedebãtur, vel in fluuium proximũ mergebantur. Cuius consuetudinis Suetonius tranquillus in vita Cęsaris cognomento calligulę meminit, & de puerorum in illis ludis agentiũ timore pręclare refert Iuuenalis satyra prima cum dicit.

Miscellani ludi lugdunẽses

Palleat vt nudis pressit qui calcibus anguem
Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

¶ Sed ad propositum reuertamur. Materna disciplina primę teneritudinis pueris admodum vtilis erit, eosque dociliores reddet ad maiora studia capescenda. Iam cum ad septimum annũ peruenerint, eorum curã maiore quodam diligentia pater suscipiat, cuiusquidem partes (vt in diuisione superius diximus) erunt, vt instituantur liberi ad bene viuendi rationem, qua quidem disciplina nulla vtilior, aut maior a mortalibꝰ tradi potest, Qua ex re non minorem gratiam exigere pater a filio debet, quã quod eum genuit. Præclare Alexander qui a virtutibus magnus cognominatus est, dicere solebat, non minores se gratias debere Aristoteli pręceptori, quã Philippo patri. Nam si pater ei viuendi principium dederat, Aristoteles bene viuendi rationem tradiderat, quam vitę etiam pręferendam esse arbitrabatur. Pręgnoscenda imprimis erit parenti pueri indoles, vt deliberare possit quibus studijs filium instituat quanquam (vt plęrique Philosophorũ testes sunt) & Cicero imprimis in quito libro de fœlicitate & miseria, Vis humani ingenij a natura sic generata est, vt ad omnem virtutem percipiendam facta esse videatur, ob eamque causam, in tenera etiam ętate, pueri virtutum simulachris, quarum semina in se habent, sine doctrina mouentur, quocirca de eo, quod illis superest alijs gratificari volunt, idcirco ęqualibus elargiuntur. Animaduertũt etiam quę domi fiunt, curiosius conantur discere, et proinde multa interrogant. Nomina illorum, cum quibus versantur noluit ignorare. Decertant sępenumero cum paribus, victi erubescunt victo

Alexander pceptori suo quãtas debebeat gratias

res autem lætícia exultant. Quæ prima naturæ elementa si doctrina, & exercitatione augentur, paruo tempore, suo ordine, numerum, perfectionemque virtutis assequuntur, indoles tamen, incrementaque virtutum in nonnullis magis, quam in alijs cernuntur. Primum in pueris ingenij signum, & præcipuum quidem memoriam esse Fabius Quintilianus asserit, cum facile discit puer, diutiusque reminiscitur. Erit igitur optimum in primis annis ad erudiendas ingenij vires memoriam exercere. Et ambitione, aut præmijs pueros allicere, vt multa meminerint, quæ pronunciare, ac recensere ĩ maxima hominum corona non erubescant, quæquidem consuetudo apud Athenienses diutius in nobilioribus familijs obseruata est, vt Critias in Thimęo Socrati narrat, cum ait, solenni familiæ suę extitisse festis quibusdam diebus, vt pueri propositis præmijs a parentibus ad memorię certamẽ inuitarentur, in quo plurimos poetarum versus memoriter recitabant. Hęc consuetudo ingenium acuit, memoriam excitat, & puerorum animos alacriores, promptioresque reddit, quæ res parentibus a præceptoribus optanda est, quo plane intelligant quid cum pueris acturi sunt. Corporis sensus vbi acutiores in pueris sunt, spem virtutis maiorem præ se ferunt. Vnde Plato in Phedone asserit, ex auditu, & visu, odoratuque memoriam, opinionemque cieri. Ex memoria vero, & opinione postquam quieuerint scientiam fieri, & etiam ingenium animi signum, cum puer facile monitoribus acquiescit, cumque laude excitatur, obiurgationem alterius quasi in se prolatam putat, ducitur emulatione quadam ingenua, & quasi ambitiosus est, cum turpe admodum putat pari cedere. Pulchrum autem maiores natu adęquare, vel si fieri potest etiam superare, Ruborem optimum pudoris signum potius, quam palorem putant. Illud quidem a verecundia, hoc autẽ a timore nascitur. Cum enim naturæ aliquid honesto pudore dignum occurrit, tunc illa refugit, & imum petit, sanguinique immergitur, quo commoto cutis tingitur, fitque rubicundus puer, præ pudore, & quasi sanguinẽ pro velamento intendit. Cum vero metuit, tunc timore natura percita in altum descendit, secumque sanguinem trahit, quo veluti curru inuehitur, vt platonici asserunt, sic quæ faciem palor occupat, inde tremor sequitur, quia animi virtus neruos reliquit. Placet igitur ingenuus rubor, nam palor nimiam formidinem ostendit, ille autem optimam indolem præ se ferre videtur, vt Diogenes Cynicus testis est. Nam cum adolescentem rubore perfusum cerneret, confide (inquit) fili, huiusmodi enim virtutis est color. Cum vero indolem dignoscit pater, tunc secum animo cogitare debet, ad quam virtutem, ac disciplinam aptior sit puer. Nam ætas illa ad capessendas disciplinas præter cæteras accõmodata est. Proinde eam Astronomi, ac poetę Mercurio subesse volunt, quem lusionum, disciplinarumque deum fabulantur. Et Gręci vno eodemque nomine pueritiam, doctrinamque appellant. Volunt enim pædiam vtrunque significare. Vnde Xenophon tali indice libros suos inscripsit, in quibus de pueritia, & de institutione Cyri Persarum regis loquitur. Plato quẽ Marcus Tullius etiam sequitur, duo virtutum genera imprimis instituit, vnum earum, quæ nobis a natura inge

Primũ ĩgenij signũ ĩ pueris.

Instituẽdorũ iuuenum mo imitandus.

Virtutis optimũ indicium.

Rubor pudoris signum.

Pædia.

Duo virtutũ genera.

nitæ sunt, appellanturque non voluntariæ, vt est docilitas, memoria, & alię omnes, quæ vno ingenij nomine appellantur, & qui eas habent, ingeniosi. Alterum earum, quæ in voluntate positæ sunt, maioresque appellantur, quod earum præstantia maiorem laudem animis nostris præbeat. Et quia a nobis ipsis manant, & ex moribus dignoscuntur, veræ virtutes dicuntur, vt est Prudentia, Temperantia, Fortitudo, Iusticia, & reliquæ id genus. Tertium genus nonnulli addunt earum, quæ ad intellectum pertinent, vt scientia, doctrina, ac sapientia, quæquidem tali pacto nobis accidunt, vt cum scire volumus, & ab inferioribus ad superiora ascendere, tunc occurrit nobis rei discendæ sensus, per quem veluti imaginationem quandam facimus, ex qua rationem noscimus, & intellectum primo accipimus, a quoquidem intelligentia fit, quæ postremo confirmata in animo perfectam efficit sapientiam. Si docilem parens filium cognouerit, & ingenij viribus præstantem, nulla eum auaricia cogere debet, vt tanta laude filium fraudare velit, adhibeat quamprimum puero optimos præceptores, vt liberalibus illis artibus, ac disciplinis erudiatur, ad quas natura ipsa aptiorem genuit. Nihil enim optabilius parentibus esse debet, quam filios habere eruditos, a quibus quidem vinci, & omni laudum genere superari non modo æquo animo perpeti debent, verum filiorum gloriam victorię palmam sibi ipsis existimare. Facile enim patiebatur Peleus ab Achille virtutis gloria superari, cui chironem, & Phœnicem præceptores magnis etiam præmijs adhibuerat. Ad laudem quidem suam putabat accedere, quicquid filius per excellentiam virtutis egisset, Vlissem quoque Homerus inducit, præclara facinora pręsente filio narrantem, vt ad paternas virtutes imitandas alacrior redderetur. Cicero ad filium sepenumero ita loquitur, vt nihil magis cupere videatur, quam ab eo literis si fieri posset superari.

Parētes auari ne sint indociles filios.

Filij gloria est patris triūph⁹.

Pessima nanque est quorundam nostri temporis sententia, qui nullo pacto sapientia a filijs superari velle aiunt. Quam male de parētibus meriti sunt, qui tali animo patres habuerunt? & certe si eos in senectute non alerent, aut in omni vita minus eis auscultarent, quis iure optimo admirari posset, aut eos aliqua ex parte obiurgare? Et econtrario nihil est, quod magis filios parentibus obnoxios efficiat, quam cum intelligunt se parentum ope, ac diligentia in studijs bonarum artium profecisse. Nec confidere debet diuitijs, quæ fluxæ quidem sunt, ac labiles, & in potestate fortunæ. Atqui corpus solummodo ornant, non autem animum augent, aut instituunt perpetuis bonis. Pulchrę admodum Diogenes diuitem indoctum ouem inaurati velleris esse dicebat, Hæc cura incumbit parentibus propter infirmitatem illius ætatis, quæ consilij inops, quid sibi vtile sit nequit dignoscere. Hæc est enim illa ætas, quæ ducta vno robore in duos ramos scinditur (vt Samius Pythagoras perhibet) quorum in altero virtus, in altero autem voluptas ostenditur. Virtus quæ ingenita semina, & igniculos quosdam ab ipsa natura traditos, in animis nostris habet, quibus potest rationibus adolescentem deuocat. Voluptas autem lasciuijs, blandicijsque suis eundem ad se rapit, & præripue cum plærique

Diues īdoctus ouis ē aurato vellere.

Litera pythagore idest, y.

omnes a virtute ad illecebras proni sint,& in ea maxime ætate, cui Venus (vt astrorum periti volunt) imperat. Prodicus Sophista adolescēti Herculi duas deas inter quietem apparuisse refert. Quarum altera aspectu grauior, si se per ardua sequeretur, gloriam pollicebatur. Altera autem venusta magis facili via diuitias, ac voluptatem, Hercules qui iam ratione tenebatur, blandicijs voluptatis contemptis, virtutem secutus est, quaquidem duce laboribus, periculisque superatis gloriam, immortalitatemque nactus dicitur. Hac opinione ductus est Cicero, cum ad Leptam scriberet, hortareturque, vt puer eius Lepta etiam nomine studijs bonarum artium incumberet,& virtuti imprimis insudaret, Hesiodumque edisceret,& illud semper in ore haberet, vbi ait, Deorum voluntatem, virtutem, sudorem præ se ferre, quando ad eam longus sit callis,& rectus, sed per aspera admodum, & deuia locorum. Verum vbi in cacumen altum ventum sit, via quæ primo durissima visa erat, facilis, ac mollis esse apparet. O præclaram optimi poetę sententiam,& quam crebris sermonibus adolescentes vsurpare debent. Discedendum nanque est a mollicie illa, ac voluptate, qua malæ consuetudinis illecebris trahimur. Procliues enim omnes a labore ad libidinem sumus, vt Comicus ille ait. Sed ponendi hoc loco Hesiodi versus, qui rem planius docent, quam a me latini fieri possint, cum diuinus ille orator Græcę etiam in eius epistola inserat sex Hesiodi versus. Sed non omnes tali ingenio prędíti esse possunt, quali Hercules fuit, quocirca parentum erit officium liberos in ea deliberatione adiuuare, quæ totius vitæ cursum instituit,& omnium actionum vna deliberatione fundamenta iacit, ne diutius liberi ancipites sint, vel mala electione opressi ad vltimum præcipitium rapiantur. Sed quantum obest nimia illa parentum indulgentia erga filios, quamque eorum animos frangit, ingenium hebefacit, corpusque effœminat locupletissimis verbis Plato in Gorgia execratur. Quocirca optimum remedium esse puto Lacedęmoniorum,& quarundem etiam aliarum gentium, ac nationum, quæ filios suos tantisper ruri ablegabant, dum sub optimis præceptoribus eruditi fierent, & corpore, animoque exercitati. Nec seuera nimis videri debet Lycurgi lex, quæ pueros in agros deduci iubet, vt foro, vrbanisque delicijs careant. Et primam illam pubertatem non in luxuria, ac nequicijs agant, sed in opere,& labore, iubebatque eos nihil somni gratia susternere, vt duriores fierent, nec prius in vrbem redire poterant, quam viri facti essent. Brutij quoque qui oram Italiæ incolunt, pone Lucaniam ijsdem legibus liberos suos instituebant, quibus Sparthani, quippe qui ab initio pubertatis inter pastores in siluis habebantur, sine ministerio aliquo cui seruirent, sine veste quam induerent, cui ve incubarent, vt a primis annis laboribus, ac persimoniæ, sine ciuili vsu, ac cultu assuescerent. Cibus illis pręda venatica erat, potus autem lac, aut fontiū liquor, quo ex victu non mediocrem gloriam militarē adepti sunt. Nā multas ciuitates Græci nominis Italia pepulerunt,& auctores suos Lucanos bello superarunt. Hanc consuetudinē laudare videtur Aristotelis, cū in libris suis de rep. ait, Consuescant prima ętate pueri frigora perferre, quod & valetudini

Herculis somnium.

Hesiodus.

Lycurgi lex.

Brutij.

plurimum conducit,& rei etiam militari. Non enim mersandi sunt fluuio per hyemen, vt barbari nonnulli cõsueuere, sed sensim frigora perferre discant, hoc etiam sentire videtur Horatius ode. ij. li. tertij, cum dicit.

Horatius.

Angustam amice pauperiem pati
Robustus acri militia puer
Condiscat,& Parthos feroces
Vexet eques metuendus hasta
Vitamque sub dio,& trepidis agat
In rebus.

¶ Aut amicis alendos pueros tradere, cunque minus illis indulgent a quibus magis absunt, tum quod minus insolenter in alienis ædibus, alieno etiã pane, ac foco exultant, & verentur ne deterrimi videantur, si ab illis extrudantur, quibus parentes magna fide, ac diligentia crediderunt. Magni etiam principes sub auctoribus plærunque clariores, quam sub parentibus euadunt, quod Philippo Macedoni magni Alexandri patri vsu venit, qui obses triennio Thebis virtutibus Epaminundæ eruditus, regno Asiæ, Græcięque potitus est, & sordidum, obscurũque ante eum Macedonicũ nomen rerum gestarũ gloria illustrauit.

Diuersis studiis an vtile sit eodẽ tp̃e vacare.

¶ Pluribus ne rebus, ac diuersis studijs eodem tempore pueri indulgere possint quęri solet. Et quãquam Stoicus noster fastidientis stomachi esse dicit plura degustare, & multitudine librorũ animũ distrahere, tamẽ suo tẽpore, atque ordine singula tradãtur, nec disciplinę cõfundãtur, vtile nanque esse puto duabus disciplinis simul erudiri. Neque enĩ verendũ est ne binis pręceptoribus diuersarũ artiũ ingeniũ pueri oneretur, nõ enim crescit labor, sed diuiditur industria, & sacietas tollitur Nam cũ pertesum ẽ vnius disciplinæ, ad aliã trãsuolat, veluti ad portũ, ac requiẽ laborũ suorũ, & leuitas illius ætatis, quæ difficile in vna eadẽque re diutius perseuerat, nõ inutilis omnino est, Atqui veteres idem obseruasse,

Grãmatice & musice eodẽ tp̃e doceri p̃nt

& Grãmaticen, Musiceque simul docuisse, quod Architas tarẽtin9, & Aristoxenus musicus testati sunt, & eosdẽ vtriusque disciplinę præceptores, ac libros fuisse affirmarũt, Grãmaticen adiuuat Musice, nõ modo quod delectationẽ naturalẽ prę se fert. Vnde quidẽ sapiẽtes animũ nostrũ harmoniã esse dicũt, alij autẽ harmoniã habere, & quod singulis ętatibus, ac moribus eius vsus iocũdissimus est. Verũ quia eruditionẽ quãdã auriũ facit, ex qua numerũ quẽdã vocũ dignoscimus, sine quo neque eruditi satis, neque eloquẽtes esse possumus, nõ solũ in poeticis versibus, qui sine eo esse non possunt sed in soluta oratiõe, quæ oratorio numero plurimũ adiuuatur, cui9 virtutes acutissime docet Cicero vbi ad brutũ de perfecto genere orãdi scribit

A literis græcis iuuenẽ incipere volo.

Græce quoque, latinæque eodẽ tempore pueri erudiri cõsueuerunt, & si a Græcis inchoãdũ esse Quĩtilianus testis ẽ, sed pari passu ambulãt, & quod in vna ediscũt lingua, in alia facile recognoscũt, veluti qui signũ in cera imprimũt, eodẽ tp̃e, & qđ impressum in anuli pala ẽ, intueri possũt.

L. Aemilius paul9 quã curiose filios suos docuit.

Legimus Aemilium pauli filiũ, qui apud Cãnas collega fugiente, forti aĩo occũbere non dubitauit, post primũ consulatũ, quo Ligures superauit, cum suffragia populi minus ei ex sententia responderent, rus ad quietam vitam agendam

se contulisse,quoquidem loci filijs erudiendis dũtaxat intẽtus erat, eosque vno & eodem tempore Romanã disciplinam,& Gręcas artes edocebat,& non solum Grãmatici,Sophistę,& Rhetores,verum fictores,pictoresque & equorũ,canũ,venationũque magistri circa adolescentes versabãtur. Ipse vero pater,nisi quid publici muneris impediret eorum exercitationibus,ac studijs semper aderat,vt suo etiam aspectu ad laudis, & gloriæ certamina promptiores filios redderet. ¶De vtilitate disciplinarum,deque earũ par tibus inuentoribus,atque vsu quoniã superius diffuse admodũ diximꝰ supervacaneũ omnino esset rursus tractare,satis est hoc libro cõcludere nihil esse præclarius,quod a parẽtibus liberis tradi possit,studijs disciplinarũ,ac bonarũ artiũ,quæ ideo liberales appellatę sunt,quia liberos hoĩes efficiunt ab omni turpi,ac sordido quæstu,& ab omni voluptate,ac turpitudine, redigunt nanque nos ad sapientiã,qua nihil præstantius mortalibus esse potest, quaque deo optimo maximo cõiuncti esse cernimur. Quarum præmiũ si nullũ aliud a mortalibus referretur sola virtus satis est,quę comitẽ secũ sẽper trahit honorem,veluti corpus vmbrã. Quinetiã hoc cernimꝰ, quod nõ solũ optimi quique viri,sed deterrimi hoĩes,nepharijque latrones virtute præditos honore,ac laude afficiunt. Ad Scipionem aphricanum,cũ Literni exularet,visendũ,ac salutãdũ prędones nõnulli aliquãdo accesserũt, qui vt primũ illũ cõspicati sunt,quasi numen aliquod venerãtes procubuerũt, virtutum,ac nominis eius memores,& imperata facessere polliciti sunt, & studijs Scipionis se nũquam defuturos. Clarissimus poetarum Homerus vlissi,quem Græcorum omniũ sapientissimum esse vult,Mineruã comitem facit,quæ eũ ab omnibus periculis,laboribus,naufragijsque vendicat, Patriæ,parenti,cõiugi,liberis reducem tãdem restituit,vt ostẽdat vlissem doctrina,& sapientia pericula oĩa superasse. Hic est alatus equus pegasus quo vectũ Bellorophonta mõstra superasse poete fabulãtur. Hic est mineruæ Clypeus Medusæ Gorgonis cepite pręfixus,quẽ intuentes hoĩes in saxa vertebantur,sapientia scilicet,quæ sola doctrina naturæ addita cõparat̃, qua homines fortes,ac muniti reddũtur cõtra omnia pericula,humanosque incursus. Nam vera est illa sententia Horatij Lirici cũ dicit Ode.ij.lib.i.

Anacephaleosis. *Artes liberales.* *Honor virtutis comes vt corporis vmbra.* *Scipio aphricanus.* *Minerua.* *Pulchra metaphora.*

Integer vitæ,scelerisque purus,
Non eget mauri iaculis,neque arcu,
Nec venenatis grauida sagittis
Fusce pharetra.

¶Sed si filij aut hebetioris ingenij erũt,aut alioquin ad doctrinas capessẽdas minus idonei artes aliquas ediscant,& præcipue ex illis quę disciplinis proxime sũt,ne ocio,ac desidia marcescãt. Vera nãque est illa. M. Catonis sententia. Nihil agendo homines male agere discunt,idcirco solertes, & industrij ciues inertes,ac desides ex vrbibus arcere debent,vt ait Plato in octauo libro de repub. sicut sedulæ apes ignauos fucos, qui pro communi mel le laborare nolunt. Vnde illud Virgilij. Ignauum fucos pecus a præsepibus arcent. Et sanctissima semper iudicanda est Solonis lex, quæ sanxit filium nequaquam patri necessaria vitæ subsidia debere , a quo nullam

M. catonis dictum. *Solonis lex in parẽtes de filiis immeritis.*

artem accepiſſet,& Dio illos paternis,maiorumque ſepulchris prohibēdos eſſe refert,qui nec doctrinam didiciſſent,nec artem aliquam exercuiſſent.

Solonis lex in ocioſos.

Quinetiam idem Solon aliam legem tulit cōtra ocioſos cuiuſquidem verba eiuſmodi extiterunt. Is qui ocium ſectatur omnibus accuſare volentib' obnoxius eſto. Si vero reliquę omnes diſciplinę,atque artes filiis deeſſent, bonorum morum regula ne deſit videndum eſt. Præſtat enim filiis carere, & perpetuo omni progenie orbari,quam eos male moratos,ac turpes alere.

Epaminūdas.

Epaminundas Thebanus vir tante præſtantię extitit,& tam bene de patria meritus,vt de eo id dicatur,quod haud ſcio,an de alio reip. prīcipe dici poſſit. Scimus nanque Thebas ante Epaminundam natum,& eius obitum alieno ſemper paruiſſe imperio. Contra quoad ille vixit caput totius Gręcię eius ductu,ac conſilio extitit. Verum vir adeo excellens vxorem nūquam duxit,quod factum cum pelopidas eius amicus aliquando repręhenderet, quod virtutis ſuæ ſeminarium filios non relinqueret,maleque proinde patriæ cōſuleret,ſubridens Epaminundas reſpondit,vide ne tu peius ei cōſulas,qui talem ex te genitum relicturus es,cuius vita vtinam magis probanda eſſet.

Epaminunde reſponſum.

Quoquidem dicto vir prudētiſſimus oſtendit nihil magis eſſe verendum parentibus,quam ne degeneres filios habeant. Adhibendi ſunt cuſtodes,qui eorum actionibus interſint, & moribus probatiſſimi ſint, adeo vt non modo culpa,verum criminis ſuſpitione vacent, diligentiſſimi fuerunt Perſæ in alendis liberis,& ad temperantiam, modeſtiamque percipiendam magno ſtudio eorum pueri inſtituebantur. Et vt verecundius omnia agerent,ſeniores adhibebantur,a quibus eorum mores ſpectarentur.

Perſæ.

Lacedæmonij

Diligentes etiam fuere Lacedæmonij,vt Ariſtoteles docet. Paterna diſciplina teneris annis plurimum prodeſt,laudandi ſunt vbi quippiam bene egerint,obiurgandi vbi perperam,monendi,docendique caſtigandi etiam vbi minus dicto auſcultare velint. Excludendi domo,multandique bonis omnibus.

Neocles. Themiſtoclis adoleſcentia qualis.

Neocles Athenienſis vir nobilis,& excellēs filium habuit Themiſtoclem,quem in eius adoleſcentia exheredem fecit,cum minus probatus eſſet,quod turpiter viueret,rem familiarem prodigeret,& parentum dictis nulla ex parte audiret. Hæc patris iniuria,ac contumelia nequaquam eum fregit,ſed longe magis erexit. Nam cum arbitraretur eiuſmodi notam ſine ſumma induſtria,ac laude neutiquam extingui poſſe,ſe totum virtuti tradidit,reique publicæ omni ſtudio operam dedit,& in amicorum cauſis,priuatiſque iudiciis omni indulgentia verſabatur,atque paruo demum tempore ita adoleſcentiæ vitia emendauit,vt ei nemo anteferretur,& pauci admodum ęquales putarētur Non fuit igitur in eiuſmodi filium parētis ſœuicia obiurgāda,quippe qui ex deterrimo nebulone,virū omni laude accumulatiſſimū reddiderit.

Diuerſi filiorum mores.

Sed naturę ratio in filiis obſeruāda ē,ſunt enī qui verberibus cæſi indignātur,& veluti peſſima mancipia plagis obdurat. Sunt qui obiurgationes irrideant,& patiētia parentis,aut præceptoris abutantur, verbera autē vehemēter formidāt,Sūt qui nec obiurgatiōe,nec plagis,ſed ſola ratione moueantur,facileque eis perſuaderi poſſit, vt relicta turpitudine ad virtutem redeant, cum quibus natura benignius egiſſe videtur,

si rationi obtemperantes turpem vitam relinquunt. Palemon Atheniensis in eius adolescentia impudicus, petulans, ac turpis fuit, & aliquando ebrius & coronatus de more, in ludum Xenocratis philosophi irridedi gratia cum sodalibus irrupit, Xenocrates forte de pudicitia sermonem habebat, quem non mutauit, sed plane i palemonem cõuertit, qua oratione ille seipsum correxit adeo, vt relictis sodalibus, & mutata pristina vita, sese Xenocrati in disciplinam tradiderit, et paruo tempore condiscipulos omnes superauit, quinetiam i cũctis rebus preceptorem adeo emulatus est, vt post illius obitum ludi successor relictus, vix mutatus videretur. Sunt qui aliorum laude quasi quadam ambitione excitẽtur. Themistocles quem grecorum prestantissimum Cicero fuisse testatur (vt paulo ante dixi) adolescens adhuc in ganeis inter scorta, & temulentos iuuenes versabatur, At postquam Milciadis ductu barbari ad Marathonem victi sunt, emulatione etiam ductus vitam mutauit. Atqui cum eius mores sodales admirarentur (ait) Milciadis tropheis se a somno excitari, nihilque amplius velle quam laudi, glorieque incumbere, quaquidem ambitione expergefactus paruo tempore in clarissimum imperatorẽ euasit, plurimasque victorias patrie peperit. Corpore etiam exercendi sunt iuuenes, tum valitudinis gratia, Nam (vt Cornelius celsus ait) ignauia corpus ebetat, labor firmat, illa maturam senectutẽ, hic longam adolescentiam reddit, tum quod, vtiliores fiũt reip. i rebus bellicis, in quibus promptiores, alacrioresque sunt, si exercitato corpore accedunt, quam si per ignauiam effœminato, qua in re pluriumũ prestiterũt Lacedemonij apud quos currẽdo, prosiliendo, iaciẽdo, nandoque pueri exercebantur. A quibus aliquando rediens Diogenes Cynicus cum athenas pergeret, iterrogatus quo iret, & vnde veniret, A viris (inquit) ad mulieres, Et paulo post a prædonibus captus cum Aeginam nauigaret, & Xeniadi Corynthio venundatus esset, eiusque filios in disciplinam accepisset, illos philosophie preceptis, & alijs disciplinis liberalibus instituit, quos etiam Lacedemonio more quotidie exercebat, & equitare, luctari, arcum tendere, fundas rotare, sudem iacere adeo instituit, vt moribus, disciplina, fortitudine, ac robore paruo tempore preclaros parẽti reddidit. Quocirca sepenumero Xeniades dicere solebat, se gratias fortune habere, quod bonus demon i domũ suam per eam inuectus esset. Multa sunt, quæ de instituendis adolescentibus dici possent, q̃quidem in presentia scribere supersedeo, ne multus sim, quoniam a pluribus scriptoribus seorsum precepta de educandis liberis scripta sunt, que facile quisque lactitare potest.

Palemon atheniensis

Themistocles

Lacedemonij

Diogenis cynici respõsum

Xeniades

¶LIBRI QVARTI
FINIS

¶TITVLI LIBRI QVINTI.

ℂPROOEMIVM LIBRI QVINTI AD SIXTVM QVARTVM PONTI. MAXIMVM,

PRINCIPIO HVMANARVM SOCIEtatum Sixte pater sanctissime nihil ęque difficile fuit his qui pręerant, quam durioribus illis, ac soliuagis viris, qui raptu viuere consueuerant, quique omnia occupantium esse arbitrabantur, abstinentiam, iusticiamq; persuadere. Non enim facile fieri poterat, vt a vetere inuadendi consuetudine discederent, nouūque genus vitæ tam subito acciperent. Et pręcipue cum rapina ocium, ac quietem polliceretur, Virtus autē laborem, ac sudorem pręse ferret. Proinde cōmenticijs quibusdam fabellis opus fuit. quibus religionem metumque incuterent his, qui iniuste agerent, & ad spem futuri boni erigerētur, qui iuste viuerent, ab alienisque rebus manus abstinerent. Hoc consilio ducti poetę illi vetustissimi, qui primi sapientes habiti sunt, quique de hominum moribus cū iocunditate quadam gratias musis cōmiscentes philosophabantur, nonnulla scripserunt, quę conditioribus deinde seculis, vel leuia, vel pręter aliorum opinionem visa sunt, vt illud Musei, Orphei, Trecis discipuli, qui cum cerneret vinum, quod nuper in hominum vsum venerat, gratissimum, optatissimumque mortalibus esse, asseruit iustis viris a dijs imortalibus eiusmodi gratias referri, vt perpetuo apud inferos coronati discumbant, poculis optimo vino plenis nunquam deficiētibus, quasi opinetur perpetuam ebrietatem optimam virtutis esse mercedem. Musei eleusini pceptum

Simili figmento vsus est hesiodus, qui, vt rusticis suis ęquitatem persuaderet, Deos hominibus iusticiam seruantibus arbores dare, quarum rami baccarum vbertate semper incuruescerent, Robora autem apium examina haberēt, quę optima mella semper stillarent, his, & similibus blandicijs hebetes illos alliciebant, vt consuetudine animum abducerent, & ciuilem societatem sequeretur. Non igitur admirandū est doctissimos, grauissimosque philosophos nonnulla in libris suis scripsisse, quæ vel turpia, vel ab omni humanitate aliena esse videātur. Pauca enim quędam ex deprauatis moribus permitterent opus fuit, vt quāplurima, quę optima sunt persuaderent Licere hominibus (inquit Plato in. iiij. librorum suorum de ciuili societate) quancūque voluerint vxorem ducere, pręter matrem, & eius ascendentes. Sic etiam mulieribus licere ait, cuicūque voluerint nuptui dari filio, parenti, & eorum superioribus, aut inferioribus, non tamē ignorabat Plato indecorum omnino esse Germanā sororem ducere, quod vulgo tūc fiebat athenis, Sed pessimam cōsuetudinem abolere nequaquā poterat, sic et Aristo. auaris annnuere visus est, cum ait ad censum filios procreandos esse, ne plures edātur, quā paterfa. alere possit. Proinde cum satis liberorum fuit, vel ab vxoribus omnino abstinendum censuit, vel si id minus fieri posset. cum in aluo habere iuuenta vxor, dilutionibus vtendum arbitrabatur, vt ab

Plato.

Ad cēsum filios pcreari

ortiuus deijciatur.antequam sensus vitamque in eo sit.Hoc ab humanita= te alienum sciebat esse philosophus sapientissimus, sed vt durioribus illis hominibus matrimonia persuaderet,egit quod potuit,Nostris vero tempo ribus, quibus qui sque ciuis quid facto opus sit sibi prescribere scit, omnia ad virtutem demetienda sunt,nihilque permittendum est,quod ab honesto, vel minima qui dem ex parte alienum videri possit.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTI. CAIETANI LIBER QVIN TVS DE INSTITVTIONE REIP.INCIPIT.

¶DE OFFICIO OPTIMI CIVIS ET DE INSTITVTIO ne ciuilis vitę,quę ad tranquilitatem ducit,vt de vrbanitate de astutia,Qui sunt habēdi ciues,de patria Germana,de patria iuris.

¶TITVLVS PRIMVS.

Optimi ciuis precepta

PRAECEPTA OPTIMI CIVIS,ET EIVS qui ad omnia munera reip. gerenda idoneus sit,si quis tradere velit ,multa vt ei tribuat opus est. Singulę nan que virtutes ciuili viro cõueniũt,mores vero optimi, ac ꝓbatissimi,& decoris illud, quod Cicero tantis lau dib⁹ effert,ciuilis disciplinę ꝓpriũ est. Quocirca male morati homines, quique in verbis,aut in gestu minus apti sunt,inurbani vocãtur,quippe qui ruri potius edu cati ,quã in vrbibus esse videantur,Hinc trahitur vrbanitatis nomen,quod ad sermonem,moresque pertinet, & ab vrbe dicitur, quandoquidē a ciuili congressu, doctorumque virorum consuetudine eruditio queque trahitur, quę homines miro quodam lepore,ac sale perfundit, cuiquidem contraria est rusticitas. Hęc virtus tanti fuit, vt Domitius Marsus orator elegantissi mus de ea summa cũ diligẽtia libros scripserit. Hinc etiã astutia dicit̃, quę tũ vrbanitatē,tũ ciuilē calliditatē significat,& astutũ vrbanũ significare pe dian⁹ refert. Apud grecos nanq; το αστυ vrbs est. Et veteres latini astu pro vr be dixerũt vt est apud Therentiũ in eunucho,anus in astu venit,hoc est ĩ vr bē. Aemilius probus in libro suo peregregio, qui de vita excellentiũ impe ratorum ĩscribitur, Cum de incendio vrbis athenarum loqueretur eiusmo di etiã verba protulit, vt Xerses Termopylis expugnatis protinus accessit astu,idque nullis defendentibus interfectis sacerdotibus,quos in arce inue= nerat incendio deleuit. Sed videndum imprimis est,quem ciuē esse habē dum huius ciuitatis nostre arbitremur. Et si colluuionem omnē, quę vnis mœnibus clauditur ciuili nomine dignũ esse dicimus,Homerus tamen,& qui eum secuti sunt, eum solũmodo ciues opinantur,qui ad honores capes= sendos,muneraque ciuilia obeunda habiles sint,alij volunt ciues omnes cē seri,qui ĩgenuis,ciuibusque parentibus orti sint. Alijs satis visum est, si ex

Vrbanitas

Rusticitas

Astutia

Astu quid sit

altero parente ciue sunt geniti. Fuerunt qui propter paruam populi frequentiam peregrinos ciuitati ascriberent, dummodo domum intra vrbem ędificarent, artem exercerent, affinitatemve contraherent, verũtamen ciuẽ (vt Romani iureconsulti perhibent) sola origo facit. Quocirca filius, qui ĩ alia Ciuis ciuitate ortus est, & ex alia patrem oriundum habet, germanę patrię ciuis dicitur, non eius in qua natus est, domicilium ve contraxit. Cicero in libris quos de legibus scripsit duas, patrias sibi esse testatur, vnam Germanã, qua oriundus esset, Alteram iuris, qua natus, & educatus, & ĩ ciuilem societatẽ accitus. Idemque vsu venire M. Catoni asserit, qui cum tusculanus esset, in ciuitatem tamen Romanam susceptus ortu Tusculanus, iure autẽ Romanus ciuis haberetur. Eiusmodi igitur ciuitatis nostrę ciuem esse dicem⁹ qui patrem inter maiores indigenas habuerit (Nam de matre minus curandum est, peregrina nec ne fuerit, dummodo sit ingenua) quemquidẽ ad munera capessenda aptum per naturam esse arbitramur, si per eius virtutes licebit. nam (vt superius diximus) magistratus munera virtutum, non generis, aut gratię pręmia decernenda sunt. Erit & secundum ciuiũ genus eorũ. qui cum peregrini sint, vrbem nostram aliquo excellẽti munere affecerũt, deque ea optime meriti priuilegiũ meruerũt, Qui ciuitate quidem donati Romulus publicis etiam muneribus honestati sunt, qua indulgentia, ac benignitate Romani sępenumero vsi sunt, exemplo romuli vrbis conditoris, qui tãta sapientia valuit, vt plerosque populos vno eodemque die hostes, ac ciues habuerit. Nec aliud quippiam (vt Cornelius tacit⁹ refert) auctore Claudio Nerone magis exitio fuit Lacedęmonis, & atheniensibus, quanquã armis pollebant, quã quod victos om̃s populos perpetuo pro alienigenis arcebãt, quaquidem in re Romani eos, qui in repu. longe magis promeruerant, maiore libertate donatos quirites esse voluerunt. Inhumanum siquidim est perigrinos eos appellare, qui de ciuitate optime meriti, sibi patriam obnoxiam beneficijs effecerunt. Erũt igitur nostri origine alij, alij aũt priuilegio. Sed priores nobis fortuna, secundos vero beneficium pręstabit.

¶DE CIVILI VIRO, DE CONCORDIA CIVIVM, DE ANIMI RATIONE, DE CIVILIBVS VIRTVTIBVS, DE FORTITVDINE ET EIVS COMITIBVS, DE IVSTICIA ET EIVS COMITIBVS. TITVLVS SECVNDVS.

CIVILEM VIRVM SI QVIS PAVcis verbis determinare volet, dicet eum virum bonũ & reip. vtilem. imprimis nanque oportet, vt ante oculos habeat Platonis sententiam, quaquidem ostendit homines non tantũ sibi natos esse, sed patriam partem. partem liberos affines, amicosque sibi vendicare, & id iure quidẽ optimo. Humana enim societas ad vitę cõmoditatẽ instituta est, & ad maiorem viuendi libertatẽ, tutiorem, beatiorẽque degẽdi rationem, Hęc cũ cogitabimus dignoscemus nos patrię debere, opẽ

consilium auxiliumque. Apes,& formice animalia non modo pusilla,sed muta nobis exemplo esse debent,quequidem in cōmuni laborāt, simul cōgregant,simul conseruant,iisdem munimentis asseruantur, cōmuni periculo hostem propulsant,& opes,liberos,populumque tuentur. Quis enim bonus ciuis haberi potest? qui sibi soli prodest,sibi cōgregat, nec īpertitur reliquis, vixque patitur pre auaritia liberos, coniugemque ad necessitatem etiam victitare. Remp. quasi nauim existimare debemus,que omnium qui in ea vehuntur manibus,officioque indiget. Et pro viribus suis quisque niti debet,nō modo ne euertatur,sed vt ītutissimum portum se recipiat. Et vt in ea alius gubernaculum regit, alius antennas,dirigit alius rudētibus adest alius aliis rebus incūbit, & vna oībus ratio est, vt nauim tutentur, sic et ciues oms efficere debent,vt alius consilio,alius diligentia,alius opibus,alius opera,atque industria remp. adiuuare,quo non modo seruetur, verū in dies magis magisque augeatur. Taliter animati ciues optmi habendi sunt. Faciūt nanque remp. opulentissimam,nulle enim opes, nulla victigalia magis augent ciuitatem,tutioremque reddunt. Quia si ciues inter se cōcordes sint ad bene de ea promerendum, & alia ex parte nulla potentia nulleque opes satis firmæ sunt vbi animi ciuium nutant,& in diuersas partes rapiūtur,quod mirabili quidem exemplo docuit scilurus,nam cū morbo,senioque confectus iam deficeret,filios octoginta mares, quos habebat, euocari iussit hastarumque fascem,quem pro liberorū numero de vinxerat,manibus tenens singulisque protendens,vt illum confringerent imperauit,negantibus autē illis se id perficere posse,singulas educens hastas facile oms defregit,eosque monuit dum concordes vna essent nullis viribus superari posse, sed firmos diutius.ac potentes fore,verum imbecilles admodum, si dissidētes,discordesque essent,& facile de se victoriam minimo etiam cuique hosti præbituros,Hoc quāquam vni familie præceptum esse videtur,ad vniuersam tamen ciuilem societatem pertinet,que tunc sit coniunctissima,cum pari animo,concordique voluntate regitur,veraque est illa vetustissima sententia, qua dicitur remp. diuturnū,atque immortale esse animal,quod nūquam occidit,nisi ipsi vim afferat,mortemque sibi cōciscat. Imperiū orbis terre tādiu romani tenuerunt, quādiu a ciuili sanguine,intestinoque bello manus abstinuerūt. Sed vbi Cinne ambitio,Sylle īfamis illa tabula,Marij cedes, Generi,Socerique arma remp. inuaserunt,victores,dominique rerum Romani ludibrio plebi,barbarisque hostibus extitere. Discordia etiam laborātes Athenienses a Lacedemoniis Lysandro duce victi sunt. qui sub eorum ditione tandiu fuerāt,& numero,viribus,opibusque longe īferiores. Quocirca nulla persuasio in libera ciuitate prestantior esse potest,qua singuli ad concordiam instituantur,quaque minime etiam ciuitates augentnr,& perpetua libertate fruūtur. Hic est murus tutus. Hæ sunt adamantinæ turres de quibus poete fabulantur, que nullis viribus, nullo ariete, nulloque iouis fulmine dirui possunt. Taliter animatus erit ciuis noster, quem optimum esse volumus, si Pythagore, Platonisque sententiam secutus, cognouerit animū nostrū triplicem esse, cuiusquidem principatum. Rationem

Sciluri exemplum ex plutarchi apophthegmatis.

Discordia romanos pdidit Cinna ābitiosus,Sylla proscriptor,Marius sanguinis humani sitibūdus

in capite ſitam eſſe oſtendunt,tanquam in arce corporis, vt immortalis exiſtens pabulo cōtemplationis maximarū rerum ſemper aleretur. Hanc corporis partem mūdi, hominūque cōditor ad ſimilitudinem mūdanæ Spheræ effecit,hominemque ipſum ad cælum erexit,cōtra reliquarū animātiū naturā,quæ pronæ terrā ſpectātes,vix cælū cōtueri poſſunt, vt oſtenderet hominem dei cōtemplatorem eſſe debere,& mentem eius(quæ in cerebro ſedem habet)ducē,& quaſi habenā hominis eſſe. Ineſt nāque in ea oīs humana ratio,quæ gerendorū ordinem præ ſe fert,tempora metitur, præſentia preteritis annectit,& ſic futura præſagire nititur. Alteras duas partes ſeclusas dignoſcet a ſuperiore,& in pectore irā,cupiditatē vero ſubter præcordia collocatā,quæquidem nō participes rationis ſunt, vt ſuperior, ſed eius omnino expertes. At veluti prior illa ad trāquillitatē,&placidā,quietāque vitā ducit,ac etiā ad cōmentationem,ſcientiāque diuinarū, humanarūque rerū,ſic poſteriores contra ad irā,cōcupiſcentiā,turbidoſque oēs motus nos rapiunt. Quibus ex rebus conſequens eſt,vt nos ipſos ignoremus,& inſitia rerum oīm laborantes ceci in tenebris diutius oberremus. Diſponat animū ſuum ciuis noſter,vt munere ſuo fungatur. Eſt enim animi munus ratione vti,quæquidem ſemper dominari debet,& appetitū adeo obſequentem habere,vt nihil turpe,nihil indecorum appetat,& veluti exultans, ac proſiliens equus optimi ſeſſoris habena regitur,ſic appetitus a ratiōe ducatur, cui ſemper acquieſcat,& nunquā duriore ceruice obluctetur,ſi bonus vir, ac ſapiens eſſe voluerit. Nam ſapiens animus omnes motus dicto obſequentes habena regit,vera enim eſt illa. M. Fabij Quintiliani ſententia, quod ſicut aues ad volatum,equi ad curſum,feræ ad ſœuitiā gignūtur,ita nobis eſt propria mētis agitatio,atque ſolertia,vnde origo animi noſtri cœleſtis eſſe creditur,hebetes vero,& indociles non magis ſecūdū naturā homines edūtur, quam prodigioſa corpora,& mōſtris inſignia ex agnitione animi,& mētis agitatione ſapientia oritur,cognitio rerū manat,profluūt ciuiles illæ virtutes,quibus ciuis noſter laudem,& charitatem ciuiū cōſequetur. Quæ ſunt vitæ ſine metu degendæ præſidia firmiſſima. Nā aderit fortitudo in laboribus,periculiſque ſubeundis,quæ docebit dulce & decorū eſſe(ſi opus fuerit,vt locupletiſſimus teſtis eſt Horatius Ode.ij.li.iij.)pro patria mori.

Mors & fugacem perſequitur virum,
Nec parcit in bellis iuuentæ
Poplitibus timido ve tergo.

¶ Et paulo poſt addit,

Virtus recludens immeritis mori
Cœlum,negata tentat iter via,
Cœtuſque vulgares,& vdam
Spernit humum fugiente penna.

¶ Sibique ante oculos ponet fortiſſimos quoſque viros, qui intrepide pro patria dimicarūt,veluti horatiū illū,qui hetruſcorū agmē ſuſtinuit, donec ſublicius pons ſcinderetur,nec dubitauit armatū ſeſe in tyberim mittere,veluti. M. Marcellum,qui apud padum fluuium gallorum regem maximis

Horati⁹ cocles
Pons ſublicius
M. Marcellus

copijs stipatum, cum paucis equitibus inuasit ingenti vigore animi, quem qnamprimum obtruncatum armis exuit. Succurret & deciorũ memoria, qui sese patriæ vouerunt, sic etiam externis Codrus Atheniẽsium rex, qui non dubitauit etiam pro patria mori, & Leonidas Lacedęmoniorũ dux, qui in Thermopilis cum trecentis suis, quos Sparta eduxerat, occubuit pro grecie salute, cum proposita esset, aut turpis fuga, aut generosa mors. Eiusmodi exemplis se confirmabit, fortitudineque vtetur, cum opus fuerit. Pręstat enim fortitudo magnanimitatẽ, fiduciã, securitatẽ, magnificentiã, constantiã, tolerãtiam, firmitatẽ, quę optime comites sunt ad magna queque reip. munera obeũda. Aderit temperantia, quæ in prætermittẽdis voluptatibus maxime cernitur, nec permittet, vt aliquo pręcipiti cursu rapiatur, sed eum moderatissimũ cũ in rebus, tum in aduersis reddet, nec se offerentẽ in magistratibus patietur, sed vt imperium a senatu, populoque cognoscat suadebit, & denique nihil per vim aget, quoquidẽ nihil deterius, nihilque detestabilius in libera ciuitate esse põt. Imitabiturque in hac potissimum virtute publiũ Valeriũ, cui publicolę a senatu populoque Romano nomẽ inditum est, qui cũ exactis regibus summã auctoritatẽ populo deferente, ac etiã ex senatuscõsulto accepisset. Nunquã tamen ea vsus est, nisi modestissime, legẽque tulit, ne quis magistrat⁹ in ciuem Romanũ, qui ad populũ prouocasset animaduertere posset, & vltro Spuriũ Lucretiũ collegã assumpsit, cui etiã (quia maior natu erat) fasces trãsferri iussit. Temperantiã sequitur modestia, verecũdia, abstinentia, castitas, honestas, parcitas, sobrietas, quæ virtutes freno rationis omnes cupiditates cõprimunt. Aderit prudentia, quæ in delectu bonorũ, malorũque versatur, sine qua nihil recte agi potest, quã Cicero detractis literis a prouidẽdo, quasi prouidentiã dictã putat, quãquidẽ scientiã expetendarũ, fugiendarũque rerũ esse opinatur. Prudentię munus est oĩa ad rationis normã dirigere, nihil agere pœnitendum, fortunę aditus quasi diuina quadã ratione pręoccupare, nihil præter rectũ agere. Huic enĩ virtuti inest ratio, intellectus, circũspectio, prouidentia, docilitas, & cautio, hanc etiã comitabitur iustitia, quæ firmamentũ est humanę societatis, hæc tribuit cuique quod suũ est, neminẽ ledit, & vt pœna sontẽ, sic optime meritos dignitate, ac gloria afficit, a iusticia manat innocentia, amicitia, concordia, pietas, gratitudo, humanitas, facilitas, quę munera optimi ciuis sunt. Hę quattuor inter se sorores mutuis nexibus colligate (vt de gratijs poete fabulantur) nũquam separãtur, vna enĩ sine alijs perfecta esse nõ potest, sed mãcha omnino, & inchoata esse videtur. Nã fortitudo sine prudentia temeritas est. Prudentia aũt sine iusticia calliditas, & mala quędã malicia. Temperãtia sine fortitudine ignauia ẽ. Iusticia aũt sine temperãtia crudelitas. Vnde illud Ennij poetę. Summũ ius summa iniuria est, vnicuique enĩ virtuti, qui recte de moribus philosophantur, duo opponunt vitia, illud imprimis quod aperte contrariũ est, & quod specie similitudinis adumbratur. Prudẽtia imprudentiã habet contrariã, astutiã vero similẽ. Parsimonię contraria est effusio, similis aũt tenacitas. Iusticię cõtraria iniusticia est, Libido quoque vindictę similis sic fortitudo, vt ignauiã habet cõtrariam, sic similem

Marginal notes: Codrus. — Leonidas. — Fortitudo. — Temperantia — Valerius publicola. — Spuri⁹ lucreti⁹ — Tẽperãtię comites. — Prudentia. — Prudentię adminicula, — Iustitia. — Iustitię rami. — Virtutũ cardinaliũ nõ citius vnã, quãsimul oẽs assequeris.

duriciem,vt constantia inconstantiā contrariam habet,similem vero pertinaciā,quæ talia tametsi natura discant,fallunt tamen similitudinis specie. Concordent igitur inter se hæ quattuor,virtutes,veluti in cantu,& fidibus fit,vt perfectam consonantiam,& harmoniam faciant, qua nihil præclarius dici,aut cogitari potest. Hæc erit ratio,quę ciuem nostrum ad perfectam fœlicitatem ducet. Nam tāti est virtus,vt sine ea nihil bene mortalibus esse possit,& cum ea nihil desit,vera siquidem mihi sententia Stoicorum esse videtur,& ab doctissimis quibusque viris comprobāda,qua firmissimis argumentis ostendūt solam virtutem satis esse,ad bene,beateque viuendū. Et si vere iudicare volumus,bona illa corporis,& externa,quæ adduntur ab Achademicis,& Peripateticis ad veram fœlicitatem nobis potius eblandiuntur,& moribus nostris aliquid indulgēt,quam ad beatitudinem aliquid addant,quæ sola virtute perficitur,quod quidem ex similitudine, quam faciunt,satis aperte cerni licet. Dicunt enim si quis libram teneret, & in altera lance quicquid bonorum esse possit corporis,& fortunæ imponeret,in altera autem vel minimum quippiam virtutis,ea ad terram vsque deprimētur. Quocirca nō videtur a stoicorum sententia discedere,sed eam alijs verbis comprobare,nec tamen manifeste annuere audent,ne victi cedere videantur,aut ab eorum præscripto aberrare.

¶DE VTILITATE CIVILI, DE ARTIVM VTILITATE.
¶TITVLVS TERTIVS.

OPTIMA PERSVASIO ERIT ETIAM CIuili viro,& a virtutum habitu manabit, si senatum arbitrabitur ad homines iuuandos,tutandos, conseruādosque institutum. Parum admodum esset,& indignum excellenti viro,si sibi soli,suis ve senatum factū duceret. Cōmunis vtilitas est quæ homines commendatos efficit, & bene de omnibus meritos,quam tanti effecerunt antiqui, vt diuinis honoribus honestarent illos,a quibus cōmoda,& vtilitates accepissent. Hercules qui tam pręsens deus apud omnes fere gentes habitus est, nullam aliā ob causam (cū mortalis esset) in numen relatus credebatur,nisi quod magnis cōmodis plærosque populos affecisset,nā aut cū beluis vastātibus regiones certabat,aut fœdas,obscœnasque aues sagittis trāsfigebat,aut nephādos prædones,latrones ve,qui mare infestū habebant,seu itinera obsidebāt interimebat,siue aliud quippiā id genus gerebat,quo hominibus prodesset,vitāque eorū tutiorem,beatioremque redderet. Dionysius (cui Bacchо nomē fuit) deus habitus est,quod apud thebas vini vsum docuerit, & nō modo bellicis virtutibus illustris fuerit,sed rerum occultarum indagator optimus. Is primo philosophatus est in Europa,deinde in Asia, & præcipue apud iudæos, quos & bello domuit,& legibus ordinauit, Indos omnes præter Gangaridas subegit,& cum in vicis habitarent,vrbes pulcher-

Hercules.

Dionysius.

rimas condidit, vicosque in eas transtulit, regionem instituit, & leges optimas tulit, forum constituit, vnde apud Indos diuinos meruit honores. Osiris quoque Aegyptios ob salubre inuentum medicinæ, & quod vitium sationẽ primus eos docuit, diuinis honoribus honestatus fuit. Sic Triptolemus, qui frumenti vsum Atticos docuit, deus habitus est, & Isis, quod frumenta serere, & lini vsum Aegyptios docuerit, Dea existimata est. Pręmiis haud dubie, & honoribus digni sunt, qui inuẽtis suis hominibus prosunt, sed quando id neutiquam omnibus concessum est, id saltem quisque pręstare potest, vt ne cui dicto proteruo, aut facto nocere audeat. Sic enim viuere, vt nemini vnquam obsit, etiam si id cum emolumẽto suo, & sine fraude efficere posset. Sapientis viri est (vt Archesilaus zenoni assentiẽs affirmat) cauere ne capiatur, & ne fallatur videre. Sed non minor virtus erit diligenter aduertere, ne aliquem ledat, aut iniuria lacessat, cum longe melius sit (vt Socrates ait) iniuriam accipere, quã iniuria aliquem afficere. Hæc sunt studia quæ eum charum ciuibus facient, etiam de rep. bene meritũ. Nam vera est illa Ciceronis sentẽtia, laudari, diligi, coli gloriosum ẽ, metui, & odio esse, inuidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Charitate enim, & beniuolentia ciuium septum esse oportet. Non opulentia, aut armis. Atqui animi ingenui est, nullo modo permittere, vt quispiam se ipsum decipiat. Quodquidem scite admodum exemplo pulcherrimo docuit Carneades, si scires (inquit) aspidem occulte vspiam latere, & velle imprudentem aliquẽ super ea assidere, cuius mors etiam tibi emolumento futura sit, improbe feceris, nisi monueris ne assideat. Studium virtutis est quod bonũ ciuem facit, eo nanque habitu mentis inducitur, vt nihil turpe cogitare possit, nihilque agere quod non rectum omni ex parte sit, & virtutem toto (vt dicitur) pectore amplectitur. Sic turpitudinem fugit eaque quamuis non ledatur, ita offenditur, vt ne eum quidem quem scelerate impune, flagitioseque viuere putat, ęquis oculis intueri possit. Callidi quidem hominis ẽ, & hebetis omnino ingenij legũ formidine a vicijs cohiberi. Neque erit ĩ tenebris cũ eo micandũ, qui nihil timet, nisi testẽ, & iudicẽ. Bonus quidem vir semper idẽ est, nũquam a seipso discedit. Et probus esse, quã haberi, mauult, nullis simultatis inuolucris obtegitur, Frõs eadẽ, ijdẽque oculi, vultus verus semper erit, oratio itidẽ verissima. Cõtra leges, instituta, & mores nihil aget, etiam si id impune facere possit. Leges enĩ vetãt ĩquit Socrates cũ e custodia eũ vi educere vellẽt discipuli. Cauebit etiã summoperę, ne quid in eo insigne vitiũ esse dicatur, artes exercebit, quibus honeste, & sine iniuria viuere possit, & familiã educare, habere enĩ debet rationẽ rei familiaris, vt liberis, amicis, alijsque necessarijs opituletur, & reip. imprimis cũ tẽpus exigit, singulorũ omniũ facultates, & opes (vt ait Cicero) diuitiæ sunt ciuitatis. Lucretur tamen sine iniuria, vt sepe iam diximus, male parta (vt ait poeta ille vetustissimus) male dilabuntur. Proderit quibuscunque poterit, oberit nemini, & nihil magis lucro apponet quã quotidie aliquid discere. Nã ille in rep. præferendus est, qui virtute præstat, & inter ciues ille maiori laude dignus erit, qui plures artes cum vtilitate ciuium exercere potest.

Osiris.

Triptolemus

Isis.

¶Hippias(qui temporibus socratis vixit)disertissimus fuit orator & Philosophus peregregius,is cum ad Olympicum certamen venisset, magnæ admirationi omnibus fuit,quod omnia,quæ ad vsum corporis habebat, suis manibus effecerat,vestem nanque sibi texuerat,Baltheum celauerat, anulum sculpserat,& Crepidas Græcorum more sibi parauerat. Quãta admiratio,quantaque vtilitas fuit in Sphera illa,quam ad similitudinem mundane spheræ primus omnium fecit Alchimedes Siracusanus,eam non modo Cicero,sed complures tum Græci,tum latini scriptores admirabili afficiunt laude. Et imprimis claudianus poeta his versibus. Hippias. Spherã alchimedes primus inuenit.

Iuppiter in paruo cum cerneret æthera vitro,
Risit,& ad superos talia dicta dedit,
Huccine mortalis progressa potentia cure,
Iam meus in fragili luditur orbe labor?
Iura poli,rerumque fidem,legemque virorum,
Ecce Siracusius transtulit arte senex.
Inclusus varijs famulatur spiritus astris,
Hoc vnum certis motibus vrget opus.
Percurrit proprium mentitus signifer annum,
Sintillata nouo Cynthia mense redit.
Ianque suum voluens audax industria mundum
Gaudet,& humana sydera mente videt.
Quid falso insontem tonitru Salmonea miror?
Emula naturæ parua reperta manus?

¶Architas quoque Tarentinus Pythagoricus philosophus nobilissimus, qui ad Platonem literas dedit,vt a Dionysio caueret,si vitæ suæ bene consultum vellet,compluribus admirationi fuit,quod artes pene omnes calleret,is tanto acumine ingenij extitit,vt simulachrum columbe mira quadã ratione,atque arte fecerit,quodquidem volasse fauorinus philosophus retulit. Ita erat libramentis quibusdam suspensum,& in eo inclusa aura temperato spiritu volatum compellebat. Vera quidem est illa attica sententia, vt quisque plurimas in ciuitate artes exercet,ita vtilissimus quoque existimatur. Nam non modo simul viuendi gratia ciuilis societas instituta est, sed bene,ac commodius degendi. Proinde quicunque plus confert vtilitatis,ille maiore beniuolentia,ac gratia dignus erit. Architas tarẽtinus.

¶DE BENEFICENTIA, DE GRATIIS, DE LIBERALITATE.

¶TITVLVS QVARTVS.

BENEFICIO MVLTOS AFFICERE DEbet optimus ciuis, exēplo autem omnibus prodeſſe, inter pręclariſſimas aphricani laudes (quas & Polybius, & alij ſcriptores memorant) magna illa habetur, quod quotidie in forum deſcēdebat, neque inde ſe domum ante recipiebat, quam aliquem beneficio ſibi obnoxium reddidiſſet. Et Titus Veſpaſiani filius, qui tribus annis poſt patrem imperauit, tantæ comitatis fuit, vt cum inter cœnandum meminiſſet nihil ſe illo die cuiquā pręſtitiſſe, ait amice hodie diem perdidi. Facete quidam doctiſſimus vir interrogatus quid inuidendū præter alios homines, reges, ac principes haberet? Reſpondit nihil, niſi quod pluribus (ſi volūt) prodeſſe poſſunt, Iulius Cęſar omne hominum genus diuerſis begninitatis officijs ſibi conciliauit, nā muneribus, ludis, congiarijs, epulis, largitiōibus imperitam multitudinem illexit, amicos præmijs, & facilitate conſeruauit, aduerſarios autem clementia, & liberalitate ſibi deuinxit. Secus tamen a quibuſdam noſtro tēpore obſeruari video. Nam dum rem ſuam factitare ſe dicunt, omnes neglectui habent, neque alicui adſunt, quāuis plurimis ſine iactura cōmodare poſſent. Et in referenda gratia (quo crimine nullum grauius eſſe poteſt) negligētiores ſunt. Gratias Pindarus omnium Lyricorum excellentiſſimus tres eſſe inducit, Iouis Eumoneſque filias, quarum vna Aglaia, Altera thalia, Tertia Euphroſyne nuncupatur. Has tres geminas eſſe poetę fabulātur, & mutuis brachijs ita deuinciri, vt vna ire, duæ autem redire videantur, quoquidem figmento oſtendunt homines in referenda gratia liberales eſſe oportere, vt qui vnam accipiant duplicem mittant, quod quidem ruſtico ſuo etiā præcipit Heſiodus, vult enim vt maiore menſura reddat, & cumulatiore, quæ mutuo a vicino acceperit. Erit igitur ciuilis viri officium liberalitate vti in referenda gratia, & accepti beneficij nūquam obliuiſci, quod quidem officium tanti veteres eſſe voluerunt, vt non modo nō viuos, verū ne mortuos quidem id negligere arbitrati ſint. Hoc etiam exemplis quibuſdā cōprobare nituntur. Dicunt nanque Simonidem poetam cum iter faceret, videretque ignotum quēdam mortuum alitibus, feriſque proiectum, eū quāprimum humaſſe, verum cū nauim conſcendere in animo haberet, per quietem vidit quem ſepelierat, monentem, ne id faceret, nam ſi nauigaſſet eum naufragio eſſe periturum. Id inſomnium cum ſocijs recitaret, irriſus eſt, ſoluſque in littore remanſit, cum minus ei auſcultare alij vellēt, ſed cum paululum quippiam a terra diſceſſiſſent tempeſtate oborta, amiſſis armamentis, fractaque naui oēs periere. Et ſic Simonides pro officio ſepulturę vitæ beneficium accepit. Alia vero ex parte quibuſcunque poteſt ciuilis vir commodare debet. Longe enim gratius eſſe videtur ingenuis animis beneficium facere, quam accipere. Bene enim de nobis meriti, ad parem, maioremque gratiam referendam nos obnoxios faciunt, & libertatem noſtrā aliqua ex parte ſibi obligare vidētur. At vero qui acceperint, nobis pari beneficio quaſi addicti ſunt.

Scipiōis aphricani factū memorabile.

Titi veſpaſiani comitas.

Iulius cæſar.

Synchronos ſuos taxat.

Ingratitudinis vitium.

Tres charites aglaia, thalia, euphroſyne.

Simonides.

Mortui gr̄a in ſimonidem.

Nobilius ē dare quā accipere

ℭDE VANITATE, ET MENDATIO, DE IVREIVRANDO. DE MODESTIA SERMONIS, DE OPPORTVNITATE SILENTII, DE ADVLATIONE,

ℭTITVLVS QVNTVS,

CAVEAT OPTIMVS QVISQVE CIuis ne futilis, vanus aut mendax in loquendo sit, est enim mentiri animi angusti, et seruilis potius, quam īgenui Scite admodum Aristoteles roganti cuidam quid mēdacio mendaces lucrarentur? Respondit, vt eis verum non reddatur Longe tamen deterius est peierare, quod crimen tanti fuit apud Aegiptios, vt periuri oms̄ capite damnarentur, vt qui pietatem in deos violarent. Et fidem inter homines tollerent. ℭ Est enim iusiurandum affirmatio religiosa quasi deo teste, exemplum iurisiurandi imprimis prębuit M. Attilius regulus, qui ex insidijs captus fuit a Carthaginiensibus, & Romā iuratus ad senatum missus, vt nisi redderentur captiui, ipsi carthaginem rediret, is Romam venit, nec censuit e rep. esse captiuos reddere, maluit tamen ad suppliciū redire, quā iurisiurandi fidem hosti datam infringere, in secundo punico bello vnus ex captiuis, quos Romam hannibal redimendorum sociorum gratia miserat, cum nō redimi captiuos a senatu responsum esset, domū redijt, quod fallaci reditu in castra iure iurando se exolutum putaret, hoc vbi īnotuit, senatus censuit eū cōprehendēdū esse, et custodibus publice datis, ad hannibalē quoque ducendum, tanti fidem, ac iusiurandum faciebant Romani. Sit in sermone modestus. Epistolas Philippi ad Alexandrū, Antiochi patris ad cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium trium prudentissimorum regū lectitasse Cicero refert, quibus pręcipiebant, vt oratione benigna multitudinis animos ad beniuolentiam allicerent, militesque blando appellando sermone delinirent. Insanam præterea quandam petulantiam, ac loquacitatem comprimat, vt enim laudis est impigre loqui (si quādo dicto opus est) ita vituperatione dignum puto, vbi silentium vsui sit, non posse tacere, nec comprobandum esse censeo quod dicaces nonnulli vsurpare solent longe facilius esse candentē carbonē ore cōprimere, quā opportunū dictū retinere, veriusque mihi videri solet, quod in prouerbio est, eū etiam loqui ignorare, qui tacere nescit. Et Xenocratis sententia animo voluēda est, cum dicturi sumus, qua ait se quandoque sermonis penituisse, taciturnitatis aūt nunquam. Pindarus miris effert laudibus Epaminūdam Thebanum, quoniā cum multa sciret, pauca admodum loqueretur. Cato quoque adolescēs cum eloquentię, ac philosophię operam daret, mira quadam taciturnitate vtebatur, verum cum quispiam ex familiaribus suis ei diceret, silētium tuum Cato multi vituperant, At ille loquar (inquit) cum talia fari didicero,

Mendacium

Iusiurandū, M. Attilius regulus.

Fides etiam hosti seruanda

Sermonis modestia

Stulte vt plurimū liquitur, q tacere nescit

Xenocratē dixisse penituit tacuisse nūquā

Epaminūdas.

Cato

Pythagorę silentium

quę taciturnitate neutiquam digna sunt. Pythagoras Samius Italicę philosophię princeps, sapientissimus vel ex hoc iudicari potest, quod discipulos suos prius tacere, quam loqui instituebat, ostendens ex eo verba prius premeditãda, q̃ effũdẽda esse linguã quidẽ coercere, q̃ dentiũ vallo, silẽtiũ in dicans, natura muniuit, nõ mediocris prudentię est. Proinde idem philosophus loquatiores adolescentes quinquẽnio vocis exilio comprimebat, veteres autem taciturnitatis virtutem superstitiõe quadam numinis instar colebant, Agenoriamque vocabant, quãquidem digito ad os admoto pro foribus templorum, & curię pingebant, vt silentium intrantibus indicere videret, sed vt lingue procacitas plerisque aliquando mortis causa extitit, sic taciturnitas vitę, ac salutis. Aristoteles cum Callisthenẽ discipulum, ac propinquum suum ad regem Alexandrum mitteret, inter multa, que eũ docuit, hoc vel pręcipue imperauit, vt quam rarissime, & iocũde admodũ apud eum loqueretur, qui vitę, necisque potestatem in acie lingue haberet. Scribunt etiam qui animalium naturam diligẽter scrutati sunt animalia nõnulla ratione carentia salutem alto silentio tueri, veluti anseres, qui liquẽtes pre nimio calore orientalem plagam, occiduamque petentes, cum montem tan taurum aquilis abundantem præteruolare cęperunt, timentes rapacissimas illas volucres, rostra lapillis obstruũt, ne cõsuetudinis, aut necessitatis vis vocem eis eliciat, qua aquilis proditę periclitentur, verum postquam verticem montis eius, collesque tali silentio deuolarunt, calculos respuunt, & securiore nexu per aperta cęli strepitu, ac clarioribus vocibus ferũtur. Discat igitur ciuis noster tacere, & quibus cum loquatur cogitet, oportunitatẽque obseruet. Emissum nanque verbum (vt vulgo dicitur) nunquam reuocari potest. Proinde anserum exemplo potius quã Callisthenis vtatur, illi eñ paruo silentio vitam tutati sunt, hic autem vel modica loquendi licentia eam amisit, cum nec dicto optimi pręceptoris auscultasset. Nec sanctam illam Pythagorę taciturnitatem didicisset. Opportuni nanque silentij maior est laus, quam tempestiuę oratiõis. ¶ Assentiri preterea adularique nesciat bonus ciuis, cum enim aliquid dicimus, aut facimus pręter animi sententiam id sine fraude, & dolo esse non potest. Est enim dolus malus (vt seruius sulpicius respondit) cum aliud simulatum, aliud actum est. Sic & malę mentis est aliud loqui, aliud mente, & animo sentire. Est nanque positum adulari in ficto quodam, & simulato vultu, ac gestu corporis, quod quãtę leuitatis sit nomen indicat. Siquidem greci caudam vocant, vnde adulari dicitur quasi adurari, quod a canibus trahitur, nã canes motu caude seruiliter eblandiuntur cum cibum expectant. Tyranni qui ad sœniciam, ac libidinem, omnia demetiuntur, adulatoribus, assentatoribusque delectantur Crœsus Lydorum rex nullam aliam ob causam Solonem regno pepulit, nisi quod blandiri vir ille sapiens nesciebat. Et Dionysius mortem Philoxeno poetę meditatus dicitur, quod cum in magna hominũ corona versus a se editos Tyrannus recitasset, reliquis omnibus laudantibus, solus eos absurdos, incõcinos dicere ausus fuerit. Ciuili viro precepta tradimus, qui nullum cum Tyrannis cõmertium habere debet, sed eo loci viuere, vbi recte

Lingua dẽtiũ vallo cohibetur

Agenoria dea admoto ad os digito.

Aristoteles Callisthenes

Anserũ solertia.

Opportunum silentium

Adulatio.

In. l. j. S. j. ff. de dolo malo & me. exce.

Vide quid hic dicat, nã adulor fluit ἀπὸ τοῦ δούλου quod seruus interpretatur

viuendi ratio habetur,& iuſtitia,ac reliquę ciuiles vir tutes dominentur,& verum dicentibus,non vanis, ac mendacibus locus ſit, At qui nec regibus ac prīcipibus adulatores, aſſentatoresve vlla ex parte prodeſſe poſſunt. Vera quidem,eſt illa Q. Curtij ſententia elegantiſſimis libris ſuis de geſtis Alexandri, qua regnum ait ſepius ab aſſentatoribus, quā ab hoſtibus euerti. Ariſtippus a Dionyſio ſuperiore quippiam pro amico obnixius petebat, quod cum non impetraſſet, Tyranni genua ſupplex amplexatus eſt,remque ſtatim aſſequitur,verum cum intelligeret id ſibi a pręſentibus vicio dari,non ego (inquit) huiuſmodi aſſentationis auctor ſum, ſed Dionyſius,qui in genibus aures habet. Facete Diogenes interrogatus quænam belua ſœuius morderet? ex feris (inquit) obtrectator,ex cicuribus autē adulator Nec mediuſſi dius iniuria eos vituperabat. Nocent enim plurimum adulatores,non modo apud principes, quos ad tyrannidem, ſœuiciamque compellunt, verum in libera ciuitate ea ſępe numero conſulunt, popularis aurę captandę gratia,quę contra remp. ſunt Et ſtultam nonnunquam multitudinem inſanam reddunt.

Q. Curti ſententia.

Ariſtippus Dionyſio aures in genibus

Diogenis reſponſum

¶DE RECTO CONSILIO, DE IRACONDIA, DISSIMVLANDAM ESSE ALIQVANDO SAPIENTIAM, DE VIRTVTE CVIVSQVE AETATIS.

¶TITVLVS SEXTVS.

QVID INIQVIVS ESSE POTEST, quam bona fide conſulenti malum conſilium dare, quod ſepenumero, conſultus adulator facit, vbi conſultoris gratiam inire, quam veritatem dicere mauult. Fidele igitur conſilium bonus ciuis roganti dabit, & ad viritatem potius accōmodatum,quam ad gratiam. Nam vbi euentus conſilium probauerit, tunc,eum, quem conſuluit,verum bonum eſſe arbitrabitur conſutor. Et pręcipue cū e re ſua fuerit conſilium,& rationi cōſonum. At ſi ſecus erit,et ad parui temporis gratiam,non ad veritatē vtilitatēque reſpōſum, tunc eū adulatorem, aſſentatoremque iudicabit,& hominem callidum,& verſutum, in quē nonnunquā animaduerti,iudicarique cernimus, & cum irriſione deinde illud Heſiodi in eiuſmodi virum dicitur in opere cum titulus eſt. εριγα και ημεραι.

Οι αυτῳ κακα τευχει ανηρ κακα τευχων·
Η δε κακη βουλη τῳ βουλευσαντι κακιςη id eſt.
Ipſe ſibi nocet is,alium qui ledere quęrit,
Conſultum male,conſultori peſſima res eſt

¶Quod in ſenatoriolum aliquem Romę conuerſum a pueris fuit, malū cōſilium conſultori peſſimum, Si quando rogatus,ſententiam in ſenatu dixerit,caueat ne quid fictum, ne quid ſimulatum loquatur. Abſit ab omni

odio, omniquе simulate. Nulla gratia, nulla amicitia eũ teneat, quo minus in rebus dubijs ea afferat, quę ad salutem, vtilitatemque reip. ac ciuium sint. ¶ Non sit pręceps ad iram, nihilque vnquam loquatur per iracundiam, aut excandescentiam, iram nanque plurimi philosophi a mollicie mentis nasci affirmant, idque probabili argumento ostendunt, quod iracundiores sunt incolumibus langidi, fœminę maribus, iuuenibus senes, & fœlicibus miseri. Nec arbitrandum est iram cotē esse fortitudinis, vt nonnulli peripateticorum affirmant, sed sapientem etiam sine stomacho fortiter agere posse. Pręclare veteres poetę Martem Nerionem appellarũt, cum eum mitem, tranquilũque esse ostenderent. Nerio enim vis quedã, & potestas, ac maiestas martis esse ostenditur, quod deceat virũ fortem, pacati tranquillique esse animi, vnde Nerio dicit͂ quasi sine ira, ne particula plerũque priuatiua est. Plautus in truculento Nerionem martis coniugem appellat, vt ostendat tranquillitatem esse debere comitem viri fortis animi, multa nõ nunquam fiunt per iram, quę deinde sedato animo eos, qui egerũt mœrore afficiant, Alexander inuicti animi exẽpla sępenumero pręstitit. Sed quia pręceps aliquando ad iram fuit, pręstantissimas virtutes suas aliqua ex parte obscuriores reddidit. Nam Clytum interemit amicum senem, & innoxium, & paulopost cũ ad se redijsset, ereptum telum ex Clyti vulnere, ĩ se ipsum conuertisset, nisi amicorum manibus prohibitus fuisset. Et Dionysius Tyrannus cum pila ludere vellet, tunicam, gladiũque deposuit adolescentulo, quem in delicijs habebat, hic cum quidam familarũ per iocum dixisset, huic vitam tuam cõmittis, arrisissetque adolescens, vtrũque iussit interfici, Alterum, quia viã demonstraret interimendi sui, Alterum quia dictum risu approbauisset, quoquidẽ facto adeo doluit, vt nihil in omni eius vita grauius tulerit. Eiusmodi iracundia cum accenditur animus, supersedendum est in omni actione, denec deferueat. Exemplo Architę, qui cum rustico seruo iratior factus esset (inquit) quo te animo acciperem, nisi iratꝰ essem. Obiuget alios modeste, patiaturque ęquo animo refelli, quo clarius verum eruatur. Nec ostendat se solum velle sapere in rep. Est enim periculosum, & iuidiã facit, vbi alios pre se cõtẽnere videtur, nec tute, ac quiete viuere mihi visus est Photion Atheniensis, quem Plutarchus ait in omni eius vita neque flere, neque ridere vnquã visum fuisse, cum semper sentiret contra reliquos omnes ciues suos, quod quidem vel maxime indicauit cum in rerum difficultate magna Athenienses de rebus suis Apollinem consuluissent. Oraculum nanque eis redditum est, vnum esse in vrbe ciuem, qui omniũ voluntati, opinionique aduersaretur, Clamabant Athenienses inquirendum esse hunc ciuẽ, grauiterque plectendũ. Photion alta voce sese eũ esse ait, cui nihil eorum placeret, quę Atheniensis populus diceret, aut ageret, quaquidẽ fiducia iudicium euasit. Sed Demosthenes orator cum eiusmodi viri naturam cerneret, ad eum aliquando dixit, interiment te Photion Atheniẽses, si insania eos ceperit, cui ille, At te necabũt, si quãdo sapere eis contigerit. Nihil etiam recte a populo iudicari putabat Photion, Vnde cum sententiam diceret, videretque pene omnes nutu, ac vultu

Iracundia

Mars Nerio dictus

Alexander

Dionysius tyrannus

Architas de Charillo idẽ refert plutar.

Photion

Photionis callidũ responsũ

ſibi aſſentiri,miratus,ad amicum ſe cōuertit,rogauitque,num mali aliquid inſcius ſuaſiſſet? quod ita ſibi oms̄ annuere viderentur, Ego tamen cautius agendum puto, et multorum iudicia tacito potius conſilio pretereunda eſſe exiſtimo,quam palam reſpuenda. Nam quamuis Cicero ſcribat,nihil ſibi recte factum videri,quod cum vendicatione a populo teſte fiat, tamen in orationibus ſuis ad quirites ita populariter, ac ſine contumacia loquitur, vt blandiri ,& aſſentiri preter oms̄ mihi viſus ſit. Summiſſe ſe gerat,& magiſtratibus tanta diligentia obediat, vt modeſte parendo dignus,qui aliquā do imperet,eſſe videatur. Veneretur maiores natu, & nihil contra eos agat, quaquidem virtute Lacedemonij preter omnes populos laudantur ,apud quos ſenat⁹ reuerētia ſemꝑ magno ī honore fuit,& ſancta pene habita eſt,atque inuiolata. Atqui preter alios oms̄ illos honore afficiat, qui virtutibus prediti ſunt,& ſtudio bonarum artium fulgent,quo enim quiſque maxime doctrina excellit,ita maxime honore, ac gloria honeſtandus eſt. ⸿Debet preterea ciuilis vir ſingulas etates ſuas ita diſponere,vt in vna quaque agat, quod tunc eum deceat,nec ea in pueritia,aut adoleſcentia agere debet, quorum deinde pœniteat,cum ad maiorem etatē ventum fuerit. Et alia ex parte nihil amittere, quod per etatem illam efficere debeat, in pueritia enim laudatur idoles, que ſpem future probitatis prætendit,in adoleſcentia autē diſcipline bonarum artium,in quibus qui excellunt,iamiam futuri preclari viri eſſe videntur. Deinde in reliquis etatibus fructus operum expectātur,hoc eſt dictorum, factorumque contextus. Et alia ex parte puer ſimplicitate comentatur, iuuenes comitate, Senex autem grauitate, qua in rep. multum peccatur,in primis illis etatibus. quæ diſciplinis magis accomodate ſunt,quaſquidem in luſionibus,ac nequitijs plerique amittunt Nam maiores deinde facti,pudoreque perciti diſcere erubeſcunt, & ſtultiſſime quidem agunt,quod eos diſcere pudeat,quia nō didicerunt,cum eis potius pudori eſſe debeat ignorare, Verum ſiquidem eſt id,quod in prouerbio apud veteres doctiſſimos fuit, tandiu diſcendum eſſe,quamdiu viuamus. Senem diſcentem ſunt qui aliquando irriſerunt Eudamias cum vidiſſet in Achademia Xenocratem iam quinquagenariū diſcentem, & cum diſcipulis etiam diſſerentem rogauit, quiſnā is ſenex eſſet? cui cum reſpondiſſet quiſpiam eum eſſe,& ſapientem virum, & ex eorum numero,qui virtutē quærerent,ſubridens ait,& quādo ea vtetur,ſi id etatis adhuc eam querat? Suo igitur tempore queque agere,nec ſibi ipſi tempus preripere longe p̄ſtantius iudicandum eſt,precipue cum etas noſtra anguſta admodū ſit ad ſapientie ſtudia conſummāda. Themiſtocles Athenienſis vir excellentiſſimus cum cētum ac ſeptem vite annos abſoluiſſet,ſeque iam mori cerneret dixiſſe fertur,ſe dolore plurimum angi,quod tūc e vita diſcederet, cum aliquid ſapere incepiſſet. Quid igitur facient reliqui,quorum vita longe breuior,& minus in ſtudijs bonarum diſciplinarum verſata fuerit, cū ille qui vltra metas decurrerat, parum diu vixiſſe arbitrabatur ad perfectam ſapiētiam capeſſendam?

Eetatis cuiuſque virtutes

Tam clarū nō eſt ſcire,quam turpe neſcire

Xenocrates quiquagenarios diſcebat

Themiſtocles cētū & ſeptē natus annos ſapere īcipiebat

❡DE SPACIO HVMANAE VITAE.
❡TITVLVS SEPTIMVS.

Humanę vitę ſpacium

SPACIVM HVMANAE VITAE LONgiſſimum (quod ſeculum veteres appellarunt) quodque partu, ac morte definitum eſt, alij longius, alij anguſtius terminarunt. Primum & octogeſimum annũ legitimę vitę noſtrę finem Plato eſſe affirmat. Solon autem octogeſimum, multi quintũ et ſeptuageſimũ nonnulli ſeptuageſimum tantum. Diuidunt nanque ętatem noſtram per ſeptenarium numerum, cuiquidẽ Pythagorici perfectionem quandam tribuũt, & oſtendũt ſingulo quoque ſeptenario aliquid

Septenario quo q; ãnorũ numero hoĩm mores mutari

humanis corporibus mutari, quocirca ſeptimum quenque vitæ annũ periculoſum eſſe affirmãt, & gręci dicunt κρισιμο id eſt iudicialem ſiue decretorium, id quidem hoc modo oſtendunt, quod in primo ſeptenario dentes pueris decidunt, aliſque aptioribus ad ſolidum cibum naſcẽtibus cedunt. Et abſoluitur ĩtegritas vernaculi ſermõis, In ſecũdo pubis lanugo apparet, In tertio autem barba incipit, & finis proceritatis eſt, Quarto vero in latitudinem cremẽti initiũ. Quinto vires abſoluuntur, maturitaſque quedam ĩ eſt ad ſobolem procreandam. Sexto cupiditatibus iam temperatur. Septimo prudentio, eloquentiaque abſoluitur, Sed vires iam occulta diminutione deficiunt, Octauo vero cõcĩnitas quędam virtutum animi fit, quę Nono ſeptenaria ĩ ſtatu permanet. Decimo autem declinãdo ad occaſum vergit. Nam cum denarius numerus, qui & ipſe perfectiſſimus eſt, perfecto

Denarius numerus perfectiſſimus

ſeptenario numero additur, vt autem decies ſepteni, aut ſepties deni numerentur anni meta viuendi a Pythagoricis quibuſdam creditur, et perfectũ vitæ noſtrę ſpacium eſſe dicitur, quod ſe quis exceſſerit, ab omnium corporis munere vacare debet, & ſoli ſapientię incumbere. Eorum vero auctor

Octogeſimus ãnus fatalis

Pythagoras octogeſimum annum fatalem duxit, & quattuor vitę ętates ꝑ vicenarium numerum pariter diſcernit, vt eſſet pueritia annorum viginti Adoleſcentia totidẽ inuẽtus totidẽ, Senectus etiã totidem. Comparans hu-

Humana vita tẽporibus ãni comparatur.

manam vitam anni temporibus, veri pueris, Aeſtati adoleſcentem, autũno iuuenem, hyemi autem ſenem. Sed varro philoſophus latini nominis excellentiſſimus quinque ętatis noſtre gradus ęqualiter diſtribuendos putat, præter extremum, & vnumquẽque alium quindecim eſſe annorum exiſtimat. Pueros ad quintumdecimũ vſque annum dici, quod puri id eſt impuberes ſint, inde ad trigeſimum vſque adoleſcentes, quod corpus proceritate, ac latitudine ad id ætatis adolebat. Ad quadrageſimum quintum annum iuuenes. quod remp. armis tutari poſſint, Ad ſexageſimum ſeniores, quod tunc primum ſeneſcere corpus incipiat, inde vſque ad vitę finem vniuſcuiuſque quintum gradum eſſe aſſerit, quem qui agerẽt ſenes appellatos quod ea ętate corpus iam ſenio laboret. Staſeas Neapolitanus peripateticus temporibus ſuis excellens, & medicus non vulgaris, humanę vitę finem

quattuor & octoginta annis determinat, a qua sententia non videtur discedere. M. Therentius Varro, de quo modo dixi. Nam scripturus ad Fundaniam vxorem de agricultura, quasi non diu post moriturus, testamẽtum faceret, ita pręfatur. Annus enim octogesimus admonet me, vt sarcinulas colligam antequam proficiscar e vita. Sed mathematicorum doctissimi centum & viginti annos homini ad viuendum datos indicant. Neque esse inuentum qui amplius vixerit, hoc vero quoniam raro admodũ accidit, neutiquam sperandum est, nec nobis optanda est longa illa ætas, si votis etiã nostris fata arriserint, propter varios fortunæ casus, ambiguamque corporis valitudinem. Nam interrogatus sapiens quidam quamdiu viuendum esset. Respondit quamdiu vitæ commoda plura sint quam incommoda. Verũ nanque est quod in poematis meis iuuenis ludere memini.

Octogesimus quartus annus vitæ humanę terminus.

Mathematicorũ de anno fatali sententia.

E heu quid votis longum deposcimus æuum?
Protinus vt miseri multos viuamus in annos?

¶ Et paulopost additur,

Longa dies senium, morbos, effœtaque membra
Aduehit, atque animum sœuis meroribus vrget,
Nunc dulces natos, indulgentemque parentem,
Aut charos condit fratres, placidasque sorores.

¶ Accedit præterea mentis senectus, quæ nos amentes, delirosque plęrunque efficit, ludibrioque etiam illis sumus, qui bonam ætatem nostram admirati sunt. Non enim omnes eiusmodi esse possumus, qualis Themistocles fuit, qui centum & septem compleuit annos, eadem animi præstantia, qua semper fuerat (vt modo diximus) vel qualis fuit Sophocles, qui cum propter nimiã senectutem iam tedio esset filijs, accusareturque ab eis amentiæ, & rei familiaris negligentiæ, Adipi tragediam quam in manibus habebat, iudicibus ostendit, a quibus non modo absolutus est, sed sapientissimus iudicatus, filijque eius grauiter obiurgati sunt. Sed mentem, atque ingenium conseruat mœsticia ante actæ vitæ, & perfecta illa sapientia, & vera dicendi ratio, senectutem expectat. Vnde Homerus, Hesiodus, Simonides, Stesichorus grandes admodum natu (vt diuus Hieronimus refert) cynicũ nescio quid, & solito dulcius vicina morte cecinerunt. Sed quid refert pauculos annos addere, aut demere, de humana vita, cum ea quidem vel longissima ad cognitionem rerum infinitarum angustissima dici possit? Nam dum sapere aliquid incipimus, aut morimur, aut senio affecti, nobis, alijsque tedio sumus. Theophrastus (vt ait Cicero) naturam accusare solebat, quod Cornicibus, & ceruis diuturnam dedisset ætatem, quorum vita nihil vtilitatis haberet, hominibus autem perexiguam, qui sibi, & compluribus alijs prodesse possent, si per æuum liceret, & sapientiæ fontem affatim haurire, in sepulchro suo inscribi iussit. Nestor quod vndecentũ annis in vita fuisset quasi gloriabundus ad posteros, qui tam lõgã vixisset ætatem, cũ ne minima quidẽ ex parte satis fuerit ad cõprẽhensionẽ rerũ maximarũ, quã neutiquã attigisse arbitror. Epimenidẽ Cretẽsem philosophũ, quẽ lõgeuũ adeo fuisse dicũt, vt vix scriptorib⁹ fides habẽda sit, cũ alij cẽtũ quiquagita

Themistoclis ætas.

Sophocles filijs suis tedio fuit.

Theophrast⁹.

Epimenides.

quattuor,alij centum quinquaginta septem, alij longe pluribus annis eum vixisse asserant,quæ res veritatem mihi transcendere videtur, nec id vitæ eius scriptores inficiari audent,sed figmento quodam quo risum mihi captare videantur fidem astruunt. Dicunt enim illum septem & quinquaginta annos perpetuo sopore quieuisse,Nymphis ei interdormiendum cibum suppetitantibus,quod mihi non longe abesse videtur ab Endymionis fabula,quem a luna,quæ eius amore tenebatur,in monte quodam Cariæ consopitum poetæ tradunt,vt eum dormientem facilius oscularetur. ¶Ciui tamen nostro satis erit cōditionem humanę vitæ ęquo animo ferre,& quodcunque fati sibi datum est,ita dispensare,vt nec frustra,nec sine laude vixisse videatur. Nam vera est illa sententia summi oratoris, & pro oraculo habenda,qua dicit neminem parum diu vixisse,qui virtutis perfectæ funct⁹ est munere. Et Plynius secundus in quadam epistola ait. Semper acerbam sibi videri,& immaturam eorum mortem qui immortale aliquid parant, nam qui voluptatibus sunt dediti,quasi in diem viuunt,viuēdi causas quotidie finiunt. Et possidonius philosophus peregregius ait,diem vnum hominum eruditorum longe pluris esse,quam imperatorum,vel longissimā quanque ætatem. Viuet igitur quamdiu datum est,dum modo honeste cū hominibus versetur. Nemini noceat,iniurius ve sit,sermone & opera compluribus,exemplo autem hominibus prosit. Sitque libertate cum reliquis ciuibus par,Princepsque virtute,& gloria esse nitatur. Adsit eidem pudor in rebus agendis,est enim pudor moderator optimus omnium cupiditatū. Non audeat cuiquam aut dicto,proteruo,aut facto improbo nocere. Hæc nanque perfacilis ratio est conciliandæ hominum gratiæ, & promerendi amoris gratia.

Endymion.

Pudor.

¶DE MODESTIA VITAE, DE SECVNDA MENSA. ¶TITVLVS OCTAVVS.

VIVAT VIR CIVILIS MODESTE ADmodum,eiusquemensa frugi,ac temperata sit. Intemperātia enim,& ingluuies corpus debilitat, &animum frangit. Nam sicut temperantia longam iuuentutē facit,valitudinē,& honestū corporis habitū cōseruat,sic hęc pręcipitē senectutē,inualidū corp⁹,& faciē squalidā,ac fœdā pręstat. Diogenes Cynicus eos irridere solitus erat,qui per bonā valitudinē dijs sacrificiū facerēt,& deinde cibo,potuque cōtra sanitatē se ingurgitarēt,asserēs insanū esse ea a dijs pręcari,quæ in nostra potestate sunt,quęque nobis ipsis elargiri possumus. Quā sancta, ac vera socratis sententia est,qua docet edēdū esse,vt viuamus,nō aūt viuendū vt edamus. Quocirca ciuili viro magna diligētia curādū ē, vt sobrię,ac modeste se,familiāque suā alat. Nā vna & eadē ratiōe bonę valitudini,ac reifamiliari consultū erit. Verum nanque est,quod a medicis vsurpari so=

Frustra a dijs petimus,quæ i nr̃a sunt ptāte.

Plures occidit gula quā gladius.

let,longe plures esse quos ingluuies,ac crapula perimit,quam quos ensis,& inedia,crudi nanque homines male habitudinis fiunt,Assidue ægrotant, raro conualescunt,cito occidunt. Præterea nulla vorago,nullum baratrum est,quod magis absorbeat.magisque præcipitet rem familiarem,quã gula, quæ quo maxime impletur,maxime esurit,quo melius prandet,melius ce nare studet. Nullæ diuitiæ tam amplæ sunt,nulla supellex tam præclara, nullæ opes tam magnæ,quæ paruo tempore in ventrem non demergantur. Facete Diogenes cum luxuriosi venalem domum proscriptam legeret,sci ebam(inquit)quod vino,ciboque obsessa,quamprimũ dominũ euomeret. Nõ insulse etiam Bion Borysthenites philosophus peracutus, & grauis ad quendã,qui possessiones suas vorauerat(inquit)Terra Amphiaraũ absor buit,tu aũt terrã. Quid quod nõ modo rem familiarẽ gula absorbet,sed plę rosque ingenuos in seruitutem redigit? Nõne Parassitos, & Scurras vide= mus perpetua seruitute additos cibi gratia? Nonne complures alios cænã, aut prandium non modo blandis obsequijs,verum turpissimis ministerijs emere? Quod melius esset decussa glande,& agrestibus baccis,ac pomis vi= ctitare,quam aliena cæna pauonem,aut Accipenserẽ vorare. Diogenes (de quo modo dixi)aliquando betas cæne gratia abluebat,hunc cum intueretur Plato submissa voce ait,si Dionysio obsecutus fuisses,olera nõ cęnares,cui ille. Atqui si tu olera cænare didicisses,Dionysio tyranno nõ seruires. Hęc siue Platoni dixerit,siue Aristippo,siue cuicunque Philosopho(nam inter scriptores Græcos non satis conuenit)clarissima quidem sententia est, qua eos increpat,qui cibi gratia libertatis obliti dominos quærunt. Quot vide mus quotidie,& in antiquis scriptoribus legimus patrimonia sua per luxu= riam subito prodegisse? Vt Fabium,qui a deuorato patrimonio gurgitis co gnomentum accepit. Vt.C.Sergium (cui oratæ nomen fuit) quod id ge= nus piscium magna auiditate deuoraret,qui primus pensilia balnea insti= tuit,quique diuersos piscium greges diuersis vinarijs,ac piscinis alere con= sueuit,& caneis,vacerrisque siluestria animalia saginare,& ædificia quam= plurima constituere ad cursum deferentium pisces e Lucrino, ne vna qui= dem cæna Conchilijs,ostreisque careret, Albidus etiam quidam Roma= nus ciuis bona sua omnia cõmedit. Postremo autem domus,quæ ei reliqua supererat incendio consumpta est. Hoc cum accepisset Cato per iocum ait,Albidum fecisse proteruiã. Fuit enim proteruia sacrificij genus,in quo mos erat,vt si quid ex epulis superfuisset,id igne consumeretur. Quo di= cto carpsit Cato ingluuiem Albidi, & eum fortunæ ludibrio expositum esse ostendit,nam cum quid comedisse non poterat, id cum bibisset, quod dilui,haurireque nequiuerat,fortunæ ioco crematum est. Magnum etiam patrimonium absumpsit Aesopi tragœdi filius,qui cũ maiore pecuniã ci= cius in ventrẽ mergeret,liquefactos vniones prãdio apposuit, & Psitacos, & auiculas cantu commendabiles,& in delicijs habitas,magnoquoque em= ptas pro ficedulis condire non dubitauit,quorum exemplum pessimũ fuit in Rom.populo,audaciamque dedit. M.Matio,vt libros tres ederet, qui= bus cocum, & vrbanas mensas,ac lauta conuiuia cum elegantia instrueret,

Diogenis di= ctum.

Amphiaraus terra absorpt⁹.

Diogenis pla= tonisque respõ sa.

Fabius gurges vnde dictus.

C.Sergius orata.

Albidus.

Proteruia q.d.

Aesopi tragœ di filius lurco. Ply.ca.li.lib. x.&.ca.xxxv. lib.ix.ad fi.

Sextus quoque Fadius hiconis medici discipulus librum edidit in quo vo racitatem suadere nitebatur, quocirca eũ inscripsit βιβλον περι της λιχνειας id est librum de voracitate. Inuenti etiam sunt complures alij qui irritamẽta gulę, & diuersa saporum genera versibus, & soluta oratione laudauerunt. Eiusmodi luxuria fomes est pene oĩm malorũ. Non enĩ propter caules, & Pythagorica legumina rixe oriũtur. Sed propter opipara fercula, & lautas dapes. Non fuit laudi viro fortissimo ac clarissimo. Q. Hortensio, qui primus omnium in augurali cæna Pauonem coctum posuerit. Sed (vt Varro ait) id potius luxuriose factum, quam seuere boni viri dicebant. Eum tamen cito complures secuti sunt. Verum igitur est quod sępius diximus, principes reip. longe magis exemplo peccare, quam culpa. Eiusmodi impensis Iulius Cæsar imposuit modum lege sumptuaria, qua non modo cænę modum statuit, verum inquisitores circum macellum disposuit, vt vendentes, ementesque vetita esculenta, punirentur. Sed eius successores hanc legem antiquari passi sunt, & præcipue vitellius, qui seuitię luxuriæque deditus quater quotidie mensam ad saturitatem disponebat. Nam primo ientaculo ieiunium soluebat. Deinde prandio laute se inuitabat. Tertio cæna ingurgitabat. Postremo si quid helluoni deerat, commessationibus supplebat, vomendi potestate facta illis, qui minus stomacho valebant. Non parua diligentia curandũ est in libera ciuitate, vt in victu tenues, ac frugales ciues sint. Ambitiosam enim mensam fortuna, parcam vero virtus apponit, vt ait Abderites Democritus, & Cyrus senior, vel ex hoc etiam laudatur, quod cum ad hospitem diuertisset, rogareturque quid sibi cæne apponi vellet, panem tantum cibarium respondit, sperare enim ait prope riuum aquæ se cenaturum. Qua ex re non immerito diligentissimi parsimoniæ scrutatores fuisse Persæ a Xenophonte scribuntur, quorum mos fuit, non prius cibi gratia abire, quam venia a præfectis impetrata, nec permittebant pueros cum matribus epulari, Sed nutu principum penes magistros, & ad panem nihil adhibebant, præter Nasturcium, potuique eis dabatur profluens aqua Exercitatio est optimum ciborum condimentum, & pulpamentum fames. Gulæ irritamenta, & elegantes opiparæque dapes illæ cœlo, terra, marique exquisitæ non melius sapiũt viro ocioso, ac desidi, quam panis exercitato, ac famelico. Ptolemæus rex cum Aegyptum peragraret, neque eius milites adhuc eum cum cibarijs assecuti essent, esuriens admodum panem e tugurio pastorali arreptum, magna cum auiditate comedit, iurauitque in omni vita nihil suauius eo pane comedisse. Et Darius Alexandrum Macedonum fugiens, cum vehementer sitiret, aquam turbidam cadaueribusque inquinatam e proximo haustam profluenti cum magna auiditate bibit, dixitque nihil se vnquam iocundius hausisse. Nec admirandum est, cũ nec Ptolemęus esuriens comederat, nec Darius sitiens vnquam biberat id enim eis vsu accidisse arbitror, quod homini cuidam ebrioso, ac bibacissimo temporibus nostris, qui per iocum dicere solebat, se nunquam sitire, quum crebris potationibus siti occurreret. Expectãdum erit ciuili viro, vt natura cibum exigat, quæ ambulando, laborando, exercendoque excitanda, exemplo So-

Pauonẽ quis primus mẽsis apposuerit.

Peccatũ grauius exẽplo quã culpa.

Lex sumptuaria.

Vitellius.

Persarũ mos.

Ptolemęus.

Darius.

cratis qui cum aliquando contentius ambularet, rogaretque eum quispiam, cur id ageret? Respondit quo melius cęnaret, ambulando obsonare famem. Anacharsis Scyta ad Annonem gloriabundus scripsit se lacte, caseo, carne vesci, famenque sibi pulpamētum esse. Diogenes vero ad Craten Thebanum literas dedit, quibus hortatur eum ad tenuitatem victus, & lupinos, ac varricas si supersunt rogat. Romani veteres nullā aliam ob causam in propatulo, ac sub dio, vel aperto atrio cęnabant, nisi vt suam cōtinētiam, ac frugalitatem populo ostenderent, quibus non tanta cura fuit ferculis mensam onerare, quanta eorum posteris. De quibus Satyrus ille conqueritur cum ait. Quis fercula septem secreto cænauit anus. Plynius testis est optimus pulte non pane diutius vixisse Romanos, vnde, & pulmentaria dici constat. Et Ennius antiquissimus poeta obsidionis famen describens. Offam eripuisse plorantibus liberis parentes meminit. Cato autem senior in oratione, quam ad populum habuit, id verum etiam fuisse ostendit, his verbis, nunc vero ita aiunt in segetibus, & herbis bona frumenta esse. Nolite ibi nimiam spem habere, sępe enim audiui inter os & offam multa interuenire posse. Pauca vero inter offam, atque herbam, ibi vero longum interuallum est. Antiquissimi quidam aliarum gentium post glandium vsum in cibis ordeum habuerunt, sic sacri ritus omnes ex eo celebrabantur, & præcipue Athenis, vt plærique scriptores Græci asserunt. Hæc non eo consilio dico, vt velim ciuem nostrum parce admodum familiam suam alere, sed paratis vt vescatur hortor, & cibaria inempta ex fructibus prædiorum potius, quam aduecta ex transmarinis regionibus laudo. Cornelius nepos historiarum scriptor peregregius Pomponium Atticum cuius vitam edidit miris effert laudibus, & frugalitatem, ac persimoniam inter præcipuas eius virtutes ponit. Dicitque eum neque ædificatorem, neque emacem fuisse, quippe qui commodius duceret diligentia, quā pręcio parare quæ vsui sunt, non mediocris esse industriæ, velleque elegans esse, non magnificus, non splendidus, non sumptuosus, sed omni diligentia mundiciam, nō affluentiam affectabat. Similē quoque laudem minori Aphricano Plutarchus tradidit. Dicit enim eum quattuor & quinquaginta annis quibus vixit, nihil emisse, nihil vēdidisse, nihilque edificasse, sobrieque semp vixisse, militibusque semper imperasse, vt stantes cruda obsonia prandere nt. Cęnarēt vero discumbentes panem, aut simplicem pultem, & carnem axam, aut elixam. Agamennon vero apud Homerum Græcis principibus bouis terga in conuiuio apposuit, non pauonem, aut Accipenserem, aut perdices, quæ nostrę tempore gratissimæ habentur. Epicurus ipse voluptatis assertor elegantes, opipara que aspernabatur, & libros suos omnes oleribus, ac pomis refersit, dixitque vescendum esse vilibus cibis, quod paratiores essent. Fercula enim illa lautiora, & exquisita pulmenta ingenti cura, & nimia, ac miserabili impensa præparantur, maioremque molestiam quæritando faciunt, quam voluptatem vescendo. Hippocrates etiam scribit homines qui gulę, ac ventri student, nunquā bene valere, aut longeuos esse posse. Aięque eorū nimio sanguine, nimiaque sagina ita īpediri, ac si luto iuolutę

Inter os & offam multa cadunt.

Scipio aphricanus iunior.

Epicurus.

essent. Idcirco nihil tenue, nihilque cæleste meditantur. Sed de patinis, ac ventris ingluuie semper cogitant. Syracusanas, Siculas, ac Corinthias mensas vituperat Plato, & omnes atticos sapores. Sic nos omnes lautas, & nimis elegantes dapes.

¶DE VTILITATE REI RVSTICAE, DE CONVIVIIS. ¶TITVLVS NONVS.

MVLTVM CONFERT AGRVM SATIonibus ita disponere, vt ex eo omni tẽpore fructus percipiantur. Ita fuit clemens in genus humanum natura, vt alteram succidiam quasi perpetuam in agris, atque hortis constituerit. Videmus nanque fruges frugibus, & fructus fructibus per vniuersum annum succedere. Et nisi cultores terram relinquant incultam nihil vnquam deest quod ad humanę vitæ vsum spectet. Quocirca nequam patremfamiliam antiqui putabant illum, qui ea emeret, quę fundus parare posset. Prima eius cura sit in frumento, quod & optimum parare debet, & quamplurimum. Frumenti multæ sunt species, quarum siliginem firmissimam esse Celsus Cornelius ait, Sophocles tragicus Triticum Italicum summopere laudat, & fortunatam Italiam candido frumento esse dicit Varro, in libro de re rustica vt far capuanum, sic triticum Apulum omnibus alijs præfert. Plynius vero duodevigesimo libro historiæ naturalis farris genus circa elusium, & senam patriam nostram pondere vel præcipue commendat, nec immerito. Abundat enim regio illa optimo frumento, & pecori etiam accommodatissima. Lutius Columella quamplurima tritici genera facit, verum ex illis maxime serendum ducit Robũ, quem pondere & nitore præstare dicit. Secundam deinde conditionem siligini assignat. Asserit tamen omne frumentum post tertiam sationem vliginoso agro in siliginem cõuerti. Sed eiusmodi tritici vitium esse ait, quod quamuis candore præstet vincitur tamen pondere. ¶Hæc diligenter quęrat optimus paterfamilias, & cæli, soli, regionisque rationem diligenter obseruet. Legumina, & olera mensam adiuuent, quorum etiam cura non negligens esse debet, Genus omne secundæ mensæ (quod in honorem deorum exibere consueuerunt veteres) ex frugibus surculorum, & fructibus arborum fuit. Igitur diligentia non parua est habenda in arboribus serendis, inserendisque, tum propter speciem ipsam, quæ agrum admodum decorat, tum propter vtilitatem, iucunditatemque vitæ. Id omne genus secundæ mensæ bellaria ab antiquis, quando bellatoribus oportuna sint a Græcis autem τράγηματα appellantur. Duas mensas veteres apponere consueuerunt, priorem carnium, pisciumve. Secundam autem pomorum. In priore aqua potui apponebatur. In secunda autem vinum quoquidem non se ingurgitabant, sed modeste admodum dijs libando assumebant.

Succidiã alterã cato hortũ appellat.

Frumẽti spẽs.

Robus.

Secũda mẽsa.

Vide ne sit legendũ sulcorũ quod magis probo.

Bellaria.

Mensę duę.

Vinum Romani modestissime bibebant. Sic & Lacedemonij, qui seruos ebrios in conuiuijs adhibebant eisque illudebant non quod ipsi temulenti essent, sed vt liberos edocerent per illorum turpitudinem cauendã esse ebrietatem. Est tamen & vini cura necessaria, idcirco vineta diligenter collenda sunt. Celsus, & atticus scripserunt tres esse motus in vitę, & ĩ omni surculo naturales, vnum quo germinet, alterum quo floreat, Tertium quo maturescat. Hos motus fossionibus concitari oportere aiunt, natura enim non satis efficit quod vult, nisi eam studio, & labore adiuuemus. Oliua ĩdustriã am, laboremque exigit, cuius liquor vtilis admodum est, & remedijs etiã salutaris. Pauca ad quotidianum victum ciuili viro deesse possunt, Si diligenter curam rei rustice habebit, & pascendo pecori incumbet, Cuius vel mediocrem diligentiam rem familiarẽ summopere augere dixit Cato, nec greges, aut armenta pascere quempiam pudere debet. Nam vt libro Secũdo de re rustica scribit varro, illustrissimus quisque antiquorum pastor fuit & a plurimo pecore plęrique apud vetustissimos laudabantur. Pręcipuam cõmendationem habebant oues, propter multiplicem earum fructum. Ex illis nanque lac, caseolos, lanam, agnos, ac pelles habebant, & earum fimus stercorandis agris plurimum prestat. Atqui propter pecudum caritatem aureas habuisse pelles poetę tradiderũt ĩ Colchide, Nã ad aurati arietis prędam Argonautę profecti dicuntur, prestantissimæ etiam habitæ sunt buculę, cum quod humanum laborem in colendis agris leuant, tum quod carne, ac lacte mensam adiuuant. Italiam quoque varro ait ca. v. lib. ij. a bobus nomen habere, Timęũque dicere inducit. veteres gręcos tauros italos nũcupasse Et cum plurimi, ac pulcherrimi in Italia essent, totam regionem Italiam ab illis dici arbitratus est. Vtiles etiam habentur sues, id nanque pecus Idem varro ait ca. iiij. lib. ij. a natura hominibus ad epulandum solum modo dono datum esse, cuius sententie adstipulator esse videtur iuuenalis, quã quam de apro loquatur. vbi ait. Quanta est gula, quę sibi totos ponit apros animal propter cõuiuia natum A suillo quoque pecore immolãdi initium sumptum esse veteres affirmant, & proinde ĩ fœderibus faciũdis porcus occiditur, & sic etiam ĩ maritalibus sacris, Sues singulos quosque patressa. alere debere idẽ varro auctor est, his verbis, Quis enim fundum colit nostrum quin sues habeat? Et quid nõ audiuit patres nostros dicere, ignauũ, & sumptuosum esse eum, qui succidiam in carnario suspenderit a lanio potius emptam, quam a domestico fundo? Suilam carnem plęręque nationes affectarunt, Aegiptij tamen, & iudęi omnino excreati sũt, quodquidẽ latini omnes irridebant, vnde illud iuuenalis satyra sexta. Obseruãt vbi festa mero pede sabbata reges, Et vetus indulget senibus clementa porcis. Clarius illud facete dictum angusti Cęsaris, quo tempore Herodes iudęorum rex cristo omnipotentis dei filio nuper nato mortem meditaretur, Nam cum audiuisset inter pueros quos in Syria Herodes intra bimatum iussisset interimi, filiũ quoque eius occisum ait, melius esse arbitror Herodis porcum esse, quam filium, Hoc ex latinis scribit Macrobrius In secundo libro saturnalium capitulo decimo, Sed ad propositum redeo. Est profecto caro ad familiã

Marginal notes: Vini vsus ĩ cõuiuijs. — Ouiũ cõmendatio. — Vellus aureũ — Itali a bobus nomẽ habent — Sues — Succidia porcina caro salita — Augusti cesaris dictum

Caro iurulēta axa, frixa,

bene alendam necessaria admodum. Prębet enim firmissimum nutrimentum, & salubre corp⁹ efficit, vbi modeste sumitur. Cornelius celsus ait carnē magis alere iurulentā quā assā, assam magis quā frixā. Bonæ igiť valitudini potius quā parvę voluptati consulendū erit, Elixam frequentius apponere pręstabit, cum propter salubritatem, tum quia familiæ cōmodior erit Sed non est consilij nostri singula exequi, quę ad victum quotidianum spectant. Satis est ciuem nostrum monere frugalitatem vitę ī omnibus sequatur, modumque familię adhibeat, vt nulla lege sumptuaria coercenda sit.

Lex sūptuaria

Conuiuium

Cōuiuia olim dominia dicta

¶ Conuiuia vero ab eo raro celebrentur, incertum nanque est gratiam ne, an inuidiam cōuiuia faciant. Nam si inuitati, ad parē gratiam referendam obnoxij redduntur, complures sunt, qui neglecti indignantur, & cotumeliam, aut iniuriam meditantur, Meminerit conuiuia ab ātiquis dominia fuisse dicta, & qui ea prębent, dominos. Quod nullā aliam ob causam vsurpatum esse arbitror, nisi quod conuiuium prębere, regum, pricipum, & opulētissimorum hominum sit, Cicero in epistola quadam adpetum conuiuia summopere laudat, vbi ait, Sed me Hercule mi peteextra iocum moneo te, quod pertinere ad beate viuendum arbitror, vt cum viris bonis, iocundis, amantibus tui viuas, Nihil est aptius vitę, nihil ad beate viuendum ac comodatius, nec id ad voluptatem refero, sed cōmunitatem vitæ, atque victus, remissionemque animorum, quę maxime sermone efficitur familiari, qui est in conuiuijs dulcissimus, vt sapientius nostri quam gręci illi τα συμαοσια id est compotationes aut cōcenationes, Nos conuiuia quod tunc maxime simul viuitur. Legimus tamen Lacedęmonios couiuium appellasse κλισιαν vel a liberalitate quę ϑαφιλεια dicitur, vel quod cum amicis celebrandum sit.

Nescis quid serus vesper vehat

Menippeam Satyram varonis scimus fuisse, que inscribitur, Nescis quid serus vespęr vehat, ī ea fuerunt pręcepta a frugalissimo ac doctissimo viro varrone opportuna admodum ciui nostro, Dominū cōuiuij oportere (inquit) esse non tam lautum, quam sine sordibus, & non ea eligi, quę plurimo sumptu, & exquisitissima diligētia indigeāt, sed paratiora apponere, & quę iucūde alant delectētque.

Cōuiuiū quattuor rebus cōstat.

Hoīes lecti

Q uattuor deinde ex rebus cōuiuiū constare dicit, lectis viris, lecto loco, lecto tēpore, apparatu sine idulgētia, Lectos hoīes eos esse dicit, q nec loquaces sūt nec omnino muti, Floquētia nanq; ī foro apud subsellia, Silētia vero nō in cubiculo, sed ī cubiculo debere esse ait, Iocundos sermones id temporis adhibendos censet, & inuitabiles cum quadam vtili voluptate, quod tunc fiet, cum de his rebus ad communem vitæ vsum confabulabimur. De quibus in foro, atque in negocijs agendis loqui nō est ocium. Numerum conuiuarum incipere oportere dicit a gratiarum numero, progredi autem ad musarū vt cum paucissimi, tres saltem sint, cū autem plurimi, non plures quā nouē, Fuit etiā vetus prouerbium de numero conuiuarum, quod a varronis sentētia parum admodum discedere videtur. Septē enim dicit cōuiuiū facere. Nouē vero cōuicium. V etustissima hęc præcepta modestę frugalitatis rationē habēt, & omnia cōtinent, quę ad ciuilē virum spectant, Debet enim esse domestica quędā obseruatio, ac disciplina, quę luxuriā familię comprimat.

Sed qui rep. pręsunt optime cõsulere debent,ne per luxuriã ambitionem ciues patrimonia sua prodigere possint. Exemplo Romanorum,qui publicis sanctionibus cõuiuiorum,cęnarumque tulit ad populum,in quã numerum cõuiuarum pręscribebat,ea cum non satis visa essent (Dicebat enim ĩter paucos bona sua consumere) Alia lex lata est,& ab auctore fannia dicta quę sumptui modum posuit assibus centum,hac lege vt vniuersa Italia teneretur,cum Itali Romanorum tantum esse arbitrarentur. Hanc legem Fanniam inter cęteros viros graues suasit vir frugi L. Titius abiecitque tẽporibus suis,quod porcum troianum Romani ciues mẽsis inferrent, quem conuiuę sic vocabant,quod ĩclusis alijs animalibus esset grauidus, velut troianus ille equus armatus militibus plenus fuit. Lex didia lata est ,quę omnem Italiam complectebatur ,& non solum qui prandia , cęnasque maiore impensa fecissent,sed etiam qui ad eas vocati essent pœna legis tenebantur P. Licinius crassus diues legem rogauit,quę ducenos ęris impendi ĩ nuptijs permisit,singulorum vero dierum sumptum intra triginta asses inclusit & carnis aridę,ac salsamenti certa pondera constituit, Sed quicquid ex terra,vite, arboreve legeretur indefinite largita est. Optimum est,& ad improbitatem vendentium comprimendam,parsimoniamque conseruandã minora rebus precia imponere, quod rogatione sua fecit Cornelius Sylla dictator. Non fuit etiam inutilis Lex Aemilia,quæ ciborum genus , & modum pręfiniuit.

Lex fannia

Vbi L Titius vide ne sit legendum Cincius cum macrobrio ca. vij li.iij. satur.

Porcus troianus,

Lex didia

Lex licinia

Lex Aemilia

SVMPTVS OMNES COMPRIMENDOS ESSE, DE IMPENSIS FVNERVM, SEPVLCHRORVM MODVS

TITVLVS DECIMVS.

POPVLVS ROMANVS PRIVATAM luxuriam semper odio habuit,publicam autẽ magnificentiã dilexit Luxuria eñ et auaritia duę pestes sũt quę(vt ait T. Liuius)vrbes,& imperia omnia euerterunt,his sanctionibus tẽperãda luxuria est,& helluonum ingluuies cõprimenda. Nam ludibrio habentur qui cum frugalitate degunt, eorumque modestia pro auaritia capitur,imitabitur ciuis noster optimum philosophorum Socratem,qui cum diuites quosdam vocasset ad cęnam , puderetque Xantippen,coniugẽ modici obsonij,bono animo(inquit)sis vxor Nam si modesti erunt,Frugi cęnulam non aspernabuntur , sin vero intemperãtes,nulla nobis de eis cura fuit. In vestitu mediocritatem seruet metiaturque se ad mensuram sui census,vt enim turpe est sordida ,atque indecora veste vti,ita inuidiosum nitidiore,atque elegãtiore,Et pręcipue cum res familiaris minus suppetit,vel vbi es alienum contraxit , Est etiam consyderandum in vestitu ,vt cultus concessus sit , et non discedat a cõsuetudine

Socratis sentẽtia.

Hadrianus cęsar.

Funerũ sũpt⁹ cõprimendi

Sepulchrorũ impensæ

patrię. Deceat personam,genus,ętatem,mores,vt enim lauta vestis,quo ad decet,dignitatem auctoritatemque hominibus addit,sic muliebris,& luxuriosa non corpus ornat sed animum detegit.Hadrianus Cęsar laudem etiam ex hoc consecutus est quod senatores,& equites romanos semper ĩ publico togatos esse voluit,nisi a cęna reuerterentur. Ipse etiam cum in Italia esset semper togatus processit, Sumptus enim omnes non necessarij comprimendi sunt,veluti impensę funerum,quę mortuis nihil afferũt viuis autem onerosę sunt.Solonis lex fuit,quę sumptibus funerum modum imponebat. & in publicum tabulis scriptum etiam est minuendos esse sumptus, lamentationes fuerunt,Eorum fama, qui cum gloria, & honeste vixerunt, modestis obsequijs non obscuratur.Alia autẽ ex parte funebris pompa eorum memoriam non illustrabit,quorum vita poenitenda,atque ingloria nihil memoratu dignum reliquit. Sepulchrorum præterea impensæ quæ a quibusdam prophyretico pario ve marmore, seu diuersis terrarum regionibus exquisitis lapidibus celebrantur risum potius quam laudem posteritatis captare videntur. Vera enim monumenta diuturnam memoriam seruant,quę litterarum,virtutũque laude nituntur,non quę marmoribus clauduntur,ad quę(vt facete poeta ille ait) Discutienda valent sterilis mala robora ficus.Quid quod sępenumero videmus magna sepulchra erigi diuitibus.ac fortunatis viris,& illis nonnunquam quorum auaritia hominibus ludibrio fuit. Nonne hi lapides ignauię,ac vecordię illorum(quos tegunt) memoriam perpetuam faciunt,Monumenta insolentię, & temeritatis suę posuisse videtur Licinius ille diues, ac fortunatus Romanus, qui tanta impensa prophiretici marmoris sepulchrum sibi fieri curauit,irridebaturque vulgato epigrammate.Marmoreo tegitur Lycinius tumulo. At Cato paruo,Pompeius nullo,Credimus esse deos. Legimus etiam pyramidẽ vnã ex nigro lapide,qui ab intimis Aethiopię montibus deuehitur,meretricis cuiusdẽ fuisse sepulchrum, & ab amatoribus eius maxima impensa factũ Interque regũ monumẽta collocatũ, Nullũ genus sepulturę magis laudãdum puto, quam humationes sub dio,vbi & flores,& herbę nascuntur, cũ id in sepulchris vetustissimis inscriptum sit, veluti si a mortuo poscerentur,Sparge rosas lector vel candida lilia pone, Quid illud etiam poetarum excellẽtissimi? Manibus date liblia plenis,purpureos spargã flores animãque nepotis His saltem accumulem donis,Sic etiã persius satyra prima foelicitati mortui poetę aludens ait,Nunc non e manibus illis, Nũc non e tumulo, fortunataque fauilla nascentur violę Nonne pulchrius, & optabilius est,vt tellus cõmunis omniũ parẽs flores,violas,herbas, ac virgulta vltro in tumulis germinet,quam putrescere inter saxa cadauera?& scaturientibus vernibus,Scarabeis, turpissimisque monstris deuorari? Quid quod terra terrę redditur?& filij in gremiũ parentis reuertuntur? quo nihil ęquius esse potest.Hoc humatiõis genus naturę rationem vel maxime videtur attingere,a plerisque philosophorum laudari ꝓbarique video, Et nonulli legũlatores iusserunt id legibus obseruari.Nec quempiam inuenio edixisse marmora excidi,vt sepulchra mortuis parentur. Cyrus quoque persarũ

rex testamento mandauit, nullum sibi aliud sepulcrum construi, sed terra solum humari, quę gramina, floresque produceret, quibus rebus nihil pręclarius inueniri possit, nihilque quod sepulchra magis exornaret. Hanc quoque Cyri curam cum legeret Iulius Cęsar irrisit, vt qui duceret de sepultura nihil cauendum, nihilque curandum esse, Sed agendum, vt virtus & rerum gestarum gloria, perpetua nominis nostri pręstant monumenta. Sapienter admodum Maro Mantuanus dixit. Facilis iactura sepulchri, Et nota est illa sententia vetustissima. Cęlo tegitur, qui non habet vrnam. Magno tamen paternam sepulturam emit Cymon Atheniensis Milciadis filius, Nam cum pater eius ob crimen peculatus damnatus, in carcere diem obijsset, nec per leges liceret funus efferre, nisi pensitata pecunia, & ipse non esset soluendo, translatis in se vinculis patrem ad sepulturam redemit, sed hoc pietatis potius, quam humationis iuri concedamus. Lex. xij. tabularum fuit, quę iussit corpora humari extra vrbem, his verbis, Mortuum hominem in vrbe ne sepelito, ne ve vrito, Cecrops Atheniensibus primus omnium ius terra humandi tradidit, quod diutius non modo eis, sed finitimis placuit, plurimũque laudabant, vt terra frugibus obducta esset quo sinus, & gremiũ (quasi matris) mortuo non sine alimonia pręberentur. Demetrius Phalerius diu post legem etiam Atheniensibus tulit, vt ante lucẽ mortui efferrentur, et sepulchris nouis (quorum opera, atque impẽsa nimia erat) modum feniuit, vt super terrę tumulũ nihil statueretur, pręter Colũnellam non altiorẽ tribus cubitis, vel paruam mensam, Irridenda sane veterum Aegiptiorum ratio mihi esse videtur, de qua Diodorus scribit, quod contemnẽtes pręsentis vitę tempus domos nostras diuersoria appellabant, vt qui parui temporis hospitia esse ducerent, verum in construendis sepulchris nec curę, nec sumptui parcebant. Sepulchra enim perpetuas, ac sempiternas ędes mortalibus putabant esse, in illis scribendis tot miracula narrant gręci. vt fidem veritatis mihi transcendere videantur. Et pręcipue in illo Simandij regis quodquidem sumptu, & artificio omnium excellentissimum faciunt. Pyramides etiam duas illas, quę inter septem mundi spectacula locum habere meruerũt, regum sepulchra fuisse asserunt, de quibꝰ hoc pulchri refert Diodorus, quod nullus ex his regibus, qui eas sibi Pyramides pro sepulchris condiderunt in illis sepultus fuit. Nã alij ante opus perfectum occiderunt, Alij præ crudelitate, & insolentia populos compulere, vt aut eorum corpora dissiparent, aut eijcerent ex monumentis. Quia ex re facile cerni licet, solida monimenta nũ marmoribus, aut Arabicis lapidibꝰ, sed vitę meritis. ac rerũ gestarum gloria cõparari, Chrisippus de sepultura nonnulla dicit, quę fœda admodum mihi videntur, & risum potius captare, quã laudẽ mereri, Sed tolerabilius audio, cum iubet liberos parẽtibus simplicem, & paruæ impensæ sepulturam præbere, quippe qui cadauer non pluris faciũdum censeat, quam vnguiũ, capillorumque p̄segmina Et heraclitus retulit Nabathęos hominũ cadauera abiectiora stercore ducere, quocirca nõ modo alios, sed reges ipsos, in sterquilinijs diffodiũt, Sed cõsuetudo facit, vt nõnulla aliquãdo agamus præter maiorũ præcepta, quę

Cęlo tegitur qui nõ habet vrnam.

Lex. xij. tabu. funebris.

Cecrops atheniensis humandi ius inuenit

Pyramides

Hircanorum Caſpioꝝ & Bactrianoꝝ mos

cum in pleriſque rebus minus laudanda ſit, In ſepulturis apud nonnullas gentes temeritate, aut fœditate vituperanda eſt. Hircani Caſpij, & Bactriani canibus domi ad id officij educatis mortuos edendos, laniendoſque præbēt, qua conſuetudine quid innuamus cogitari poteſt. Scite vero (vt plutarchus refert) cū mortuis regibus pincernas, cocos ac pellices ſepeliūt, credo, ne quid neceſſarij officij poſt obitum eius deſit. Et nonnullę indię gentes cum defunctis viris amatas coniuges, vel alios quoſcūque gratiores, vel comburunt, vel infodiunt. O indulgentiam temerariam, O rem non viſu modo, ſed dictu quoque abhorrendā, viuum hominem necare, ne mortuus amico, aut miniſtro careat, cum re vera carere non poſſit, qui nihil ſentit. Audi oratorum maximum in Tuſculanis quæſtionibus, Carere hoc ſignificat egere eo, quod habere velis, ineſt enim velle ī carendo. Quid igitur mortuus velit non intelligo, Parum ab hac indorum inſania Maſſagetę, & Derbices diſtant, qui propinquos, cognatoſque, cum ad multam ſenectutem venerint, vel aliquo caſu morti appropinquent, iugulatos ante magno epularum apparatu alijs edulijs miſtos comedunt, aiuntque id facere quod peſſimam hominum fortunam arbitrentur a vermibus deuorari. Eſſedones philoſophi Europæ Danubij accolę funera parentum, propinquorumque læti, ac victimis & feſto conuentu familiarum celebrant. Cadauera autem laniata, et cęſis pecoris viſceribus miſta epulando conſumunt, Capita vero auro, argentoque ornata pro poculis habent. Aegiptij mortuos condire conſueuere, quo diutius domi ſeruarentur. Sic & perſę cęra circūlitos reddebant eos magis diuturnos. Ageſilaus Lacedęmoniorum rex cum tot præclara bella terra, marique geſſiſſet morbo implicitus apud Menelai portum, qui inter Cyrenas et ęgiptum iacet diem obijt, Verum amici (vt eius cadauer facilius Spartam perferre poſſent), quod mel non habebant, quo ſoliti erant corpora condire, cęra circūfuderunt, atque ita incorruptum, integrumque domum retulerunt. Quorſum hęc diximus? vt intelligamus multa per conſuetudinē a populis fieri, quę non modo fugiēda Sed maioribus obſecrationibus deteſtāda ſunt, Placet tamē ſepulchra mortuorū non violari, ſed ea veluti ſancta, deoque ſacrata venerari, quod romano, ac pontificio iure multis legibus ſancitū eſſe videmus, Solon quoque inter pręclaras leges ſuas etiam ſtatuit, ne quis ī defunctos maledicere auderet, pium nanque eſſe ducebat, ſanctos eos putarę, qui e vita diſceſſerunt, et eorum vrnas violare inexpiabilis religionis arbitratus eſt. Atqui Alexander macedo Darij victoria potitus, cum in perſas veniſſet, Polymachum pelęum virum nobilē, quod Cyri ſepulchrum demolitus eſſet, necari iuſſit, motus pręcipue epigrammate gręcis literis inſcripto, ad hanc ferme ſententiam Quiſque mortalium, & vnde veneris, te enim adempturū ſcio hac lege, Cyrus ſum, qui perſis imperiū armis quęſiui, hoc quodcūque eſt, humi eſt, in quo corpus meum tegitur, Noli me irridere. Hęc verba Alexandri mentem cōmouerūt, vt inſtabilitatem fortunę cognoſceret, & manes defuncti regis vltione violati ſepulchri impio ſanguine parentaret. Quanti faciunda ſunt monumenta ſepulchrorum, placido epigrammate,

Maſſagetę, Derbices.

Eſſedones

Aegyptij mortuos condiunt.

Ageſilai mors

Cerę vis

Lex ſolonis

Alex ander macedo

Semiramis regina animi excellētissimi docuit,quæ cū sibi sepulchrū non admirādi sumptus cōstituisset,iscribi iussit hæc verba.Quicūque rex pecunijs indiget aperto monumēto,quot voluerit accipiat,has literas cū legisset Darius,opinatus thesaurū abscōditū esse,sepulchri lapidē deleri iussit, quo reuoluto,literas alias vidit,ad hāc sentētiā scriptas.Nisi rex auarus esses,& pecuniæ insatiabilis,mortuorū monumēta nō violasses.Vrbana irrisiōe auariciæ crimē carpsit fœmina excellentissima,& epigrāmatū, sepulchrorūque nimiā diligētiā cōtempsit.Nōnulli apud veteres sepulchra sua tātifecerūt,vt ne iferri etiā posteros permitterent.Hinc est illud Horatij. Mille pedes in frōte trecētos.Cippus in agrū hic dabat heredes monumentū ne sequerentur.Extāt etiā temporibus nostris vetustissimi lapides, qui hoc testātur.Nā post nomīa,ac titulos sepultorū eiusmodi note inueniūtur H.M.H.N.S.Quæquidē significāt,hoc monumentū heredes ne sequantur.Monumentū ne violādū quidē esse Sertorius edocuit.Nā cū Tygennam Maurusie oppidū expugnasset,in qua nobile sepulchrū Anthei ab incolis esse dicebatur.Verū cū præ magnitudine fidē trāscenderet,id Sertorius dirui iussit,corpusque repperit septuaginta cubitorū,vt Plutarchus refert,quod cū intueretur sūmopere admiratus est.Et quāprimū sepulchrū instaurari iussit,famāque rei auxit, ne violati monumenti reus haberetur, Tygennā Anthei vxorem fuisse perhibent,hāc Hercules superato,interemptoque viro complexus est,ex eaque filiū Syphacem genuit,qui postea de matris nomine vrbem cōdidit.Scribūt etiā Cosmographi idē Anthei sepulchrū augustū,sanctumque adeo fuisse,vt si aliqua pars eius erueretur, cōfestim pluuia,& hymbres sequātur,nec prius desinant,quā demolita instauretur.Simile quiddā referūt de strati poete monumento, quod ad Pōpeiopolim Syriæ vrbem,quæ quondā Soloe vocabatur,fuit in edito quodam tumulo,in quodquidem iacti lapides euestigio in iacentem resiliūt diuino potius miraculo,quā naturali aliqua ratiōe.Dixi plura quā vellem de sepulchris,sed sermonis suauitas,me magis quā sperabā protraxit, reliqua præcepta optimi ciuis paucis verbis præcludenda sunt.Nā ipse sibi præscribere poterit his agnitis,quid facto opus sit.Et præcipue si statuerit nihil esse quod ad optimum virū pertineat,quod ab eo nō sit agendū.Nā si omnia mēte & aīo scrutari volumus,& diuersas hominū vitas,actionesque animo metiri,inueniemus inter mortes nihil præstabilius, nihil gratius, nihilque vtilius ciuili vita,in qua præstare & præter cæteros excellere summe laudis esse puto.Proinde qui plura confert ad vsum ciuilis societatis,quique ciuibus suis commoda maiora comparabit,honestiusque viuet,pluribus commodabit.Neminem iniuria afficiet,præsto aderit in omnibus reip. periculis.Is profecto ciuis bonus erit,quem in hoc volumine describere conati sumus.Cuius signum omnes partes attigimus,libando tamen multa diximus. Ex quibus frugalitatis,virtutisque exempla ciues cernere possint,quæ ad ciuilem vitam plurimum proderunt.Et aucta deinde vsu,& exercitatiōe accumulatam fœlicitatem reddent.

Semiramidis sepulchrum.

Anthei corpus septuaginta cubitorum.

Anthei sepulchrū sanctum

Mirū quiddā.

FINIS LIBRI QVINTI.

¶TITVLI LIBRI SEXTI.

¶PROOEMIVM LIBRI SEXTI AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMVM.

PRAECEPTA CIVILIS SOCIETATIS Beatiſſime pontifex non omnibus populis æque tradi poſſunt. Sed his præcipue,qui libertati ſtudẽt,quique nihil magis formidant,quam conditionem ſeruitutis. Difficile enim imperare diſcunt,qui ſemper paruerunt,& alia ex parte iugum excutere nituntur,imperataque detrectãt,qui in libera ciuitate educati ſunt quique ęquo iure cum reliquis ciuibus viuere conſueuerunt. Cappadoces diutius ſub regibus fuerunt. Verum cum diuturnitate temporis regia ſtirps defeciſſet,eiuſmodi honore ab imperio Romano affecti ſunt,vt libertate donarentur,Socij,amicique haberentur,Egerunt gratias pro ſocietate,& amicitia Cappadoces,perpetuaque i fide ſe futuros polliciti ſunt. Libertatem tamen abdicauerunt,vt qui dicerent ſe ea vti neſcire,neque vllo modo perpeti poſſe,vt æquo iure inter ſe viuerent. Proinde orare vt rex ſibi daretur. ¶Admirati ſunt vehementer Romani quod inuenti ſint,qui libertatem reſpuerent. Attamen vt amicis morem gererent permiſerunt quemcunque vellent regem acciperent,qui ex communi omnium conſilio Ariobarzanem tunc latini nominis ſocium regem elegerũt, cum reip.neutiquam inſueſcere poſſent. Athenienſes vero contra nihil niſi popularem ſtatum perferre potuerunt. Nam quamuis variante fortuna

Cappadoces imperare neſciunt.

Ariobarzanes

Athenienſes.

nunc sub regibus, nunc sub Tyrannis essent, tamen semper ad optatam democratiam redierunt. Philippus Macedo, & Alexāder eius filius, qui eos occupauerunt nihil de institutis eorum mutauerunt. Et Cassander quamuis in alios violentior esset, in Athenienses tamen mitissimus fuit. Demetriumque Phalerium eorum ciuem Theophrasti discipulum eis prefecit, qui popularem potentiam sequutus est. Deque ea optimos commentarios scripsit. Romanus quoque senatus eos libertate donauit, & suum vitæ genus sequerentur permisit. Non igitur omnibus populis præcepta reip. præscribi possunt. Satis est (si nobis auscultent hi, qui libertatem sibi quasi numen aliquod proposuerunt, quique emori mallent, quam eam aliqua ex parte labefactare. Dabitur fortasse mihi vitio, & præsertim ab his qui aliena carpere, quam sua aliquādo edere student) quod cum libros rescripserim de institutione reip. illos tuo nomini dedicauerim, cum tu solus imperes, & vnius dicto omnes homines christianæ religionis auscultent, æquius fuisse de regno, quam de ciuili societate ad te scribere, affirmabunt. Sed si recte cogitare voluerint, intelligent has duas disciplinas affines inter se esse, & quamplurima præcepta communia habere. Alteramque alteram adiuuare, adeo, vt Plato ipse hanc protulerit sententiam. Vnum esse reipu. modum arbitror, nomine tamen bifariam nuncupatur. Nam si vir vnus optimus regit, regnum vocatur, sin plures, Aristocratia, hoc est optimorū dominatus. Nihil enim refert vnus ne an plures imperent, de ratione siquidē viuēdi, deque optimis legibus, nihil mutatur. Hac opinione ducti Lacedemonij regnum cum rep. iungebant, regem præficiebant, qui parum admodum a priuatis ciuibus differebat, & ciuilia instituta ex Lycurgi commentarijs hauriebant. Stoici quoque qui zenonem secuti sunt, eam remp. optimam esse asserunt, quæ mista esset ex regno, popularique dominatu, optimatumque potentia. Sed his omissis ad institutum ordinem reuertamur.

Regnum quid Aristocratia.

¶ FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI LIBER SEXTVS DE INSTITVTIONE REIP. INCIPIT.

¶ DIVISIO CIVITATIS, ET ORDO CIVILIS, ET QVID SIT NOBILITAS.

¶ TITVLVS PRIMVS.

Hippodamus. HIPPODAMVS MILESIVS VIR GLO
riæ cupidus, bellator egregius, & studijs bonarũ ar=
tium non mediocriter eruditus cũ de optimo reip.
statu scribere institueret, necessarium imprimis pu
tauit, ciuitatem, ac regionem distribuere. Difficile
enim factu illi videbatur colluuionem quãdam ho
minum vnis mœnibus collectam quiete degere, ni
Ciuitatis diui= si diuisione aliqua secerneret. Proinde populũ tri=
sio. fariam distribuendum statuit, vt pars vna artifices, altera agricolas. Tertia
vero belli propulsatores contineret. Censuitque æquo iure ex his partibus,
magistratus, consensu collectæ multitudinis, designari. Hæc diuisio apud
Milesios satis esse potuit, quorum imperium angustum erat, & opulentis
ciuibus minus habundabant. Nec quippiam adhuc magna laude dignum
gesserant, quanquam idem hippodamus eorum dux fuit, nautico bello cõ=
tra Athenienses, Pyrrheumque obsedit. Sed apud excellentiores vrbes lon
ge aliud fuerat cogitandum. Deducendi siquidem agricolæ sunt, & in agris
villis, pagisque cõstituendi. Tum quod rei rusticę custodia diligentius aga
tur, tutiusque in regione viuatur. Tum etiam ne vrbanis functionibus alle
cti rustici agros negligentius colant, & ciuibus ambitione seditioneque im
portuni sint. Fuit tamen hæc Hippodami cogitatio oportuna satis, virique
ingenium indicauit. Plæreque enim magnæ vrbes eius exemplo non dissi
mili ratione suas ciuitates diuiserunt. Nam Romani, qui totius orbis ter=
rarum imperium tenuerunt, & in omnibus pene institutis comprobandi
Ciuitatis ordo sunt, Tres ciuitatis ordines constituerunt auctore Romulo, vt Dionysius
triplex. Halycarnaseus scribit, quorum primum patricium appellauerunt. Secun=
dum equestrem, Tertium vero plębeium. Primi illi reip. curam gerebãt,
qui (vt Titus Liuius testis est libro primo Romanarũ historiarum ab ini=
Senatores. tio vrbis) a Romulo centum constituti sunt, & ab ætate senatores, ab hono=
Patres. re, ac dignitate patres, progeniesque eorum deinceps patricij nũcupati sunt.
Patricij. Primumque dignitatis locum in rep. tenuerunt. Nam patricios tantum sa=
cris, ac cęrimonijs præfecit Romulus, voluitque vt magistratus gererẽt, ius
dicerent, & secum publica munera exercerent. Eorumque collegium sena=
Gerusia. tum appellauit. Vt Græci Gerusiam dicunt. Ab hoc ordine priscam ori=
Authoris laus ginem duxerunt maiores mei, vnde Patricij cognomen familię nostrę per=
a generis anti= petuo adhęsit. Oriundi nanque sumus Roma, orti aũt Senæ, quodquidem
quitate. non modo ab auis, atauisque lõgo ordine posteris indicatũ est, verũ in vete=
ribus documẽtis pigneribusque domus nostræ scriptũ repperi, & signa ĩ ve
Equestris ordo tustissimis marmoribus nostra ad hãc vsque ætatem Romæ pluribus locis
cernuntur. Sed illuc redeat sermo vnde diuertimus. Ordo equęstris eorum
erat quibus vt equum aleret belligerandi gratia, publicę indulgebatur. vt
ad propulsandum hostem, publicasque iniurias vlciscendas parati essent.
Pedestris mili Pedestris nanque milicia facile admodum ex omni hominum colluuione
tia. cõparari potest. Hic ordo vt quibusdã placet originẽ trahit a trecentis illis
quos Romulus ad custodiam vrbis elegit, qui celeres appellati sunt, siue ab

exequendi ministerij celeritate,siue (vt Valerius Antias scripsit) a duce eorum celere vocato. Præerat enim eis dux clarissimus cui tres suberant centuriones. Apud Lacedæmonios quoque trecenti erant custodes,quibus etiam in bello vtebantur,& cum opus erat contra contumaces,& inobedien tes ciues. Reliqui omnes Romani ciues plæbei nuncupati sunt. siue merca tores,institores ve essent,siue artes, ministeria,agriculturamve exercerent. Huic plæbeio ordini permisit Romulus leges scire,de bello decernere, ma gistratus creare,neque hāc potestatem dedit absolutam,nisi prius omnia se= natus approbasset. Ferebat autem suffragium,populus vniuersus, non vi= ritim quidem, sed per curias, & quod pluribus curijs visum erat, id ratum habebatur. Ab hac Romanorum institutione paululum quippiam disce= dendum esse arbitror. Nam consuetudo temporum de æquitatu,reliqua= que militia aliud obtinuit. vt infra narrabimus in libro quem de bello scri= bere destinamus. Sed tres ordines describi in vna quaque optima ciuitate congruum esse videtur. Quorum primum antiqua generis dignitas com= mendat,si a maiorum virtute,ac moribus nō aberrat. Ab ingenuis enim pa= rentibus orti,degeneres,deterioresque facti,non modo in plæbem reijcien= di sunt,verum titulis,nominibusque maiorum multandi. Secundum ordi= nem commendabat mediocritas quædam ciuilis vitæ,& honesta industria quaquidem conciuibus suis prodesse omni studio laborabit. Tertius ordo, quoniam diuersam hominum multitudinem complectitur, in qua inopes complures sunt. Nihil præclarius habere potest,quam magistratibus pare= re,maiores omnes honore afficere,nihilque nouum cupere,sed pacem,ac li= bertatem optare,honesto labori incumbere,nihilque magis quam ociū for= midare,cui ignominia,inopia,& fames tres beluæ truculentissime comi= tes accedunt. Clariores illi,qui genere censentur,intelligere debent magnū onus esse maiorum famam sustinere. Nam sicut laudem ingentem merē= tur,qui ex infima plæbe,virtute,& rerū gloria sese effert, nobilioribusque adęquandus est,sic qui a maioribus suis degenerat,laudemque eorum vitæ turpitudine obscutiorem reddidit,non modo nullis honoribus honestādus est,verum ignomiuia,iniuriaque afficiēdus. Quid enim turpius quā ab eo, a quo plurimum speramus,nihil afferri? Nā nobilitatē(vt testis Aristote= les est)nullā aliam ob causam magis veneramur,quam quod ex melioribus ortos meliores fieri consentaneum esse creditur. A quaquidē spe cū decidi mus,indignū omnino est videtur. Nam veluti sereno cęlo nebulā nōnun= quā surgentē sydera obscuriora reddere cernimus,sic ignauia, turpisque vi ta nobilitatis spēdorē obūbrat. Cicero in Salustiū,qui eū quasi nouū ciuē, & ignobilē carpebat,seseque pręclarissimū iactabat eiusmodi verba protu lit. Ego meis maioribus virtute mea pręluxi,vt si pri⁹ noti nō fuerūt, a me recipiant initiū memorię suæ,tu tuis vita(quā turpiter egisti) magnas of= fudisti tenebras, Et etiam si fuerint egregij ciues, venerint in obliuionem. Quare mihi noli antiquos viros obiectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere,quam maiorū opinione niti,& ita viuere,vt sim posteris meis nobilitatis initium,& virtutis exemplum. Poterat Cicero antiquum nobi=

Ocij comites.

Cicero genus duxit a volcis regibus.
Ciceronis loc⁹

litatis suæ genus præferre, vt qui a volcis regibus oriundus esset, quodquidem in tusculanis quæstionibus rettulit, libro primo, vbi ait. Pherecides Sirus primus omnium animos hominum dixit esse sempiternos, antiquus sane vir, fuit enim meo tunc regnãte gentili, cum de Tullo hostilio Romanorum rege intelligeret, & certe hanc eius fuisse prosapiam alij quoque auctores affirmant. Nam Plutarchus id etiam scribit, & Eusebius, & ex nostris Silius Italicus affirmat, cum dicit.

Tullius æratas reptabat in agmine turmas,
Regia progenies, & tulli sanguine ab alto.

¶Sed longe pluris fecit initium nobilitatis suæ a propria virtute manare, quam a regia dignitate, vel cum maiores eius præ inopia Armini delituissent in oppido obscuriore, non putauit virtutem solam satis esse ad veram nobilitatem, nisi etiam dignioris patriæ lumen adderetur, imitatus Themistoclem, qui Seriphio cuidam in iurgio dicenti, eum non sua, sed patriæ gloria splendorem esse assecutum. Verum (inquit) ais, nã neque ego si Seriphius essem nobilis vnquam fuissem, neque tu si Atheniensis, quasi assereret patriã sine virtute nihil dignitatis afferre, virtutem autem patria egere, quasi theatro actionum suarum. Hæc multum differt a Simonidis Lyrici sententia, qui ait oportere eum, qui beate viuere vult, patriã habere gloriosam. ¶Nobilitatis nomen ambiguum est, propter varias hominum, ac Philosophorum opiniones. Nam Romani (vt diximus) senatorium ordinem, eorumque posteros tantummodo nobiles appellarunt. Alij nobilitatem a sola notiorum generis antiquitate esse volunt, vt Thebani, & Aegyptij, alij a censu, & diuitijs, vt nonnullæ Asiæ vrbes, quę solam opulentiam admirantur. Alij ab equitatu, quoniam equos bellandi gratia alere non nisi locupletes possint. Et qui animi ingenuitate excellunt, veluti fuerunt Calcidenses, & Magnesij, & accolæ omnes menandri fluuij. Alij a principatu, & potentia, siue etiã a populari aura, vt in plærisque populis cernimus, quorum principes nonnunquam ad Tyrannidem vsque prouehuntur a populis, vt Pysistratus apud Atheniẽses, Lysander apud Lacedemonios, Policrates apud Samios. Alijque complures, Plato philosophorũ sapientissimus, & qui eum secuti sunt, a quibus parũ admodum Aristoteles aberrat. Quattuor nobilitatis species facit. Primam eorum, qui claris, iustisque maioribus orti sunt. Secundam eorum, quorum parentes potentes, ac principes extiterunt. Tertiã eorum, quorum maiores domi, miliciæ ve, aliqua illustriore gloria claruerunt. Quartam nobilitatis speciem facit eam, quam omniũ excellentissimam esse ostendit, cum quispiam animi ingenuitate, & magnitudine excellit, suæque virtutis laude nititur, & hunc vere nobilem appellandum censet, cui non aliena, sed sua virtus ad gloriam opitulatur. His quattuor quintã speciẽ addit Aristoteles, eorũ videlicet, qui illustriore aliqua disciplina claruerũt, & iure optimo. Nã nõ modo se, familiãque suam clariorẽ reddũt, verũ vrbes, ac prouincias quibus oriũdi sunt illustrãt. Stageritẽ dicimus fuisse Aristotelẽ. Democritũ Abderitanũ, zenonẽ cittieũ. quorũ patrię iam nomẽ amisissent, nisi eiusmodi ciuiũ memoria seruaret.

Themistoclis callidũ responsum.

Simonidis sẽtentia.

Nobilitas.

Nobilitatis quattuor species.

Quanti faciunda sit optimarum disciplinarum nobilitas, quanque patriam sepenumero adiuuit, Alexander Macedo docuit, qui Aristoteli magistro gratiam disciplinę in hoc etiam retulit, nam eius patriam Stagerem funditus euersam rursus ędificauit, ciuesque dissipatos, ac seruos restituit, Huius nobilitatis apud veteres Romanos id primum fuit, vt Cornelius tacitus refert, vt cunctis ciuibus, qui bonis artibus fiderent, licitum esset magistratum petere, nec ætas in eis distinguebatur, quin in prima iuuenta consulatum, ac dictaturam inirent. Turpissimum fuit patricijs, & illustrioribus viris literas ignorare, ab omni nobilitate decidere videbatur, qui in studijs discipliarum rudis erat, quod quidem responso mutij Sceuolę ad sulpitium cerni licet, cum ait, Turpe esse patricio nobili, & causas oranti ius in quo versaretur ignorare, & Amianus Marcellinus in Orphitum sũme nobilitatis virum, eiusmodi verba protulit, vir quidam prudens, & forensium negociorum oppido gnarus, sed splendore liberalium doctrinarum minus quam nobilem decuerat ĩstitutus. Iuba, Iubę Numidię regis filius puer admodum, captiuus Iulij Cęsaris Triumphum Affricanũ secutus est, & quãuis regnum, ac libertatę amisisset, & illustrioris generis gloria esset orbatus, tamen se ad literas contulit, & paruo tempore assecutus est, vt inter doctissimos gręcię scriptores haberetur, & quicquid nobilitatis fortuna eripuerat, id longe accumulatius ei restituit bonarum artium disciplina. Ad quam etiam se contulit desperatis, afflictisque rebus Hannibal Carthaginiensis, & senio iam affectus gręcas literas didicit, disertusque adeo euasit, vt gesta quorundam imperatorũ scripserit, et libros pręclarissimos de re militari. Vna est opinio, et risum potius, quam assensum captare vivetur eorum, qui regum, imperatorum, ac principum indulgentiam nobilitatem appellant. Et præcipue cum plęrunque cernamus ĩdignos, improbosque eiusmodi pręrogatiua a regibus affici, Caueant imprimis nobiliores, ne quid per vim in rep. agant, ne ve sibi plus arrogent, quam alijs tribuant. Superbia nanque eorum, ac fastus magnam inuidiã facit, et fastidiosis ciuibus argumento est, vt fauente plębe tyrannidem inuadant, vt de Dionysio Syracusano legimus, qui patrię imperium inuasit, cum in clariores viros oblatraret, quereretur que plębs omnis, quod iam nobilioribus stipendaria esset, ab eisque ludibrio, contemptuique haberetur. Superbia, et insolẽtia generis dignitatẽ, ac fauorem, gratiamque virtutis perimit Pallas vir clarissimus Neroni quõdam a peto delatus est, quod Cornelium Syllam ad imperium vocaret, is crimen diluere nitebatur. & se insontem esse ostẽdebat, verum cum liberti eius nominarẽtur, quos conscios haberet, respondit, nihil vnquam se domi nisi nutu, aut manu significasset, vel si plura demonstranda essent scripto vsum, ne vocem consociaret. Hæc eius innocentia non tam grata populo fuit. quam grauis superbia. Proinde ex amicis inimicos plurimos sibi effecit, & magnam populi inuidiam contraxit, Antiquiore genere qui censentur, si virtute, ac moribus pręstant, longe tutius reip. curam gerunt, quam qui noui in remp. acciti sunt. Aequum nãque esse videtur, vt qui parentes, auos, maioresque oẽs publicis functioni

Non tã clarũ est literas scire quã turpe nescire

Iuba numidicus.

Hannibal literarũ peritus.

bus honestatos habuerũt, quasi hereditario quodã iure reip. curã accipiant, & in eam amplificandam neruos omnes (vt dicitur) intendant. Nanque vt ager bene admodnm cõmittitur indigenis suis, qui cęli, solique rationem per naturam optime callent. Ita ex senatoribus orti munera publica adimplere, quasi patria, auitaque disciplina didicerunt, Eorum imperium longe facilius populus omnis tolerat. Nec indignum sibi videtur filiũ magistratum gerere cum meminerit maiores eius eodem munere functos extitisse. Quãquam cernimus aliquando non modo magistratus, sed & imperia hominibus obscurioris generis, aut alienigenis, ac nonis credita, vt de Tullo stilio accepimus, qui rusticis parentibus ortus, rurique ad adolescentiam vsque pascendo pecori educatus, imperium tamen Romanum ad senectutem vsque tenuit, non sine magno incremento, ac maiestatis dignitate. Tarquinius vero Demarathi Corinthij mercatoris, atque exulis filius, Romanis etiam imperauit, laudemque ingentem meruit, quod religionem, senatum, equestrem ordinem, atque imperium auxit. Agathocles quoque Siculus ex figulo Rex creatus fuisse dicitur. Et Adrãtenus Andriseus in fullonia natus ad regiam dignitatem est erectus Pseudophilippi nomine Hæc quãuis aliquando fuerint, raro tamen optimum exitum habuerunt Idcirco genus obseruandum erit, Et peregrinis, nouis, aut obscurioribus viris raro resp. cõmittenda est, & id quidem vbi exploratum sit, eos virtute et experientia longe competitores oms̃ antecellere. ℂ Medij illi, qui inter plębem, ac nobiles versantur, si modestia, ac virtute pręstabũt, siue studijs disciplinarum fulgebunt, siue aliqua honesta industria vtiles erũt, optime creditã accipiũt remp. tutiusque iperant, Nã (vt Aristoteles refert) mediocritas illa pene omnibus grata est, & a superbia, fastuque maiorum abest, et ab ignauia, humilitateque plębis est aliena. Magnę enim diuitię, & potẽtię clariori generi cõiũctę, magistratui nonnunquam ea suadent, quę ciuili societati nequaquam vtilia sunt, & reip. periculosa, & alia ex parte abiectus animus plębis nullo diuitiarum fomento, nullisque maiorum exemplis adiutus, imperium frangit, & vires. dignitatemque publici muneris diminuit. Vtiles igitur in rep. erunt mediocres viri, si ita inter patricios, plebeiosque se gesserint, vt vtrisq; grati sint, neqne illos formidare, aut hos nimio fauore prosequi videbuntur, sed ita inter eos versabuntur vt cauti naute inter Scyllam, & caribdim, ne dum alteram fugiũt. in alteram incurrant. Plębs multitudinem complectitur diuersam admodum, In ea nanque sunt agricolę, qui suburbana prędia colũt, Negociatores, qui emẽdis, vendẽdisque rebus intenti sunt, Artificesque oms̃, qui minoris laudis artes exercẽt, Et illi quos in sordido quæstu, & alieno a libero homine Cicero versari refert, vt sunt baiuli, & mercennarij omnes, quorum opera, nõ artes emuntur, Est enim eorum merces auctoramentum seruitutis, tum voluptatum ministri & complures alij eius generis, vt nautę, stabularij, piscatores. Et denique multitudo omnis, quę corporis labore indiem viuit. Ex hoc ordine pauci admodum ad reipu. munera admittendi sunt. Et hij quidem, qui admittũtur, eligendi sunt, virtute adeo pręstantes, vt generis obscuritas honestę vi

Tullus hostilius

Tarquinius priscus.

Agathocles

Mediocres viri reip. vtilissimi

tę splendore illustretur. Nec eiusmodi artes exerceant, quę odia hominū incurrunt, quę ve sordidę habendę sunt. Sitque illorum census non omnino tenuis, vt eorum est, qui proletarij, aut capite censi dicuntur, Ne quid per inopiam agere cogantur, quod pœnitendum sit. Sed tales sunt, vt liberos, familiamque suam liberaliter, atque honeste alere possit, ex suis fructibus, aut industria. Est tamen e rep. vt pauci ex hoc ordine ad eam accedant, eisque etiam maiorem in modum conducit, ne ab artificio discedant Pudet nāque eos a magistratu, ac dignitate muneris ad officinā redire, vix que dignantur se ad instrumenta artium admouere. Non dicā tamē Plębeios oms a publicis functionibus extrudēdos esse, Nam Romani tribunos, & Lacedęmonij Ephoros e plębe habuerunt. Cogitandum siquidē eos cōciues esse, & sine quibus ciuilis societas neutiquam conseruari posset, neque importuna fuit fabella, quę docuit membra corporis, non posse officio suo fungi, sine aluo, quāuis ea in corpore sordidior habeatur. Habēda pręterea ratio ē multitudinis, quę sediciosa, ac turbulēda fit, si ab vtilitate, atque honore publico excluditur. Hę nanque duæ res mutationem rerūp. sepenumero faciunt, Honori etiam (vt in gręco prouerbio est) tam fortis, quam ignauus incumbit, & lucrum oms appetunt. Est enim ex his rebus quę continua lęticia animum perfundunt, & pręcipue illorum, qui angustioris animi sunt. Quāquā vidēdū est, vt agricultura fructuosa sit, nō aūt resp. pro cuius lucro plerunque inter se populi digladiantur. Mitius tamen agendum cum plębe est, ne nouis rebus studeat, Proinde diligēter curare debēt qui, reip, pręsūt, ne caritate annone populus prematur, vtque cōtinua (si fieri potest) pace fruatur. Plębs siquidem omnis quāuis ad vlciscendas iniurias pronior sit, pro quibus bella nonnūquam capere videtur, tamen euentum expectat, & minus succedente fortuna senatoribus succenset, Inque eos culpam per calūniam intorquet. De multitudinis iudicio in re bellica id dici potest, quod Pendathes custos gasę regis artaxersis ad Dathamē principem regię militię scripsit cum eum doceret, propter iuidiam clarissimarum rerum a se gestarum, magno fore in periculo, si quid in illo imperante aduersi accidisset. Nanque esse consuetudinem regiam affirmabat, vt casus aduersos hominibus qui pręsunt tribueret. Secundos vero fortunę suę quo facile fieret, vt impelleretur ad eorum perniciem, quorū ductu res male gestę nunciātur, Proinde opinioni, aureque vulgi minus credēdum est Nam semper (vt maro ait) Scinditur incertum studia in contraria vulgus cuiusquidem sententiæ lubricę mutabilesque sunt, & non modo in diem sed ne in horam quidem firme. Quocirca de plębe id dici potest, quod in veteri prouerbio habetur. Ex incomprehensibili arenæ multitudine funē fieri nō posse. Optime agetur ī rep. si antedicti ordines ita cōstituti erūt vt neque plus velit quisque, quā ęquū sit, neque alius vtilitate atque honere omni afficiatur, alius autē fraudetur. Iusticia, & ęqualitas virtutes sunt quę imprimi omniū cōsensu ciuilem societatem conseruant. Sed de ęqualitate ciuili recte considerandum est. Non em̄ fieri potest, vt singulis ęqualitas seruetur, quocirca prefigēdā est, id quod sępenumero diximus magistratū

Proletari
Capite censi
Tribuni
Ephori
Vulgi se æ tię insibinter
Proueumrm

non generis, aut potentię, sed virtutis pręmium esse. Aequales inter se ciues sint in rebus, in quibus esse possunt, vt in iuredicundo non census, nō potentia, aut genus pręualeat, Sed pari dimensione inopes, ignotique cū opulentis, clarisque viris mensurentur. Sic etiam in plerisque alijs rebus iusticia munere suo fungaur. Nec tenues, & humiles, & qui nulla virtutis laude illustrātur, iniquo animo ferre debent prestantiores ciues sibi preferri in eligendis magistratibus, si iure suo vti possunt, & in rebus priuatis nullam accipiunt iniuriam, sed a legibus, magistratibusque ita defendantur, vt illesi, inuiolatique seruētur, seque suam portionem a rep. ferre cognoscāt & meritis suis satis esse factum fateri debent. Nam vbi inter ciues virtutis

Comparatio

ac meritorū ratio habetur, idem accidit, quod apud figulos fieri videmus, qui cōplura vasa diuersæ mēsurę diuersęque formę ad fontē deferunt, ea que ad summū vsque implentur, et quanquā aliud vas magnā aquę vim capit, aliud autem perexiguā, tamen plena oīa esse dicimus, sic inter ciues, cū pro dignitate sua quisque accepit, contentus esse debet, Quandoquidem in

Alia cōparatio

rep. idē euenit, quod in magnis ędificijs spaciosisque ędibus, quę cōplures habent fenestras, quarū aliæ angustę sūt, alię autem ingentes, quāuis omnes in aperto sole sint, tamen latiores multo magis illustrāt ędes, quam exiguę. Eiusmodi exempla ante oculos sibi ponere debent oēs ciues, nec in seipsis cognoscendis a veritate nimium aberrare. Fit enim (nescio quomodo) vt aliorum vitia potius quam nostra dignoscamus, & homines ebetiore ingenio idem efficiunt, quod humani oculi, qui cum alia circūspiciāt, seipsos nunquam tuentur, Quocirca in genere, ac virtute plurimi falluntur, qui se optimos existimant, & præclaro etiam genere oriundos, sed aliorum de se iudicium expectent, qui veritatem dignoscere nolunt. Est & alia multitudinis distributio cogitanda ad vrbis custodiam, ac decorem, neque enim tutum, neque pulchrū est, vt pars aliqua vrbis colatur, pars aliqua deseratur & pars multitudine, ac frequentia ciuium habundet, pars autem alia destituta esse videatur, & expedit etiam vt nobiliores, mediocres, ac plebei per vniuersam vrbem diffundantur, ne regionis opportunitas, siue colectus ordo occasionem seditionis pręstet. Laudant non modo latini scriptores, gręci, & imprimis Dionysius halicarnaseus veterem illam romuli diuisionem, qui multitudinem trifariam diduxit, & singulis partib⁹ duces pręfecit, Deinde vnāquamque trium partium in denas seiunxit æquales, quibus singulis etiam ducem præbuit, & maiores tribus, minores vero curias appellauit.

Tribus
Curiæ
Curiones
Decuriones

At qui tribunos tres, qui tribubus præessent dixit. Curiones autem quod curijs, quasquidem in decurias etiam diuisit, ducesque singuli præerant, & suam quisque tuebatur decuriam, Appellatique sunt decuriones, et nutum principis obseruabant, non modo belli, sed pacis tempore, et excubias, vigiliasque vicissim exercebāt, et reliqua vrbis munia adimplebant, quaquidē distributione nulla vrbis pars frequētia, aut honore fraudabatur, hāc romuli auctoritatem ciues nostri sequentur operæpræcium esse arbitror. Hæc de diuisione totius populi dicta sufficiant.

¶REGIONIS AGRORVM QVE DIVISIO. TITVLVS SECVNDVS

CIVITATEM NOBIS SVPERIVS PARtitus eſt Hippodamus Mileſius,non quod eum omni ex parte ſecuti ſumus,ſed ab eius exemplo non longe aberrauim⁹.proinde non erit ab re regionis, agrorū que diuiſionem ab eodem auctore ſumere.Nam veluti trifariam populum ſecreuit, ſic etiam regionem in patres tris diſtribuendam eſſe cenſuit. Et vnā quidem partem ſacram eſſe voluit, Alteram publicam, tertiam vero priuatā Iſis quoque multis ſeculis ante quam dilecti coniugis Oſiridis mortem vlta eſſet, Thyphone,ſocijs quę cędis interemptis ,& ęgipti regno potita,tertiam agrorum partem ſacerdotibus ad deorum culturam tradidit, vt rem diuinam diligentius facerent,ne paupertate aliquādo perciti minus diligēter ſacrificarent. Ariſtoteles vero regionem bifariam diuidundam cenſuit, & partem dimidiā priuatam dedit , alteram autem publicā reliquit.Hāc vero comunem pertinere voluit ad diuinum cultum,& publicas impenſas Priuatam autē ad ſingulorum neceſſitates,& publicam vtilitatē,Quocirca parum admodum differre videtur ab aliorum diuiſione. Nam ipſe etiā ſacram partem poſuit,& ſapienter quidem,Religio enim,cęrimoniæ, myſteria, cultuſque omnis diuinus(quoquidem deum optimū maximū propicium,pacatumque nobis reddimus)ſanctos,atque innocētes viros exigit qui ſacrarum,diuinarūque literarū ſtudijs imbuti , nebulas cęcitatis ab humanis oculis abſtergant,Hi vt modeſte degere poſſint,& templa ,ędeſque ſacras ingēti impenſa,ac ſumptu ędificatas conſeruare,atque inſtaurare, opibus indigent,ac fructibus terrę,qui raro vel nunquā metiuntur ,nec cōmertio,aut venditione,emptioneve indigent.Bene igitur partē agri ab his qui reip. pręſunt religioni aſſignandam cenſuit Hippodamus , & Iſis regina,& Ariſtoteles, ne diuini ritus negligentius agerentur, Quęquidem cura optimis quibuſque ciuibus maxime cordi eſſe debet,& non modo temporibus noſtris,qui veram colimus religionem,ſed priſcis etiam cernimus ex ſenatuſcōſulto principū populorumque iſtitutis omni pietate rebus diuinis operam dari,cum eorū ſuperſtitio temeraria omnino eſſet , ludibrioque habenda.Quāquidem rem tanti fecit ſenatus, populuſque Romanus, vt complures principum ciuitatis filios in Aethruriam miſerit,ad perdiſcēdas ſacrarum diſciplinarum inſtitutiones.Cū minus ſibi ipſis in ſacrificijs faciendis ſatiſfacerent. Opportune igitur prima pars religioni conceditur Secundam partem publicam eſſe voluit Hippodamus, ex qua ſtipendiū victuſque propulſatoribus belli publice penderetur , quod ſapiēter quidē inſtitutum eſt,Nam ſine cuſtodibus,ac defenſoribus reſp.eſſe non poteſt. Quid enim intra parietes agerent ciues ſi ſolis mœnibus defenderentur? Quid opulentię,quidve alimonię ciuitas habere poteſt? ad quam confugi

Agrorū & regionis diuiſio

Aethruria religionis gymnaſium

unt agricolę, cum in agris vndique formidatur? Qua spe, quave industria labori incumbūt rustici? si ęstiuos, autumnalesque fructus prędę direptionique hostili expositos cernunt, & sine custodibus passim in agris fortunę omnia permittunt? Hoc igitur agri, quod publicę vtilitati relictum erit, singulos quosque tuebitur ab iniuria. Siquidem a damno oms abstinebunt, cum viderint pręsto esse vltores, propulsatoresque iniurię. Et si quādo propter diuturnam pacem minus trepidandum esset, minorque impensa militibus erroganda, in publico ęrario quicquid supest asseruari potest, vt in temporum, bellorumque difficultate ex ęrario potius pecunię promantur, quam tributa imperentur. Quę inuidiam odiumque faciunt his qui reip. presunt Singuli nanque pecuniā pensitare iniquo animo ferunt, vt si minus id placet (quia non sine periculo pecunia publica seruatur) Annona, quę ī agris publicis colligitur, cōseruari potest. Vbi sterilitas esset, aut belli difficultas egeret. Lucius Columella testis est in scrobibus paleis optime munitis ad septimum vsque annum frumentum illesum ab omni carie seruari, quod quidem si diligenter fieret, & suo tempore vetus erueretur frumentū non nunquam reconderetur, ab omni obsidione, ac fame populum vendicaret eumque ab hoste tutissimum munitissimumque redderet. Parum quidē prosunt arma vbi populus esurit, & famelica plębs nouis rebus semper studet. Templa, theatra, mœnia, aquarum ductus, & reliqua ad vsum, atque ornamentum vrbis longe melius fiunt publica, quam priuatorum pecunia. Quocirca necessarium est agros publice possideri ¶ Tertia agrorū pars eodem auctore priuatorum esse debet, & si bene consultum ciuitati volumus. soli agricolæ eam possideant, Nā vt mago Carthaginiensis ait, Qui fundum bene colere vult vrbanas ædes vendat, Nam cui magis sit cordi vrbanum, quam rusticum domicilium habitare agro neutiquā indiget, male enim ciuiles curas exercere potest, qui rusticari gaudet, Alterutrum siquidem vt negligat opus est, qui vtrunque minus implere vult. Possumus tamen partem aliquam priuati ruris ciuibus permittere Suburbana videlicet prędia, quę minus laboris, minusque diligentię egent, & ad relaxandam ciuilem societatem, voluptatemque capiendam potius, quam ad fructus percipiendos pertinent, Horti quidem olitorij, & arboribus consiti voluptatis amœnitatisque causa fiunt, in illis nanque parantur rosaria, violaria, piscinę, vacerre, & cętera eiusmodi, quę spēm voluptatemque complent, Nam horrea, granaria, ac promptuaria, vsū. victūque necessariū augent, opulentiam potius domini, quā diligentiam expectant. Non erit tamen alienum a ciuili viro rei rusticę indulgere, vt superius diximus, & vbi locupletior sit seruos complures rusticos, aut īquilinos, quibus agricolationis munera pręscribat, habere. Proderit siquidem compluribus, & vbi liberaliter, modesteque se gerat, sine fraude, ac mendatio eius industria laudē consequetur. Sed vbi plurimi id agerent male rebus vrbanis, & pessime rusticis consuleretur Quandoquidem nec vita vrbana rusticam, nec rursus rustica vrbanam impedire debet. Bene enim percipitur i veteri prouerbio. Quā quisque norit artem in ea se exerceat. Hanc etiā agrorum partitionē secutus esse videtur

Erumentum quomodo diu seruetur

Suburbana prædia.

Horti olitorij

Romulus,vt Dionysius Halicarnaseus affirmat. Nam cum agrorum partem sacram fecisset,quæ satis esset ad templa,& cærimonias,partem aliam reliquisset,quodcunque agri supererat,in triginta partes æquales distribuit & suam cuique curię tradidit,ne qua seditio inter ciues oriretur. Et de agri diuisione hactenus.

❡DE PRIVATIS PATRIMONIIS. ❡TITVLVS TERTIVS.

PLATO IN LIBRIS SVIS DE REP.OMnia communia ex tragica sententia,veterique prouerbio,videlicet Κοινα γαρ τα των φιλων,id ē, communia enim cūcta inter amicos sunt,quod inter amicos vsurpabant cōstituit. Proinde apud eum nulla agrorum diuisio necessaria fuit,quando de patrimonijs priuatorū nulla habenda ratio sit,vbi omnes in communi colligunt,in communique victitant. Hęc quidem res in ea ciuitate,in qua coniuges,liberique cōmunes sunt,neque aliena, neque difficilis admodum esset. Indulgentia enim parētum in liberos,posterosque cogit eos longe maiora patrimonia parare,& diuitias pene infinitas cupere,paruo siquidem contentus esset,qui prolem non cognosceret,parentes,ac maiores omnes affines,cognatos,agnatosque ignoraret,& præcipue cum resp. sibi victū,vestemque suppetet. Sed quia optamus nō modo nobis,verum liberis,posterisque nostris,quos secūdum nos ipsos amamus,bene esse, & eorum cura adeo insita nobis est ab ipsa natura,vt nihilo eos indigere etiā post obitum nostrum cupiamus,non possumus contenti esse paruo,negligentiam ignauiamque nostram accusamus, nisi patrimonia industria ,ac labore augemus,difficile tamen factu esse arbitror, ciuitatem, vel principio instituere,vel ante constitutam redigere ad Platonicam illam disciplinam ,quę amœnitatis plus habet propter suauitatem sermonis,quā fœlicitatis, cū cogitamus illa,quæ præcipiuntur,ab omni consuetudine humana longe aliena esse. Facile siquidem est comenticiæ cuidā ciuitati omnia perscribere,atque persuadere,quæ in cogitationem nostrā cadere possunt. Sed cū ad verā ciuitatē ventū fuerit,tūc dignoscemus facta dictis non semper respondere. Lacedæmonij quāquam priuatam sobolem dignoscebant, & coniuges, parentesque non ignorabant,tamen victum vestemque ex publico accipiebant,& maiorem fructuum partem; hostiles prædas, ac manubias in publicum conferebant,hi vero priuatas etiam diuitias non negligebant. De patrimonijs igitur singulorū cogitādū censeo legūlatoribus, & his oībus,qui reip. presunt,Phaleas carthaginiēsis,qui de ciuili societate scripsit, īprimis cōstituit patrimonia inter ciues æqualia esse debere,quæquidē res nō caret rōne. Cōsentiūt nāque oēs nihil eē,qđ magis rēp. cōseruet,quā ciuiū ęqualitatē,que cū vel maxīe cerneretur,cū neque diuites,neque tenues ī ciuitate essēt. Sed ęquali agro,ęqualiq; p̄rionio cēserētur. Atqui (vt Arist. testis ē)

Ex euripidis tragœdia cui titulus ē horestes.

Phaleas.

æquare patrimonia a primis conditæ vrbis in cunabulis neutiquam factu difficile esset,& vtilitatem præ se ferret non mediocrem. Ad æqualitatem siquidem tenderet eiusmodi sortitio,& negligentia,ignauiaque hominum facile legibus cohercerí posset. Patrimonium, agrũque alienare plæreque ciuitates nõ permiserunt,qua in re Solon legem tulit apud Athenienses,& Vaconius etiam apud Romanos,ne quis census heredem filiã relinqueret, Censum enim eo tempore diuitem opulentũque appellabãt. Postquã vero vrbs cõstituta est,& institutis suis diutius ciuitas aberrauit,impossibile pene factu esset,ad patrimonij,agrique æqualitatẽ eã redigere. Qui enim sine seditione,ac cæde æquo animo ferrent locupletes,opulẽtioresque sibi anteferri,qui tenuioribus diuiderẽtur? Preterea tãti ignauia,quã industria haberetur,vbi rursus ęquare patrimonia ciues cogerentur. Debent tamẽ qui legibus scribendis pręsunt agri modũ pręscribere,nec pauci multorũ possessiones inuadãt,quodquidẽ ex senatuscõsulto apud Romanos sancitũ fuisse cernimus,& lõge ante ex legibus decẽuiralibus,quas duodecim tabulas appellabãt,quaquidem in re agri ratio cũ multitudine cõpensanda est, vt fructus omnibus suppetãt. Legis agrariæ obseruãtia perdifficilis est, locupletes nãque tenuiores extrudũt,& quo plura possident plura inuadere conantur,qua ex re seditiones nõ mediocres oriuntur,cũ plębs stipendiaria, atque addicta diuitibus esse videtur, & annona tanti venditur, quanti ne integra quidem inopum patrimonia venundari possunt, cũ possessiones diuitũ nimis augerentur,excluderenturque pauperes. Legẽ rulerũt Romani,quæ supra quingẽta agri iugera ciuẽ Romanũ habere prohibebat. Locupletes primo fraudem legi intenderũt,suppositis qui cõducerent,vel falso noĩe emerent. Deinde aperte agros occupare cęperũt,egenis omnibus exagitatis. Idcirco inopes nec militiæ nomina dare, nec filios amplius tollere curabant, qua ex re ciuitas,& omnis Italia exhauriebatur liberorum multitudine, complebaturque seruicijs, ac barbaris omnibus, qui diuitum agros colebant. Hanc reipu. labem plærique optimi viri animaduertebant,sed nemo rem tãti periculi aggredi audebat. Caius tamẽ Lelius Scipiõis amicus multitudini oppressę succurrere instituit,sed perterrefactus locupletũ factionibus,ab incepto destitit. Quocirca vbi per alios res tẽtata malũ habuit exitum,sapiens & habitus,& cognominatus ẽ. Tiberius vero Gracchus,vt primum tribunus plębis creatus est,onus promulgandę legis suscepit, & quãquã mitissimã legem ferebat,qui nec eos,qui contra legem fecerant, pœna afficiebat,aut iniuste possidentes agros,cũ perceptis fructibus restituere cogebat,sed accepto precio dimittere,& rursus egenis ciuibus tradi volebat, animos tamen locupletum ita offendit, vt auaricia ducti, quasi pro vrbis mœnibus,aut pro libertate patriæ pugnarent,in auctorem legis impetum fecerunt,eumque crudeliter trucidauerunt,laudato etiam percussore,& diuinis prope honoribus affecto,qua ex re animum plębis terruerunt, donec Caius Gracchus interempti frater, Tribunus plębis crearetur, & male inchoatũ facinus fratris,pessimis etiã auspicijs ad exitum perducere conaretur. Quocirca a diuitum factione eiectus,e subsellijs fugatus est,& nemine

[Margin notes: Vaconius. — Philelphus legit veconius ĩ suo compẽdio de legibus. — Leges duode. tabul. decẽuirales appellatæ. — Lex agraria. — Caius lelius. — Tiberius gracchus. — Caius gracchus]

auxilium præstante in sacrum deorum nemus aliquãtulum se recepit,& ne in manus inimicorũ viuus perduceretur,ensi incubuit, adiutus a Philocrate seruo,qui solus eum comitatus fuerat,qui vt primum dominũ interemptum conspicatus est,sibi etiam ipsi mortem consciuit. Nec solum Romani,cum male paciscerentur,in reagraria calamitatem passi sunt, verum cõplures aliæ ciuitates. Heraclea vrbs Ponti quondam opulẽtissima fuit,sed cum de agrorum diuisione inter plæbem,& diuites discordia primum,deinde seditio non parua esset, Clearchum (quem exilio multauerant senatores) quasi causæ defensorem inuocant. Is occasionem maioris potentiæ nactus,patrocinium plebis suscepit,quæ ei quamprimum summum ciuitatis imperium defert, Clearchus confestim oblitus beneficij, in senatores se armat,quorum sexaginta in vincula conijcit,reliqui vero fugam arripiunt. Sed cum bellum,qui profugerant,pararent,eorum seruos,qui domi remanserant, Clearchus manumittit,& cõiuges,ac filios,quo fidi magis sint,& dominis infestiores,nuptui eis tradit,qua ex re victoriã belli consecutus Clearchus,senatores captiuos,triũphi instar,per vrbem ducit, superbiaque elatus,omne genus sœuiciæ,atque insolẽtiæ in ciues suos diutius exercuit, donec Chion,& Leonides Platonis discipuli eum cum cognatis,& clientibus suis trucidarint,sed coniuratis tardius eis auxilium ferentibus, a Tyranni satellitibus interempti sunt,fraterque Clearchi Satyrus nomiue, Tyrannidem rursus inuadit,multisque annis Heraclienses per gradus successiones iniquæ seruitutis iugum passi sunt,cum sibi minus de agris diuidundis consulere scirent. Hæc pluribus verbis dixi,vt cautiores sint,qui leges agrarias ferunt. Est & relinquenda reip. opulentia,non modo ad publicum vsum, verum ad pericula,ac bella externa,nec verendum est,ne publicæ opes nimiæ sint,nam plærunque tempora accidũt,quæ publicas,priuatasque opes hauriunt. Satis est censere ne priuati plus habeant,quam per leges liceat. Nimiæ enim priuatorum opes vrbes plærunque dirimunt,vel eorum superbia ac fastu,qui possident,vel temeritate,ac insania eorum,qui auent. Modus etiam lucro adhibendus est,videndumque vt ciues honesto labore,ac ĩdustria ditiores fiant. Prohibendi sunt quæstus omnes turpes,atque illiberales,& vsuræ imprimis,quas secundum homicidium Cato senior exhorruit,cum a familiari quodam rogaretur,quid fenerari sibi videretur ad rem familiarem augendam? rursus eum interrogauit. Quid tibi hominem occidere? vorago nanque vnius multorum patrimonia exhaurit,quo nihil perniciosius in vrbe esse potest,est etiam turpe,& lõge magis abhominabile versuram facere,minore fenore acceptam pecuniam lõge maiore mutare. Eiusmodi quæstus non modo tollendi sunt,verum grauiter animaduertendum in illos,qui eos exercent,resp. etiam aut nullo,aut minimo lucro esse debet, duplici enim iniuria afficiũtur,qui magistratibus carẽt,cũ quod honore, tũ quod lucro priuati esse videntur. Nihil enim magis odiosum ẽ,quã videre quẽpiã quãprimũ publicis muneribus diuitẽ esse factũ,sint igitur cõtenti optimi ciues honore,& gloria pro rebus bene gestis, nec inuidiosa præmia expectẽt,sint in affectãda gloria modesti. Quo minus eni quisque gloriam

Heraclea.
Clearchus.
Chion.
Leonides.
Satyrus clearchi frater.
Vsura homicidio nõ minor.
Versurã facere,

quærit,eo magis eam assequitur. De patrimoniis priuatorum hæc dixisse satis est.

DE OFFICIO CIVIVM IN PEREGRINOS, ET QVI CIVITATE DONANDI, QVIQVE EXIGENDI SINT.

TITVLVS QVARTVS.

PEREGRINI, ET ADVENAE GRATO hospicio accipiēdi sunt, vbi honestæ rei gratia in vrbem venerint. Cōmercia nanque peregrinorum, ciuium mercaturam adiuuant, eosque opulētiores reddūt, & ciuitatem his rebus carentem complent, eaque exportant, atque deuehunt, quæ supersunt. Pauci tamē ciuitate donādi sunt, & hi vbi optime de rep. meriti fuerint, quibus tamen cōncedendum est, vt ædes in vrbe, possessiones in agris emere possint. Incolarum siquidē multitudo periculosa est in omni populo. Plæbs nāque ex diuersa hominum colluuione collecta raro conuenit. Concordia nanque inter diuersę nationis homines vix esse potest, nec credendum est, eodem studio, eademque pietate teneri paruo temporis curriculo peregrinos, qua indigenæ tenentur, qui amoris in patriam veluti seminarium a parentibus, maioribusque acceperunt, & charitatem in ciues cum materno lacte suxerunt. De nouis enim ciuibus id dici potest, qui in amatorio sermone fœminæ conqueri solent, quæ aiunt nullis blandiciis, nullisque illecebris amatorem allici posse, qui aliam adamauerit vt prioris amicæ obliuiscatur. Adeo nobis a natura indita est patriæ charitas, vt nulla temporis diuturnitate, nulla locorum intercapedine, nulla contumelia, nullaque iniuria eam omnino deserere possimus. Idcirco caute agendum est cum aduenis. Aristoteles affirmat populos omnes, qui peregrinos, atque incolas plures acceperunt, seditionibus, discordiisque diutius fuisse iactatos, vetustissimaque exempla referunt, quibus liquido ostendat plærasque ciuitates a peregrinis male habitas extitisse, Achæos apud Sabarum a Triezeniis hospicio susceptos dicit. Et paulopost Achæorum multitudine aucta pulsos cæsosque. Triezenii quoque aliorū hospicia quę fierunt, a Turriisque excepti sunt, quos non minore ingratitudine pepulerunt, qua ex suis sedibus pulsi fuerant. Aduenæ etiam a Bizantinis ciuitate donati sunt, in cædem ciuium cōiurauerunt, vixque ex vrbe, agrisque re patefacta armis, ac bello eiecti sunt. Regini quondam discordia laborabāt, ciuitasque per dissensionem in duas partes diuisa erat, verum pars altera ab humera socia vrbe militum auxilium vocauit, qui, vt primū intra mœnia accepti sunt, eos contra quos implorati fuerant, pepulerunt. Deinde omnes trucidarūt, quibus auxilium tulerant, vrbemque sociorum cū coniugibus, ac liberis occupauerūt, ausi facinus nulli tyranno comparādum. Dionysius

Achæi.

quoque secundus Sicilie Tyrannus eiusdem ingratitudinis exemplũ præbuit, nam cũ victus a Syracusanis, vrbe, & insula pelleretur, in Italiam profugit, & a locrensibus socia tunc ciuitate benigne admodum exceptus est. Is hospitalitatis iure cõtempto arcem inuasit, & libidinem, solitamque sœuiciam in eos annos circiter sex exercuit. Donec rursus a Syracusanis reciperetur. Romani tamen complures ciuitate donarunt, & præcipue ex populis, quos virtute, & armis subegerant. Et quãuis imperio totius orbis terrarum potirentur, victoresque gentium essent, tamẽ violati hospicij temeritatem experti sunt. Cum Chrysus & Spartacus ruptis ergastulis, seruilique conspiratione facta in imperium Romanum surrexerunt. Non igitur licebit per leges (si oportune consultum volumus ciuitati) fundum, domũ ve peregrinis concedere, nisi ex senatusconsulto, quodquidem hoc tempore obseruari cernimus in optima quaque Italiæ rep.

Dionysius secũdus siciliæ tyrannus.

Spartacus & chrysus gladiatorum duces.

¶QVAE VITANDA, QVAE VE OBSERVANDA SINT, NE CIVITATIS STATVS EVERTATVR. ET VIRTVTEM SOLAM REMP. AVGERE. ¶TITVLVS QVINTVS.

ADMIRARI VIDETVR XENOPHON Socraticus, vbi de disciplina Ciri scribere orditur, quod ex tot rebus publicis, quæ sibi in memoriam, cogitationemque occurrãt, nulla diuturna, stabilisque diutius permanserit, siue a populo, siue a paucis regeretur, id tamen accidere fatetur eorum culpa, qui ciuili societati gerendæ præsunt, quorum superbia, intemperantia, ambitio, & auaricia, negligentia ve efficit, vt reip. status facile labefactetur. Huic sententiæ magis assentior, quam Platonicæ, quamuis Ciceronẽ adstipulatorẽ habeat, vbi ait naturales esse ortus, atque obitus rerũ publicarum. Nec is sum, qui auscultandũ censeam Platoni, dicenti in octauo libro de ciuili societate, & si optime instituta sit resp. tamẽ aliquãdo peribit. Impossibile nanque est, eã omni tempore permanere, instituta siquidem oĩa, atque creata occident. Nam si qua ratiõe fieri potest, vt ciues perpetuo bene agant, sequãtur honesta, fugiant aũt turpia, perpetua erit resp. dũmodo principes labantem populum firment, vt enim eorũ cupiditatibus, ac vitijs tota ciuitas inficitur, sic emendatur, & corrigitur cõtinentia, virtus siquidem ẽ, quæ ciuilem societatem stabilem, ac diuturnam præstare potest, & optimi mores, optimeque cõstitutiones eorũ, qui pręsunt rem populi nõ modo cõseruãt verũ dignitatẽ, ac imperiũ mirũ in modũ augẽt, quodquidẽ exẽplo idẽ Xenophõ ostẽdit, cũ de Lacedęmoniorũ rep. scribit. Dicit nãque Sparten, quæ ciuiũ frequentiã habebat exiguã, eã tamen paruo tempore opibus,

naturales ortus et obitus reipublice.

Lacedæmoniorum successus.

potentia, multitudine, dignitate, & imperio plurimum creuisse. quæ res eũ in admirationem non mediocrem adducebat. Sed cum Lycurgi leges, & sanctissimas constitutiones secum animo & cogitatiõe volutabat, admirari prorsus desinebat. Socrates quoque affirmat legumlatores beatas ciuitates facere posse. Tandiu igitur victura est resp. quãdiu ciuiles in ea virtutes, & optime leges dominabũtur, nullæ enim vires sunt, quę concordem, ac bene moratam ciuitatẽ diruere possint, absit ambitio, absit cupiditas, absit superbia, & diuitiarum populator luxus, alięque teterrimæ beluæ, omnia in ea diurna, stabiliaque erunt. Eiusmodi sententiæ nos admonent, vt aliquid præcipere velimus his, qui reip. præsunt, quo ĩtelligãt, quę vitãda, quæve obseruãda sint ne ciuitatis status euertatur, ac corruat. Et si nobis res esset solum cum viris eruditis, ac sapientibus, satis futurum arbitrarer dicere, solam virtutem remp. augere. Solaque vicia eam labefactare, atque euertere, sed quia cum multitudine res nostra agitur, & popularis omnino sermo noster esse debet, nõnulla præscribere operæpretiũ arbitror, quę pro pinguiore (vt dicitur) minerua singulorũ mẽtes, atque animũ attingere possint. Nec satis ẽ dixisse iusticiã, & æqualitatẽ duas esse virtutes, quæ ciuilẽ societatem conseruant. Et sine quibus nulla ciuitas diuturnitatem, aut pacẽ habere potest. nisi etiam quędã attingamus, in quibus sæpenumero peccatur, & ab his qui magistratum gerunt, & ab alijs, qui potentiores in rep. videri volunt. Cauendum imprimis est, ne quid per vim, aut dolum in rep. agatur, quæcũque enim per vim fiunt, infirma, instabiliaque sunt. Et populum non modo ad inuidiam, verum ad vltionem alliciunt. Per vim in seruitutem vendicare virginiam voluit Appius Claudius, decemuir, qui legibus scribundis præerat, quam rem neutiquam passus virginię pater, filiam gladio transuerberauit. cruentisque manibus ad exercitum redijt. Plæbemque contra patres concitauit, quæ res non paruam plagam reip. intulit. Fouit nanque diutius simultatem inter plæbem, ac patricios, quodquidem seminarium fuit plurimorum malorum. Est etiam deterrimum per dolum quippiam inter ciues agere. Nam quamuis aliquando succedat, tamẽ vbi detegitur fraus, nulla amplius fides adhibetur illis, qui dolose aliquid egerint, eorũque manus omnes homines mira quadam diligentia obseruant. Lysander Lacedęmonius fortitudinis nõnũquã exempla tribuit, sed cũ sępius per dolũ, ac fraudẽ, quã per virtutem rem ageret, carpebatur aliquando a familiaribus suis, quod ab hercule, quem generis sui authorem faceret, omnino degeneraret, cum plæraque per dolum, pauca autem per virtutem agere niteretur. Simulato etiam responso crimen suum diluere conabatur. Vulpis enim pellem assuendam esse dicebat. vbi leonis non satis corpus tegeret. Alexander vero Macedo (vbi ex insidijs cum hoste pugnãdum Parmenio suaderet) ait. Istud quidem agerem, si parmenio essem, verum cum Alexãder sim, aperto marte vincendum censeo. Vnde illud apud Curtium in probro obijcitur, cum ait. Impia bella geritis, & cum arma habeatis, licitamini hostium capita. Declarat hanc sententiam, Fabricij epistola, ad Pyrrhum Epirotarum regem acerrimum, ea tempestate Romanorum hostem, in qua scri-

Virginiã appius claudi⁹ per vim corrũpere voluit.

Ap. claudi⁹ tyrãnidi decẽuirali finem suo scelere cõstituit vt tarq. sup. regibus.

Lysander ab hercule degenerauit.

Vulpina pelis assuẽda, quo leonina nõ peruenit.

Alexandri dictum.

Fabricij epistola ad pyrrhum

bitur ad hanc ferme sententiam. Nos pro tuis iniuris hostiliter tecum bellare studemus, sed cōmunis exēpli & fidei gratia visum est, vt te saluū esse velimus, vt esses quē armis vicere possem⁹. Ad nos venit Nitias familiaris tuus, qui preciū peteret, si te clā interfecisset, id nos negauimus velle, ne ob eam rē quicquā commodi expectaret, & simul visum est, vt te certiorē faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostro consilio ciuitas putaret id factum, quoniā Romanis non placet pręmio, aut dolis pugnare. Tu nisi caues iacebis, vale. Et Leonides stragis potius dolendum, quam victorię poenitendum esse longe melius arbitratus est, Et quāuis in bello dolus aliquando non abhominādus sit (Nam, vt ait Maro Dolus an virtus quis in hoste requirat) in ciuili tamen societate nihil turpius, aut ęque formidād[illegible] Veteres leges, & optimę consuetudines neutiquam abolendę sunt in quibus si quippiam mutandum esset pro cōmuni vtilitate, id non subito momento, sed sensim erit agendum. Mutatio enim rerum antiquarum mutationem plerunque reip. facit, quodquidem vel ex hoc cerni licet, quod factiosi ciues, seditiosi, populares, euersionem legū, vel magistratum tentare solent, aut promulgationem nouarum sanctionū, Agrarias, frumētariasque leges afferebant Gracchi, vt fauorem plębis sibi conciliarent, & alij plębeios magistratus, alij patricios euertere, aut minuere conabātur, quequidem res raro sine ciuili seditione, aut clade fiunt. Lysander vt secūdū populi rumorē hauriret, regiam potestatem tollere nitebatur, quę apud Lacedęmonios angustissima, sanctissimaque semper extiterat. Pausanias autem rex, vt nobiles egregios quosque ciues sibi asciscere, Ephoros delere voluit, qui magistratus plębem a potentioribus tuebatur, vt tribuni apud Romanos a senatorum iniuria tenuiores vendicabant. Nec erit etiam augenda auctoritas, ac potentia magistratuum, quequidem nimium aucta plerunque ciues ad Tyrannidem inuitat. Decēuiri illi, qui cūm imperio scribēdis legibus pręerant, iam ciuili auctoritate abutebantur, & plęraque per vim agere nitebantur, qui tandem nō sine seditione, & cęde ex magistratu deiecti sunt. Sic et triginta illi ciues, quos Atheniēsibus pręfecit Lysander Lacedęmōius postquam veneno, & ferro in complures pręclaros viros grassati sunt, scelerum pœnas dederunt, quibus exitum philosophorum Sanctissimus socrates vaticinatus est, antequam eorum iussu mortiferum poculū hauriret. Et pręcipue (vt aiebat) Critię, qui necis suæ nephario iudicio auctor fuerat, cū ait se id poculum eidem propinare, ac pręgustare. Nam paulopost Thrasybulus Lici filius, vel (vt aiunt) thrasonis vir magnitudine animi, & amore in patriam nulli inferior, cū cerneret tyrannide triginta ciuiū oppręssas Athenas teneri, & optimos quosque viros, partim exilio pulsos, parti īterfectos plurimos autem bonis multatos, de vēdicanda in libertatem patria cogitauit, accitis paucis exulibus. Philā castellum munitissimum occupauit, bellumque tyrannis indixit, & quāuis principio pręinopia, & militum paucitate contemptui, irrisionique esset, tamen succedente fortuna exercitū cōtra se missum, primo impetu armis, impedimentisque exutum in vrbem vsque fugauit. Secūdo autem pręlio Critian tyrannorum dūcem fortissi

Subite mutationes fugiende.

Lysander auræ popularis captator

Pausania

Decemuiri a repu. deiecti

Atheniensib⁹ xxx. pretores lysander præfecit.

Socrates critię ppinauit

Thrasibulus libertatē atheniensibus restituit.

me dimicantem interemit, quoquidem facto oppressam patriam liberauit multatis exilio tyrannis, qui prelio superfuerant & decem dumtaxat ciuibus, qui sœuissimam preturam gesserant. De quoquidem hoc etiam praeclarum scribitur, quod reconciliata quam primum pace, reliquis omnibus pepercit, legemque tulit, ne quis anteactarum rerũ accusaretur, neve multaretur, eamque Athenienses αμνηστιαν. id est obliuionis legem appellauerunt. Nihil igitur magis formidandũ est in rep. quã eam ad paucos redigi, quorum imperium nec diuturnũ vnquam fuit, nec sine ciuium cede. ac direptione, multos quidem vt timeant opus est, quoniã pauci sunt, & multitudinem male conciliatam habent, que facile sibi sententiam illam Bruti persuadet. Præstat enim nemini imperare, quam alicui seruire, sine illo quidem viuere honeste licet, cum hoc autem viuendi nulla conditio est, Hac formidine nonnunquã perciti multa iniuste agunt in rep. Nam delatores subornant, conciues suos ad iniusta iudicia rapiunt, & si cognato sanguine se imbuũt, nunquã a cede abstinent, de quibus id dici potest, quod plato in octauo libro de rep. scribit, ĩ eiusmodi virũ fabulã Arcadũ circa Lycei iouis tẽplũ optime cõuenire, in qua dicitur, quod quicũque ĩ tali sacrificio humanũ intestinũ, aliis etiã extis cõmistum gustauerit, in lupũ quã primũ cõuertitur. Tutius omnino erit magistratuũ auctoritatem restrigere, quã augere, Nã (vt aristo. ait) quãto magis reprimitur potestas, tãto magis diuturna erit, cũ quod minus inuidie obnoxia est tum quod summissius segerunt, qui ĩperant. Theopõpus apud Lacedemonios regiã auctoritatem ad mediocritatẽ quandã subegit, Ephorosque primus instituit. Et cũ aliquãdo ab vxore quasi per ludibriũ carperetur, nonne erubescis, quod filii minorem regiã auctoritatem relinquis, quã a maioribus accepisti? prudenter admodum respondit, non minorẽ eis o mulier, sed longe magis stabilẽ, ac diuturnã relinquo. Iulius Cesar oblatam sibi regiam potestatẽ abdicauit, & dictaturæ nomen retinuit, quo magis ĩuidiam fugeret. Clisthenes qui apud Sicyonios tyrannidẽ a patre acceptam exercuit, modeste admodũ cum ciuibus suis se gessit, & cũ prestantissimus esset ĩ re militari, oblata premia pro victoria repudiauit, & iudicẽ quendã, qui iudicio victorie sue contradixerat, muneribus affecit, vt populo ostenderet se mediocritate quadam vti in ciues suos, eiusque imperium non esse formidandũ. Admonendi sunt hoc loco ciues nostri, & precipue hi, qui magnitudinẽ animi, aut eximia aliqua virtute excellũt. vt non minus inuidiam fugiant, quã truculentam aliquã beluã, aut deterrimã pestem. Est enim cõmune vitiũ in magnis, ac liberis ciuitatibus, vt inuidia glorie comes sit. Libenter siquidem his detrahunt, quos eminere altius cernũt, vt quisque enim optimus ĩ ciuitate habetur, Ita maxime ẽ obnoxius ĩuidie, quã vt fugerẽt nõnulli Athenienses ciues clarissimi, patria aliquãdiu caruerunt vt eorum desyderio, ciuium animos sibi conciliarẽt. Tandiu siquidem inuidia abfuturos se putabant, quãdiu a conspectu atque oculis suorum abessent, Conon diutius Cypri vixit, Iphicrates apud Thraces, Thimotheus vero apud Lesbos, Chares in sygeo, Chabrias in ægipto. Longe tamen optimum est æqualitatem ciuium seruare, nec se aliquo vento efferre, nec nimis laute viuere, nec sibi

Marginalia: Obliuiõis malorũ lex a thrasybulo lata — Bruti sentẽtia — Homo quõ lupus fiat. — Theopõpus ephoros prim⁹ instituit — Iulii cesaris modestia ĩperii. — Clistenes — Inuidia glorie & fœlicitatis comes. — Conon, Iphicrates Thimotheus Chares, Chabrias

liberalius indulgere. Munera etiam pro rebus bene gestis in rep. fugienda sunt, Exemplo nobis esse debet Pyctacus Mitylenęus, qui vnus ex septem sapientibus habitus est. Nam cũ patriam a tyranno liberasset, & Phrimonen Atheniensium ducem in singulari certamine ĩteremisset, oblatum sibi reip. principatum abdicauit, et cũ multa agri iugera dono sibi ciues sui offerrent. Nolite oro (inquit) mihi dare, quod multi inuideant, plures etiã concupiscant, quare ex istis nolo amplius, quam pauca admodum, quæ meam animi ęquitatẽ, & vestram in me voluntatem indicent, nã parua munera diutina, magna vero neutiquã propria esse cõsueuerũt. Nec in dissimili exemplo erit Thrasibulus Atheniensis, qui patriam a triginta tyrannis liberauit, Nullum nanque alium præmium pro tantis meritis a populo ferre voluit, pręter coronam ex d obus oleaginis surculis, quaquidem cõtent⁹ nihil amplius requisiuit, sed facile quencũque ciuiũ honore sibi præferri passus est. Mouentur nonnulli (cum sibi ipsis diffidant) ad inuidiam ĩ eos quorum virtutes minime imitari possunt. Aristides cognomẽto iustus cũ animaduerteret quẽdam ignotum sibi scribentem in populo, vt patria pelleretur, quęsiuit ab eo quare id faceret? aut q̃d aristides cõmisisset? cur tãta pœna dignus putaretur, Cui ille respondit, se Aristidem ignorare, sed sibi non placere, quod ita cupide elaborasset, vt præter cęteros iustus appellaretur, que vox omnium pene populorum mẽtem offendit, qui iniquo semper animo ferunt, aliquos virtute etiam ipsa alios antecellere. Nemo e vobis excellat, dicebãt Ephesij, & si excelluerit exul esto. Erat inter eos Hermodorus, vir peregregius, qui cũ doctrina, ac probitate pręstaret patria eiectus est. Sed admirantibus quibusdam rogantibus, cur eiusmodi virũ eiecissent? respondebant. nihil aliud causę esse, nisi quod virtute, & moribus nimis reliquos conciues suos anteiret. Fuit tamen vir tanti hermodorus, vt a Romanis honore, & gratia afficeretur, eisque nonnullas leges scribere meruerit. At multi cõmunes obtrectatores, atque maleuoli ĩ oms, & ĩuidi sũt quocirca erit nunquam dissimulandum, si inuidiam fugere volumus. Sapientia enim temeritati aliquando vt cedat, opus est, Neque ab re Terentianus ille senex de filio loquitur, cũ ait aduersus nemini, nunquam pręponẽs se alijs, Ita vt facilime sine inuidia laudẽ inuenias, et amicos pares. Inuidia non modo plęrosque viros clarissimos pessundat, verũ ciuitatum nõnunquam statum euertit, & vrbes ipsas diruit, Quę pestis magis exhausit Atheniensium remp. quam inuidia? Thebani nullũ turpitudinis genus, inuidię stimulis conciti, reliquerunt, et in seipsos igne, ferroque grassati sunt. Præclare de inuidia fabulantur poetę, cũ asserunt pestem illam apud inferos serpentibus vesci, & hydris recreari, vt ostẽdant inuidos venenum deglutire, venenumque euomere, Aliena enim fœlicitas ĩuidis toxicum est, nec lętari vlla ex parte possunt nisi suo veneno alios inficiant. Optime Bion Boristhenites philosophus sapientissimus, cũ videret inuidum quendam gaudio exultantem, rogauit eum, alieno ne malo, an suo bono lętaretur? Et certe nihil turpius esse potest, nihilque magis contra humanitatem, quam alieno malo lętari, & alieno bono torqueri, quorũ vtrũque facit inuidus. Om-

Pyctacus Mitylenęus

Thrasibuli modestia in athenienses

Aristidẽ testa ceis suffragijs ex vrbe pellendũ atheniẽses edixerunt.

Ephesiorum edictum

Hermodorus

Thebanorum inuidia

Inuidię cibus venenum.

Fœlicitas aliena inuidis est toxicum

nibus nãque male esse cupit, & nihil aliud quam vltionẽ meditatur. Multa in Timonem Atheniensem iocatur Aristophanes, multa etiã Plato, Eũdem nanque inhumanũ scribunt, & inuidia, atque odio in omne genus hominum flagrantem, Is semel concionatus Athenis dicitur, cum magna totius populi expectatione, retulit tantũ se hortulum habere, in quo magna esset ficus, de qua multi ciues se laqueo suspẽdissent, & quoniã eo loci parietem necessario edificaturus esset, opus esse, vt ficulneam arborẽ excideret Proinde id ferre, vt si qui se suspendere vellent, accelerarent, dũ arbos extaret, Neminem vnquã amauit pręter Alcibiadem adolescentem, quod cũ omnes admirarentur, rogauit eum Apemantus, cur id ageret? Cui Timon respondit ideo se beniuolentia complecti Albiciadem, quod intelligeret illum multorum malorũ causam Atheniẽsibus futurum esse, Aristotelis distichon esse dicũt pręclare ad hanc sententiam scriptum, inuidia est quid pessimum, hoc tamen pulchrum ĩ se habet, quod oculos, & cor eorum, qui inuidẽt vrit. Eius versus eiusmodi sũt, ¶ Veteres ĩperatores apud Romanos cum post magnas victorias triumpharent, Bullã post se gerebant, inclusis in ea remedijs, quę credebant aduersus inuidiam potentissima esse, quã uis enim reduces ab hostium telis in patriam redijssent, tamen ciuium oculos vehementer formidabunt. Mansit eiusmodi gestamẽ diutius apud pueros ingenuos, quod quidem valere putabant, non modo aduersus facinatores, sed etiam contra inuidos. Auaritia eorum qui pręsunt, sępenumero exitio ciuitati extitit, per eam nãque ad rapinam, ac violentiam ciues inducuntur, quo nihil deterius esse potest. Tuetur enim quisque rem suam familiarem, tametsi exigua sit, nec minoris facit tenuem rem pauper. quam opulentissimus quisque amplissimam. Et si certamen aliquod iter inopem, diuitẽque oritur, opulentior ille, & si iniuriam accipit, tamen quia potentior est, facere videtur, inuidiamque plurimorum cõtrahit, At qui siquando per vim tenuioris patrimonia diripi, aut expiliari quis cernit, sibi, suisque formidat, nouis rebus intendit oblatrat in maiores, oppręssis fauet, seditionibus studet, & nunquã animo quieto esse potest, donec videat sibi satis cautum esse, Hãc enim ob causã maxime, vt sua quisque teneret, ac tueretur resp. ciuitatesque constitutę sunt, vt ait Cicero, Proide nullum vitium tetrius auaritia esse censent, his pręsertim, qui remp. gubernant, quodquidem Apollinis oraculo declaratur, nam cum de diuturnitate patrię consulerent Lacedęmoniorum legati, responsum edidit deus. Sparten nulla alia re nisi auaritia periturã. Vnde etiam illud a iugurtha numidię rege in Romanos iniectum. O vrbem venalem, & cito perituram, si parem emptorem inuenerit. Non afferat igitur ciuibus lucrum resp. vt sępe dictum est, Nã de honore, & vtilitate inter se contendũt, adeo, vt vix inter plębem, & senatores concordia esse possit. Eiusmodi dissensiones remp. obnoxiam faciunt seditionibus, resque etiam paruę in certamen deducuntur, & alius plębem alius nobiliores sibi conciliat. Et ex parua sępe scintilla, propter tales oportunitates, magnum nonnũquã excitatur incendium, quod vbi non fit, quã primum obrutum reip. statum leui etiam causa euertere solet. Duo adole

Timon μισανθρωπος id est osor hominum.

Ficus athenis suspẽdio multo nobilis

Bulla ingenuorũ ĩsignẽ puerorum

Auaritia

Pauperes diuitib[us] fauorabiliores

scentes apud Syracusanos simultatem ex amotoria causa inter se habeāt,& cum alter propter magistratum absens esset,alter oportunitatem nactus,cō mune scortum sibi conciliauit, At vbi riualis functus munere suo in vrbē redijt,certior rei factus,id grauiter tulit,& vt iniuriam vlcisceretur,vxorē illius adulterij compellauit,quę quidem res remp. scidit, & alij priori,alij posteriori adheserunt,ventūque ad arma est,et cum pluribus ciuibus cęsis potentiores deleti sunt,plębsque remp.inuasit. Eiusmodi igitur res compescendę sunt, delendę sunt oms seditionis cause. Nā veluti corpus humanū vbi malę habitudinis est,ex parua etiā causa egrotat,& occidit, Sic resp. vbi non firma,ac solida sit. Est & ambitio res deterrima,ac periculosa, ipri mis quidem ciuitatem partibus inficit,& indignis plęrisque honores,ac magistratus potius,quam dignis tradidit. Nam largitiones,ludi, cōuiuia,congiaria,& eiusmodi prodigentię a leuibus potius viris,quam a grauibus exhibentur,quę res seditionem efficit, vbi clari viri respulsam ferunt, & obscuriores pręferuntur. Per seditionē Minius ciuis ille Romanus peregregius interemptus est vt eius cęde Saturnino homini deterrimo facultas adipiscendæ potestatis traderetur. Ambitio plęrūque cōpellit potētiores reip. ad cōspirationū,vt inter se munera partiātur, populūque honore, ac publico lucro defraudent,qua ex re ad paucorum potentiam ex populari statu deuenitur.qui dominatus paululū quippiam a tyrannide abest, vt diximus, nam.qui diuitijs in hiat,populo infensus est, plębem formidat, peregrino militi potius quam ciui se credit cuiquidem arma detrahit, vt multitudinem omni ex parte pessundet, & is pecuniam adimit,illos proscribit, alios nephario iudicio cędit,alios in exilium pellit,vt exhausta, aut timore percita multitudo nihil in paucos illos consulere possit. Desperatio aliquādo plębis,propter eiusmodi iniurias,populares viros audaces nonnūquā extollit contra paucorum potentiam,qui aut a potentioribus opprimūtur. vt Tiberius Gracchus apud Romanos auctoritate, ac nutu Scipiōis Nasicę,aut Tyrannidē inuadunt, vt Sypsellius apud Corynthios, Pysistratus apud Athenienses, Dionysius apud Syracusanos,qui fauore populi Tyrannidē inuaserunt. Nam vbi plębs a paucis opprępssa est, alij vltorem affectāt, alij seruitutem fugiūt, alij catenas, ac secures a ceruicibus excutere nitūtur. Alij a perpetua formidine,ac timore falsi iudicij aliquādo liberari cupiūt quęquidem res raro a sapientibus viris tentari possunt,fiunt autem a temerarijs,& audacibus,& ius iure pellitur,clauusque clauo truditur,vt est ī veteri prouerbio,nam vltor ille.qui plębem a paucorum potentia liberat, vbi ī solentius se gerit ex leuibus nonnūquā causis,vltorē in seipsum armat, Pysistratus(vt modo dixi)populi fauore solium conscendit, ac eius filij cum durius,violentiusque se gererent,interempti sunt ab armodio, & Aristorgitone,quę res adeo grata fuit Atheniensibus,vt nomina,& statuę eorū,qui libertatis recuperandę auctores fuerant,ne a seruis vnquam conspici possent publico decreto sancitum est,iniquum nanque eis visum est, auctorum libertatis imagines seruili oculo pollui. At qui si causam quęrimus.cur iuuenes illi in Tyrannidem se armarint? inueniemus non libertatis studium

Ambitio

Ambitiosi ciuis incōmoda

Tiberius graccus,

Sypsellius

Pysistratus

Dionysius

Pysistrati filiorū īteritus quibus hippię & hiparcho nomina fuerunt.

Armodij &

aristorgitonis statuas & noīa serui nō videbant

extitisse, vt in bruto, qui tarquinium exegit, & Arontem eius filium interemit, cum violatę lucretię crimen, vltionis oportunitatem ei tradidit. Sed priuata iniuria, ac contumelia eos ad iram accendit, Hippias nanque Armodij sororem, forma peregregiam, ad stuprū compulit. Armodiūque adolescentulum compellauit, proinde vt sorores contumeliā vlcisceretur, facinoris socium Aristorgitonē, qui eum impatienter amabat, sibi asciuit, & vno eodemque tempore vterque iniuriam vltus est. Leues enim nonnunquam iniurię vindicem in tyrannum inueniunt. Periander in Ambrachia Tyrānidem exercebat, cōsuetudinemque stupri cū puero quodam habebat, quē semel inter potandum per iocū pluribus audientibus rogauit, an aliquādo ex se pręgnans fieret. Exarsit in iram puer, & quę turpia factu passus fuerat verbo recēseri, atque exprobrari neutiquā pertulit, exitiumque tyranno parauit. Pausanias Macedo adolescens forma, & genere prestantissimus, stuprum per iniuriam ab Attalo pertulit, a quo etiam mero ingurgitatus, & ī conuiuium productus. cōuiuarum libidini, tanquam vulgare scortum expositus est. Hanc indignitatem cum iniquo animo ferret pausanias, Philippo detulit, rex vero varijs frustratiōibus eum ludibrio habuit, & Attalum digniore militia honestauit, qua iniuria percitus Pausanias, iram in regē cōuertit, & vltionem, quā ab aduersario nō poterat, ab iniquo iudice exegit, Nam cū in nuptijs Cleopatræ attali filię medius inter duos Alexandros filium & generum sederet, nihil eiusmodi timentem interemit, & diem lęticię regno funere polluit, planeque edocuit querelas subditorū neutiquā contemptui habendas esse. Optimum in rep. erit si legibus, & moribus ita constituetur, vt nemo solus quod sibi competat quærat, & si quęsierit, id nequaquam assequi possit. At si quis per fortunā, ac fauorem plus in repu. habeat, quam par sit, non erit præcipitandus ex potētia sic repente, id enim sine periculo raro esse potest. Sed sensim eidem honor, ac potentia amouenda est, donec ad ęqualitatem cum reliquis ciuibus redeat, id vero seruandū est in delenda patientia, quod Cicero in dirimenda mala amicitia præcipit cum ait, amicitias, quæ minus delectant, & minus probantur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente præcidere. Bene igitur (vt diximus) pręcipitur ab Aristotele optime remp. mediocribus crædi, qui neque per inopiam summisse nimis se gerunt, neque per opulentiā insolenter occultant, Proinde sanctam illam mediocritatem, sicut ī alijs rebus omnibus, sic etiam in ciuili societate seruandam censet philosophorū ille acutissimus. His & similibus de causis seditiōes in populo fiunt, & mutationes rerump. quæquidem omnes stabiles essent si bene constantię legibus, ac moribus iusticiam, & æqualitatem seruarent, adeo vt ex ciuium societate, nemo se nimium offerre posset successu, aut populari fauore, & alia ex parte nemo, vbi bene ageret, inuidiam formidaret, aut īsidias, falsum ve iudicium metueret, Vitio igitur corruūt resp. eorum, qui eas gubernāt, nā falso libertatis nomen ostendunt, & præcipue cum eos ambitio, & auaritia adeo rapit, vt obliti publicę vtilitatis, omnia in rem suam conuertant, ciuilem societatem negligant, populos vanis rumoribus seducant mendacia

Hippias armodij sororē vi compressit

Periandri nefandū facinus

Pausanię macedonici factū

Philippi macedonis iterit⁹

Cleopatra & philippi nuptię

Querelę subditorū non cōtemnēdę

Amicitia censim dissuenda

inuectant, vanos timores prætendant, vt eis solummodo potestas a populo tribuatur, quo de aliis ciuibus, qui eorum infamiam comprimere vellent, vltionem capere possint. Male enim agitur in ea rep. in qua precario viuẽdum est, ne possunt ciues libere loqui, quæ ex eius vtilitate esse arbitrantur, illorum perciti timore, qui conspiratione inter se coniuncti, omnia sibi licere volunt. Philippus Macedo sub prætextu quodam libertatis cum magnã Græciȩ partem inuasisset, Athenas obsidebat, excusabatque literis, atque oratoribus senatui, populoque Atheniensi, se non ea facere quo libertatem eis præripere vellet, vrbem ve in seruitutem redigere. Sed quod decem eorum ciues infensos haberet, qui in eum semper in senatu oblatrarent, & maledictis eum incessere non desinerent. Proinde si pauculi illi sibi dederentur, fore, vt ab obsidione discederet, populumque a bello, ac fame liberaret. Poscebatque imprimis demosthenem oratorem excellentissimũ, in quem tum omnis Græcia ora obuertebat sua, & nouẽ item alios ciues dissertissimos, sermone, & auctoritate præclaros. Anceps erat senatus, multique acclamabant multitudini potius, quam paucis esse consulendum. Formidabant pauci illi, qui ad supplicium poscebantur, vixque fari audebant, cum eorum interitu reliqui omnes pacem, ac libertatem sperarent, ventũque fuisset in sententiam, vt dederentur, nisi Demosthenes eiusmodi Fabella regis dolum, atque insidias aperuisset. Lupus aliquando (inquit) pastoribus, quorum diligentiam decipere cupiebat, persuasit, vt secum in amicitiam conuenirent, ea conditione, vt canes, qui sibi infensi erant, & causas inimicitiarum præbebant, sibi obsides traderentur, audiunt pastores, canesque ob fidem seruandȩ pacis traduntur, qui ouium diligentissimi custodes erant, tunc lupus adempta omni formidine, omne pecus nõ pro satietate tãtum, verũ etiã pro libidine lacerat, & pastores ipsos trucidat, sic in pȩsentia viri Athenienses Philippus efficit, qui omnes illos, qui in eius conatus concionantur, quique eius insidias pandunt, deposcit, quo facilius vrbem custodibus spoliatam inuadere, ac diripere possit. Hæc fabella doceat senatores omnes insidias eorum vitare, qui calumniis in illos nituntur, quibus virtute pares esse non possunt. Actum siquidem est de ea ciuitate, in qua non licet fari ea, quæ e republ. esse possunt, & vbi illud Virgilianum præfari oportet. Dicam equidem licet arma mihi, mortemque minentur. Videndum etiam erit, ne eodem tempore iudicia in complures agantur, communis enim terror homines etiam discordes conciliat, & quæ quisque sibi formidat, in aliis præcauere simulat. Rhodiorum resp. præclara aliquando extitit, statusque eorum popularis erat, cui admiscebatur, tamen ex parte nobilitas, & cum belli tempus vrgeret potentiores publicæ impensæ præerant. Atqui vbi nonnunquã fœliciter cũ hoste bellatũ esset, populus fœlicitate exultãs rationẽ reposcebat, & pecuniarũ repetundarũ nobiliores fere oẽs reos fecit, qua indignatione cõmoti, seditione facta in plebem surrexerunt, & cæsis compluribus statum reipub. euerterunt. Sensim igitur agendum est, vbi plurimi peccant, & quibusdam ignoscendum, vbi excusationis aliqua ratio prætendi posset. Quibusdam autem, in quos maior culpa cernitur

Precario viuere miserum est

Philippus macedo dolo athenas obsidet.

Demosthenis fabella notãda

Cõmunis terror discordiã parit.

Rhodiorum respu. cur euersa.

Sensim agendũ ubi plurimi peccant

multa magna etiam cum clementia indicẽda est. Misericordia eorum, qui reip. præsunt, gratissima omnibus est, & eos multitudini cõmendat. Atheniensium ciuitas prudentissima non pro affectu, sed pro dea misericordiã colebat, vt ciuibus suis persuaderet, mitissime etiam cum sontibus esse agẽdum. Abstineant summopere a ciuili sanguine, memores illius Tragicæ sentẽtiæ. Sanguine humano abstine quicũque regnas. Sed si necessitas vrget, nec aliter ciuitas emendari potest, nisi fuso sanguine alicuius pessimi viri, id agant quod optimi medici, qui postquam liquido cernunt nullis remediis alienata, infectaque morbis mẽbra restitui posse, quamuis inuiti, & cũ dolore etiam reliqui corporis, tamen ea mutilãt, atque amputãt, ne reliquũ corpus inficiant, non enim parcendum est, vt tota resp. corruat, sed vlciscendum vt seruetur. Malum siquidem nascens facile opprimitur, inueteratũ autem fit plerũque immedicabile. Inuidiosum etiam est ciues exilio multare, & plerũque periculosum. Exules nanque aliquando vbi male animati sunt, discordiã nõnunquam, nõnũquã etiam calamitatẽ maximã pariũt, & quãquam nulla causa iusta esse potest contra patriã arma capiendi, tamen asserunt se iure id facere, quãdo perperã eiecti sint. Periculum est etiam eos ĩ patriã restituere, nam (vt ait Plato) expulsi si inuitis inimicis redeũt, tyranni fiunt. Et illud in ore populi Romani quondam fuit, regnabit sanguine multo, ad regnum quisquis venit ab exilio. Super hac re breuior ero, quia libro quarto poematum meorum de exilio diffuse cecini, & plurima exẽpla collegi quæ rem ipsam liquido declarant. Proscriptorum bona diripienda populo dare iniquũ admodũ est. Laudem, gratiãque meruit Romana plebs cum Marius, & Cinna locupletum domos diripiendas proposuissent. Nemo enim tam egens, tanque infimus inuẽtus est, qui alieno labori nõ pepercerit, nec quispiã fuit, qui de ciuili luctu fructũ cõtrectare pateretur, sibi etiam a principibus ciuitatis libere cõcessum, adeo mites vulgi animi erant, & humana respicientes. Sed vt seueritas in ciuitate salutaris nõnunquam est, ita sœuicia semper pestifera. L, Sylle seueritas initium fuit omnium malorum apud Romanos. Nam infamis illa tabula (in qua proscripta fuerãt milia hominum octoginta, in quibus quattuor consulares erant, Carbo, Mari⁹, Norbanus, & Scipio, & inter eos Sertorius tunc maxime formidabilis) magnam reip. plagam intulit, eiusmodi enim exemplum alij secuti paruo tẽpore imperium profligarunt. Parcendum quoque multitudini est, etiam si deliquerit, Scita habetur illa poetica sententia. Multorum crimẽ multum Et (vt Cicero ait) Semper sapientes ea quæ populus fecisset ferenda, nõ autẽ semper laudanda esse duxerunt. Iulius Cęsar postquã exercitum magni Pompeij superauit, ciuibus pepercit, & quos armis vicerat, beneficijs, ac liberalitate prosecutus est. Atqui gloriabundus Romã ad amicos literas dedit, in quibus scriptum erat, se maximum, ac iucũdissimum fructum capere. Quippe qui ciues, quos semper aduersarios, atque hostes habuerat, cõseruaret, & charitate, ac beniuolẽtia sibi deuinciret. Crudelitatis spes, victorię laudem longe minorem facit. Maior Octauij gloria in Antonium fuisset, nisi Atylum puerum eius, & Fuluiæ filium innocentissimum securi per-

Misericordiã colebãt athenienses.

Sẽtẽtia tragica

Similitudo.

Veniẽti occurrite morbo.

Romanæ plæbis modestia ĩ proscriptos.

Seueritas salutaris.

Sœuitia pestifera.

Syllæ tabula.

Iuli⁹ cęsar mitis in aduersarios.

Octauij augusti vltio in antonium.

cuti iuſſiſſet. Penitentiæ tamen ſigna quamprimum dedit Octauius, illius nanque interitum e ueſtigio vltus eſt. Theodorus ſiquidem pueri pedagogus, qui illum Octauio tradiderat, quum occideretur Atylus, lapidē præcioſum (quē ad collū geſtabat) clam eripuit, cuius rei certior factus Cæſar eū cōuinctū cruci affigi iuſſit, & peſſimi proditoris vltus ē facinus, ac mutati animi clariſſimū iudiciū dedit. Abſoluendi rei aliquando erūt, quāuis deliquerint, vbi e rep. eſſe cernemus, & pręcipue ſi per inuidiā, & vltionem deferuntur. Caius Valerius ædilis. Q. Flauiū, cui infenſus admodum erat, apud populū reū fecit, & cū iā quattuordecim tribuū ſuffragijs dānatus eſſet, proclamauit ſe innocentē opprimi, rurſus ædilis clara voce reſpōdit, nihil ſua intereſſe, iure ne, an perperā dānaretur, dūmodo periret, qua improbitate reliquę tribus cōmotæ, ſontē abſoluerunt, peſſundatūque erexerunt, ne inuidiā temerarij ædilis explerent, qui victoriā in limine victoriæ perdidit, cū ſaltem parcere nequiuit. Inuitat etiā ad ſeditionē deſidia, incuriaque eorū, qui ciuili ſocietati pręſunt. Arbaces de opprimendo Sardanapalo cogitauit, cum eū penſa inter pellices, ancillaſque diuidētem offendit, indignum omnino arbitratus, eum tot milibus hominū imperare, qui cū muliere corruptior eſſet, præ ignauia, ac luxuria deliteſceret. Thebana quoque reſp. deſidia eorū qui pręerant euerſa eſt. Nec iniuria. Neglīgētia enim illorū, qui cuſtodiæ præſunt fures inuitat, & oportunitas peccandi aditū ad male agendū bonis alioqui viris pleriſque præbet. Longum eſſet omnes ſeditionis cauſas connumerare, & quot modis reſp. euertatur recenſere, quocirca ſermo præſtringendus eſt ad hanc ſententiā, vt virtutibus conſeruari, atque augeri ciuilem ſocietatem concludamus, vitijs autem non modo diminui, verum funditus labefactari.

Theodorus atyli pedagog⁹

C. Valerius.

Q. Flauius.

Deſidia.

Arbacis propoſitum.

¶PERICVLOSAS OMNIVM INSTITVTIONVM MVTATIONES, ET DELECTVM INTER CIVES SVO TEMPORE ESSE HABENDVM, ET SVPER EIS PVBLICAE ESSE DECERNENDVM.

¶TITVLVS SEXTVS.

MASSILIENSES QVI IN NARBONENSI prouincia ſunt, Phocenſes auctores habent, qui Perſarum aduentu ſedibus ſuis pulſi, vrbem illam condiderunt, hi quondam præclaram remp. habuerunt, cuiuſquidem nonnulla inſtituta a Græcis, ac Latinis ſcriptoribus celebrantur. Ea longe magis ordine, & ciuili diſciplina quam opibus, atque imperio præſtitit, adeoque cōſtans in moribus, ac conſtitutionibus ſuis extitit, vt vix in magna etiam neceſſitate vetera commutarit. Vnde gladium, quo a condita vrbe ſontes

Maſſilienſes a phocēſibus inſtaurati.

Gladi⁹ massiliensis.

iugulabantur, tandiu seruauit, donec rubigine exesus ministerio neutiquam idoneus esset, adeo periculosum esse duxit, ab antiqua consuetudine discedere. Quæ res quidem magno auctore non caret. Plato enim modulorum minimam mutationem in musica perniciosam reip. esse statuit. Inter præclara Massilientium præcepta, hoc vel imprimis Aristoteles comprobare videtur, quod publicum iudicium modicis quibusque annis faciebant, in quo nomina sua singuli ciues profitebātur, super quibus deinde decernebatur, qui admittendi ad publica munera, quique exigendi essent, ex his deinde minores magistratus sorte ducebant. Nam maiores a senatoribus, qui numero erant sexcenti, post magnam sacrorum celebritatem, post cerimonias, & hospicia, quasi deo interueniente designabantur. Memores illius Homericæ sententiæ, quaquidem differitur, quod solummodo viri boni a deo sceptra, imperiaque accipiunt. Eiusmodi delectum inter ciues optimum mihi esse videtur. Nam qui in rempub. admittuntur, vita, aç moribus comprobati a virtute non discedunt, sed eam perficiunt, si qua ex parte inchoata esset, ne paruo tempore post, quasi deteriores facti excludantur. Hi vero qui reiecti sunt propter intemperantiam, aut improbitatem, aut quod aliis ciuilibus virtutibus careant, nisi omnino deterrimi sint ad meliorem plærūque vitam redigūtur, vt in numero æqualium suorum aliquādo describātur. Ambitio, & honoris studium, ingenium, ac mores nōnūquam mutare solet. Nemo enim ęquo animo ferre potest se cōtemptu, ludibrioque haberi, & inuidiæ stimulis plærique iuuenes excitātur. Legimus Manlium torquatū Lucij Mālij fortissimi, amplissimique viri filiū ab ineunte ætate hebetis, obtusique ingenij extitisse, adeo vt a parēte ruri relegatus degeret, vt qui nec priuatis, nec publicis functionibus vtilis esse videretur. Ista men paulopost quasi ignauiæ suæ pertesus, & patrem reū iudiciali periculo liberauit, & in latino bello ingenti totius populi Romani plausu triumphum duxit. Quid corruptius Fabio Maximo in adolescentia? Ad postquam ad maiorem ætatem peruenit, nihil ei defuit, quod ad summum virū spectare possit. Cui ob virtutis meritum Allobrogi cognomentum traditum est, ob ingētem gallicam illam victoriam, ductu, atque hospicio eius, quod ab eius posteris nunquā discessit. Nec tacendus est Themistocles cuius vitæ turpitudine in desperationem conuersa mater, laqueo sibi mortem consciuit. Maior deinde natu tantæ præstantiæ extitit, vt eum oratorum excellentissimus Cicero totius Græcię principem appellet, nec immerito. Afflictas nanque vires Græciæ assumpsit. Postquam Xerses cum innumerabili illa Classe Thespiades Plateas, & Athenas incendit, & vltror patriæ fuit, ac medum regem (cui vix maria satis erant, vt piscatoria Scapha trepidus in patriam rediret) compulit. Hæc Massiliensium consuetudo efficit, vt minus comprobandum censeam, quod in quadam clarissima nostri temporis republ. obseruant, vt enim primum pueri in lucē editi sunt, nomē (vt religiōis nostre est) accipiunt, ad reip. munera deputātur, dūmodo ingenuis parētibus orti sint. Et qui partem aliquam reipub. vel leui etiam affinitate attigerint. Proinde anniculi, bimi, trimi,

Mālī⁹ torquatus spem de se dubiā fecit.

Fabij maximi adolescētia corrupta.

Themistoclis adolescētia turpis.

Xerses.

Medus rex.

Magiſtratuũ eligẽdorũ mos obliterandus.

aut ad ſummum quadrimi in capaciſſima vrna cum innumerabilibus aliis commiſcentur, ex qua quidem cum tempus comitiorũ appetit, ſorte ducũtur, & vt quiſque vnde viginti annos natus eſt, magiſtratui præficitur, quãdo id ætatis legitimũ habetur. Sin vero minor eſſet, eius nomen rurſus publico ſigillo imprimitur, inque vrnã deiicitur. Atqui ſæpe ſorte accidit, vt præ multitudine noĩa quorũdã digniſſimorũ etiã ciuium ad decrepitã vſque ætatem delitẽſcãt. Quorundam vero, qui vel ignauia, ac deſidia negle ctui habendi ſunt, nomina adeo enatãt, vt cum primũ per ætatem licet, muneribus fungantur. Eiuſmodi cõſuetudo abolenda mihi videtur, nã minus eſt permittendum ſorti, expectandumque ſaltem, quo ad cuius indolis futuri ſint iuuenes dignoſcãtur. Fieri enim per fortunã poteſt, vt nõnulli hebetis ingenii ſint, & (vt nõnunquã accidit) veſanæ mentis, aut etiã deterrimi, qui ſi a magiſtratu amouentur, notam vniuerſæ familiæ perpetuã inurunt, ſin munere funguntur, ludibrio, cõtemptuique ſunt, dignitatẽque reip. frãgunt. Longe igitur melius erit tempus expectare, & hominem multorum iudicio comprobare, ratio preterea ætatis habẽda eſt, vt (ſi cetera paria ſint) proferantur maiores natu, annuſque quartus & viceſimus ſit legitimus. Nemo indignatur ante id ætatis nõ præfici magiſtratibus, ſi id in omnibus obſeruatur. Præterea indignatur etiam nemo aliquem maiorem natu ſibi preferri, tum quod maior inuidia eſt inter pares, tum quod ſperat quiſque cum ad id ætatis acceſſerit idem ſe aſſecuturum eſſe.

Magiſtratibus eligẽdis ætas legitima.

¶ PVLCHRIS NOMINIBVS CIVES ESSE APPELLANDOS. ET DE NOMINIBVS, PRAENOMINIBVS, COGNOMINIBVS, ET AGNOMINIBVS.

¶ TITVLVS SEPTIMVS.

Nomẽ quale cuique ĩponatur nõ parui refert.

DIXIMVS NOMINA CIVIVM SVO tempore recẽſenda eſſe in ſenatu, vt delectus haberi poſſit. Non erit in preſentia alienum de propriis nominibus diſſerere. Accedit ſiquidem ad ornamentum ciuitatis, ciues pulchris nominibus nuncupari, turpis enim noĩatio ita de dignitate aliquid detrahere videtur, vt honeſta addere, qua in re parentum diligentia in denoĩandis infantibus laudanda eſt, & præcipue cum in ea re nihil impendii faciant, & filios non parum ornent, quocirca vituperandi ſunt nõnulli, qui cum peſſime nominatos parentes, ac maiores habuerint, ab eorum nominibus nunquam diſcedere voluerunt, veluti ſi a probro, & ignominia maiorum poſteros fraudare nollent. Propria nomina ea dicimus, quæ vnã quãque perſonã ſine alterius communione ſignificant. Eadem varia ratione indita eſſe iuuenio. Sunt quidem ex Græcis nonnulli, qui non fortuitu ea dari arbitrentur, ſed preſagiũ, veluti quiddam eſſe futuri euẽtus, quodquidem ex quibuſdã,

Propria noĩa.

Hippolitus.
Priamus.
Panthasilea.i. oia subiens.
Plato.
Aristoteles.
Osiris.
Romulus cognomiatus altellus & quirinus.
Prænomen.
Nomen.
Cognomen.
Agnomen.

quæ ex appellatiuis fiunt, nituntur ostendere. Scimus Thesei filium quadrigis fuisse discerptum, id ex eius nomine præsagiri volunt. Hippolitus nanque equis solutum significat. Sic & Priamus precio redemptum, & Panthasilea populi lutum, & ne res ficta a poetis dici possit, in alijs etiam id vsu venire cernimus. Plato a latitudine dicitur, is quidem latis humeris lato, atque vberi sermone, lata etiam humanarum, diuinarumque rerum disciplina extitit. Aristoteles optimum significat finem, quodquidem non alienum a Philosopho omnium acutissimo, & qui optimum bonorũ, malorumque finem statuit videri potest. Hoc etiam ex quibusdã Aegyptiorum nominibus asserere nituntur. Osiris eorum lingua oculatũ significat. nec ab re quidem dici potest. Fuit enim rex ille magno ingenio, magnaque prudentia. Alij autem sentiũt (quod longe magis verũ mihi esse videtur) nomina futuri nihil præsagire, sed passim, ac fortuitu inuẽta esse. Nam non omnes hippoliti, equis interempti, nec omnes Priami precio redempti extiterunt. Atqui apud plærasque gentes cernimus propria noia nõ a vocabulis fieri, sed nihil vtique significare, pręter eũ qui sic dicitur, vt Ninus, Boccar, & alia quãplurima. Alij per imitationẽ clarissimorũ virorum filios nominãt, vt eorũ facta imitari nõ pigeat, quorũ noibus nũcupãtur. Apud veteres nationes magna ex parte noia simplicia erãt, quod & Varro, & Gręcorum nõnulli scriptores testãtur. Vnde vrbis cõditores Romulus, & Remꝰ vno tãtum nomie censebatur. Quãuis Romulus deinde Altellus, & Quirinus cognoiatus sit. Fuerũt etiã ex albanis duplici noie nũcupati, vt Carpentus Silinus, & Agrippa Silinus. Fuerũt etiã ex posterioribus regibus, ac ducibus, vt Titus Tatius, Metius suffetius, Numa Pompilius. Crescẽte deinde imperio, Romani nobiliores quattuor pene nominibus appellabantur, & quod nomẽ præibat prænomẽ dicebatur. Nomen vero ex familia, vel maiorũ sanguine dicebatur, ex quo gens cognoscebat, & idcirco gẽtilitiũ vocabatur, vt Tullius ex Tulliorũ familia, Cornelius ex Corneliorũ, Iulius ex Iuliorum. Suetonius tranquillus id verũ esse ostendit, his verbis, Non Cæsare, & bibulo, sed Iulio, & Cæsare consulibus actũ scribebant, bis eundem præponẽtes nomine, ac cognomine. Cognomen, vt grammaticorum quidam sentiũt, cognationis cõmune esse. Sed si recte inspicimus cognomẽ propriũ cuiusque personæ erat, vt Cicero, Scipio, Agnomẽ aũt extrinsecus ab euẽtu, veluti ex animo, ex corpore, ex fortuna, vt superbus, pius pertinax, ex aio. Crassus, pulcher, ruffus, ex corpore. Ex fortuna, vt Affricanus, numidicus, Creticus. Prænomia nounulli asserunt Romanos a sabinis beniuolentiæ causa, accepisse, vel ab Albanis a quibus ducebant originem, quæ quandoquidẽ pauca erant singulis, binis, vel trinis literis scribebãtur. vt. C. Caius. Cn. Cneus. Sex. Sextus. Inuenti sunt, qui quattuor illis nominibus censerentur, vt. P. Cornelius Scipio Affricanus. Alij tribus, vt Marcus Tullius Cicero. Gentilia nomina Varro pauca admodum fuisse censet, quibus nequaquam serui, aut libertini vocarentur, quodquidem in prænominibus, ideo nõ seruari ait, quod ad discernẽda nomina inuenta fuerint, Quorũ quidem a numeris fieri arbitratur, vt Quintus, Sextus, Decimus,

in viris. Secunda, tertia, Quarta, in fœminis, vel ex aliis causis, vt Manius qui mane natus esset, inde fit Manilius, & detracta vocali Manlius, Lucius quod ad ortum lucis, Posthumus, quod post patris obitum, quę etiam prænomina mulierum antiqua fuisse referunt. Varro libro secundo de analogia his verbis, Videmus enim Maniam matrem larum dici. Luciam volaminiam Saliorū carminibus appellari, posthumā a multis post patris mortem etiam nunc appellari. Quędam olim pręnomina, vel agnomina fuerūt Postea vero mutata sunt ī cognomina, vt Posthumus, Agrippa, Proculus, Cęsar, opiter. Cęsar primo dictus, quod mortua matre, & vētre cęso natus sit, vel (vt alij dicunt) quod cum cæsarie sit ortus. Alij quod oculis cæsis (quos gręco nomine glaucos appellant) vltra humanum morem viguerit, Sunt qui credant primum Cæsarem dictum a cęso Elephanto, qui cæsar maurorum lingua dicitur, Agrippa ab ęgro partu, quod cum labore matris educitur, non emisso capite, sed pedibus, Vopiscus vero, qui ex duobus conceptis, vno abortu eiecto, editur. nam cū ambo oriuntur, gemini, vel geminij nūcupanť. Statius nomē seruile fuit, vt Aulus geli⁹ ca. vl. li. iiij. refert, Plęrique em̄ serui apud veteres eo noīe fuerunt, Cecilius quoque, cui palmam comicorū Nigidius Figulus detulit, seruus fuit. & Statius dictus est. Deinde vero manumissus id cognomētum accepit, & Cecilius Statius vocabatur. Eiusdem nominis origo a stabilitate trahitur. Fastus a fauore, Ancus, Marcus varro pręnomen fuisse ait a fabinis translatum, Valerius autem Antias gręcorum esse ait, & cubito dici, qui gręce αγκων appellatur, quod eam corporis partem vitiosam habuerint. Gneū sunt qui a generando dictum putent, Alij insigne neui, eius scriptura varia apud priscos fuit. Nā alij neū, alij Gneū, alij Cneum scribunt, qui C. literam ponunt antiquos sequuntur, qui eam aliquando superfluam addebant, et C. naturam pro natura dicebant. Sic & neuum corporis insigne Cneū appellabunt, qui vero G. etiam a prisco scribendi more non recedunt, Cernimus enim quibusdā G. addi dictionibus, vt gnatus, gnosco, pro nato, nosco. Marcus a duritate dicitur, Est enim Marcus Malleus maior. inde Marculus pusillus malleus Publij vel a pube dicuntur, vel quasi pupilli, quod eorū pater ante diē obierit, quam prænomina habuerint. Quintus enim Scęuola scripsit pueris nō priusquam togam virilem sumerent, puellis vero non antequam nuberent prenomina addere moris fuisse. Tyberij vocari cęperunt qui ad Tyberim nascebantur. Seruij, qui mortua matre in vtero seruati erāt. Ex prenominibus, ac cognominibus, alia inuenta sunt alijs de causis dicta, Nam M. Aemylius, qui primus familię, nomen dedit (vt Plutarchus scribit) propter sermonis leporem, ac facundiam, quam gręci αιμυλιαν vocāt, appellatus est. Et Antonius ab Antone herculis filio denominatus est, vt eidem auctori placet, erat enim antiqua opinio. Antoniorum familiā ab hercule originem ducere. Habemus etiam nōnulla nomina a pecore, vt varro ī libris de re rustica scriptum reliquit, vt Portius, Ouini⁹, Caprinus, Equiti⁹, Taurus Sic etiam ab auibus, vt merula, pauo, pica, passer. Columella a columine dicitur, Columen apud veteres decus, famā, sustentationem significat

Manius
Manilius
Manlius
Cęsar
Agrippa
Vopiscus
C.
G.
Marcus
Publios, quod populo grati essent dictos accipimus
Aemylius

Camillus vnde colũnę etiam appellantur, sic & maiores serui, qui aliis pręerãt colu- mellę vocabantur, quod quasi culmen aliorum essent. Camillum Statius Tullianus de vocabulis rerum scripsit, Callimachum dixisse Tuscos ap- pellare Mercurium, quo vocabulo significant pręministrum deorum, Vn de Virgilius Camillã, quasi Dianę ministram fecit. Pacuuius vero cũ de Medea loqueretur. Cęlitum Camilla spectata aduenis, Salue hospita. Ro mani puellas, puerosque nobiles inuestes Camillas, Camillosque appella- runt. Flaminearum, flaminũque ministros, et in nuptiis Camillus, qui me rum ferebat dicebatur, in mysteriis diuinis Samastracum diis magnis mi- nister Casmillus dicebatur, Veteres nanque S. nonnũquã interponebant vt varro docet, & Casmenam pro camœna, Casmillum pro Camillo dicebãt

S. pro R. S. etiam in quibusdam propriis pro. R. ponebant, vt valesius pro valerio, Fusius pro furio. Catus (vt idem varro ait) Sabinum est nomen, & acutum significat, vnde Catus Aelius Sextus. quod acutus esse, ac sagax cognomi natus fuit. Sic & Cata acuta.

Scipio. Qui Scipio primo cognominatus fuit, puer cæcum parentem, qui eius humero nitebatur, ducebat. Proinde ab ęqualib⁹ suis per iocum Scipio vocari cępit. Est enim Scipio baculus, quo inualidi senes innituntur, cuius rei testis est Plautus Comicorũ Facetissimus, apud quem senex seruo minatur his verbis, Ego te hoc Scipione ledam, nec ca- ret hoc nomen gręca origine, vt opinor. σκίπων nanque baculum signifi- cat, & pręcipue Salignum, quo propter leuitatem senes vtebantur,

Corneli⁹ Ruffus decemuir Corne- lius ruffus decẽuir Primus Sylla dictus fuit, quod secundo punico bello ludos appollinares ex Sibylinis libris dicauerit, quasi Sibylla.

Valerius Corninus Valeri⁹ Cor nin⁹ a vita Messana Sicilię vrbe honoris causa primũ Messana, deĩde mu tata litera Messala dictus est, Nerio & detracta litera Nero, Sabinum est nomen, & virum fortem significat. Vnde ex claudiis, quos a Sabinis oriũ dos accepimus, qui erat egregia, ac pręstãti fortitudine Nero apellatur, asi ne cognomẽtum in corneliorum familia legimus quodquidem eiusmodi initium habuit Cornelius, qui primus sic appellatus est, vir opulentissim⁹ is filiam magna cum dote collocauerat, verum cum gener pecunię sponso- res posceret, id iniquo animo ferens Asinam pecunia onustam in forum ad duci iussit, accipe inquit pecuniam, ne sponsores meos aliquando appelles, quę res, quidem perpetui cognominis causa fuit,

Stolones Rei quoque rusticę diligẽ tia aliquando nomen dedit, vt Stoloni illi, cui primũ eiusmodi cognomen adhesit. Nam cum radices fruticum, arborumque, qui rustico verbo Stolo nes appellantur, magna diligẽtia euelleret, ab ęqualibus suis Stolo cogno- minatus est. vt varro libro primo de re rustica scribit,

Pisones Lentuli Fabii. Cicerones, Coclites Pisones a pinsendo di cti sunt, vel a pisis Sicut Lentuli a Lentibus, Fabii a fabis, Cicerones a cice rib⁹, Nam vt quisque leguminis aliquod genus optime sereret ab eo apud priscos nomẽ assumebat, vt ait Plynius. ¶ Sic etiam ab habitu corporis nõ nulli dicti sunt, vt Lusci quod vna luce careant, hos Coclites (vt varro ait) veteres appellarunt, quasi oclites ab oculo. Sic plautus in gurgulione testa- ri videtur (vbi inquit) est de Coclitum prosapia, vt arbitror, Nã hi omnes sunt vnoculi, cum Ciclopas ĩtelligat. Strabones quoque a vitio oculorum

dicuntur,Frontiones ab eminentia frontis.Dentiones a magnitudine dentium,Capitones a magnitudine capitis,vari,quod abtortis essent pedibus. Labeões a magnis labris,sunt enim labra maiora labia,Lepidus dicitur quasi politus,vt λεπτισ quę est lamia nitida,ac tersa. ¶Dantur etiam nõnũquã ignominiæ gratia cognomina,vt Fabio helluoni,qui in ventrẽ omnia bona demerserat,cui Gurgiti cognomen iure optimo adhęsit,sic & Murenæ quoniam summa cum auiditate murenas deuoraret; vt Lucio Oratę,quod Oratas nunquam præcio parcens magna cum voluptate mãderet. Tremellio Scrophæ periurium nomen dedit,Eius enim serui suem vicino abegerant, & interemptam sub centonibus,ne ab inquirente rustico inueniretur, collocauerant,Eam rem cũ cõperisset Tremellius,vxori iussit,vt recumberet,Venit in cubiculum rusticus suem quæritans; quem tali iuramento illusit,nullam in villa sua scropham esse, præter eam quæ in centonibus iaceret,lectulumque monstrauit,quo fallaci iureiurando sibi,posterisque cognomentum lucratus est.Hęc Macrobius ca. v. libri primi saturnalium refert,Sed varro locupletior testis est libro secundo de re rustica.Nã Tremellium Scropham gentis suę cognomentum eiusmodi historiam recensens facit. Auus meus primus appellatus est scropha,Nam cum quęstor esset in Macedonia Licinio Nerue pretori,relictusque ab eo,qui exercitui præesset,donec pretor rediret, hostes occasionem rati victorię, impręssionem in castra facere cęperunt, tunc Auus cum milites hortaretur, vt arma caperent,atque exilirent,dixit celeriter se illos,vt scropha porcos disiecturum,idque effecit.Eo enim prelio hostes,ita fudit,ac fugauit,vt ex eo nerua prætor imperator appellatus fit,Auus vero cogomen inuenerit,vt diceretur Scropha,Nerua nomen fortitudinis est,proinde fortibus nõnullis viris apud antiquos adhęsit,& originem vt arbitror grecam habet. Est enim νευραν.neruus & pręcipue quo arcus tenditur,Et pro firmamẽto neruorum etiam ponitur,Sed latini consonantię gratia literas mutauerunt, Et quod neura dicebatur neruam dicere maluerunt,Itidem in neruo,Nam & ab eadem origine ducitur,& eandem mutationem accipit.Scęua quoque & Scęuola ab optimo auspicio dicta sunt. Scęua enim sinistra apud veteres(vt ait varro)dicebantur,quod quę sinistra sunt bona existimabãtur. Multa de nominibus dixi,& fortasse plura,quam res ipsa exigebat,Verum suauitate vetustatis illectus,vix calamum retinere valui Sed hæc huius rei conclusio sit,nomĩa pulchriora non modo familias,verum etiam ciuitatem honestare. A quibus qui descendunt,vel inurbani habendi sunt, vel in rebus parui impendij neglígentes.

Lepidus

Scropha tremellius vnde dictus

Nerua

Scęua Scęuola

¶FINIS LIBRI SEXTI.

¶TITVLI LIBRI SEPTIMI.

¶PROOEMIVM LIBRI SEPTIMI AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMVM.

Ascra oppidū

ASCRA OPPIDVM NON LONGE DIstat a Tespia, finitimumque est Heliconi, hęc patria fuit Hesiodi poetę, loco edito sita, sed adeo effœti du rique soli, vt vix indigenas alere possit. Eam execrari videtur Hesiodus cum ait.

Ascram linque pater, rus nunquam optabile verno
Sole caret, brumaque regit, sed aduritur æstu.

Seriphus insula

¶Simili sterilitate est Seriphus insula illa lapidosa, de qua poetæ fabulā

tur illuc delatum Perseum, cum Danae matre, cum deiectus esset ab Agrisio patre. Et deinde cum caput Gorgonis Seriphijs ostendisset, oms in lapides mutatos esse. Hoc autem in vltionem matris Perseum egisse asserũt Cum Polydectes eorum rex fauente populo Danaen duxisset inuitam. Simili conuitio in Seriphium Cauillatus est Temistocles, cum ait, se nequaquam futurum nobilem, si Seriphius esset, quasi fateatur inopem, miseramque patriam nulla ex parte ciues suos adiuuare. Sed potius virtutes eorum, si quas haberent, eneruare, & obscuros omnino reddere. Complures Athenienses, complures etiam Romani, splendore patrię illustres habiti sunt, qui si ex obscuriore aliquo loco oriundi essent, Theatro virtutum suarum omnino caruissent, & nunquam rebus magnis profuissent, quibus laudem, & gloriam consecuti sunt. Erit igitur optimi consilij his qui ĩopem, aut sordidam patriam habent, sedem mutare, & meliorem quęrere, quo beatius degere possint, & clariorem sobolem propagare. Quãuis hoc difficile factu sit. Quis enim ęquo animo patria carere potest? quis facile propiquos affines, necessariosque amicos deserit? quis domesticam consuetudinem? quis vernaculum sermonem? quis natalis soli cœlũ sine mœrore, & lachrimis reliquit? Gratias equidem peringentes deo habere possum Sixte pater sanctissime, quod in ea patria mihi nasci contigerit, quę ea omnia suppetat, quę satis ad bene beateque viuendum omni ex parte esse possunt, & in qua quisque ciuis mediocri etiam ingenio, mediocrique re familiari laudẽ ac fœlicitatem (nisi sibi ipsi deerit) assequi poterit. Non indigebit externis opibus, vt se familiamque suam optime alat, cum omnia in agro senensi habundent. quę natura mortalibus tradere consueuit, Non exquiret aduenticiam, aut transmarinam sapientiam, cum musas oms intra pomeria cõtubernales habeat, adeo, vt Sena Alexandriæ. Tarsæ, Athenis (quę tres vrbes quondam præter cęteras totius orbis terrarum literarum studia coluerũt) emula omni ex parte videri possit, nec formidabit laudem suam intra domesticos parietes obscurari, cum patria ipsa ei prębeat Theatrum, spectaculumque omnium maximarum rerum.

Themistocles in seriphium

¶DE SITV ORBIS, ET REGIONIS, DE LOCI OPORTVNITATE, DE ELIGENDO SOLO, AGROQVE QVI EA OMNIA SVPPETAT, QVAE AD VIVENDVM SPECTANT, ET ANIMALIA OMNIA, AC PLANTAS CVM PLAGIS, REGIONIBVSQVE COELI CONVENIRE.

¶TITVLVS PRIMVS

DE CIVILI SOCIETATE PLAERAque diximus in ſuperioribus voluminibus, complexi ſolum quę ad ciuitatem pertinent, Nã de inſtitutis reip. de ſtudijs, ac virtute ciuium ſatis abunde tractauimus Nunc tempus exigit, vt de regione, de vrbe, ac mœnibus aliquid diſſeramus. Parum ſiquidẽ eſſet optimũ inſtituere ciuem, niſi vrbem ei deſcriberemus, in qua ſecundum ciuilem virtutem degere poſſet. Nam veluti peripatetici affirmant ad perpetuam fœlicitatem bona animi neutiquam ſatis eſſe ducunt, niſi corporis, & fortunę bona accedant. Sic nos ad beatã vitã ciuilem nequaquam ſatis eſſe arbitramur, populum optime inſtitutum habere, niſi vrbis ac regionis oportunitas, ea ſuppetat, quę ad vſum tranquillę vitę ſatis eſſe poſſunt. Nec is ſum, qui vnãquanque vrbem ſatis idoneam eſſe putem ad ſtatum optimę reip. conſeruandum, quocirca eiuſmodi eligendam eſſe arbitror, cui nihil deſit, quod ad bene viuendũ ſpectet, vel potius nouam ędificandam ſi per fortunam, atque opes daretur, Nam longe difficilius eſt, vel ad ciuiles mores inueteratam ciuitatem redigere, vel male ędificatam reſtituere, atque inſtaurare, quã nouã ab initio inſtituere, atque ędificare. Difficile, tamen eſſe arbitror, vrbem inueniri, cui omnia ſuppetant, quæ ad humanam vitã pertinent, & quę ſubuectionibus non aliqua ex parte indigeat, ſed eã magis probabimus, quę ſuis fructibus magis aletur minuſque externis opibus egebit, memores ſententię Xenophontis Socratici, dicentis,

Seres aſię populi

nihil egere deorum eſſe, quãminimo autẽ proximũ dijs, nec Seres illi, quos tontopere laudabant Coſmographi, beatoſque eſſe prędicant, omnibus (vt arbitror) rebus affluũt, licet cum voluptate degant, perpetua pace cum finitimis fruantur, cęli aeriſque temperiem habeant ſaluberrimã, & ſiluis habũdent,

Sericũ vnde

quarum ex arboribus ſericũ vellus deducant, ad vſum principum, ac purpuratorum. Terraque eis adeo fertilis ſit, vt nulla ſatione, nulliſque fotionibus adiuta ſola naturę benignitate fruges, ac fructus afferat, quibus ſe indigenęalere poſſint, & vicinis etiam cõmodare. Sed puto eos aliquãdo externas opes deſyderare, & aduectiones peregrinorum non ſemper reſpuere.

Agri emptorem quid cõſyderare oporteat.

Marci igitur portij Catonis ſententia fundamenta vrbis noſtræ iacere poterit, qui duo pręcipue conſyderanda ducit in emendo agro, ſalubritatem cęli, & loci vbertatem, quorum ſi alterum deeſſet, agrum nequaquam colendũ eſſe cenſet, nec iniuria, nam qui fundum infœcundi ſoli mercator, paupertatem, ac perpetuum laborem ſibi, poſteriſque comparat, qui vero peſtilentis cœli, ęgrotationem aſſiduam, intempeſtinam ſenectutem, ac præcipitẽ mortem.

Marinas ad aquas ducẽdus

Veſanę eñ mentis eſſet, & marinas ad aquas, ac gẽtiles ille omnino deducẽdus, qui feraciſſimi ſoli culturã agere vellet, vbi de valitudine ac vita ſemper ambigendũ eſſet, & alia exparte par ſũaperet, qui ſteriles glebas ad aſpectum ſaluberrimi cœli ſemper verteret, vbi perpetuo eſurire neceſſe eſſet. Non enim parum eſſet ad beate viuendum ſoli fertilitas quocirca Arabes fœlices cognominãtur, quod frugibus fœtibus, palmite, odorumque ſuauitate prędiuites ſint. Et Cyprus veneri dilectam poetę ca

nunt,quia benigna rerũ omniũ parens natura(quę veneris nomine priscis seculis nũcupabatur)mirũ in modũ ei indulsit. Cyprus enim tãta,tãque multiplici fertilitate rerũ omniũ præstat,vt nullis externis opibus, aut fructibus indigeat,& sola fere indigenis rebus alatur,quod quidem paucis admodũ insulis,aut regiõibus accidit,plæręque enim oẽs pluribus rebus indigẽt, & paucioribus abundãt. Si votis vero nostris fortuna surriserit,& principio vrbem constituere possimus,electio loci saluberrimi primo habenda est. Is erit editus. Nam planicies raro omni ex parte tuta inuenitur,Conuallis vero nebulosa est,& noxia. Ea vero regiões cœli neque æstuosas expectabit, neque nimiũ frigidas,ac pruinosas,sed tẽperatas,ad orientẽ,vel ad meridiẽ vergentes,nisi sit regio maritima,ea noxios flatus plærũque habet a meridie,& ab occiduo. Et præcipue si paludes vicinæ sunt,quæ non profluũt in maria,vel flumina. Nã stagnante aqua sole matutino oriente frigidę auræ, vel nebulæ oriũtur,quæ venenatos spiritus palustriũ bestiarũ nebula mistos afferũt,efficiuntque locũ pestilentem,& præcipue per æstatẽ,& autũnũ,cũ ęstuosa longe magis meridionalis plaga esse cernitur,quãquam palus oĩs vitãda sit,quę semper pessimũ virus eructat,& ęstate vaporatis, hyeme aũt frigidis nebulis caligat. Quinetiã magnis caloribus culices, & infestis aculeis armata aĩalia gignit,quæ in vrbẽ densissimis agminibus volitant,& hoĩbus,aĩalibusque reliquis molestissima sunt. Arboribus,plantis, & segetibus.hę duæ regiones optimę habẽtur. Occidentalis aũt minus est vtilis,nam exorto sole tepescit,meridie calet, vespere quidẽ plurimũ feruet, quibus mutatiõibus corpora facile in ægrotationẽ incidunt, difficiliusque curantur. Septẽtrionalis plaga nõ recipit huiusmodi mutatiões,& quia firmior est,corpora diutius seruat,quodquidẽ ex esculentis, quæ recondũtur cerni licet,quæ dum modicis fenestellis ad septentrionẽ refrigerantur tardius tabescunt,& diutius durant. Nam obsonia, & poma,quæ ad calidas cœli partes ponuntur,quamprimum corrumpuntur. Nec admirandum est,calore siquidẽ nõ modo aĩata,sed solidiora etiam quęque fatiscunt. Ferri naturã durissimã esse videmus,ea nullis alijs viribus mollescit,quã caloris,vnde ĩ fornacibus spiritu,& calore ignis calefactũ ferrũ,quãcunque formę speciẽ accipit. Idẽ tamẽ sic mollefactũ,& cãdens refrigeratũ deinde,aut aqua immersum in pristinã duriciẽ redit. Proĩde nõ est admirãdũ,si corpora humana per ęstũ imbeciliora fiũt,per hyemẽ vero firmiora. Asserũt etiã Phisiologi corpora quædam,quæ a frigidis regionibus in calidas traducuntur, durare non posse,sed quãprimũ dissolui. At contra,quæ ex calidis in frigidas septentrionales,nõ modo mutatiõe loci nõ laborant, verũ validiora fiunt, & magis diuturna. Aristoteles testis est,gẽtes quæ frigidas regiões incolũt, animo,ac viribus potius abũdare,quam ingenio,& arte. Earũ vero corpora longe alijs proceriora cernimus,ac pulchriora. Eadem candido sunt colore, recto,& rutilo capillo,oculis vero cęsijs, abundant multo sanguine,parum mente, viribus autem plurimum præstant, ferro sine timore resistunt,in ægrotationibus vero timida,& imbecilla sunt, vt Galli, qui cum proceritate corporis præstarent, Romanum exercitum irridebant, dicentes. En

Cyprus.

Vrbis sit⁹ qualis esse debet.

Oriẽtalis meridionalisque plaga.

Occidentalis.

Septẽtrionalis

Galli.

homines tantulæ staturæ, quorum meminit Cæsar in elegantissimis commentarijs suis, vbi ait. Omnibus gallis præ magnitudine corporum suorũ breuitas nostra cõtemptui habita est. Et paulopost de eorum ingenio addit, vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, & promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Parthi quoque Niuales, & pruinosas terras ad aquilonem colentes, ita pugnaces, atque intrepidi sunt, vt solos beatos iudicent, qui fortiter in bello ceciderint, excidentes autem e vita in lectulis suis naturali morte conuitijs insectantur. vt ignauos, ac degeneres. At contra homines, qui ad meridiem nascuntur, & qui magis subiecti sunt solis cursibus, pusilli magis sunt, & graciliores. Colore vero fusco, crispo capillo, oculis nigris, cruribus repandis, atque inualidis. Hi propter sanguinis exiguitatem, cœlique tenuitatem ingenio præstant, & mente plurimum valent, quocirca celerius agnitionem rerum percipiunt, & ad consiliorum cogitationes promptiores sunt, ægrotant forti animo, In bello autem ingentem ignauiam præ se ferunt: Hęc naturę diuersitas alia potiora, alia vero deteriora habet, quocirca in electione loci plurimum præstabit temperatam regionem eligere, quæ neque algore rigeat, nec solibus nimium æstuet.

Galli italis proceriores.

Parthorũ mores.

Ingeniũ pręstãtius vbi aer siccior.

❡ITALIAM REGIONVM OMNIVM TEMPERATISSIMAM, TITVLVS SECVNDVS.

CONVENIVNT SCRIPTORES COMplurimi temperatissimam regionum omnium esse italiam. Eadem quamadmodum iouis stella inter Martis feruẽtissimam, & Saturni frigidissimam media decurrẽs, temperiem a diuersitate accipit, sic inter Septẽtrionalem, meridionalemque plagam porrecta temperatam accipit mistionem, quocirca innumerabiles habet laudes, vt. M. vitruuius ait. Nam viros gignit corporum membris, ac figura præstantissimos, & qui fortitudine animi, ingenio, ac disciplina omnes gentes superare possint. Testis sit populus Romanus, qui consilio, & virtute, omnium barbarorum ferocitatem domuit, quique (vt Cicero ait) per se oĩa melius inuenit, quam reliquæ omnes nationes, vel ab alijs accepta longe reddidit meliora, & paruo quidẽ tempore nationes oẽs subegit, imperioque totius orbis terrarũ potitus est. Laudant Græci scriptores ingenium, & artem eorum, qui Asiam incolunt. Pręferant omnibus gentibus Gręcorum genus, viribus ingenio, ac fortitudine, inuenient tandem Italis neutiquam eosdem esse comparandos. Plærique eorum Mathematici vetustissimi diutius laborauerunt radio, numeris, dimensionibus, & syderum cursu, vt ostenderent perpetuam fore Græcorum gloriam. Verum si diutius vixissent, vanitatem suarum artium dignouissent. Nam vix Græciam in ipsa Græcia inuenire potuissent, & cum imperia euersa, vrbes dirutas,

Italiæ situs.

Mathematicorum vanitas.

&hominū mores adeo mutatos cernerent,vt iam omnes ludibrio cōtēptui ve eſſent,faterētur opinor virtute, excellētia animi,& doctrina imperia teneri,non ſyderum curſu diuturna eſſe,niſi cum fugere vellent ad ſententiā Aſtronomorum & conſultiſſimi Hipparchi,quem prædixiſſe ferūt ſedes orbium cœleſtium aliquando in contrarias partes moueri,curſus ſyderum alios futuros, tempuſque fore, quo cardines mundi ſuo loco mouerentur. Hæc aſtrorum mutatio fortunas fortaſſe hominū,ac locorum potuit variare. Sed redeat vnde digreſſa eſt oratio. Magna diligentia adhibenda eſt in eligendo loco,in quo vrbem ædificare volumus. Et prima quidē ratio cœli habenda eſt. Videmus nanque vrbes quamplurimas ſola aeris inclementia deſertas,deſtitutaſque eſſe. Populonia ad oram noſtri maris vbertate ſoli,& loci opportunitate quondam vrbs fuit peregregia,& vt ex dirutis mœnibus adhuc cernere poſſumus,magnam populi frequentiam habuit. Verū cum per æſtatem,& autumnum aſſidua peſtilentia laboraret,in vicina loca ſalubrioris cœli,patria deſtituta coloni exierunt, aliaque oppida ædificarunt,ne perpetuis febribus laborarent,Salapia vetuſtiſſimum Apuliæ oppidum,quod aliȷ a diomede,cum a troiano bello rediret cōditum fuiſſe tradunt,aliȷ ab Helpia,Rhodio duce clariſſimo,propter cœli inclementiā incolas habebat,ſingulis pene annis graui ægrotatione laborantes. Hi concilium inierunt de mutandis ſedibus,oratoreſque ad ſenatum, populumque Rhodium miſerunt,vt eorum valitudini conſulerent,res ex ſenatuſconſulto Marco Hoſtilio demandata eſt,vt is idoneum locum ad mœnia transferenda quæreret,quodquidem effecit,quæſitiſque rationibus ſumma diligentia,ſecundum mare ſalubrem locum eis tradidit,vt oppidum tranſferrent,& mœnia conſtituerent,quo effecto locum in mari aperiri iuſſit, portumque effodi,quocirca Salapini a veteri oppido quattuor milibus paſſuum progreſſi,locum ſalubrem habuerūt. Eiuſmodi exempla nos monent, vt loca nō paulopoſt pœnitenda eligamus,quęquidem non ſine magna difficultate,ingentique impenſa commutantur,aut deſtituuntur.

Populonia.

Salapia.

¶DE VENTIS, ET EORVM REGIONIBVS, AC NOMINIBVS.

¶TITVLVS TERTIVS.

VENTORVM FLABRA HAC IN RE, vel imprimis animaduertenda ſunt. Nam ſicut deterrima ſunt Auſtralia, & ſecundum illa,quæ ad æſtiuū occidentem flant, ſic tutiora orientalia,& Septentrionalia longe ſalubriora. Videndum igitur erit ne regio obnoxia ſit noxiȷs illis flatibus,quibus ſuppoſitos habuerit montes, longe tutior, ſalubriorque erit. Ventorum rationem, vt ciues intelligant, non modo ad

Venti qui ſalubres.

nauigandi vſum, verum ad corporis ſanitatem, optimũ factu eſſe arbitror, qua in re Athenienſium exemplo vti non erit alienum. Et præcipue cũ ciuitas illa domicilium fuerit muſarum, & omnium diſciplinarum ſedes. In ea vrbe publico conſilio Andronicus Syrreſtes Aſtronomus peregregius, & Architectus excellentiſſimus marmoream turrim erexit. Eam octogonam eſſe voluerunt, quoniam totidem ventorum diuerſos flatus eſſe putabãt. Planicies, quæ mediæ erãt inter angulos, ſingulæ queque ſculptas imagines ſingulorum ventorum habebant contra cuiuſque flatum. In turris vero apice metam marmoream ſtatuit Andronicus, ſuper quã æreum Titonẽ magna arte fuſum collocauit, tali libramento, vt vento circũageretur, conſiſteretque ſupra imaginem flantis venti, indicemque virgam, vel (vt alij dicunt) tubam prętenderet. Hæc præclariſſimorum ciuium ſolertia magnã præ ſe vtilitatem ferebat. Poterat enim quiſpiam & bonę valitudinis, fœliciſque nauigationis rationem quocunque tempore habere. Hę octo ventorum imagines ea induſtria deſcriptæ erant, vt quæque ſuam regionẽ ſpectaret, ventumque, qui inde flaret oſtẽderet. Ab oriente enim ęquinoctiali ſub ſolani, ſiue (vt alij appellant) Solani erat imago, a meridie autem Auſtri, ab occidente vero equinoctiali Fauonij, a Septentrionali autem plaga Septentrionis, hi enim quattuor philoſophorum omnium cõſenſu principales vẽti habentur. Quattuor deinde reliqui medij inter hos, ſuas etiam habebant imagines. Nam inter ſolanum, & auſtrum ab oriẽte hyberno Eurus erat, inter Auſtrum, & Fauoniũ ab occidente itidem hyberno Aphricus, inter Fauonium, & Septẽtrionẽ erat Corus, quem priſci Caurum appellarũt, inter Septentrionem vero, & Solanum Aquilo. Hæc deſcriptio in ciuitate omnium doctiſſima oſtendit eo tempore plæroſque philoſophorũ exiſtimaſſe, ventos dũtaxat octo numero extitiſſe, ſed Aegyptij Phœnices, & Gręci alij complures duodecim ventos eſſe exiſtimant. Nam inter quattuor illos principales octo intermedios eſſe volunt, dicunt ſubſolanum a latere dextro vulturnum, a lęuo autẽ Eurũ habere, Auſtrum a dextro euronothum a ſiniſtro Aphricum. Fauoniũ a dextro zephirum, a lęuo Corum. Septentrionem a dextro Cyrcium, a ſiniſtro Aquilonem. In ventis vero hoc ſeruãdum eſt, noxios omnes eſſe, qui per paludes, ſtagna, aut æſtuoſas Syrtes flãt alioqui vero cœli, ac regionis ſuæ naturã ſapiunt. In ædificijs quoque ventorum ratio habenda eſt. Varro. ca. iiij. libri primi. De agricultura de ſeipſo verba huiuſmodi protulit. Non hic Varro noſter cum Corcyrę eſſet exercitus, ac claſſis, & omnes domus repletæ eſſent ægrotis, ac funeribus, immiſſo feneſtris nouis aquilone, & obſtructis peſtilentibus, ianuaque permutata cæteraque eius generis diligentia ſuos comites, ac familiam incolumes reduxit? Laudat idem ſcriptor ædificia ſita ad ortum ęquinoctialem, quia æſtate vmbram habent, hyeme autem ſolem. Et loco edito ædificari iubet, Nam facilius, noxium quodcunque infertur, diſcutitur a ventis, & quod a ſole tota die illuſtratur Salubrius eſt. Et ſi beſtiolę volucres inferuntur, aut quamprimum efflantur, aut aritudine cito pereunt.

Ventorũ noĩa & regiones.

Peſtilẽtia quõ vitanda.

Aedificia vbi optima.

ℭDE VBERTATE SOLI ELIGENDA.
ℭTITVLVS QVARTVS.

SECVNDVM CAELI CLEMENTIAM ſoli vbertas neceſſaria eſt, illa enim ſalubritatem, hæc autem alimoniam mortalibus præbet, & vna ab altera nequaquam ſeparanda eſt. Marci Attilij reguli ſententiam fuiſſe. L. Columella prodit, agrum ſicuti nec fœcũdiſſimi quidem ſoli, cum ſit inſalubris cæli, eſſe colendum, ita nec effœti, ſi vel ſaluberrimi ſit. Diligenter igitur qui locum Idoneum eligere vult, ſcrutabitur, vt fœcunda, ac læta ſit terra, ex qua populum alere vult, vt quæ facile excolatur, fermẽteturque vbi alte effoditur, & reſoluatur atque in puluerem fatiſcat, & præcipue per ſerenam hyemen, ac per æſtuoſos calores, ea nanque vbi ſicca, denſa, & macilenta eſt, ſiue exercetur aſſiduo labore, ſiue ceſſat colono, omnino pœnitẽda eſt, & veluti peſtilens eſſet omnino refugiẽda. Nam illa ægrotationem, ac mortem præſtat, hãc vero ſquallorem, & teterrimam mortis comitem famem, vbi fœcunditas non apparet, ſed omni humore exhauſta eſt. Cato nouem diſcriminibus agrum bonum diuidit. Primam partem eſſe vult, vbi vineæ poſſint eſſe bono, & multo vino. Secundam vbi ortus irriguus. Terciam vbi Salicta. Quartam vbi oliueta. Quintam vbi pratum. Sextã vbi campus frumentarius. Septimam vbi cædua ſilua. Octauam vbi arbuſtũ. Nonam vbi glandaria ſilua. Sed hæc (vt omnia conueniant) optãdum eſt. Bonus tamen erit ager, qui ex his plura habebit. Sed ſi votis noſtris deus arriſerit, bene diſpoſita erit regio, ſi parte campeſtri iacebit, parte alia collibus attolletur, molliter deuexis ad orientem, ac meridiem. Partes relinquendæ ſunt iuxta amnes, & riuos paſcuis, quibus armenta, ac greges aluntur. Ex his opportune aſſurgũt colles virgultis, ac ſiluis. Opaci Campi longe maiorem partem ad vbertatem frugum relinquere debemus. Ager nanque frumentarius diuerſas habet ſationes, variaſque culturas, in eo ſiquidem eſt Aruum quod aratum eſt, nec dum ſatum. Eſt ſeges, quæ tunc dicitur cum arata, ſataque eſt terra. Eſt nouale quod vt renouetur alternis annis relinquitur. Eſt etiam reſtibilis, quæ ſingulis quibuſque annis ſeritur, & quod feraciſſima, lætiſſimaque eſt reſtibilis dicitur, reſtat enĩ aſſiduis laboribus. Proxime hanc partem prata erunt, quibus ſecundas partes in agricultura veteres Romani tradiderunt, nomenque ab eo deductum putant, quod pratum protinus paratum ſit, nec magnum laborem deſyderet, Cui. M. Cato multas affert laudes, quod nulla, vel minima admodum impenſa indigeat, quod paruo labore ſeruetur, quod nullis tempeſtatibus obnoxium, quod ſingulis annis, & pabulo, & fœno fructũ reddit. Pratum cum exoleſcit, ſegniuſque herbã emittit, frumẽti cauſa excolitur. Nã poſt longam deſidiam letas admodum ſegetes reddit, iuxta etiam riuos bene collocantur prata, & pone illa ſalicta, & arundineta ad vinearum peda=

Agri nouẽ diſcrimina.

Aruum.
Seges.
Nouale.
Reſtibilis.
Prata.

Colles.

menta, aliosque rusticos vsus. Collium qui eminent aliquantulū, alij arboribus vacui sint, vt aprici vndique solem accipiant, & frumento serantur. Nam vbi mollissime deuexi sunt, optimum frumētum faciunt, & vbi per aduersam tēpestatem, ingētemque pluuiam planicies agricolam fallit, eius labores raro defraudant, alij vero Colles celsiores, arbustis, oliuetis, vinetis, alijsque arboribus vestiātur, quæ optime spectāt solis ortum. Deinde meridiem, quamuis Tremellius Scropha etiam occasum laudet, quem Virgilius fugiendum præcipit, cum ait. Ne ve tibi ad solem vergant vineta cadētem. Esse tamen potest, vt in quibusdam regionibus occasus vitibus vtilis sit, sicuti in quibusdā alijs Septētrio, quem Democritus Abderites, & Mago Carthaginiensis vinetis idoneum esse putant.

❡DE SILVA.
❡TITVLVS QVINTVS.

Silua quadrifariam diuiditur

Saltus.

SILVA SI NOBIS EX VOTO CONTINgat, optabimus in collibus, ac vallibus non lōge a pascuis, eritque vsui vt plurima sit, humanam nanque vitam omnibus fere in rebus adiuuat, adeo vt secundum segetem optanda sit, nisi elemēto ignis carere volumus. Ea quadrifariam distributa esse debet, in saltus, nemora, siluam cæduam, & materiariam. Saltus appellarunt veteres, in quibus fructices, virgulta, & minores arbustulæ ad vsum pecoris inter herbas passim oriuntur. in illis vtiles sunt myricæ, arbuti, cythisi, dumi, lentisci, salices, & calami siluestres, & præcipue hyberno tempore, nam minus a niuibus pessundantur. Myrteta etiam vtilia essent, non modo pecori, verum coriarijs. Scorta enim illis folijs præcipue molliuntur, Iuniperi baccis suis hybernas volucres nutriunt, quibus etiam capones saginati elegantiores mensas nostro tempore adiuuant, Ligna etiam igni admota odoratum fumum mittunt, & saluberrimum per æstatē ad omnes noxios flatus pellendos. Nemora siluæ sunt maiores, in quibus arbores proueniunt, quæ baccas habent, aut glandes, aut castaneas suillo pecori vtiles admodum, & siluestribus animalibus, quæ propter venationis vsum non iniucunda sunt, nec ciuibus respuenda. Venatio robustiores iuuenes reddit. desidiam, ignauiamque vmbratilem tollit, & populum promptiorem, alacrioremque ad rem bellicam præstat. Nemus Græcum est nomen, & a pascendo ducit originem. νεμω enim pasco est, quo circa non possum nō admirari, quosdam nostri temporis nemora siluas manufactas opinari, & voluptatis duntaxat gratia inuentas, & præcipue cum non modo verbi origo, sed Virgiliana proprietas illa in ore pene omnium sit, cum ait.

Scortū coriū. Iuniperus. Capi iunipero saginantur. Nemora. Venatio. Nemus.

Venatum Aeneas, vnaque miserrima dido
In nemus ire parant, vbi primos crastinus ortus
Extulerit titan, radijsque retexerit orbem.

❡Nō eni ex siluis voluptatis grā cōsitis descendūt ferę illę, quas paulopost

Ascanius medijs in valibus optare inducitur a poeta, cum ait.
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.

❡Optima erunt nemora in quibus glandiferę arbores fuerint complures Hæ sunt quercus, ilex, fagus, esculus, suber. robor, & cerrus. Dulcissimas omnium glandium esse fagines Plynius refert cap. v. li. xvj. vt quibus ob sessos homines durasse in oppido Chio asserit, Testemque eius historiæ Cornelium Alexandrum inducit. Vnde gręca interprętatione, quod esui glandem pariat, a comedendo fagus dicitur, φαγω siquidem comedo est, hanc fageam glandem, qui de agricultura scripserunt, suem optime alere dicunt, eumque alacriorem facere, & carnem leuem, & coctibilem. Nec admirandum est. sapor ori siquidem castaneę similis, echino tegitur, & dulcedinem non paruam habet, Eiusdem arboris materiam celeriter propter humoris raritatem in ędificijs marcescere vitruuius scribit. Ex pulpa tamen trãsuersos pectines fieri legimus, & vasa etiã quibus honor apud antiquos fuit. Nam Marcus C. iurauit ex præda nihil attigisse pręter guttum fagineum, quo sacrificaret. Quocirca vero glans grauissima est, proinde pecus reddit longe maioris ponderis, et salsamenta eius. Et pręcipue pernę fumo duratę longe magis diuturnę sunt, Eius robor cum in fabricis terra obruitur perpetuum pene est. Ferreos clauos paruo tempore rubigine conficit, idcirco in nauibus minus vtile habetur, vel si quando innectitur, ęreis clauis transfigendum erit, qui nulla erugine consumuntur, Ilex minutissimas habet glandes. Suē reddunt angustam, nitidam, strigosam, ac põderosam. Lignum durissimum est, & magni ponderis inutile potius, quam trabibus vtile. Hæc arbos a græcis dicitur πρινος, & tanti fuit, vt nomen prenestino mõti ob eius habundantiam dederit, etiam vrbi pręnestinę. Plutarchus ĩ parallelis ad fi. testem facit Aristoclem. iij. rerum italicarum libro, Telegonũ vlissis & Circes filium nomen vrbi ab eiusmodi euẽtu tradidisse. Nam cum ad inuestigandum patrã dimissus esset, deorum responsis cõmonefactus est, vt eo loci vrbem cõderet, vbi rusticos coronatos saltantes cerneret Is in italiam profectus illicis ☞ ramis coronatos colonos vidit, memorque oraculi vrbem condidit. & a coronæ fronde prinistum (quod mox de dignato nomine pręneste factum est) appellauit. Hac mente ductus Strabo Cretensis libro. v. Scribit pręneste quandã Polistephanon vocari, hoc est multarũ coronarum. Hanc opinionem Virgilius ĩ. vij. æneidos nequaquam sequitur, Sed Cęcutum vulcani filium eam condidisse asserit, his versibus.

Nec pręnestine fundatur defuit vrbis
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inuentumque focis, omnis quem credidit ętas
Cęculus, hunc legio late comitatur agrestis.

❡Sed harũ opinionum vtra verior sit, nihil ad nos attinet, qui de ilice nõ de vrbis origine loquimur. Esculus paucas, & amaras nimis glandes habet non dissimiles iligneis. Eius lignũ temperatissimũ esse dicitur, & in ędifi

Arbores glandifere

Pulpa

Glãs quernea

Quercus arboris robor.

Ilex.

Pręnestinus mons

Pręneste vrbs.

☞ Plutarchi codex latinus factus habet pini ramulis

Esculus

Suber. ciјs vtilitatem, & gratiam habet. Suberis glans cum ilígna similitudinem tenet, durior tamen aliquantulum est, & proinde seruis decutienda. Eius lignum (pręterquã igni) vbi delibratum sit vtile est. Cortex vero pro fructu habetur, plurimis eñ rebus vtilis est. Et pręcipue Amphorarũ, vasorũque operculis atque obturamẽtis. Calceis quondam muliebribus adhibebant,

Crepidę suberatæ

quos cortices per irrisionẽ appellabãt, nũc autẽ etiã viri suberatis crepidis vtũtur. Natandi pueri vsũ apud veteres corticib⁹ ad vtrũque latus deliga

Robor.

tis sine periculo ędificabãt, quod aquę vsum optime callerẽt. Robor ligno & glande paululum quippiã a quercu differt, adeo vt vtrũque lignũ robor

Cerrus.

appelletur, cũ folijs tantũ aliquid intersit, vixque rusticis ipsis differẽtia satis nota sit, Cerrus glandem habet reliquis maiorẽ, quę non vt reliquę ver

Castanea.

miculatum habet calicem, verum echinatũ sicut castanea, in ędificijs eius lignũ habetur inutile. Cito enim marcescit. Nucem castaneę in nemoribus vtilẽ esse nemo inficiari potest, Prodest aũt nõ modo pecori, quod optime alit, sed vniuersę familię. Sunt qui ex ea cratibus ad fumũ exiccata, ac deinde in pistrino contusa, non modo panem, sed pultem conficiãt, quę primo die antequam obdurescat, sine fastidio sumitur. Hæc nux echinato calice munita est, adeo vt vix illesis manibus educi possit. Idcirco consueuere rustici eam in Scrobibus terræ aliquot diebus defodere, quoad hiantes echini, ac marcescentes nucem e calice emittant. Nam ex singulo quoque duę, aut tres castaneę educuntur. Eius arbor ad proceritatẽ magnã crescit, & pene omnibus ĩ rebus ędificijs vtilis est. Et ex ea Amphorę optimę fiũt & vinaria, olearia que vasa oĩa, hãc nostri temporis lignarij fabri arborũ omnium riginam appellãt. Quod singulis pene vsibus optima habeatur, quocirca non modo in nemore propter fructũ, verum in silua materiaria propter lignum pręcipua habenda est. Quam necessarius sit ignis nõ modo ad fouendã mortaliũ vitã, sed ad oĩs pene vsus facile quiuis iudicare potest Idcirco pessima esset electio loci, qui aut a silua longius distaret, aut omnino careret. Legimus obsessas vrbes, & temporibus nostris vidimus, pręlignorum inopia ad deditionẽ esse compulsas, & inter seuera ĩstituta veteris militię lixas, & Calones seruos videlicet, qui aquã, ac ligna ministrabant publicum stipendiũ meruisse. Eligenda igitur erit regio, quę siluã cęduã habeat plurimam, ea sic distribuenda est, vt singulis septima pars cędatur,

Paulus iurecõsul. i. l. silua cędua. ff. de ver. & re. sig.

sitque satis vniuerso populo. Cęsa nanque septennio indiget ãtequã ex cespitibus frutices, ac surculi rursus adolescant, vt cędantur. Idcirco hãc veteres siluam cęduam appellarunt, vt Caius iureconsultus de verborum significatione scripsit, quę in hoc haberetur vt cęderetur. Seruius tamen sulpicius ait eam esse siluam cęduam, quę succisa rursus ex stipitibus, aut radicibus renasceretur. Siluestres Arbores omnes vulgo vtiles sunt. Sed solidiores longe meliores. Optima ergo erit quercus, quę maioris potentiæ ignem efficit, cuiusque pruna magis candet, diutiusque viget. Querneus preterea carbo ęrariorũ officinis idoneus est, quoniã deficiẽte folliũ flatu ꝓtinus emoriens sępius accenditur, Querneus deinde cinis ad familiarem vsum optimus est, Lixiuiam enim meliorẽ facit, quaquidem linteaminus

conteruntur,& candidiora,nitidioraque redduntur. Cerrus quāprimū vri tur,eius prunę minus cādent,& eius cinere lixiuia ducitur,quæ diutius,con creta oleoque mista Saxauē efficit purgandis pannis alijsque rebus vtilem admodum. Picea quibusdam in mōtibus valde crescit,frigora amat, & pro pter eius resinam,quę pinguis est, magnum concitat incendiū. Hāc quia re gionis gratia veteres consecrabant libenter alebant, eamque feralem arbo= rem esse dicebant, Foribusque(vt cyparissum) mortui iudicio pręfigebāt quod dijs manibus eam dicatam essę arbitrarētur, cum alijs quibusdā, quas infœlices arbores appellabant,vt alter,cū sanguinē, silicem,ficum atrā,acri folium, rubum, sentes. Nam quercum,esculum,illicem,fagum ,corillū & albam ficum dijs superis consecratas putabant. Et proinde fœlices arbores eas appellabāt. Est vtilis,& decora ī siluis(ī quibus prouenit) Teda arbor liquore,ac pingui succo habundans, quę puriorem flammā reddit, & cęreis funeralibus non dissimilem,ea grata habebatur in conuiuijs,& in sacris,quā mares solum pręferebāt,piaculumque habebatur si fœmina eam attigisset Tax⁹ igne admota periculosa est, eius fum⁹ vertiginē capitis facit,&lippi tudinē oculorū. Ea arbor tristis ē,minimeque viret,baccas ī hispania habet veneficas,cōpertū in gallia(ait plynius ca.x.li.xvi. vt vasa vinaria ea facta mortifera quāprimū fuerint hominibus, Asseritque eā ī arcadia tā pręsen tis esse veneni,vt si qui dormiant sub ea,cibum ve capiant confestim mori antur. Sunt qui toxica venena quibus sagittę ībuūtur, hinc appellata esse arbitrantur. Eius flores apibus noxios esse Virgilius refert,cum ait, Sic tua Cyrneas fugiunt examina taxos. Hęc igitur e siluis non modo excidenda, sed auellenda est, quando prodest nonquam, obest autem sępenumero.

Cerrus

Picea

Arbores infœlices.

Arbores fœlices.

Teda

Taxus

Toxica.

¶Silua,quę materiam ędificijs, nauigijsque pręstat, diligentius asseruan da est ,emūdādaque singulis annis a sentibus,ac vepribus,ne nouis surculis Arbustulisque crescentibus impedimento sint, quo minus proceritatem suam absoluant,ne ve tortuosæ fiant,inanes, aut flaccidæ. Solidiores, longe que prōceriores arbores fiunt in mōtanis, quā in palustribus locis quāuis il le tardius,hę autem celerius crescant humor ille aquatilis nimis nodosa ro= bora alit. Idcirco facilius dolantur,dentataque serra celerius secantur. Sunt que minoris ponderis,firmiora tamen sunt illa, quæ editis locis nascuntur, tum quod serius excreuerunt,tum quod humoris minus habēt. Eiusmodi silua Septentrionalem,Oriētalemque plagam optime spectabit. Arbores enim matutino sole confotæ,& pruinis,siccioribusque illis ventis obdura tæ,perpetuæ fiūt. Dūmodo opportuno tempore cædantur. Materies opti me cęditur ab æquinoctio autūnali vsque ad Kalendas ianuarias, vt quibus dam placet. M. tamen vitruuius a primo autumno eam cędi vult,vsque ad tempus,quo incipiūt flare fauonij. Vbi enim ver annum aperit,arbores pręgnātes fiunt,viresque omnes in frōdes,ac baccas effundunt,proinde inanes, exhaustęque sūt, veluti muliebria corpora,quę grauida,tenuiora,ībecillio raque esse cernuntur. Deinde cum ad portum venerunt, inualida, effœta= que aliquandiu fiunt, donec vires per alimenta colligant, sic arbores dum flagella,ac follia tenuiora habent, ac deinceps dum fructus nutriunt imma

Silua cędua quo tēpore cę= di debet,

turos,minus solidæ sunt,verum cum per autūnū poma , vel bacca decutiuntur,& folia decidunt, radices integrum succum in se recipiunt, & sic in suam soliditatem recipiuntur,& præcipue flantibus septentrionalibus ventis,qui hyberniaeris vires augēt, Materiemque solidiorem,ac tempestiuā magis reddunt. Sunt qui opinentur arborē quāprimū securibus decutiendam, sternandamque esse,mox sub tecto,loco tamen aperto a ventis erigēdam, Alij sub dio tollendam, suspendendā ve asserunt , vt mutationibus cœli consuescat,quo ad humor omnis exhauriatur. Alij tantū delibrandā

Mutuli.

censent,ne carie exedatur,humique mutulis suppositis reliquendam,veteres tamen Architecti non statim sternendas arbores censent,sed eas castrari iubent donec omnis succus defluat. Hanc rationē præter cæteros oms scriptores vitruuius laudat,easque hoc modo castrari docet,vt opportuno tempore arboris crassitudo ad mediam vsque medulam cędatur, reliquū integrum reliquatur,donec liquor omnis quasi per canaliculum effluat, ne ī ligno moriatur,conuertaturque in muccum,ac saniem,tū sicca aliquantulū arbor cū omnio sine stellis,ac gutta est, opportune deijcitur, fitque ad vsū optima. Nam liquor ille qui sensim e medullis per ima foramina defluxit siccescentem materiem solidiorem,diuturnioremque facit. ¶ Est etiam

Lunę obseruatio ī cędendis arboribus

obseruanda luna,vt ne ferro ante quintumdecimum diem viua arbor attingatur ne ve vltra quintum,& vigesimum , aliter materies flaccida fit. Et quāprimum blatta,& carie fatiscit. Arbores enim,& multa alia veluti sunt Conchilia omnia ad lunę cursum augentur, decrescunt ve. Vtilissima est

Abies.

ad vsum ędificiorum,& decora admodum mōtana abies.ea nanque procera est,& teres, & crassitudinem pręter cęteras ęqualā habet. Eiusmodi quāquam difficilius tollantur,tamen non indecorę sunt, nec lignum frangunt hęc parui est pōderis,oneri nō facile cedit, directa permanet,& in cōtignatione non flectitur,humore,atque aqua facile vincitur propter corporis raritatē. Idcirco Architecti nōnulli asserunt hanc plombi lamina coopertā perpetuam esse. Et quia calores plus in se habet,patensque est,facile ignem accepit,& ita vehementem ex se flammā mittit,vt vix nunquā ī ędificijs

Populus arbor

succensa extinguatur. Populi duę spēs sunt alba vna.& nigra altera. Alba facilior ad dolandum est,& cōmissuris melius coheret, durior nigra,Proinde trabibus.atque contiguationibus magis idonea. Vtraque spēs aquas amat et fluuij ripas,verum quę.proueniunt in siluis, ac montibus duriores sunt

Pixis. Buxus

& magis diuturnæ. Pixis,quę mutatis literis a latinis Buxus dicitur, parum crescit,sed gratiam plurimam habet in scupturis, vasculis, ac cōmissuris,ea densa,dura,ac diuturna est,& colore croceo pergrata,huic non dissimilis est Siler,ponderis tamen,ac duritatis minus habet. Tilia arbor est rarior,facilius dolatur. Proinde in sculpturis cōmodius tractatur, & candor

Siler.

Tilia.

eius non indecorus est. Baccas gignit quas nullū attingit animal. Sed librū habet inter corticem,& lignum ad menbranę similitudinem,ex quo vincula fiunt,quę etiam tilię vocantur. Fraxinus vbi vetustate aruit, aut vbi castrata in agris liquorem miserit dura satis fit,& cōmissuris,coaugmentationibus,catenationibusque idonea, Eadem homeri pręconio nobilitata fuit,

Fraxinus.

quod Achillis hastam ex ea fuisse asserit, In ida Troadis silua optime prouenit, & cedro adeo similis est, vt ementes cortice sępe fallat. Fagus prędura est, & hastis, missilibusque accomodata, eadē serra leniter secta, & nō cuneis fissa vtiles admodum tabellas pręstat, & manubrijs dolabrarū idonea est. Carpinus vtilem tractabilitatem habere dicitur, hec fragilis est, & parui ponderis, ex ea greci bubulci boū iuga faciebant, a quibus nomen accepit diciturque ζυγία Nostri tamen rustici ex salice siluestri potius, quam ex carpino, iuga faciunt. Pinus vbi prouenit, & nauigijs, & ędificijs omnibus optima est, eadem in longam vetustatem sine vitio conseruatur, habet enim liquorem, qui propter acritudinem nec nocentes bestiolas, nec cariem penetrare sinit. Sic etiam cupręssus, Item Cedrus, et iuniperus, quę similitudinem non paruam habent in ligno, et odoratissime sunt mittuntque ex se diuersas resinas nō inutiles. Ex cedro oleum etiam nascitur, quoquidem res perunctę a tineis, & Carie illesę seruantur, qua ex re quę diuturna, ac perpetua significare volebant prisci, Cedro seruata dicebāt, hinc est sentētia persij Satyri illius obscurioris, cū ait, Cedro digna locutus, Liquere nec Scombros metuentia carmina, nec thus. Sic & Ouidius tristiciam, mœrorēque libelli sui ostendens dixit, Nec titulus minio, nec Cedro charta notetur. Huius arboris mala omnium fœlicissima esse virgilius refert his verbis Fœlicis mali, quo nō pręstantius vllum. Oppius vero in libro de siluestribus arboribus ait. Citreū malū odoratissimum esse, vnde interiectū vesti tinea, necat, Fertur etiam venenis esse contrarium generari idem oppius ait in perside omni tempore mala citrea quorū alia pręcarpuntur, alia interim maturescunt. In Italia ad caietam plurima sunt, & spetie diuersa, quęquidem varium succum, variumque saporem habent, propter diuersas (vt arbitror) insitiones, quarum nomina difficile esse percensere, cum in veteribus libris neutiquā lectitauerim, quocirca minus admirandum puto, quod fœlix malum appellauerit Virgilius, Arboris vero nomen non posuerit.

Fagus. Carpinus. Pinus. Cupressus Iuniperus Çedrus. Citreū malū nō est cedri arboris, sed citri dioscoride plyque testibus.

¶ Palmarum arbores procreas ad trabium magnitudinem ī perside gigni multi testes sunt, inter quos Amianus Marcellinus, qui eas vidisse testatur crebras admodum instar ingentium nemorum, refertque exercitum romanū flumina eius regionis transiuisse, constratis pontibus multis ex palmarū trabibus. Dicitque eas ita vulgo nasci, vt qua quisque incesserit, Spadica cernat, Est enim spadix fructus eius, Aulus tamē gelius cap. xxvi. li. ij. Phœnicem colorem significare dicit, quoniam palmę trames ex arbore cum fructu auulsus Spadix dicitur eius ligni robor solidum, ac firmū esse affirmant, quocirca Plutarchus in, viij. symphosiacorum in certaminibus palmam victorię signum esse dicit, quia ingenium eius ligni sit vrgentibus, deprimentibusque ponderibus nunquam cedere, sed mira quędā & præter fidem Amianus de his arboribus refert. Dicit nanque maritari palmas inter se, facileque eas sexu posse dicerni, Indigenasque locorum asserere fœminam arborem maris seminibus illitam fructus generare, quandoquidem inter se mutuo amore delectantur, quoquidem tali argumento probare nituntur, quod contra se vicissim nutātes, ne flabris quidam vento

Spadix.

rum auerti possint. & si ex more fœmina maris semine non fuerit illita, intempestinos fœtus amittit, & quasi abortum facit. Atqui si ignoratur cuius amore perculsa sit fœmina, vnguento proximi maris inficitur eius trūcus cuius amore si tenetur, statim concipit. Hęc prolixius dixi quia noua, ac mira mihi videtur, & nisi idoneum autorem haberent omnino reticēda.

Larix.

Larix Arbos est (vt plynius cap. x. & ca. xxix. li. xvi. refert) nō dissimilis picee, Hanc vitruuius circa ripam fluminis padi, & littora maris Adriatici solum inueniri ait, Eam asserunt amarum succū habere, quo a carie, & tinea vendicetur, Cōueniunt multi scriptores eam nec concipere ignem, nec carbonē facere, aut alio modo ignis vi consumi, non aliter quā si lapis esset, aut ferrū, hoc illum Cęsarem cognouisse aiunt, cum Larinum oppidum iuxta alpes obsideret, quod ei parere detractaret. Fuisse dicūt ante eius portam turrim larignis trabibus transuersis editam instar Pyrę, cui cum copias moueri iussisset, cernerentque milites turrim ligneam esse, Sarmenta, & virgarum fasciculos circum eam compluresaduxerunt, fascibusque admotis, turris ignem nequaquam concipere potuit, sed intacta quamprimum extincto igne apparuit. Cęsar rei nouitatem admiratus, cum oppidani timore perciti se dedidissent, quęsiuit vnde essent ea ligna, quę igne non lederentur. Vulgo arbores ei ostenderunt, quarum in his locis magna erat copia adeo vt Larino oppido ex materia nomen esset. Esse dicunt huius arboris folia pini simillima. Materiam vero prolixam, & ad omne opus tractabilem, eamque resinam mittere, attici mellis colore, quę phthisicis etiam medetur, Has ergo arbores, cum in regionibus illis essem, diligenter perquisiui, inueni tamen nusquam, nec hi, qui loca illa incolunt, eas nouerunt. Idcirco aut fabulosū esse arbitror, quod de his scribitur, aut propter tēporis diuturnitatem funditus interierunt, quod fortasse etiam nōnullis alijs contigit. Nam platanum, quę in delicijs apud priscos erat, ignoramus, cuius commēdatio tanta fuit vmbræ gratia, non ex fructu, quoniam nullum gignit, vt ex ionio in diomedis insulam, & in Siciliam, atque in Italiam transuecta gratissimam vmbram Romanis ciuibus prębuerit. Hæc de arboribus satis Infinitum nanque esset earum spēs diuersas complecti, & fortasse minus vtile, cum de institutis reip. potius quam de naturali hystoria scripturus sim.

Mirū de larice

Larinum oppidum.

¶DE MATERIA LAPIDEA AD VSVM AEDIFICANDI. ¶TITVLVS SEXTVS.

IN ELECTIONE LOCI COGITANDVM erit materiam, lapidemque, & reliqua ad vsum ædificandi necessaria esse. Idcirco Lapidicinæ commoditatem vel maximam habent, ex quibus quadrata saxa, & sementum copiæ comparātur. Et præcipue si molles lapides sunt. aut mediocres. Nam duriores illi speciem potius præ se ferunt, quam vtilitatem, labore enim plurimo indigent, & ingenti impensa. Videmus nanque marmorea ædificia vix lōgo euo erigi, quæ vero latericia sunt, vel tenerioris lapidis paruo tempore absoluuntur. Vtiles sunt tophi, Lapidicinæ nō modo propter mollíciem, verū quia igni, & tormentis bellicis non facile cedunt, & humorem minus admittūt, quam lapides reliqui. Tophi species tres inueniuntur. Est enim vna rubra quę mollior est, sed vbi imbribus, ac sole obduruit non inutilis habetur, est & alia nigra, vel murini coloris solidior, densiorque inuenitur, his specieb⁹ Picentes, & Campani abundant. Tertiam habent vmbri. quæ vel alba vel mellina est, hæc quamprimum cæsa facile dolabris æquatur, vel dentata serra more ligni secatur, sub dio tamen mensibus aliquod exposita densior, duriorque fit. Eiusmodi lapides ad calcem excoquendam inutiles sunt, fatiscunt quidem in puluerem.

Lapidicinæ.

Tophi tres species.

¶DE CALCE, ET QVIBVS LAPIDIBVS OPTIME COQVITVR.

¶TITVLVS SEPTIMVS.

CALX MARMORE, AVT ALBO SAXO aut etiam viuo silice optime coquitur. Nam quo spissiore, durioreque lapide feruet, eo vtilior in structura est. Nam quæ ex fistuloso lapide fit, tectorijs præualet, quæ vero candido saxo locis humectis nullo æuo consumitur. Vidēdum tamen est ne arena calci misceatur, antequam optime macerata calx deferueat. Amitteret enim vires suas, nec optime fermentaretur. Sed ab arena quasi separata remanet, vbi frigiditatem. liquoremque aquæ fugit.

Calx.

DE ARENARVM GENERIBVS.

¶TITVLVS OCTAVVS.

ARENARVM GENERA SVNT TRIA, Marina, Fluuialis, Fossicea. Fluuialis nonnullis locis prꝭstat, Marina aūt raro optima habetur, Fossicea species habet tres, canā, rubram, & commistam nigro, quam carbunculi nonnulli vocant. Ex his illa optima habebitur, quæ manu confricata magis stridorem efficit Nam quæ terram commistam habet minus aspera est,

Arenarū tria genera.

probatur etiam recepta in candidum pannum,ſi poſtquam excutitur cādo rem non leſerit. Sunt qui arbitrentur hanc foſſiceam fluuiali ſemper præſtare,quodquidem verum eſſe arbitror,vbi puris locis effodiatur nullamque terrę commiſtionem habeat.

❡DE LATERCVLIS.
❡TITVLVS NONVS.

EST ETIAM COGITANDVM DE LAteribus,quorum vſus neceſſarius ęſt,hi nequaquam ducuntur ex luto arenoſo,calculoſo,ſabuloſo ve. Nam rimoſi eſſent,& graues admodū,quietiā,imbribus,& auſtrali pluuia,in parietibus diſſoluūtur, dilabūturque. Optime ducūtur ex terra albida,vel cretoſa,ex qua imbrices,& tegulæ etiam fiunt. Nam vbi abaci deſint. Fictilibus tegumentis vtendum eſt. Colūnas nanque culmo(vnde nomē trahunt)cooperire,vel ligneis ſcannulis non modo indecorum,verum periculoſum eſt. vnis nanque ædibus accenſis totum vt incendatur oppidum plærunque accidit.

❡DE AQVA, ET DIVERSIS EIVS VIRTVTIBVS.
❡TITVLVS DECIMVS.

Aqua ciuitati perquā neceſſaria.

OMNIS ELECTIO SOLI INANIS HAbenda eſt,& ſi omnia ſuppetant, quæ ſuperius connumerata ſunt,niſi diligentiſſima ratio aquæ ad omniū rerum vſū habeatur. Nec admirandum cenſeo quod Thales Mileſius,qui vnus e ſeptē ſapientibus perhibetur,quique multa in philoſophia ſubtiliſſime diſputauit, Primus ſecreta Aſtronomię (vt Endemus retulit) indagauit, & animos hominū primus(vt Cherillus poeta ait)ſempiternos eſſe dixit. Aquā rerū omniū principiū poſuit. Nam quāquā id minus eſt verū,vt ſapientes quāplurimi teſtantur,tamen propter eius ad vſum humanæ vitæ neceſſitatē tolerandū eſſe arbitror. Mortaliū nāque natura facilius cuiuſque rei indigentiam,quā aquæ ferre poteſt. Deſint frumēta, Suppetūt ſurculorū,arborumque fruges,tutabimur vitam carne,aucupio,piſcatu oleribus, radicibus etiā herbarū,verū vbi aqua deeſt nulla cibi virtus,aut ſeruari,aut parari poteſt. Infœlicem illam omnino patriam dicemus,quæ aqua careat, vel quæ eam noxiam habeat. Vnde Claudius Claudianus poeta peregregius cū fœlicem virum deſcribere vellet,nō eum neutiquā periturū marectico,aut Chio vino facit,ſed noxia,& inſalubri aqua cum ait.

Illum non vario traxit fortuna tumultu,
Nec bibit ignotas nobilis hoſpes aquas.

¶Fuit etiã Aegyptiorum mos,eorum casta religione diutius obseruatus, vt ante numinum ædes,ac templa hydria aquæ poneretur,vt intrantes conspergerentur,procũbentesque sublatis ad cœlum manibus diuinę maiestati gratias agerẽt,quod munere saluberrimę aquæ affecti fuissent. Legimus præterea regiones nõnullas solis aquis illustratas,vt mõtẽ Thiliadũ apud Molossos,quẽ Theopõpus centũ põtibus nobilẽ facit. Et Magnesia lõge pręclarior habetur propter fontis excellentiã,quẽ musis dicatũ poetę referunt. Hac(vt opinor)ratione quod ex eo potãtes egregijs ad canendũ vocibus reddũtur. Nec admirandũ est,cum innumerabiles aquarũ virtutes inueniantur,partim manifesta,partim abdita,& obscura ratione,veluti de Archadiæ fonte dicitur,quẽ Clitoriũ accolę appellãt,qui vini odium eius latices hauriẽtibns quãprimũ facit,eosque abstemios reddit. Ad hunc fontem poetę ferunt Melampodem furorem filiarũ Preti curasse,easque mẽtis cõpotes reddidisse,cũ in furorem,rabiemque cõuersæ se iuuencas esse opinarẽtur. De quibus Virgilius Pretides implerũt falsis mugitibus agros. Eas putandũ est fuisse temulentas,ac turpes,& aquæ virtute per Melãpodem redditas,deinde abstemias,idque Græco epigrammate iuxta fontem marmore inscriptum inueniri. Sic apud Hyeropolim Phrigiæ oppidũ puteũ fuisse dicunt,vnde noxius spũs exalabat,omniaque corrumpebat, interimebatque mortales omneis præter Spadones,quæquidem cur accidunt Phisici nouerunt. Nam talium quidem rerum rationem reddere difficile admodum mihi esse videtur. Nec facile etiã dixerim,cur apud Cicones fluuius inuenitur,cuius liquor epotus præcordia vertat in silicẽ. Est etiã Lyriope fons limpidus mirũ in modũ,& qui inspicientibus verã imaginem reddat sicut speculũ,in quo poetæ fabulantur Narcissum se inspexisse, & propria captum forma demersum. Apud Leontinum Siciliæ oppidum fons cernitur,quẽ multis laudibus Græci poetæ celebrarunt,quẽque epotũ medicas virtutes habere testantur,in eo numen esse Leontini ciuis quondã arbitrabantur. Idcirco non minus per eum iurare formidabãt,quam superi per stygiam paludem. Caria quoque fontem habere dicitur,qui ex eo potãtes molles quãprimũ,& effœminatos reddit,ideo a sordido,meretricioque affectu Salmacis a Græcis nuncupatus est. Quid quod nulla adeo admirãda ĩ quibusdã aquis inueniuntur,vt nulla ratione depręhendi possint? In Cirenaica prouincia fontẽ fuisse ferunt apud Hammonis templum,qui media nocte feruens adueniente die tepescebat,& subinde surgẽte sole frigidior,ad meridiẽ algebat,sumebatque per vices temperiem. Et prima nocte calidus,tum vt illa excedebat calidior,ad mediã feruebat. Cuiusquidẽ Titus Lucretius optimus humanæ naturæ indagator meminit. his versibus.

Aegyptiorũ mos qui ad nostros transijt.

Magnesia.

Fons clitorius abstemios reddit.

Apud cicones mirę fluuius naturæ.

Lyriope fons.

Leontini oppidi fons.

Salmacis fons

Cirenaice prouinciæ fõs mirus.

Est apud hammonis fanum,fons luce diurna.
Frigidus,& calidus nocturno tempore fertur.
Hunc homines fontem nimis admirantur,& acri
Sole putant subter terras feruescere partim,
Nox vbi terribili terras calligine texit.

¶Paphlahoniæ fontẽ vitruuius esse dicit,qui vino mistus esse videatur,

Paphlagoniæ fons.

adeo vt ex eo potantes temulenti fiant. Eiuſmodi naturam dicitur etiã habere Liceſius Thraciæ fluuius, in cuius ripa viatores plærique ebrij, ac dormientes inueniuntur. Hepeſini non longe ab oppido fontes habent, quorũ aquæ aceto miſtæ eſſe videntur. Et idcirco ægrotantibus gratiſſimæ ſunt. Nonne mirum etiam videri debet, quod a plæriſque ſcriptoribus Græcis ſcribitur? Caſtalium fontem fatidicam habuiſſe aquam? quodquidem comprobare videtur Amianus Marcellinus hyſtoricus non vulgaris, qui ait Iulianũ Cæſarem fatidicas venas Caſtalij fontis recludere cogitaſſe, quas obſtruxerat Cæſar Hadrianus ingẽti ſaxorũ mole, veritus ne vt ipſe prçcinẽtibus aquis capeſſendã remp. cõperit, etiã alij ſimilia docerentur. Sunt & flumina, quæ accolas ditiores faciãt, vt Cynips Arabiæ in quo gẽmarũ quamplurima genera inueniũtur. Eſt & Arimaſpus fluuius, ex quo Scithæ aurũ legunt. Sic & Pactolus Lydię, qui & auriferã a poetis arenam habere dicit. Strabo quoque geographus vndecimo plęclariſſimi operis ſui libro refert, apud Soanes qui Colchidis populi ſunt torrentes eſſe, qui aurum deferunt, quodquidem barbari perforatis tabulis, ac lanoſis pellibus excipiũt. Vnde aurati velleris fabulã cõfictam eſſe exiſtimat. Aquã quoque apud Hierapolim eſſe idem auctor li. xiiij. refert, adeo inficiendis lanis iodoneã, vt radicibus herbarũ dilutis, colore cum his decertent, quę cocco, murice, aut purpura infecta fuerint. ¶ Inueniuntur etiã aquæ cõplures noxiæ, vt in Theſſalia profluens, ex qua nec pecus guſtat, nec beſtiarum genus vllũ propius accedit. Eſt etiam in Macedonia admirãda aquæ diuerſitas iuxta ſepulchrum Euripidis tragici poetæ, ſiquidẽ ad dexteram riuus ſaluberrimus viatores propter mirificã ſuauitatem allicit, A ſiniſtra autẽ alter riuus eſt, qui mortiferam aquam habet, non modo potantibus, ſed abluentibus. Dicunt etiam ſtillare in archadię montibus frigidiſſimos humores, noxios admodum, & qui nec ferreo, nec argenteo, æneo ve poculo ſuſtineri queunt, ſed vngula tãtum equina, aut muliana, hoc veneno enectus dicitur Alexãder Macedo ab Antipatro per iollam filium, qui ei pocula miniſtrabat. Eiuſmodi mortifera aquæ genera credendum eſt maleficum terre ſuccum in ſe recipere. Et ideo venenatam vim habere, Talis aqua quondam Taracina ſcatebat, fonſque Neptunius vocabatur, quem oppidani obſtruxerunt, quod ſępe imprudentibus exitio eſſet. Complures in Alpibus fontes ſunt, & in Italia apud vmbros, & apud Equiculos, qui potantes vel ſtrumoſos faciunt, vel turgidis gutturibus. His medentur fontes, qui ſeptem milibus paſſuum a Volſcinis diſtant, regionemque Septentrionalem ſpectant. Scribunt etiam Cydnum apud Tharſum Siciliæ vrbem fluuium eſſe, in quo aliquandiu obluti articulari morbo liberantur. Hyppanis Scithicorum fluminum princeps, de quo Gallus poeta ait, vno tellures diuidit amne duas, Separat enim Aſiam ab Europa, purus eſt, & hauſtu ſaluberrimus, ſaporeque dulciſſimo, a capite quo profluit milibus circiter paſſuum quadraginta, deinde fonticulo quodam miſcetur, qui Exampus dicitur, & amara ſcaturigine infamis eſt. Nam cũ in eum influit, tantum fluminis magnitudinem amarã efficit, adeo vt diſſimilis ſibi in maria prorumpat, variãque de ſe gentibus

Liceſij fluuij mirabilis natura.
Hepeſim.
Caſtalius fons
Cynips flu.
Arimaſp9 flu.
Pactolus.
Velleris aurei fabula.
Aquæ noxiæ.
Alexandri macedonis mors.
Neptuni9 fõs
Hyppanis.

famam relinquat,quando potantes a principijs Hyppanim suauissimum esse dicant,a fine autem illum omni iniuria execrantur. Gallum Phrigiæ fluuiū esse dicunt ex quo potantes insaniunt,vt Phanatici ab eo sacerdotes nostros deum dici Ouidius testis est in quarto librorum suorū,quos de fastis scripsit his versibus.

Hyppanis naturā imitātur qui prius benigni,posterius terribiles fiunt

Gallus fluui⁹.

Cur igitur Gallos,qui se excidere,vocamus?
Cum tantum a Phrigia gallica distet humus.
Inter(ait)viridem Cybelen,altasque Celænas
Amnis it,insana nomine gallus aqua,
Qui bibit inde furit,procul hinc discedite,quis est
Cura bonæ mentis,qui bibit inde furit.

¶ Scribit Pomponius Cosmographus vnam ex fortunatis insulis singulari duorum fontium ingenio insignem esse,alterum enim,qui gustauerunt, risu soluuntur,eiusmodi morbo affectis remedium est,ex altero bibere. In insula Chia fons est,cuius potio suauissima est,sed insipientes efficit bibentes,adeo vt a Græco poeta quondam inscriptus sit,aquas suaues habere, sed haurientes in saxa conuertere. Est & aliud. Susis fons est in regione Persarum,qui potantibus dentes excutit,abluētibus autem Saluberrimus est. Dicuntur etiam alij fontes esse,qui per pingues terre venas profluentes, oleo vncti erumpant,cuius naturæ Liparis Ciliciæ fluuius habetur in quo nantes ab ipsa aqua vngūtur. Et in India locus esse dicitur,in quo sereno aliquādo cœlo magna olei vis supernatat. Non minor admiratio est fontium quorundam circa dyrrachium,& Apolloniā,qui picem cum aqua emittere dicuntur. Sic & in Assyria lacum esse Amianus Marcellinus testatur, quem Sagnitem accolæ appellant,in quem Tigris mergitur,exitque per subterraneum curium,& non longe a lacu emergit. Nasciturque prope lacum bitumē,& nepita picea specie glutinosa,similis quoque bitumini,cui si auicula insiderit præpedito volatu detinetur,hoc liquoris genus cum ardere cœperit nullo pacto nisi superiecto puluere extinguitur.

Fons gelotipi⁹

Fōs īsipientes faciens.

Susis.

Liparis.

¶ DE BALNEIS ET MEDICIS AQVIS. TITVLVS VNDECIMVS.

CALIDAE OMNES AQVAE MEDICam vim præter cæteras habent, quanquā sua natura frigidę sint,sed quia profluunt per æstuaria,& loca ardētia, egrediuntur calefactę,ideo diutius nō possunt permanere,sed breui spacio frigidę fiunt,nam si per naturam calorē haberēt,nō tam facile refrigerarētur. Harū aliæ Sulphurosę,& articulorū,neruorūque laborib⁹ vtiles, nimios,noxiosque humores corpis ablutiōe exhauriūt,& pfluuio capitis medent̃,ab ipetigīe,porrigīe,scabieq; emūdāt,ī eiusmōi balneas multa lu=

ferunt poete,& in ardentes etiā cauernas,putarūtque eiusmodi ignes ex infernis fluminibus manare. Vnde Silius Italicus de Ethna lib.xiiij.sic ait.

Nocte dieque simul fonte e phlegetontis,& antro
Flammarum exundat torrens,piceaque procella
Semina busta rotat liquefactis saxa cauernis,
Sed quanquam largo flammarum exestuat intus
Turbine,& assidue subnascens profluit ignis.

¶Et paulo ante de lipare.

Nam lipare vestis subter depasta caminis
Sulphureum vomit exeso de vertice fumum.

¶Hanc rem ambiguā facit Claudianus,cū balneas miris laudibus afficit.

Seu ruptis inferna ruunt incendia ripis,
Et nostro phlegeton deuius orbe calet
Sulphuris in venas gelidus seu decidit amnis
Accensusque fluit,quod manifestat odor.

¶Vt cunque tamen res se habeat optime consuluisse humano generi natura videtur,quæ balneas protulit ad salutē mortaliū.De quib9 idē poeta ait.

Quod si forte malus membris exuperat humor,
Languida vel nimio viscera felle rubent,
Non venas resecant,non vulnera vulnere sanant,
Pocula nec tristi germine mista bibunt
Amissum lymphis reparant impune vigorem.
Pacaturque ægro luxuriante dolor
Et quamuis lachesis letali stamine dānet
Inde sibi fata prosperiora petunt.

¶Equidem in balneas adolescens elegis versibus aliquando me ludere memini,& eiusmodi sententiam proferre.

Dumque alios macerāt medici,dum toxica miscent,
Languida sulphurea membra fouemus aqua.

¶Et certe res admiranda mihi videtur,omnium fere morborum medicas aquas a deo optimo maximo mortalibus esse traditas,quæ non pigmentis, antidotis,& amaris dilutionibus egrotos excutient,non igne,aut ferro lacerent,sed suauissima ablutione pristinam valitudinem restituunt. Nec has virtutes soli sulphurati fontes habent, verum Aluminosi,qui pituitæ fluctioni medentur,resolutionique neruorum,quam Græci παραλυσιν appellant.Crudis,& qui stomacho parum valent,plurimum conferunt.& denique id præstant,quod Asclepiades officium optimi medici esse dicit,vt tuto,celeriter,& iucunde curent.Habent & suas virtutes Bituminosę aquæ, quæquidem potione potius,quam ablutione adiuuant.Soluunt enim aluū sine dolore,& pene omnia interioris corporis vitia purgando curant, quinetiam aliquando mala intestinorum tormina,cum exulcerantur intestina,& cruor ex his manat,pristinæ valitudini restituunt.Est etiam genus frigidæ aquæ Nitrosum,quodquidem potionibus purgat,& omnes accessiōes corporis minuit,& pcipue strumarū tumores.Eiusmodi aluminosi,ac nitrosi

Sulphurati fōtes.
Aluminosi fontes.
Bituminosæ aquæ.
Nitrosi fōtes.

fontes malo plerũque odore ac sapore sunt,nam ab inferioribus locis peni
tus orti per loca ardentia transeunt,ac deinde longo spacio terræ refrigerati
perueniunt ad superiora loca odore,sapore,coloreque corrupto,secumque
feruoris vertiginem deuehunt. Adeo vt refrigerati etiam feruere videan=
tur,veluti est in agro senensi quattuor milibus ab vrbe passuũ aqua, quam
vulgo Bullulã appellãt.quequidem saluberrima est,& verno tẽpore epo=
ta compluribus ęgrotationibus prodest. Sed omnium salubrium aquarum
feratissimus est ager senensis,Nullumque genus deest, quod ad mortaliũ
salutem spectare possit,quodquidem notum, spectatumque priscis tempo
ribus fuisse arbitror. Et pręcipue cum M. Tulliũ videam balneas Senias
nũcupare, ad quas quidẽ recupãdę valitudinis gratia Romani ciues accede
bant. M. quoque Therentius varro Libro primo de analogia idem sentire
videtur. Nam cũ primus dixisset male reprehendi a quibusdã,quod dican
tur multitudinis nomine publicę balneę,non balnea,& contra priuati dicãt
vnum balneum non plura balnea, Deinde paulopost addit,Sic aquę calidę
multitudinis nomine dicuntur,Nam cum in vsum venissent nostris.vt co
lerentur,& alię ad alium morbum idonęę essent,& essent complures,vt pu
teolis,& in Tuscis quibus vtebantur multitudinis potius, quam singulari
vocabulo eas appellarunt. Quorsum hęc tam longa aquarum cõmemora=
tio? vt intelligamus ad electionem loci imprimis pertinere, vt optimarũ
aquarum diligentissima fiat inquisito. Hac in re diligentissimi veteres non
modo oppida,vrbesque cõdituri,Sed dum castra statiua militum eligebãt Castrorũ eligẽdorũ mos antiquus
factis sacrificijs diligentissime bidentũ exta rimabantur. Et si iecinora li=
uida, vitiosa ve inueniebant (quoniam id aquę vitio fieri abbitrabantur)
locum quãprimum mutabant. Eiusmodi probationes optime sunt. Sed lõ
ge meliores(si illic habitant) erunt, Et pręcipue si diligenter inspexeri=
mus quã corporis figura,quibusque lineamentis sint aquę illius potores,Et
si validis corporibus,nitido colore,cruribꝰ rectis,ac nõ vitiosis, peracri ocu
lorum acie,palpebris,folliculisque nõ lippientibus. Ventre etiam neque
obeso,neque nimium exhausto. Naturę inspectores asserũt,purę aquę im=
primis esse signũ,si sine sapore,sine odore ,ac sine colore fuerit. Et si aqua Aquę puræ signa.
in vasculũ coniecta nullã fecerit maculã,nihilque in ea desederit, postquã
aliquãdiu quieuit. Est & optima experientia, si ea decocta postquã defer=
buit,& quieuit,nihil arenę, aut limi in fundo vasis reliquerit. Dicunt etiã
qui de agricultura scribunt,cuiusquidem rei adstipulatores sunt vitruuius
et cornelius Celsus legumina optime aquã probare,cum in eã cõiecta fue=
rint, ad ignemque admota si celeriter percoquentur, quodquidem veteres
medici eam aquam optimam esse cẽsent, quę minoris sit ponderis, quę ve
igni admota celerius fit calida,dum modo limpida sit,& musco,ac iunco ca Aqua optima quę.
reat. ¶ Insalubris est omnis aqua palustris, & quę non fluit siue per loca trã
sit vmbrosa,atque opaca, & a sole minimum aperta, Deterrima tamen om
nium est ea,que ex niuibus fluit, quęve ex pruinis instillat,vt nonnulli,ve Aqua insalubris.
teres tradiderunt. Celsus Cornelius de aquis sic loquitur Aqua leuissima
pluuialis est. Deinde fontana, Tum ex flumine,tum ex puteo,Post hęc ex

niue, aut glacie, grauior ex lacu, grauissima ex palude, hęc qui diligenter in spexerit salubrem liquorem ciuibus suis facile prębebit.

¶DE OPTIMO VRBIS SITV. ¶TITVLVS DVODECIMVS.

OPTIMVS VRBIS SITVS QVI NON PRO cul a mari absit, aut a flumine nauigabili, per quod deuehi possint quę supersũt, & aduehi quę desũt. Ostia quidẽ flu minũ magnã habẽt opportunitatem, & eorum fluẽtia, ac placidi cursus, non modo voluptatem augent, & gregi bus, armentisque saluberrimi sunt, cum facile, & sine cur su, atque obluctatione aquarum pergũt. Verum magnã agris, & segetibus vbertatem afferunt. Magna tamẽ fluminum diuersitas est, & nõ ęqua omniũ vtilitas, Nilus omniũ fluuiorũ feracissimus habetur (Nilus.) is nanque ęgiptum pręterfluit, eamque regionem magna cum fertilitate ir rigat. Nã cum tota ęstate obrutã, oppletamque terrã tenuit, recedit, inque alueum suum redit, & agros mollitos, oblimatosque ita ad serendum re linquit, vt vix boũ laboribus, aut rusticis manibus, nisi ad proijciendum semina indigeant. Cuius natura admiranda fuit, vt varias scriptorum opi niones reliquerit de eius inũdatione, & pręcipue cum ad fluminis fontem perueniri nequeant. Nam Phisicus Anaxogoras. & eius discipulus Euripi des Tragicus, causam incrementi niuem esse sentiunt, in Aethiopia lique factam, Sed incredibile est in regione solibus exusta niuem esse. Alij ipsi us fontem miram illam abundantiam habere asserunt a nubium densitate quas illuc cogunt Etesię venti, qui Euri dicuntur, & ab oriente ęstiuo flant vt Strabo li. iij. refert. Sed Democritus illuuiẽ illam septentrionali niue. fieri putat, quę ęstate liquescit. Eleuatisque vaporibus multas, ac densas ne bulas circa montana tollit, quę tum ab Etesijs ad altissimos Aetiopię mon tes deferuntur, & in pluuiam solutę magnos imbres faciũt, quibus Ethesia rum tempore Nilus ad maximum illud incrementum augetur, alij reper cussione diuersorum ventorum id fieri asserunt, Alij autem id syderum motibus excitari volunt, Alij lunę, solisque cursu. Herodotus quidem Ni lum ait propria natura esse talem qualis sit tempore incrementi, Hyeme ta men solem ad libram delatum humorem ad se trahere, ob eamque causam eo tempore flumen decrescere. Ego autem abitror eiusmodi cogitationes quasi palestram quanqam doctissimorum hominum extitisse, qui peregre gias ratiocinationes, quasi mentis pabulum habuerunt. Idque naturæ opti (Eegiptus cęlesti humore destitua.) mæ parenti omnium attribuendum censeo. Nam cum destituta a cęlesti humore, ac pluuia ęgiptus esset, ei fluuium dedit, qui segetibus, ac plãtis ali menta traderet. Nam innumerabiles fluminũ cursus ad subiecti soli vtili tatem diuina prouidentia tradidit, ne qua regio esset, quę omni ex parte na turali ope fraudaretur. Nili incrementum (vt Diodorus refert) a solstitio (Nili icremẽtũ quo tẽpore fit.) ęstiuo fit vsque ad equinoctiũ autũnale, nec parum regioni confert, quod

terreſtres beluę,quę noxię hominibus ſūt eius inūdatione pereūt, niſi quā primum ad altiora confugiant. Solus etiam omniū fluminum neque nebulas,neque frigidas auras,aut denſas exhalationes gignit. Eiuſque aqua pręcipuę dulcedinis habetur adeo vt accolę perfacile vino careant, & eam ſūma cum voluptate hauriant,Fert etiam Nilus lotum ex cuius baccis panē conficiunt,& fructibus etiā aliјs omnibus ſalutaris habetur. ℭ Accedit igitur non ſolum ad vtilitatem, ſed ad oppidorum ornamentum fluminum curſus.quodquidem verſibus mantuanis comprobari licet. Nam cum de Italię laudibus loqueretur,eiſmodi ſententiam portulit. Aqua nili Lotum fructus fabę ſimilis

Adde tot egregias vrbes.operumque laborem,
Tot congeſta manu preruptis oppida ſaxis,
Fluminaque antiquos ſubter labentia muros.

ℭVicinitatem maris longe optimam eſſe arbitror,cum ad vitę ciuilis vſū tum ad opes comparandas,quibus ciuitates mirum in modnm augētur, At qui longe difficilius vrbes obſidentur,quas mare abluit,cmm nautico terreſtrique exercitu ad earum oppugnationem opus ſit, quorum ſi alteruter deeſt,facile oppidani exercitum ſuperant,cum dificile admodū ſit a terreſtribus copiјs auxiliū claſis īpediri, & alia ex parte nautica turba facile ab equitibus ſuperarur. Ariſtoteles tamen aſſerit,ambiguū fuiſſe apud priſcos vtilitatis ne plus, an īcōmodi vicinitas maris vrbibus afferat. Et pręcipue cū colluuionem hominum mare aduehat e diuerſis,ac nōnunquam barbaris regionibus,quę ad ciuilem diſciplinam capeſſendam minus idonea ſit. Sed huic rei ſubuenire poſſunt legūlatores,qui pręcauere poſſunt,ne peregrini ciuitate donentur, niſi poſt longam virtutis experientiam, ne ve agrum, domumve emere, aut ędificare poſſunt. His,& ſimilibus ſanctionibus ab aduenarum contagione ciuilis ſocietatis liberabitur,nec aliјs maritimis cōmodis carebit,quibus ornamenta pacis, & ſubſidia belli comparantur. Portuum igitur opportunitas eligenda erit,ab his,qui vrbem ſtatuere volūt. Idque conſyderandum imprimis erit,quibus rationibus a tempeſtatibus, atque ab hoſtibus nauigia defendātur. Portuum autē aliј naturales ſunt,Aliј manufacti. Naturales optimi ſunt,qui vel e conſpectu inſulā habēt, vt promōtoria,quibus vndarum fluctus frangantur,& curuaturę illę introrſus tutiores ab omni tēpeſtatis iniuria reddātur,Eiuſmodi portus Virgilius probare videtur pręter cęteros,cum ait. Portus naturales.

Eſt in ſeceſſu longo locus inſula portum,
Efficit,obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur,inque ſinus ſcindit ſeſe vnda reductos.

ℭMutuatus ſiquidem eſt Hipanenſis Carthaginis formam,cum aphricanus portus minus ſibi ſatifaceret. Optime autē conſtituentur hi portus, ſi naualia habebūt,& iuxta erit porticus,ex qua aditus ſit ad emporia,Ducenturque muri ab vtraque parte porrecti, cum ſolidis, rotundiſque turribus. Ex quibus catenę machinis facile trahantur. Manu vero facti portus minus tuti erunt,minuſque vtiles,raro enim idoneum locum habere poſſunt ad tuendas naues a tempeſtatibus. Idcirco eiuſmodi ſtationes ſtructuris,ag Portus manu facti

geribus optimis adunandæ ſunt, vt ars ſuppetat, quod per naturam deeſt. Oſtia nonnũquam fluminum ſi placido, latoque curſu in mare prorũpunt vtilitatem non minimam habent, vbi naturalis portus deſit. Sed redeuntibus nauigijs oſtia oĩa periculoſa ſunt. ¶ In Aedificãda vrbe ſi ex voto nobis contigerit (quoniam omnes affirmãt ſitum optimũ eſſe iuxta mare) videndũ erit vt portus, vel ſtationes pone vrbis mœnia ſunt, Nã tamen adeo iungantur, vt marinis fluctibus collidantur, neque adeo diſtent, vt ĩter portum, ac muros belli tempore hoſtes caſtra collocare poſſint, Priuaretur ſiquidem vrbs nautico præſidio, in quo non parua ſpes collocanda eſt, ſi a mari tutum non ſit, Et propterea locus ille intermedius foſſis, muris, ac turribus ita muniendus erit, vt nihil ab hoſtibus inuadi poſſit. Et pręterea in quocũque vrbis ſitu conſyderandum, vt locus eligatur, qui non facile ab hoſtibus inuadi poſſit, & ex quo ciuibus facilis ſit egreſſio in agros, & in vicina loca, & tutiſſima regreſſio in vrbem. Cogitare etiam debemus, vt adiacens regio conſpectui adeo ſubiecta ſit, vt facile cognoſci poſſit, ne per obſcuriora diuortia, & hyantes conualles populus ex inſidijs pereat, ne ve ſocij, amici ve, qui auxilio vrbis adeſſe vellent, cęcis diuerticulis, aut opprimantur, aut impediantur. ¶ Cauendum etiam eſt ne mons vicinus ſit, qui vrbi incumbat, tormentis nanque, et lapidum balliſtis hoſtes qui eũ inuaſerint ciuem e propugnaculis, ac turribus facile deturbant, vrbemque inuadunt, vel in ſubiectos pręliantes victores euadunt, quinimo iacula, a: ſaxa in vrbẽ mittunt, adeo vt nec in vijs nec inter domeſticos ciuibus tutum ſatis eſſe poſſit, quæquidem deſperatio quamprimum ad deditionem compellit. Non minus etiam erit cauendum, nec flumen per edita, ac præerupta loca decurrens in ſubiectam, ac iacentem vrbem abrumpi poſſit. Per eiuſmodi nanque abluuiones nonnunquam hoſtes victoria potiti ſunt, cum oppidani, aut mergantur, aut aquæ impetum neutiquam ferre poſſint, et inundatio illa animalibus, muris, agriſque pernicioſa ſit. Videndum præterea eſt, ne regio nimis anguſta ſit, nimis ve vaſta, agrorum enim, aruorumque anguſtia annonæ caritatem facile efficit, quæquidem cauſa eſt, vt populi parua admodum ſit frequentia. Eſuriens nanque plæbs connubia formidat, nec deſyderat ſobolem, quocirca nullum populus incrementum facit. Quinimo tenuiores, vix cum fame ratio habenda ſit, patriam deſerunt, & lætiores, feratioreſque ſedes, quærũt Et præcipue ſi paſcendo pecori per anguſtias regio minus idonea eſt. Nã ſecundum frumenta, armenta, & greges, quæ carne, lacte, caſeoque abundant valde alũt Piſcatio etiam quibuſdã ĩ locis plurimũ adiuuat tenuẽ, atque inopẽ turbã. Sed ea minus optanda mihi eſſe videtur, cũ quod piſces male nutriunt, & corpora inualida, atque ęgrota pręſtant. quod humeri etiã teſtimonio probare poſſum, qui bellatores ſuos. qui iuxta littus maris caſtra habebant, nũquã piſcem guſtare facit. Et heleſpontiacos piſcoſos Ichthyophagos per irriſionem appellat, quaſi ĩbelles, & effœminatos, tũ quod piſcatorẽ algentẽ, nudũ, atque inopem ſemper video, & alia ex parte quãquã

Piſces ęgrota corpora pſtant

Ichthyophagi

minus formidanda est minus vasta regio, tamen pleraque incõmoda habere cernitur. Alit siquidem feras truculentissimas, hominibus, pecorique noxias, ac formidabiles, veluti sunt quibusdã locis leones, & vrsi, qui regionẽ omnib⁹ animantibus exhauriũt. Aphrica eñ deserta loca quã plurima habet, propter eiusmodi animalia, Hyrcani, qui ostia Oxij fluminis habitant, Immanes habent feras, & pręcipue Tigres, quarũquidem pernicitas animantibus fere omnibus ineuitabilis habetur. Breui siquidem tẽpore longum conficiunt spacium, & præcurrentia animalia assequuntur. Sunt & Pantherę apud illos, quę pecuaria insidijs populãtur. Cõtra eiusmodi feras Hyrcani veneno potius quam ferro agunt, aconito enim carnes illiuiunt & per diuerticula, ac compita spargunt, quas vbi Pantherę comedunt Augine morbo conficiuntur. Hac solertia opus est hircanis, si vitam in regionibus suis agere volunt. Erunt igitur eiusmodi loca fugienda, & in quibus serpentes repunt, quæ non modo morsu, sed solo spiritu animalia necant Non etiam parui detrimẽti est in vastis regionibus, quod si bestię noxię desunt, latrones, Siccari, grassatores, fures, ac deterrimi homines non deerunt, quorum insidię non minus timendę sunt, quam luporum, versorumque ingluuies. Et Leonum, Tigridumque immanitas. Dixi quę exquirenda essent his, qui condendę vrbis locum eligerent, quę ve fugienda. Nunc de vrbe, mœnibus, & Aedificijs pauca in sequenti volumine disserere constitui, vt prescripti cursum suo ordine absoluant.

Aphrica. Hircani. Tigres. Pantherę

¶FINIS LIBRI SEPTIMI.

¶SEQVVNTVR TITVLI LIBRI OCTAVI.

¶ PROOEMVM LIBRI OCTAVI AD SIXTVM PONTIFICEN MAXIMVM.

OPTIMA OPERVM DESCRIPTIO, DIstributioque intra mœnia, & arearum, viarum, platearumque diuisio decorem, ac speciem vrbis plurimum adiuuat Et ea nonnunquam præstat,quæ ingenio loci de esse videntur, qua in re quicquid relinquitur, aut peccatur cum magna admodum difficultate restituitur, instauraturve. (Smyrna.) Smyrna omnium pene vrbium pulcherrima habebatur,quę post euersionem, quam a lydis pertulit, instaurata ab antigono, auctaque deinde a lysimacho magnam speciem pre se ferebat. (Meles.) Pars nanque eius in monte sita facili ascensu clarissimum aspectum prębebat. Et Meles fluuius inde decurrens magnā mœnium partem abluebat. Nam reliquę omnes partes in campo iacebant.& portus aderat optima structura clausus,vię vrbis latę directęque erant,& pulchro admodum pauimento stratę Templa altis fastigijs suffulta. Porticus magnę,& Gymnasia omni tempore perfecta,vnus tamen eorum, qui statuerunt, error decorē vrbis Hyberno pręcipue tempore obscuriorem reddebat. (Mithylene.) Deerant nanque cloacę, & pluuię colluuies vndis fluitabat, quocirca pre luto,atque aqua vix homines per vrbem incedere poterant Mithylene quoque vrbs in Lesbo insula pulcherrima habita est, inter Methimnā & Maliam sita, sed pessime descripta,nam vię omnes nullis oppositis ędificijs ab austro ī septentrionem vergunt,(Vrbis situs quis optimus.) quocirca ęstate, & autūno propter ęstum prestiferę sunt,Hyeme autem boream frigore,& gelicidijs adeo rigent, vt nemo in eis consistere possit,quę si ab oriente in occiduum vergerent saluberrimę omnino essent. Talia quidem errata apud rhodios nequaquam deprehendebant .quorum vrbs mœnibus, vijs ędificijs in omni opere nulli secunda priscis tēporibus habita est. Fuit nāque apud eos maximū studium Archi

tecturæ,& eiuſmodi artifices magnis præmijs alliciebantur. Cyziceni quo= que optimos habuerunt Architectos,proinde Cyzicus eorũ vrbs in propõ tide inſula pulchritudine,& publicorum ædificiorum fabrica reliquas om nes aſiæ vrbes antecellit,habuit etiã ſuam laudem Carthago,habuit & maſ ſilia,& nõnullæ aliæ,quæ artifices habuerunt in ratione ædificandi erudi= tiſſimos. Natiua bona patriæ meæ pater ſanctiſſime plurima ſunt. Multa etiam emendata apparent,ab his qui principio ſenam ſtatuerunt. Viæ a bo= rea,& auſtro magna ex parte adopertę ſunt,ab oriente autem æſtiuo, & bru= mali occidente longe magis apertæ. Deerat aquę abundãtia ad oĩm rerum vſum,effoderunt aquæ ductus ſtadiorũ circiter quadraginta,opera, & im= penſa adeo admirabiles,vt cum omni antiquitate certare poſſint, ex quib⁹ ſinguli pene ciues in ædes ſuas per ſubterraneas fiſtulas aquam deriuare poſ ſint,& fontes plurimos paribus pene ſpacijs per vrbem emittũt,qui & vſui omnibus ſunt,& ſpeciẽ,decoremque ornãt. Quotidie etiam ædificia vetu ſtate diſturbata,aut collapſa reſtituũtur,& noua a ſolo erigũtur,quibus pul= chritudo,ſplendorque vrbis,in dies magis magiſque augeatur. Sed ad pro= poſitum inſtituti noſtri ordinem reuertamur.

Cyzicus.

Senæ laus.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI LIBER OCTAVVS, DE INSTITV= TIONE REIP. INCI= PIT.

¶ARCHITECTVM OPTIMVM AD= HIBENDVM ESSE CVM VRBS STATVITVR.

¶TITVLVS PRIMVS.

POSTQVAM DILIGENTEM RATIO= nem habuit in loci electione is,cui per fortunã conceſ= ſum eſt,vt vrbem condere poſſit, antequam ædificet, ſitumque,facieque vrbis ſecũ animo volutare debet. Proĩde operæpreciũ futurũ arbitror,ſi architectũ ido neũ adhibebit,& eũ cuius experiẽtiã in plæriſque ædi ficijs viderit. Nec pudere debet quempiam peritis in arte auſcultare. Cum illud quaſi diuinum oraculum habeatur,quam quiſque norit artem in ea ſe exerceat. Et Alexander Mace do(cui magno ob virtutem nomẽ traditum eſt)nobis exemplo eſſe poteſt, qui cum ægypto non longe a Canopico Nili oſtio vrbem,quam a ſuo noĩe Alexandriã appellauit ſtatuere vellet,Dinocrati macedoni huius artis pe= ritiſſimo,vt eam metiretur,ac conderet demandauit,quamuis primo rex ip ſe loci rationem magno cum iudicio comprobarat, viderat enim portum

Alexandria.

loci ingenio admodum tutum,& emporium egregium,ac campos frumentarios feracissimos,& Nili vtilitatem non mediocrem,voluit tamē vt Architectus ille sui temporis nobilissimus,artis suæ munere fungeretur, ne quid præclare operi deesset,eam(vt nonnulli scriptores sentiunt)ad similitudinem aquilę pandentis alas statuit. Vt autem Strabo li.xvij.ait, ad figuram chlamidis,qua specie habitabilē mundi partem esse Cosmographi oēs sentiunt. Hæc quidem forma speciosissima habita fuit,& iudicio quamplurimorum habita est. Et quāquam hęc vrbs regem,& Architectum habuit peritissimum,& purpurati complures,atque eruditi viri in cōsilio fuerūt. Tamen longo tempore post,Iulius Cæsar vidit cōsummandę rei aliquid deesse. Idcirco Pharos colonia eo loci ab eo deducta est. Est enim Pharos insula,quæ obiecta alexandrię,portum efficit,& iactis molibus angusto itinere,& ponte vbi coniūgitur,in ea turris magna altitudine imminet, mirificis operibus instructa,quæ de nomine insulę Pharos etiam vocatur,ex qua fascibus accensis nocturna tutius dirigitur nauigatio. Habet enim Alexandriæ Portus insidiosum accessum,& fallacissima vada,quocirca periclitantibus nauigijs nocturnis ignibus subueniendū fuit. Amianus tamen Marcellinus eiusmodi opus non Cęsaris dictatoris,sed reginæ fuisse retulit,cuiusquidem eiusmodi sunt verba. Alexandriæ littus cum fallacibus,& insidiosis accessibus affligeret nauigantes,subuenit Cleopatra, quæ turrim erexit excelsam,quæ a loco Pharos cognominatur,prælucēdi nauibus nocturna suggerens ministeria. Hic a plerisque latinis scriptoribus discedere videtur,sed facile fieri potest,vt iussu Cæsaris turrim illā consummauerit Cleopatra. Nam Aegypti regnum eidem promisit post victoriam Cæsar, & eam in delicijs habuit,ex qua filium,forma,incessu sibi similem genuit, & Cęsarionē a suo nomine appellari passus est. Alij sentiunt hanc turrim nec Cleopatræ,nec Cęsaris,sed regum fuisse opus,quodquidem adstipulari videtur Strabo,libro.xvij.cum ait Sostratum gnidium Architectum regū amicum eam statuisse,& tali inscripsisse Epigrammate. Sostratus Gnidius Dexiphanis filius dijs seruatoribus pro nauigantibus.

Pharos.

Cleopatra cæsari nupsit.

¶LOCI GENIVM ANTIQVI ANTEQVAM VRBEM CONDERENT PROPICIARE CONSVEVERVNT. QVID SIT GENIVS, QVID PENATES, QVID DII PATRII, QVID D SAMOTHRACES.

¶TITVLVS SECVNDVS.

VETERES VANA SVPERSTITIONE antequam vrbem ſtatuerent loci Genium ſacrificiȷs propiciare conſueuerunt. Vnde peritiſſimus omnium poetarum Virgilius cum hoc oſtendere vellet, ait, Hortor amare focos, id eſt genium ſacrificio placatum, propicíumque reddere. Quãquam hoc poteſt ambiguum videri, & præcipue apud peritos in ſacris rebus veteres. Nam (vt Varro ait in libro cui attico nomen fuit) Moris, & inſtituti maiorum erat, genio hoſtiam non cedere, ſed pateras libare, vinumque diffundere, vnde illud Perſiȷ, Funde merum genio. Sed aliter faciebant cum genio natiuitatis deo ſacrificabant. Aliter cum eidem vt loci præſidi. Natali ſiquidem die, quoquidem vitam ipſi lucemque acceperant, iniquum videbatur aliȷs eam eripere. Proinde a cæde, & ſanguine abſtinebant, ſic etiam (vt Thimæus refert) ad Apollinis genitoris Aram nemo hoſtiam cedebat quando id numen eſſe natiuittais omnium mortalium arbitrabantur. Hanc aram Pythagorem veluti inuiolatam adorauiſſe dicunt, cuius etiam meminit Cato in libris de educandis liberis, vbi ait, hęc omnia faciebat nutrix in verbenis, ac tubis ſine hoſtia, vt Deliȷ ad Apollinis Geniȷ videlicet aram. Sed Genium in ſacris pluribus modis acceperunt, quandoquidem in primis eum putauerunt animi partem eſſe rationalem. Nam (vt Varro ait in libris de diȷs electis) tres animæ gradus eſſe in vniuerſa natura veteres putauerunt, vnum qui ſine ſenſu alitur. Viuit tamen, ac creſcit vi ſua, vt ſunt virgulta, & arbores, & in corporibus noſtris oſſa, vngues, & capilli. Secundum in quo ſenſus eſt, cuiuſquidem vires ad oculos, nares, palatum, tactumque perueniunt. Tertium ſummum animæ quem animum appellabant, per quem intelligimus, ac ſapimus, cuius etiam præter homines, mortales reliqui expertes omnino ſunt, hãc partem in mũdo deum vocari Varro aſſerit, in nobis autem genium. Alio modo plærique omnes poetę Genium eſſe dicunt deum illum, in cuius tutela, vt quiſque natus eſſet viueret, & a genienda antiquiſſimo verbo originẽ ducere arbitrabãtur, Siue quod nobiſcum generetur, curam habeat. Hinc dicebãt vt primum editus in lucẽ quiſque eſſet, eius ſuſcipere curã, & actiones regere, geſtiſque ſingulis adeſſe, virtuteſque augere, ac nonnũquã colloqui, quodquidẽ homeri ſententia cõprobari aſſerunt, qui non cœleſtia numina ſermonem cum viris fortibus habere facit, eis ve in pręlio adeſſe, ſed familiarem geniũ, cum quo legimus Pythagoram fuiſſe verſatum, ac Socratẽ, & ex noſtris Numam Pompiliũ, & Scipionẽ ſuperiorẽ. Hinc etiã genialem torũ poetę maritalem Thalamum appellant, quem ſub tutela geniȷ eſſe Satyrorum excellentiſſimus oſtendit Satyra. vi. vbi ait.

Antiquum, & vetus eſt alienum poſthume lectum
Concutere, ac ſacri genium contemnere fulcri.

¶ Cũ contra adulteros loquatur, & geniale pro voluptuoſo ac cõuiuali ponatur. Vnde illud virgiliȷ iuitat genialis hyems. Et iuuenalis Genialis agatur iſte dies, propria ſtomachum laxare ſaginis. Veteres enĩ genio ĩdulgere

Genius. | Aię tres grad' | Genius. | Genialis torus. | Indulgere genio.

dicebant eũ,qui voluptati operam dabat. Hinc illud rursus Persij Saty.v.
Indulge genio,carpamus dulcia,nostrum est
Quod viuis,cinis,& manes,& fabula fies.

Defraudare genium.

¶ Et econtrario cum vellet Therentius eum ostendere, qui de necessario cibo sibi demebat,suum defraudãs genium dixit,Hunc genium qui singulis mortalibus adhibetur,quique cõsiliorum, cogitationumque nostrarum particeps est,præsidem etiam appellauerunt,quod vitæ nostræ præsit. Et

Mediastinus,

qui de sacris veterum scripserunt,eundem esse quem Mediastinum vocãt putabãt nanque medias quasdã esse potestates inter infimas terras, summũque æthera in medio aeris spacio,per quas desyderia,cogitationes,& merita nostra ad deum perferrẽtur.

Genij demones dicti.

Has Græci demonas,nonnulli nostrorũ verbum e verbo exprimentes intelligẽtias nũcupauerũt,ab hac opinione nõ lõge abhorret Dionysius Halicarnaseus in libris quos de Romanorũ origine scripsit,in quibus eiusmodi sententiã protulit,inter diuinũ,& humanũ genus tertiam quandã extare naturam philosophi aiunt,qua Geniorum natio cõtinetur,quãdoque hominibus,quãdoque dijs admista,ex qua genus illud heroũ ortũ esse fabulãtur. Subtilis sane fuit hęc cogitatio, & a veritate non omnino aliena. De qua tamẽ clarius Plato in Symposio disserit,sentit quidẽ ab eisdẽ plæraque nobis nũciari,quæ etiã futurũ euẽtũ aperiãt.

Genij angeli.

Sapienter igitur a christianis scriptoribus angeli dicuntur,quasi nũcij veritatis, ac volũtatis diuinę. Nam aliquãdo sanctissimis,innocẽtissimisque viris,vel dormiẽtibus,vel nõnũquã vigilantibus ea prenũciant,quæ futurorũ presagia ex vero rerũ euentu esse dignoscũtur. Sed ad poetas,veteresque scriptores redeamus. Putabãt singulorum locorũ geniũ esse,hinc illud Virgilij.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat,& genium loci,primamque deorum
Tellurem Nymphas,& adhuc innata precatur Flumina.

Penates.

¶ Hos alio noĩe penates dixerũt. Quocirca ab eodem poeta dicitur. Sacra, suosque tibi cõmẽdat Troia penates. Hos Nigidius figulus Apollinẽ, & Neptunũ esse voluit,qui Troianos muros edificasse creduntur. Sed hanc

Vesta dea.

opinionem minime habere videtur poeta,cum inter penates vestam deam esse doceat,& in eo quod statim sequitur,sic ait. Et manibus vittas, vestãque potẽtem. Aeternumque adytis effert penetralibus ignem. Alibi eos

Dij patrij.

patrios deos appellat,Dij patrij seruate domum seruate nepotem. Et alibi patrios penates. M. Therentius varro (quem in rebus diuinis Romanorum peritissimum esse voluerunt) Penates deos existimat, per quos spiramus, viuimus,& corpus,animumque habemus, Aethera, Iouem, Iunonem, tellurem,& Mineruam, quam summi ætheris cacumen esse ostendit, huius sententiæ adstipulatores populi Romani testimonium adducunt, Tarquinio prisco rege cõprobante,qui omnium supradictorum numinum simu-

Samothraces dij.

lachra vno eodemque templo collocarit. Hos Samothraces deos esse idem varro affirmat,quos ex Samothracia in phrigiam Dardanus,& mos in Italiam Aeneas transtulerit. Sed alios esse deos penates,alios Samothraces virgilius ipse videtur ostendere in hoc versu. Cum socijs, natoque, penatibus,

& magnis dijs, ac si magnos deos Samothraces esse intelligeret, Sic & Iuuenalis Satyra tertia.

Iures licet, & Samothracum
Et nostrorum aras, contemnere fulmina pauper
Creditur, Atque deos dijs ignoscentibus ipsis.

¶ Samothraces Cicero maiores gentium deos appellat ĩ Tusculanis questionibus. Nam in libro secundo de deorũ natura de dijs penatibus, eiusmodi verba protulit, Penates dij siue a penu ducto nomine, est enim omne quo vescuntur homines penus, siue ab eo quod penitus insidẽt, ex quo etiam penetrales dij a poetis vocantur. (Penus.) (Dij penetrales) Tales propiciatiões numinum (vt ad propositum reuertamur) in condenda vrbe Varro hetrusco ritu fieri solitas affirmat, sed pudet me talia referre, cum ridicula potius, quam mystica esse mihi videantur. Iungebant nanque taurũ, & vaccam, & aratro sulcum circum agebant, quodquidem eleuabant manibus, qua parte vrbis portam relinquere volebant. Quocirca fuere grammatici veteres, qui arbitrati sunt portam dici non ab importando, exportandoque, quæ vsui essent, sed a portando aratro, quando ex sacrorum ritu eo loci (vt dictum est) eleuaretur, ne in portæ limine fossa effoderetur, vrbis nomen (vt superius diximus) vel a parte aratri nomen trahit, vel ab vrbando. i. arando propter eiusmodi consuetudinẽ. (Porta.) Sed hanc veteres auspicato die, ac loco fatali religionem obseruabãt. Quid nos facere oportet, qui verum deum colimus, non vana simulachra, & æreas imagines? Deum igitur optimum maximum inuocabimus, & veritatis salutisque nostræ auctorem, vnigenitum eius christum, cuius sacrificio, ac cerimonijs solida fundamẽta iaciuntur.

¶ DE FACIE, AC FORMA VRBIS. DE POMOERIO, SIVE AGRO EFFATO.
¶ TITVLVS TERTIVS.

HAEC POSTQVAM FECERIMVS, fossa, sulco, signo ve murorum ambitũ prescribemus, quemquidem veteres nonnulli, in circulum (si loci ingenium id foret) fieri præcipiunt. Alij in octogenam speciem, alij antem quadratam vrbis formam magis probant, cum quod apte satis muniri possit, tum quod ad speciem, commoditatemque viarum, ædiumque valde accommodata sit. Hanc speciem preter oẽs probauit Romulus, quaquidẽ vrbis mœnia primo cõstituit, vnde Roma quadrata dicta ẽ, vt ex sentẽtia. M. Varronis refert Dionysi⁹ halicarnaseus, eadẽ figura etiam fuit Nicea vrbs Bithinie, que portas habuit quattuor, ad lineã adeo directas, vt ex lapide quodã magno, qui ĩ quadriuio circa Gymnasiũ stabat, Pari spacio singule porte cernerentur. (Roma & Nicea vrbes quadratæ.) Sed hæc cura Architecto relinquenda est, qui ratione, dimẽsioneque loci habita facille iudicabit quid vtilius esse possit. Cogitabimus deide spacium relinquẽ

dum esse pone mœnia,in quo nec colere,nec ędificare cuiquam vnquā per mittatur,& idem nō modo intra muros,sed etiam extra. Eiusmodi locum

Ager effatus.

Nigidius,& nonnulli alij veteres agrum effatum appellarunt,quod pōtifi cum iussu piaculū committeret,qui effoderet ædificium ve erigeret, Var=

Pomœrium.

ro autem pomœrium appellat,quem plęrique omnes scriptores sequuntur, dictūque putat quasi post murum. T. Liuius verbi huius significationem optime declarat libro primo Romanorum historiarū. Pomœriū (inquit) verbi vim solum intuentes post mœnium interpretātur esse,est tamen ma gis circa murum locus,quē in condendis vrbibus quondā hetrusci,qua mu rū ducturi erant,certis circa terminis inaugurato consecrabāt,vt neque in= teriore parte ædificia mœnibus continuarentur,quæ nūc vulgo etiā coniū gunt,& extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli,hoc spacium quod neque habitari,neque arari fas erat,non magis quod post murū esset, quā quod murus post id Pomœrium Romani appellarūt,& in vrbis incre mento semper quantū mœnia processura erant,tantum termini consecrati proferebantur. Hāc Liuij opinionem his versibus. A. Gelius ca.xiiij. lib. xiij.cōprobare videtur. Pomœrium est locus intra agrum effatū, per toti= us vrbis circuitum pone mœnia regionibus certis terminatus,qui faciunt fi nem vrbani auspicij.

¶DE MVNIMENTIS LOCI, ET DE MOENI= BVS, ¶TITVLVS QVARTVS.

ANTEQVAM MOENIA CONSTITVA mus,hoc cogitandum erit,locus ille natura ne munitus an arte,ac manu muniendus sit. Locus enim editus vel qui præruptos habet anfractus,siue altissimo mari,vel magno flumine abluitur,lōge minore opera, atque im pēsa indiget, Nā minoribus mœnibus muniēdus erit, vbi naturali situ defenditur. Sed in regionibus planis, vel paululum editis opera,& impensa subueniēdum est. Erunt igitur ducē da mœnia vel quadratis lapidibus,si natura suppetit,vel cocto latere,calce, & arena optima commista. Nam bituminis materia illa, quam in Babilo= nis miro labore tantopere Græci, Latinique scriptores laudant,magis desy deranda est,quam quęrenda, non enim vulgo nascitur. Sed raris admodum locis inuenitur. Fodienda imprimis fundamēta sunt ad solidum vsque ter ræ,ne super instructū opus,vbi minus firma gesserimus fundamenta,aut ru at,aut rimis inhiet. Et altitudinis,crassitudinisque murorum ratio habēda est. Nam vbi nimis elata sunt mœnia facile machinis, tormentisque con= cutiuntur, vbi vero nimis depressa, atque humilia sint, funibus, scalisque admotis quamprimum victoriam hosti tradūt. Quadraginta,aut quinqua ginta cubitorum altitudo, a compluribus Architectis, ac peritis in re

militari cõprobatur, in summitate vero crassitudo satis esse dicitur, vbi ĩtra pinnas tantũ spacij relinquitur, vt via satis duobus armatis sit militibus, ne alter alteri obuius impedimento fiat. Nam mirabilis illa altitudo latitudoque, murorum Babilonis, quam Semiramis fieri voluit, minus quęrenda mihi esse videtur, quanquam inter septem mundi spectacula cõnumeratur, quorum altitudinem ducentorum cubitorum, Latitudinem vero quinquaginta fuisse gręci testantur scriptores, Eiusmodi tamen miracula Alexander Macedo cõtempsit, quoniam triduo ante vrbem inuaserat, diripueratque, quam qui superiorem partem habitabant, hostem inuasisse conspicati essent, vt locupletissimus testis est Aristoteles. Modus igitur amplitudi vrbis pręscribendus est, ne id accidere possit. Nam Babilonis ambitum quis non admiretur? quęquidem fuisse asserunt octoginta, & quadringentorum stadiorum eiusmodi mensura milia passuum sexaginta complectitur. Nam stadium habet passus centum et viginti quinque, passus vero pedes quinque, pes autem digitos sexdecim. Octies igitur stadij mẽsura mille passus efficit, qui sunt quinque millia pedum, Stadij nomen Romani a gręcis acceperunt, dicitur eñ σταδιον, & octauã mille passuũ partẽ significat & locum etiam exercitationis. Eius dimensionis herculem auctorem fuisse dicunt, qui citato cursu stadium vno semper spiritu faciebat, cum pernicitate etiam mortales oẽs peruerteret. Videndum pręterea est, ne in longitudinem directi muri ducuntur, nimis enim obnoxij sunt balistis, tormentisque lapidum, Nam sinuosi illi anfractus murorum tutiores defensores reddunt, vbi hostes non modo a fronte, sed dextra, leuaque, & pene a tergo missilibus impetuntur.

Babilonis altitudo latitudoque.

Stadium, Passus. Pes,

¶DE TVRRIBVS, ET EARVM FORMA.
¶TITVLVS QVINTVS.

SVNT ETIAM A FVNDAMENTIS erigendæ turres, quę in exteriorem partem porrigantur, vt a lateribus appropinquantes hostes vulnerentur, atque machinę, testudiesque muris admotę balistis e turribus excutiantur. Distabunt ĩter se turres paribus spacijs ad sagittę emissionem, Et nequaquã quadratę edificandę sunt. Nam vbi angulus vnus tormento, balista ve decutitur, tota statim turris eliditur. Optima ei⁹ facies rotunda est, non enim tam facile dissipatur, nam quando percutitur, quadrati in cuneum lapides stringuntur, & diutius inconcussa resistit, Secũdum hanc turris faciem optima habetur octogona, quę propter plures angulos ictibus minus facile decutitur, quã si quadrata esset. Optimũ est etiam querneo robore ĩ media murorum latitudine palis pręfixo turrim munire, Ea siquidem contignatio, ac ligatura firmiorem ictibus illam pręebet Nam aut tota corruat opus est, aut vt stet, & integra maneat, Adhibenda nõ

Turres qua forma ędificandę.

parua diligentia in turribus,cum quod vrbem tutiorem reddunt, tum etiã quod ei quasi pro corona, & ornamento sint. Huius sententię optimus adstipu lator est homerus. Nam vt equites planiciem ornare ait, & naues maritimam oram,sic turres vrbem quasi coronare. Quodquidem facilius elegãtiusque quam a me dici possit exprimitur ab eo,versibus illis, quos Herodotus eius esse affirmat in vitam quam edidit homeri, in qua præclara multa diuini illius poetæ refert,quæ apud alios,qui de eius vita scripserunt,minime extant. Idcirco interserendos hoc loci versus eiusmodi censeo,nunquam me alibi lectitasse memini,Gręci versus quinque sunt.

¶DE PINNIS TVRRIVM, ET MVRORVM, ¶TITVLVS SEXTVS.

IN TVRRIVM VERO SVMMITATE PINnæ esse debent,sic etiam in omni murorum ambitu,ex quibus repugnantes videre possunt hostes sine periculo,Nam ex interuallo crates,plutei,tabulę, vel suberis cortices expenduntur anulis ferreis,quibus contra sagittarum ictus defenduntur. Vestis stragula vbi improuisus,ac repentinus hostium aduentus fuerit, pinnis superextensa,sagittarum ictus optime excipit,Neque enim facile transfigitur,cedit siquidem,ac fluctuat, Quocirca hebescunt spicula,vimque omnem amittunt. Pinnas varro dici murorũ sũmitates ait,ab his quas insigniti milites in galeis habere solent. Gestabant enim in conis galearum cristarum ornamenta,& plerisque ex auium pennis,vt est illud Virgilij De Cycni filio, cuius olorinę surgunt de vertice pēnę. Et Plynius secũdus libro decimo naturalis hystorię capitulo primo de struthiocamelo scribens hęc verba protulit, Præmia ex ijs oua propter amplitudinem pro quibusdam habita vasis conosque bellicos,& galeas adornantes pennæ. Veteres(vt arbitror,si varroni credere volumus)pinnas etiam auium dicebant,sed propinquitate literę seu differentię,consonantię ve causa vsus obtinuit, vt pennas auium dicamus, Pinnas vero murorum,turrium,montium ve summitates,aut aciem securis. Vtrumque Quintilianus optimus vetustatis scrutator docere videtur in primo pręclari operis sui de institutione oratoria,cuius verba ideo ponenda censui,vt animaduertamus eum repręhēdere illos, qui pinnas pro pennis auium posuerunt, dicit enim, pinna est acutum securis vtrinquæ habens aciē,vnde bipennis dicitur. Error est eorum,qui quia a pennis dua bus hoc esse nomen existimant,pinnas auium dici volunt.

Pinnę.

Pennę
Pinnę

ANFRACTVS, ET PRAECIPITIA OPTIME MVNIRE VRBES. DE FOSSA, DE AGGERE, DE MVNIMENTO CONTRA ICTVM ARIETIS.

TITVLVS SEPTIMVS.

IN STATVENDIS MVRIS ERIT COGITANdum, ne facile hostis adherere possit. Idcirco pręcipitia, & anfractus eligendi sunt, qui mœnia facile defendunt, aditusque oppugnantibus pręcludunt, vbi vero loci natura propter planiciem minus munita sit, fossa latissima altissimaque ducenda est, cuius adiecta terra aggerē faciat. Consueuere etiā antiqui viā relinquere īter eiusmodi aggerē & muros, vt repugnantes sagittis, Iaculisque fossam defenderent, ne facile ęquari ab oppugnantibus possit. Aggerem vallis transuersis more dētium serrę prefigebant, per quorum īterualla iacula in hostem mittebantur. Sed temporibus nostris nouū balistę lapidum genus inuentū est ad fulminis similitudinem, cui bombardę a tonitru ac sono horribili est nomē, huic quidem non mœnia. non turres ipsę resistere valent. Contra arietis ictum aggestę terrę murū, quasi maceriem erigere solebant veteres, sed ne scio an satis esse posset contra nouū huiusmodi tormentū. Eius muri facies talis erat Munitis lapidibus, vel coctis laterculis parietes duos ex interuallo vicenum pedum ducebant circum vrbis mœnia, terramque, quę ex fossis educebatur, inter illos deijcebant, Sudibusque, ac vectibus eam densabāt, quod quasi solida fieret, murus tamē qui mœnibus superior erat depssior fiebat & humilis magis, ne ad sūmū vsque muri pariter terra replerent, vtque defensoribus tutū ex oppido iter esset. Eiusmodi murus Arietis ictus ferebat, & si exterior pars illa collideretur, aggesta terra cedēdo veluti moles resistebat. Placuit tale inuentum commemorare, quodquidem non inutile esse arbitror. Nam fortasse fulmina hæc nostri temporis ferret, si terra illa congesta ab iniuria imbrium, procellarumque muri testudine cōtecta diutius extitisset, essentque muri querneo robore inter se coniuncti contignatique. Bombarda.

DE PORTIS VRBIS.

TITVLVS OCTAVVS

EST ETIAM HABENDA PORTArum ratio diligentissima, per eas enim aliquando accidit, vt prius irruptione oppida diripiantur, vel redeuntibus fugiētibusve oppidanis cōmisti hostes portas inuadāt Non aliter romulus fidenatium vrbem quadraginta stadijs Roma distantem vna incursione (vt Dionysius Halicarnaseus refert) inuasit. Nam populatus eorū

agros prędam abigere,& exercitum adducere meditabatur. Verum exeūtibus fidenatibus,leue prælium commiſſum eſt,in quo cum īferiores eſſent in fugam vertuntur. Romulus vero perſequens eos ſimul cum fugientib⁹ quaſi vno agmine intra muros irrupit,& vrbe potitus eſt,quam Romanorum coloniam fecit, quę prius fuerat Albanorum,eodem tempore deducta,quo Momentina,& Cruſtumeria. De portis autem M. vitruuius in libris de Architectura ad Octauium eiuſmodi verba protulit. Curandum eſt vt portarum itinera non ſint directa,ſed Scena. Scenū apud veteres flexum,& tortuoſum ſignificauit. Apud gręcos enim σκηνη non modo Scenam, ac tabernaculum, ſed fraudem ſignificat,& σκηνωμα habitaculum,ac diuerſorium. Inde Scena itinera ducta eſſe puto,quę & diuertant,flectātur que,& fraudi ſint obnoxia, hæc fortaſſe alienum eſſet opinari,ſi per Seruium,& donatum liceret dixiſſe virgilium, eiuſmodi vię flexum ad Nympharum ędem fuiſſe vbi ait.

Scenū. Scen,a

Tum ſiluis ſcena coruſcis
De ſuper,horrentique atrum nemus imminet vmbra,
Fronte ſub aduerſa ſcopulis pendentibus antrum,
Intus aquę dulces,viuoque ſedilia ſaxo.

¶ Nympharū domus portas vetuſtiſſimi non ſolum itinerum fluxu, ſed propugnaculis ad ſimilitudinem veſtibulorum,quę ante ędes fiunt muniebant,cuius etiam principium aditum foſſa preruptum ponte coniūgebant qui pari pene pondere ſuſpenſus,facile in repentino hoſtium aduētu detorquebatur. Et in ingreſſu deinde propugnaculi anulis,cateniſque ferreis catharacta ſuſpendebatur, quę per hoſtes canalibus ad id factis ita e muro dimittebantur. vt in limine ferreis mucronibus defigeretur, hoſtemque vel inuadentem arceret,vel clauſum oppidanorum poteſtati ſubijceret. Eſt etiam non inutile inter catharactam portamque alium ponticulum ſuſpēdere ſi id loci genio fieri poterit. Murorum deinde porta ferreis laminis, & clauis maioribus prefixa eſſe debet,tum vt ab omni vi,atque impetu munita ſit,tum etiam a ſubiectis ignibus,quibus plęrumque picato ſulphurato,intruſoque puluere exuritur. nihil etiam aliquando nocturnis vigilibus eiuſmodi ſuſpicantibus,Cui etiam rei in ędificādis muris portę remedium eſt adhibendum,foraminibus relictis, quibus omne incendium portę extinguatur. Eius periculū tanti fecerunt Romani,vt lege cauerint ne iuxta portas habitare liceret,propter fortuita incendia, vt paulus iureconſultus ſcribit,Multis alijs rationibus muniendę ſunt vrbes quas quidem longum admodum percenſere eſſet,& fortaſſe minus operępretium quocirca reliquēdam hanc partem Architecto eſſe arbitror,qui loci naturā dimetietur, videbitque alijs munimētis opus eſſet, vbi plano pede acceſſus fuerit ad mœnia oppugnāda, & alijs vbi pręcipitia,& anfractus vrbem natura munierit. Proinde progrediemur ad ea,quę intra mœnia conſtituenda ſunt, ſuo ordine plęraque recenſentes,nō tamen omnia. Nam fortaſſe ambigi poſſet,ſitne talia dicere,officium eiusqui de ciuili ſocietate ſe ſcripturum pollicetur Sed cum omnis intentio ciuilis diſciplinę ad fœlicitatem redigenda ſit, &

Paul⁹ iurecō. in. l. neque muri. ff. ne quid in lo,ſac. fi.

ad viuendi tranquilitatem, vtranque rem accumulare videtur iocũditas vite,quãquidem non minima ex parte efficit priuata cõmoditas habitãdi, & publicorum ędificiorum oblectatio, quęquidem tũc magna esse videtur, cum spacia in plateis.porticibus, deambulatorijsque conficimus, cum his quos nobis honesta studiorum cõmertia coniũgunt,cum quibus ,aut de disciplinis disserimus,quarum meditatio animi ingenui quasi pabulum esse cernitur,aut de rep,cõmentamur,aut nonnũquam de re familiari, cum aut amicum consulimus,aut consulenti fidele consilium damus, nonnũquam etiam cum a rebus serijs ocium est a confabulatione,& ioco negocium sumimus,animumque reficimus,& ad obeũda negotia promptiorem,alacriorem que reddimus.

¶SIT NE STATVENDA ARX IN VRBE LIBERAE CIVITATIS.
¶TITVLVS NONVS.

CONSTITVTIS MOENIBVS PRIVS quã areę,plateęque diuidantur,de arce consyderandum est quę loco edito proxime muros statuẽda est,vt vrbi immineat,& facile externum militem,vbi opus sit excipere possit In ea nanque sitũ est totius ciuitatis pręsidium, nec pars vlla in vrbe tuta esse potest cum arci timendum sit Optime apud Maronem Aeneas formidare,ac desperare inducitur,cum Pantheo per noctem arcis pręfecto obuiꝰ fit,vbi ait. Quo res sũma loco Pantheu? quã prẽdimꝰ arcẽ? Sed disceptatio nõ mediocris oritur,iter eos,qui de ciuili societate scripserũt. Sit ne statuẽda arx in vrbe liberę ciuitatis,qua in re videndum est, boni ne an mali plus afferat i libero populo munitissimũ pręsidium paucis creditum. Et si vere iudicare volumus,& veterum hystoriarum monumenta reuoluere,iueniemus plures rerum,status euersos incuria,ac perfidia eorum, qui arci pręfuerunt,quam seruatos. Roma tamen a gallis capta,icensaque fuerat,sed capitolij pręsidio ex parte seruata,pacẽ auro redemit. At vbi ad imperiũ rerum euasit,vrbana munimẽta seditionum,discordiarum, et intestini belli sępenumero causas prębuerunt. Aristoteles affirmat inutilem periculosã que arcem esse in optima rep. præbereque eam tyrãnidis opportunitatem quis ambigit? Nam vbi ęquo iure iter ciues viuitur ęqualia ędificia esse debent,non alia populo iminere,atque minari,alia depręhensa,atque subiecta iacere. Optime Pedianus arcem definit, sedem esse tyranni. Timoleon sũmus ille Corinthiorum imperator, qui patriam primo a tyranno liberauit,& a Syracusis,quibus auxilio missus fuerat,inueteratam seruitutem depulit,docuit vrbę, quę arcis pręsidio teneretur, vix vnquã sine tyrannide esse posse. Nam cum Dionysium Sicilia pepulisset, & ciuibus sua restituisset,vrbiũquę mœnia bello disiecta istaurasset, & ciuitatibus suas leges

Timoleon Corinteorum dux.

libertatēque reddidisset, arcem Syracusanam funditus euertit, & nunc (inquit) solida pacis fundamenta gerimus, cum tyrannorum domicilium, ac sedem euertimus. Arcem simultatem, & ciuilem discordiam fouere, vel ex hoc vno exemplo ostendere possumus. Lacedęmonij exercitum, cui Phoebidas pręerat, Olynthum mittebant, Iterque per Thebas amicā tunc ciuitatem vt faceret, opus erat, laborabat tunc intestina seditione Thebanus populus, & pauciores qui multitudinem formidabāt, Lacedęmonio duci persuaserunt, vt munitissimā arcem, quam Cadmęam a conditoris nomine appellebant, occuparet, quodquidem eo consilio faciebant, vt aduersę factiōi facilius resisterent Lacedęmoniorum auxilio adiuti. Cum autē occupasset arcem Phoebidas, hospitalitatis iura violata esse querebantur Thebani. Lacedęmonij excusabant factum id priuati dicis consilio non publico, Et (vt rei fidē facerent) eum ab exercitu amouerunt pecunia multatum. Arcem tamē nihilo magis reddiderūt, vt qui assererēt periculosas esse iīmicitias nisi simul prius paciscerētur, & dissimulato cōsilio Lacedęmonij sūmā potestatem amicis dedere, qui tali auxilio freti, principes alterius factiōis partim īterfecerūt, ꝑtim vero ī exiliū eiecerūt. Et sic libertatē amiserūt Thebani, & paucorum potentia, externa Tyrannide adiuta, tandiu populum Thebanum vexauit, donec Pelopidas vir fortissimus, exulibus accitis, & parua sociorum manu adiutus, patriam hostibus cęsis ī pristinā libertatem vendicauit. Periculosa, enim cū in bello, tum etiā in pace, & ocio arcis munimenta sunt, & custodū ignauia, seu incuria nonnūquam ciuem, nonnunquam externū ad Tyrānidem īuitat. ¶ Pyrrhus Epirotarum rex, qui Siciliam occupauit, & partem inferiorem illā Italię tenuit, quę tūc magna grecia dicebatur, bellumque contra Romanos periculosum admodū gessit, & Mox Macedoniā īuasit, aliquādo Athenas venit, benignoque ciuiū hospicio exceptus est, is postquā vrbē illā, tunc opulentissimā, & disciplinarum oim matrem, lustrauit, in arcē Palladis deduct[9] est, sacraque magna cū veneratione fecit, & arcē natura aut arte munitissimam magna cū admiratione cōtēplatus est. Deinde cū discederet, inque forū venisset, principibus ciuitatis qui eū comitabantur, gratias peringētes egit pro fide magna, quam de se habere ostenderent, Deinde eos monuit, vt in posterum nulli regum potestatem facerent amplius arcem ingrediēdi. Ne opportunitatem pręsidij nactus quispiam inuaderet. Gratum consilium fuit Atheniensibus, vt qui liquido cognoscerent periculosum admodum esse fortibus viris arcis aditum prębere, & deinceps maiore diligentia portas asseruarunt. ¶ Hæc Molossi regis pręcepta si tenuissent locrenses, nobile quondam Italię oppidum, & Thimęi Platonici alūni memoria venerandum, non amisissent libertatem. Nec Dionysij Tyrāni crudelitatē, ac libidinē perpessi essent Exegerant nanque eū crudelissimo bello Syracusani. Is in Italiam profugit, & quamuis nomen eius propter sceuiciam compluribus odio esset, tamen a Locrensibus hospicij, ac societatis iure benigne admodum exceptus est. Atqui non modo vrbis, & agri, verum priuatarum ędium tyranno potestatē fecerūt, ille sceuicię, iniurięque memor, immemor autem humani

Arcis munimentū thebanis fuit exitio.

Phoebidas Arcē hāc plu. phynidā vocitat, sabelicus.

Cadmiam

Lacedęmonij Thebanā arcē occupant.

Polopidas thebis potitur.

Arx palladis.

Pyrrhi cōsiliū ad athenienses

Locrenses dionysium tyrannum excepe runt profugū.

diuinique iuris, vrbis arcem, quę minus diligenter custodiebatur, inuasit, & eandem immanitatem in Locrenses diutius exercuit, quam in Syracusanos prius, exercuerat. Nam principum ciuitatis coniuges, vbi forma pręstarent rapi iubebat, & libidini Satellitum suorum exponebat, Virgines ante nuptias adducebat, stupratasque sponsis, procis, patribusve reddebat. Locupletes quoque, aut ciuitate eijciebat, aut occidi iubebat, vt eorum bona inuaderet. Ita demum poenas Locrenses male custoditæ arcis dederũt, alijsque exemplum præbuerunt, non temere Tyrannos in vrbem accipiendos esse.

Dionysij sœuicia i locrẽses

¶ Tarentini ignauię, desidięque quondam poenas luerũt, nam cum spurij illi Lacedęmoniorũ, ob notam materni pudoris relicta patria, ad nouas sedes quęrendas in Italiam se recepissent Tarentum accesserunt, & exploratoribus præmissis animaduerterunt Tarentinam arcem minus diligenter custodiri, quocirca iam repentino impetu occuparunt, vrbemque non modo diripuerunt, verum ad vnum vsque ciues omnes pepulerunt. Et retentis solum virginibus, alijs vero omnibus relictis, sedes sibi cõstituerunt, sic veteres tarentini vrbe, ac laribus expoliati sunt, & in perpetuum exilium acti, dum negligentius vrbis pręsidium asseruarunt. Eadem tamen tarẽtina arx longo tempore post diligentius asseruata a Romanis, vrbis recuperãdæ causam præbuit. Nam cum ad Hannibalem defecissent Tarentini, &. M. Liuius Salinator Arci præesset, præsto cum exercitu adfuit. F. Maximus, vrbemque per arcem recuperauit, qua ex re ortum est illud facete dictũ, cuius non solum Cicero, sed etiã meminit Plutarchus in apophthegmatis ad traianum cęsarum cum ait. M. Liuium dicere memento fabi te mea opera recuperasse Tarentum, cui ille verum inquit ais, nã nisi tu amisisses nunquã recuperassem. Ex hoc igitur exemplo concludere possumus arcem in vrbe liberę ciuitatis inutilem esse, in subiecta autem necessariam admodum.

Tarẽtini ignauiæ suæ pœnas luerunt.

F. maximi dictum,

Conclusio.

¶ VIARVM RATIO, ET DE PORTICIBVS.
¶ TITVLVS DECIMVS.

AREARVM INTRA MOENIA, PLAtearumque ratio habẽda est, ad salubrem coeli aspectũ. Et viæ imprimis ducendæ sunt directæ a portis ad alias e conspectu portas, quarum latitudinem quattuor & triginta pedum nonnulli approbant. Hæ quidem sternendæ sunt silice, vbi currus aguntur ne orbitæ ponderi desidant. Exemplo Romanorũ, qui vias cõplures in oẽs fere Italiæ oras strauerũt, ad curruũ, rhedarũque opportunitatẽ, quarũ partes nr̃a quoque ætate integrę cernũtur, vt nõ lõge a Taracina Minturnũ vltra via ẽ, quę appia dicit̃, ab appio Claudio, qui eã strauit Roma brũdusiũ vsque. Fuit eni apud antiquos maximę laudi vias sternere. Vñ. M. æmyli⁹ &. C. flaminius collegę i cõsulatu cũ ligures vicisset, duas vias strauerũt, & a suis noib⁹ nũcuparũt, flaminiã roma ariminũ vsque, æmyliã roma quoq;

Viarũ latitudo.

Appia via.
Via flaminia.
Via æmylia.

Bononiã vſque. Vbi vero ſilex deeſt, vel magna impẽſa aduehitur, vel nullus eſt curruũ vſus, coctili laterculo optime viæ ſternũtur, & præcipue ad equitandi vtilitatẽ. Fortius nãque iumenta pedem figunt, nec tam crebro dilabũtur, ſi quãdo diſtrictæ ſint hyberno gelu. Humidæque etiã ſatis ſũt quãquã pluuia ex eis cito defluit, paruoque luto polluũtur, Sũt ducẽde quoque tranſuerſæ viæ, quę ad alias portas dirigantur, & in earum triuijs latiores Plateæ relinquendæ ſunt, in quibus veteres Architecti porticus erigere conſueuerunt, non modo ad deambulãdi commoditatem, verum ad ſtudia bonarũ artium. In his grãmatice publica mercede docebatur. Vnde triuialis ſcientia dicta eſt a latinis. Apud Athenienſes vero in porticibus philoſophi diſſerebant, vnde nomen ſtoicæ ſectæ adheſit. Et Cynicæ, vt nonnulli arbitrantur. Diogenes Sinopeus cũ quidã eum carperet, quod ſine domo eſſet, ſcite admodum reſpondit, Athenienſes ſibi pulcherrimã cõdidiſſe, digitoque Iouis porticũ oſtendit, in triuijs etiam & cõpitis ad cõem viciniæ vtilitatem expedit ſacella ędificare, in quibus pueri, & mulieres religioſæ ſancteque rei diuinæ dent operã. Diebus enim ſacris (in quibus diuina tantum curãtur) omnes in templa maiora cõuenire debent, diebus vero profeſtis quibus humana agimus ſatis ſit ſacella adire, quæ in vicinia erunt. Vnde illud Properſij poetę. Flore ſacella tego, verbenis cõpita velo. Et crepat ad veteres herba ſabina focos.

Grãmatice vñ triuialis dicta.

Diogenes ſinopeus, qui & cynicus.

¶DE PRIVATIS AEDIBVS.
¶TITVLVS VNDECIMVS.

SECVNDVM VIAS PRIVATAE AEdes longo ordine ad pares (ſi fieri poteſt) dimenſiones conſtituendæ ſunt, vt ſpeciẽ vrbis ornent. Nec quippiam exporrectũ habeant, quod vijs impedimento eſſe poſſit. Sic enim viuendũ eſt, vt priuata domus deſcripta ſit ad vſum, ac commoditatẽ familiæ, neque in ea pars vlla ſit vacua, & inutilis. Sicque eius aſpectus ad decorem accedere debet. Nã (vt ait Cicero) Dignitatẽ viri auget ædiũ pulchritudo. Aſſerit nãque. L. Octauiũ ędificaſſe in palatio præclarã, & plenã dignitatis domũ, quæ cũ vulgo viſeretur, ſuffragata domio nouo homini ad cõſulatũ putabatur. Sed illud præclarius ab eo dicitur, viri dignitas domo ornãda eſt, nõ aũt ex domo tota quærẽda, nec domo dñs, ſed dño domus honeſtãda eſt. Plutarchus etiã huius ſentẽtiæ adſtipulator eſſe videtur in vita æmylij pauli, vbi ait Aelius Tubero pauli filiam vxorem habuit, vir optimus, & in rep. ſummæ auctoritatis. Sed ita tenui patrimonio fuit, vt ſexdecim viri ex eadem tuberonũ familia ſimul vnis in ædibus, & modicis quidem cũ coniugibus, ac liberis habitarent. In his pauli Aemylij bis cõſulis, ac bis triumphalis viri filia diutius fuit, nec modicæ domus eam puduit, quippe quę non paupertatem exhorruit, ſed viri virtutem admirata eſt, qui perquã quidem pauper erat. Ego tamen ciuilis viri officium eſſe puto, vbi

Aedium pulchritudo auget viri dignitatem.

familiaris opulentia suppetat, pulchras habere ędes, Auariciāque eorum vituperandā censeo, qui cum in summis diuitijs essent, nihil vnquam ædificauerūt, vt pecuniæ parcerēt, posterisque archas cōplerēt, quod si tale quid maiores nostri sibi persuasissent, adhuc pastoris tuguria, & rusticas casas in vrbibus haberemus. Pomponiū atticū laudat Cornelius nepos, quod nihil in vita eius vnquā ædificauerit, sic & Plutarchus minorem Affricanum, quod si præclaras ædes statuissent, non putamus illustrissimas illorum laudes obscuriores esse factas, aut citius cōsenuisse, quod dignissimā domum ædificassent. Non tamen eos laudo, qui rem omnē exhauriūt, & magnificētiam illustriū virorū imitantur. Odiosum nanque fuit Epigramma illud in Neronē. Roma domus fiet, veios migrate quirites. Si non & veios continet ista domus. Cæterū Nero vsus est (vt Cornelius tacitus libro. xv. historiarum ab excessu diui augusti refert) patriæ ruinis, extruxitque domū in qua haud perinde aurū & gemmę miraculo fuerunt solita pridem, & luxu vulgata quam arua, & stagna, & in modum solitudinum, hinc siluę, inde aperta spacia & prospectus, magistris, & machinatoribus. Seuero & Celere quibus ingenium & audacia erat etiā quæ natura denegauisset, per artem tēptare & viribus principis illudere. In priuatis tamē ædificijs sancta illa mediocritas seruanda est, quæ res omnes mirifice commendat, vt peripatetici asserunt.

Pōponi⁹ attic⁹.
Scipio aphri. iunior.

DE COMMVNIBVS. AC PVBLICIS AEDIFICIIS.
TITVLVS DVODECIMVS.

PVBLICIS IN OPERIBVS MAGNIFIcentia longe magis efferenda est. Atqui haud scio an publica pecunia laudabilius pacis tēpore impendi possit, quā in cōmunibus ædificijs. Tēpla enim fora, theatra, amphitheatra, thermæ, emporia, porticus, & eiusmodi ædificia vrbes illustriores, & longe magis cōspicuas reddunt, inutiles nanque impensæ illę habentur, quæ ad parui tēporis spectaculū exhibētur, citoque e memoria labuntur. Illa autem quæ solido marmore, atque optime structa fabrica cōstituūtur, diuturna sunt, & vel cū vrbibus ipsis corruūt, vel lōge diutius permanent. Ephesū vix temporibus nostris sui ipsius vestigium in sese habere scimus. At dianæ Ephesiæ tēplū perpetuis monumētis literarū extabit. Id quidē Amazonū fabrica fuit, adeo augusta, ac sancta, vt cum Xerses Asiatica oīa templa igni, ferroque vastaret, huic vni pepercit, quodquidē quanti fuerit extruere, clare docuit Erostratus vir deterrimus, qui vt nominis sui gloriam, postquam virtute non poterat, saltem scelere propagaret. Incendium templo manu sua struxit, eadem die (vt Cornelius nepos scripsit) qua Alexander magnus pellæ natus est, trecentesimo octogesimoquinto anno, post Romam conditam. Id tamen templum ne tali gloria carerent Ephesij, paulopost instaurarunt. Dinocratesque Architectus

Ephesus lydię quondā vrbs clarissima.
Diane ephesię templum.
Erostratus nomen suū scelere perpetuū fecit.
Alexāder quādo natus.

macedo operi præfuit,& longe præstantius reddidit, diuturnæ etiam memoriæ fuit templum eiusdem numinis apud Magnesios, Apollinis architecti,& Hermogenis Alabandensis fabrica. In his ounibus ædificijs arearum electio fieri debet,ad opportunitatem,vsumque communẽ ciuitatis.

¶DE FORO.
¶TITVLVS DECIMVSTERTIVS.

MAGNA QVIDEM DILIGENTIA VIdendum est,vt forum optime cõstituatur, vt enim ei⁹ nomen(quod Varro testatur)a ferendo dictũ est, quod illuc res afferantur. Sic cogitandum erit vt iumẽta.& homies vndique illuc cõfluere possint, & si vrbis mœnia secundum mare fuerint, Area fori proxime portũ eligenda est. Sin vrbs mediterranea erit, in medio constituatur forum. Eius dimensio ad vrbis magnitudinem,populique frequẽtiam metienda est. Ne paruum sit spacium ad ciuium vsum, ne ve populi inopia præ magnitudine vastum esse videatur,& sicut angusta mœnia non magnum desyderãt forum,nec paruum oppidum in ventrẽ creuisse videatur. Sic rursus indecorum esset,si maxima vrbs angustum haberet forum, graciliorisque arui esse appareret. Cernimus tamen in quibusdam amplissimis vrbibus,plura esse fora,& a generibus rerũ dici,vt forum olitoriũ,Piscatorium,boarium,Fora diuersis dimensionibu inueniũtur, Græci in quadratã formã amplissimis,duplicibusque porticibus constituerunt. Itali autem oblonga specie delectati sunt,vt qui gladiatoria quondã munera,& alia eiusmodi spectacula in foro dare consueuerunt. Longitudo tamen ita disposita erat,vt in tris partes diuisa,duæ facerent latitudinem. Alij in orbem cõstituerunt forum,& in medio deuexum spacium reliquerunt,instar spectaculi,quare est in patria nostra,quod in tota italia conspicuum habetur.

Forũ vbi constituendum.

¶DE THEATRIS.
¶TITVLVS DECIMVSQVARTVS.

VETERES IN THEATRIS STATVENdis magnã curã adhibuerũt,vt qui nihil gratius multitudini pręstare possent,quam fabulas dare,& spectacula,ac ludos exhibere. Quæquidẽ res tãti fuit,vt pręmij allecti a pricipibus,ac regibus architecti,magna doctrina libros scripserint de theatrorũ dimẽsione. De Scena & Orchesta,fuit enim imprimis necessariũ, vt locũ musica ratiõe,& geometrica dimẽsiõe eligeret architectus,in quo vox quã clarissime vagari posset,vt ex Scena ad spectatorũ aures clarissime, suauissimoque sono perueniret. Sunt loci quidẽ nõnulli vel ingenio surdi, in quibus vix verborum discrimina audiri possunt, vel natura dissonantes, qui

vocem in altitudinem elatam ita repellunt, vt in imũ eã deprimere videantur, alij vndique imaginem reddunt, & circũsonãtes vocẽ circũ agũt adeo. vt dissoluatur, extinguaturque sine certa verborũ significatione. Alij resonant, & ex imagine vltimos casus duplices auditoribus reddunt. Alij cõsonantiã accipiunt, & quasi multiplicem vocem ex vna faciunt. Quocirca in electione loci ad theatrum statuẽdũ magna cura fuit adhibenda, emendandusque locus doctrina, ac diligẽtia architecti, in singulis etiã partibus elaborandũ fuit. Nã proscœnij pulpitũ acutissimã rationẽ exigebat, sic etiã Orchestra, in qua sedibus loca senatorũ designabãtur. Scœnę ad fabularũ argumentum, ac rationẽ constituebãtur. Earũ genera tria erant, vnum quod tragicum appellabant, id formidabatur colũnis, fastigijs, ac signis, reliquisque regalibus ornamentis. Secundum Comicum dicebatur, in quo similitudo quædã ducebatur ad imitationem priuatorum ædificiorũ. Tertiũ Satyricũ quod ornabatur arboribus, spelũcis, mõtibus, reliquisque rebus aggrestibus, horum quodque suã dimensionẽ habebat ad carminis armoniã, & actoris mimorumque rationẽ, hoc tamen cõmune erat omnibus spectaculis, eorũque partibus, vt parietes nõ pinnis, sed ex porrectioribus coronis præcingerentur. Vox enim in vnã partẽ demersa aliquãtulũ morabatur, priusquã in area dissiparetur, quasi retenta a murorũ corona, & sic suauius clariusque ad aures spectatorum perueniebat, lõgeque melius intelligebatur. Sed hæc Theatrorum ratio temporibus nostris minus necessaria est. Fabulæ enĩ oẽs reiectæ, explosæque sunt, & seueritate moris, religionisque sanctitate vrbibus eiectæ, quocirca superuacaneũ omnino esset, de statuẽdis Theatris plura dicere, cũ vetera spectacula diruãtur, & noua neutiquã ædificentur.

Orchestra prẽstãtior locus ĩ theatro.
Scenarum tria genera.

¶DE BIBLIOTHECA.
¶TITVLVS DECIMVSQVINTVS.

BIBLIOTHECA SALVBRI, AC QVIETO loco constituenda est. Nec permittendũ erit, vt ciues nostri tanto munere fraudentur. Nam si palestra quæ corpus adiuuat, tanto studio, tantaque impensa ĩ plerisque vrbibus statuitur, quãto magis bibliotheca ornãda erit? quæ pabulũ mẽtis bene institutę ẽ, & exercitatio animi ĩgenui. Et si certaminũ victores magnos honores meruerũt, vt in cõuentu stantes, palma, & corona decorarent̃, & redeuntes in propriã patriã quasi victoria triumphãtes, quadrigis inueherentur, & veste publica, perpetuoque victu alerentur. Quãto magis efferendi sunt viri doctissimi, qui disciplina, & moribus remp. adiuuãt, & scriptis suis ea oĩa memoriæ cõmendant, quæ posteris seculis profutura sint. Bibliothecæ locus eligatur, qui ad orientem spectet, acies nãque oculorũ matutinũ lumẽ postulat. Nã si ad meridiẽ, vel occidentẽ spectaret, venti, qui locũ perflant, humido palore liborum volumina corrũpũt, tineasque procreant, quibus libri exeduntur, corrũpunturque. Poliãtur parietes opere tectorio,

Bibliothecæ laus ꝑ cõparationem.
Bibliothecæ situs.

Viridis color oculorũ iuuat. aciem.

adornenturque viridi colore, viridia enim omnia oculis prosunt, acremque aciem reddunt. Laudantur summopere attalici reges, qui studio disciplinarum inducti, nobilem bibliothecam pergami ad cõmunem ciuiũ, peregrinorumque vtilitatem, ac delectationem instituerunt.

Pergamea bibliotheca.

Hãc pergameã bibliothecam Plutarchus in. M. Antonij vita scribit largitũ fuisse Antonium Cleopatrę, in qua ducenta librorũ milia fuerant, testemque Caluisiũ Octauij amicum inducit.

Ptolemæi bibliotheca.

Vbi. xl. legit̃ videne sit legẽdũ septingẽta cũ sabellico propter illud maiore ipẽsa.

Sic & Ptolemæus Aegypti rex eodem studio, ac cupiditate pellectus, longe maiore impensa, ac diligentia Alexandriæ bibliothecam consummauit, in qua quadraginta milia librorum volumina fuisse memorantur, hi omnes libri fortuito incendio perierunt in prælio Cæsaris contra Achillan regiæ militiæ prefectum. Nam cũ regia classis forte subducta iuberetur incendi, ea flamma vrbis partem inuasit, & ædes, in quibus libri reconditi erant, omni ex parte exussit, quoquidem incendio miserandam iacturã disciplinæ omniũ bonarum artiũ effecerunt. Certatim siquidem scriptores omniũ gentiũ, oĩmque terrarum illuc volumina sua deferebant, quasi in theatrũ, palestramque sapientiæ, ac doctrinæ. Eo nanque loci musis, & Apollini ludi celebrabantur, in quibus magnis muneribus expositis poetæ, oratores, ac philosophi seorsum inter se certabãt, & victores pręmia, & honores secundo pene totius orbis terrarũ rumore accipiebant, eorũque volumina, ac scripta Bibliothecę inserebant. Quodquidẽ studiũ ita animũ iuuenũ incendebat, vt nemo satis sibi eruditus videretur, nisi in his certaminibus laudẽ meruisset, habuerũt & Romani plures bibliothecas, cũ publicas, tũ priuatas. Sed diuturnitate temporis, & bellorũ tempestate omnes perierunt, quarum si qua vestigia extarent, magnis nos laboribus liberarent, & obscuriores literarum tenebras lumine vetustatis illustrarent.

DE AEDIBVS SACRIS. TITVLVS DECIMVSSEXTVS.

DILIGENTIA MAGNA IN AREARVM diuisione vidẽdum erit, vt ædes sacræ opportunis locis ædificentur, quaquidem in re imprimis cogitandum ẽ, sacrarum ædium alias commoditati ciuium accommodatas esse, alias eorum duntaxat, qui sacris initiati, religionique addicti cõtemplationi diuinorum inseruiũt, cõtemptis omnibus rebus humanis. Eiusmodi ædes solitudinem exigunt, & locum quietũ ab omni multitudinis conuitio, ciuilique tumultu. Ideo semouendæ sunt ab hoĩm cœtu, & ab aspectu priuatarũ ędiũ, & vel in pomœrio ædificãdę, vel extra mœnia. Illę aũt, quę ad cõmunẽ vsum cõstituũtur, areã habere debẽt, vel nõ lõge a foro, vel ĩ magna vicinorũ frequẽtia, quo facile illuc ciues quotidie peruenire possint, & fœminæ, puerique honesto aditu accedere.

Basilica.

Aedem (quã Basilicã appellant) cui ciuitatis pontifex præest, loco ędito in medio vrbis omnes architecti ædificandam censent, vt ex ea maxima mœnium pars conspiciatur, in eius nan-

que tutella ciuitas omnis esse videtur,& illuc omnes diebus sacris confluũt quasi ad spectaculum diuinarum,maximarumque rerum. His editis,excelsisque locis antiqua superstitiõe veteres Iouis,Iunonis,& Mineruę ędes statuebant ingenti,atque admirabili,& impensa pene innumerabili. Triplex ratio sacrarum ędium fuit apud veteres. Prima doricorum exemplo. Secũda Corinthiorum. Tertia ionicorum. Aedes doricę sine delicijs erãt,& seueritatem magnam habebant,cum magnificentia,& pompa,hoc exemplo penes omñs nationes Mineruę, Marti,& herculi ędes faciebant, Arbitrãtes virtutum numina sola seueritate,& grauitate venerari. Corynthiæ autem cõtra affluebãt delicijs,folijs floribusque ornabantur,& graciliore quadam seueritate decorabantur. Hac specie veneri, florę, Proserpinę,& fonti decorem augebant,vt qui arbitrarentur hæc numina his delicijs propiciari. Ionicę vero ędes ratione quadam mediocritatis constituebantur,a Seuero em̃ more doricorum,& a temeritate Corinthiorũ temperabantur,qua facile iunoni, Dianę,& libero patri ędes statuebant, p̃ se ferentes mediocritatẽ his dijs gratissimam esse. Hęc ãtiquarum rationum memoria nostro quoque tempore in ędificandis varijs ędibus sacris non erit omnino inutilis, sed & alia quędam generalia pręcepta tradunt̃,nõ cõtemnẽda, vt sic distribuatur ędis longitudo,vt latitudo sit eius dimidia pars. Sitque ędes quadrifariam partita, Sinistra ad orientem spectet,dextra ad occasum. Antiqua ad meridiem,postica ad septentrionem. Arę quoad fieri potest ad orientem spectent,vt supplicantes,sacrificantesque exorientia simulachra videantur spectare. Sed si loci natura id minus pateretur,videndum erit, vt arę maiorem partem templi cõspiciant. Si secundum flumina ędes sint,ripas spectare debent Aræ, Si vero secundum publicas vias,ita sunt in cospectu constituendæ,vt eas prætereuntes intueri possint,& simulachra venerari, ac salutare Si singula quæque publica priuataque opera, quæ ĩtra mœnia fiunt describere,aut metiri vellem,nimis fortasse viderer, modumque volumen progrederetur,idcirco finem huic libro præscribere destinaui. Nam si architectos adhibebunt(vt superius dixi)qui fabricæ præsint,omnia emendatę ædificabunt,nec indigebunt scriptis præceptis,cum ædificandi ratio viuũ potius præceptorem exigat,quam mortuum ratiocinatorem. Est & præterea verum quod vulgo dici solet,longe melius in propria area ĩdoctum dominum,quam doctissimum architectum ĩ aliena ædificare. Dilegẽtia em̃ & diuturna cogitatio domini solertiam doctrinãque artificis superat. Octo superiorib⁹ libris studia pacis(quod ad potui)cõplexus sũ. In seqẽti autẽ de his rebus, quæ ad difficillima bellorum tempora spectant tractabo, vt enim malus gubernator habetur,qui nauim tranquillo tempore optime gubernaret,reflentibus vero ventis negligeret. Et vt minus diligens medicus haberetur,qui præcepta secundæ valitudinis traderet,aduersæ autem relinqueret. Sic si quis instituta pacis præscriberet,& ea quæ ad bellũ spectant omitteret. Igitur ne pacis hæc necessaria admodum,& perdifficilis inchoato operi desit,eam breuiter transcurrere festinabo.

Aediũ sacrarũ triplex ratio.

Aedis sacrę latitudo longitudinis dimidiũ esse debet.

Parasceue ad sequentem librum.

¶FRANCISCI PATRICII SENEN SIS PONTIFICIS CAIE TANI LIBRI OCTA= VI DE INSTITV TIONE REIP. FINIS.

¶TITVLI LIBRI NONI.

¶PROOEMIVM LIBRI NONI, DE INSTITVTIONE REIP. AD SIXTVM QVARTVM PONTIFICEM MAXIMVM.

OMNIBVS EX VIRTVTIBVS TVIS quę= quidem plurimę sunt, ac pene diuinæ Sixte pater cle= mentissime nulla gratior nullaque admirabilior mor= talibus videtur esse liberalitate, ac beneficentia, qua re= liquos omnes homines adeo antecellis, vt tibi soli si= milis esse videaris. Tribuis nanque quotidie ita mul= ta his quos charos habes, quosque bene de te, deque ho= minum genere meritos cernis, vt beatiores interdum iudicētur illi, qui tua

fruuntur liberalitate,quam tu ipse,qui tam multa, tamque magna elargiri potes. Et profecto nihil hominis natura melius habere potest,quam vt velit. Nec fortuna ipsa maius,quam vt possit plurimis cōmodare. Sed cum singulorum opes tenues plerisque sint,vt(si maxime etiam cupiant)nequeant bene merentibus liberales esse,aut parem gratiam habere, soli reges,ac principes largi,beneficij, ac magnanimi esse possunt, quibus virtutibus cū prestant,iure optimo qui imperent digni sunt. Cum vero carēt,reliquis hominibus pares fiunt, cum non intelligant, quibus bonis ceteris mortalibus preferendi sint. Chilo Lacedemonius(qui vnus e septem grecie sapientib⁹ fuit)virtutibus pene omnibus affluebat. Nulla tamen magis gloriabatur, quam benignitate,ac liberalitate. Proinde cum iam senio affectus esset,sepenumero gloriabundus dicere solebat, nihil se in omni vita ingrate vnquam egisse. Magnam liberalitatis laudem apud antiquissimos assecutus est Ethiocles,natusque putabatur ad benignitatem,ac largitatem,is hunc affectum non modo pro virtute,sed pro diuino quodam numine habuit,Nā primus omniū gratias deas esse dixit,eisque templum miro decore erexit, sacrificiumque magnis largitionibus instituit,Fuit enim Etheocles Orchomeniorum rex opulentissimus, nā Orchomenon quōdam vrbs boeotie tāte potentie extitit vt a thebanis tributa acciperet Et homerus pares diutias Orchomeniorum,& Thebanorū facit. Hæc de liberalitate hoc loco dixi quia in sequenti volumine de bello scripturus sum. Nullaque virtus duces,imperatoresque exercituum magis commendat,quam liberalitas, qua quidem milites suos firmos in officio perpetuo seruant, & inimicos benignitatis spe semper sibi alliciunt. Tu tamen pontifex maxime his præceptis non eges,studia nanque tua pacis sunt, nihiloque magis efficis, quam vt vniuersa Italia in pace degat, si qui tamen nouarum rerum cupidi,aliquod conflarent incendiū eos cōprimis,studiosis pacis faues,oppressis ades res difficillimas componis,illis autem qui contumaces sunt, quique minus dicto auscultant minaris arma, atque inimicitias, exercitumque quem expedissimum habes in eos paras,qua formidine perciti oīs Itali pace,atque ocio fruuntur. Hoc consilio quodam vsi sunt Colophoni, vt pacatam tenerent Ioniam, & vniuersam græciam. Præstant enim equestribus copijs & vbi inter aliquos bellum oriebatur, Oratores de pace agenda mittebant, quam si minus assequebantur, equitatus auxilio bellum dirimebant. Vnde inter græcos ortum est prouerbium, Colophonem addidit,cum sigificare volebant extremam manum operi impositam esse, quodquidem etiam latini veteres vsurparunt, Et Colophonem pro finito aliquando posuernnt Vt Festus etiam Pompeius de verborum significatione meminit.

Hominis natura vult fortuna potest longionibus vti

Chilo.

Ethiocles gratij prim⁹ sacrificauit.

Orchomenō.

Colophonem addere.

¶FRANCISCI PATRCII SENENSIS PONTI CAIECTANI LIBER NONVS DE INSTITVTIONE REIP. INCIPIT.

¶ DE BELLI RATIONE, ET CONSILIO, PERICVLOSVM IN REP. ESSE SE BELLI AVCTOREM POLLICERI, SIT NE DECERNENDVM BELLVM PROPAGANDI IMPERII GRATIA, MODERANDAM ESSE CVPIDITATEM VINCENDI, FALLACEM ESSE BELLI FORTVNAM ¶ TITVLVS PRIMVS.

BELLVM PACIS TANTVM GRATIA suſpiciendum eſt ab his, qui reipublicę prȩſunt Idcirco feciali populi Romani iure (vt ait Cicero officiorũ libro primo) nullũ bellũ iuſtum dicebatur, niſi quod pro rebus iiuſte ablatis repetundis gerebatur, aut quod ante pater patratus denunciabat, indicebatque. Cuius rei formam priſcis verbis, & elegãti admodum oratione deſcribit A Gelius cap. iiij. lib. xvi. quãquidem conſulto in prȩſentia pręterire decreui, cum quod eius libri in manibus ſunt, & facile quiſque lectitare poterit, tum quod iam diu exoleuit, & a conſuetudine noſtri tẽporis aliena eſt. Propulſandi belli ratio late patet. Natura enim hoc beluis, ac feris prȩſcribit, quod ratio doctis hominibus perſuadet, Neceſſitas autem indoctos compellit, vt ſe, ſuaque tueantur, & omnem vim quacũque ope, conſilio ve poſſint a corpore, a vita, a fortunis propulſent. Videndum tamẽ eſt ne deſidia, ignauia ve noſtra vagos homines ad iniuriam inuitet. Fit eñi ſępenumero, vt opportunitas, & manifeſte prędę ſpes animos auidiores reddat, & manus ad rapinam promptiores efficiat, quocirca copię etiam in pace habendę ſunt. Non quibus bellũ inferre poſſumus. Nam res nimij impendij, nimijque laboris eſſet, ſed quibus fines noſtros ab expulſionibus, ac latrocinijs tueri valeam⁹. Vel vbi maior vis impulerit, tali auxilio noſtris hominibus occaſio detur, vt pecora deducant, ſuaque omnia ex agris in oppida conferant, & qui lignatũ, pabulatum, aquatũ ve pregreſſi eſſent, intra munimenta ſe recipiant. Eſt enim res non parua primos belli impetus ſuſtinere, & quaſi acuti gladij aciem ludificare. Improuiſus nanque ille terror mentem hominibus conſiliumque eripit, & membra omni ex parte debilitat. Maiora ſibi quiſque fingit, quę ignorat. Et prim⁹ pugnę cõgreſſus difficilis ſemper habitus eſt, vera nanque ẽ illa Scipionis ſentẽtia plus animi eſſe inferenti periculum, quam propulſanti. At poſtquam ad arma conclamatum eſt, domũque reditio ex agris facta, cõuenit ordo militaris, vigilię, ſta

Scipionis ſententia.

troneſque diſponuntur,quiſque animum colligit,hoſtem cernit nec tumultuario prælio aut agniminibus decernit. Sed ordine,atque acie diſpoſita pugnãdum cenſet, Tunc ea quę pauor maiora fingebat, ratio longe minora eſſe edocet,& ſibi quiſque pręſcribit quid facto opus eſt. Nec improuiſi pereunt,verum in dies magis magiſque confirmantur. Hoc igitur pacto victoria plerunque potiuntur,qui iniuria affecti ſunt, hoſteſque vlciſcũtur & patriam ab omni ſeruitutis iugo vendicant. ¶ Inferendi vero belli ratio longe magis auguſta eſt,& conſilio maiore indiget. Nec ſatis eſt conſyderare nos pro rebus iuſte repetundis certare,iuſtumque bellum indici poſſe. Sed videndum eſt quãtę vires noſtrę ſint,quanteque aduerſariorũ,quales milites, qui ſocij,qui vectigales,quo etiam ſtudio in nos animati quanta ſit pecunia publica,Nam tributa priuatis imperare odioſum eſt, & quã primum inuidiam ciuium facit,Eſt quoque cogitandum,quibus munimẽtis vrbs valida ſit,quibuſque cõmeatibus firmata,quo pręſidio oppida,caſtellaque ditionis noſtrę teneantur, quibuſque machinis armamentarium abundet. Hæc et ſimilia multa volutanda ſunt, quę tum vel maxime dignoſcuntur,cum portis clauſis hoſtis a mœnibus,fundis, ſagittis tormẽtiſque lapidum arcetur,ac propellitur,Cõſilium,virtus,& ſcientia rei militaris in bello adiuuant,ſed fortuna plurimum pręſtat,quocirca vera eſſe cernitur ſententia illa hannibalis ad ſcipionem,cum ait, Nunquam minus euentus rerum reſpondere,quam in bello,ideoque meliorem, tutioremque eſſe certam pacem, quam ſperatam victoriam. Quid quod multitudini credẽdũ eſt cuius fides ſemper ex fortuna pendet,& hominibus plęrũque miſtis ex varia gentiũ colluuione, quos nulla patrię pietas nullus dei metus, nulla religio retinet,ſed ſola ſtipendij merces allicit. Omnis inferẽdi belli cõſultatio(tametſi plurima ſuppetant, quę vſui ſunt) in libera ciuitate periculoſa eſt. Cum enim res ad ſenatũ refertur,non oẽs in vnam ſententiam veniũt. ſed alij veritatem ſequũtur,quę(vt Plato in legibus ſcribit)res pręclara eſt ,verum non facile perſuaderi poteſt. Alij autem auram popularẽ captant,& vulgi rumorem hauriunt in eamque partem ruunt, in quam populus aſpirat, hi plęrunque falluntur, Nihil enim rerum mortalium tã inſtabile,ac fluxum eſt,quam voluntas,ſenſuſque ciuiũ,qui non modo improbati(vt ait Cicero)iraſcuntur,ſed etiam in rite factis ſępe faſtidiunt & vbi ea,quę fore arbitrati ſunt minus ſuccedunt,auctoribus ſentẽtię(quam pauloante probauerant) ſuccẽſent, ſeſeque ab illis illuſos clamitant quaſi illi fortunam populi ĩ conſilio habere potuerint,vel alius in alium culpam refert,vt in aduerſis rebus fieri ſolet.Hinc conſpirationes ſimultates, inuidięque oriũtur,quę nihil aliud,quam vltionis tempus expectant. Ideo prudens vir plurimum cogitabit, antequam inferendi belli manifeſtam ſentẽtiam dicat ,ne tale onus ceruicibus ſuis imponat, ſub quo decidat. Nã vbi occaſio vindictę appetit,vt quiſque acerbiſſime crudeliſſimeque in auctorem belli oblatrat,ita quam maxime collaudatur. Atqui ipſe durioris ſententię auctor neutiquam(ſi aliter acciderit)ſibi indulgeri putat.Idcirco timore percitus,vel nouis rebus ſtudet,vel in malo conſilio perſeuerat. La-

Belli cõſiliũ

Hannibalis ſẽtentia

Labienus. bienus vir fortunatus ,ac diues, qui Cingulum oppidum ī agro piceno sua pecunia exędificauit,pompeianas partes nimia auiditate secutus est,proinde veniam,gratiamque nequaquam a victore etiam clementissimo sperare poterat. Nam cum de pace inter Cęsaris et pompeij milites ageretur exclamauit. Desinite de compositione loqui. Nam vobis nisi Cęsaris capite delato pax nulla esse poterit. Iuba quoque Numidarum rex,et Petreius reparati rursus in Cęsarem, belli auctores postremo victi,& extrusi ab omnibus ciuitatibus,desperata,omni salute, vt per virtutem saltem cecidisse videretur,ferro inter se pugnarunt,verum,imbecilior Petreius a rege traiectus perijt. Iuba cū conaretur gladio sibi ipsi vim afferre,nec possit seruum suū exorauit,vt se iterficeret. Liceret id de Catone dicere, qui se ipsum ferro transegit,& cum nō statim mors sequeretur, obluctatione ex suspitione a familiaribus cognita,passus vulnus a medico obligari,deinde per speciem somni hominibus remotis,euulcerata rursus recenti plaga crudelissime suis manibus pręstanti ac forti animo se interemit. Sed ante actę vitę seueritas.morumque grauitas facile ostēdunt eum non venię(quā facile impetrasset)desperatione id egisse, sed ne patrię libertatem vnius ciuis dominatu oppressam cerneret. Hanc igitur partem ex Laberij sententia cōcludendā censeo,qui ait,ita inimico agendum esse vt cogitemus eum aliquando nobis amicum fieri posse, Inter complures Scipionis virtutes Titus Liuius lib. xxiiij. secundi , belli punici hanc vel pręcipue laudat asserens tantam in eo comitatem,ingeninijque dexteritatem fuisse. vt non modo Syphacē barbarum,insuetumque Romanis moribus, sed Hasdrubalem hostem ipsum infestissimum facunde alloquendo sibi conciliaret. Hęc in aduersis sępe accidunt,in quibus ciuium mētes labiles fluxęque sunt,quid ī prosperis cum omnia secunda,lętaque succedunt,& in dies meliora speramus? Ecce inuidia obrepit.& vbi fortuna fauet,liuor pessundat. Nam qui gloria nequaquam principibus pares esse possunt calūnia, & odio insultant. Testis sit Coriolanus, qui ob rem bene gestam miseri, īdignique exilij pœnas tulit. Testis quoque apud Atheniēses themistocles eodē fere tēpore vt refert Cicero de claris oratoribus libro quarto his verbis, Bellū volscorum illud grauissimum,cui Coriolanus exul interfuit, eodem tempore quo persarū bellum fuit,similisque fortuna clariorum virorum. Siquidem vterque cū ciuis egregius fuisset,populi ingrati pulsus iniuria,se ad hostes contulit,conatumque iracundię suę morte sedauit. Quid de Scipione dicam cui virtus gloriam,gloria autem tot emulos peperit,vt seruatę,restitutęque patrię & propagati etiam populi Romani pęnas luerit? Audi victum ab eo hānibalem,quam de ciuium suorum inuidia conqueratur,cum frendens gemēsque , ac vix lachrimis temperans, Carthaginiensium legatis(qui eum edicto in Aphricam reuocabant)respōsum afferret,vicit hannibalem nō Romanus populus toties cęsus, fugatusque , sed senatus Carthaginiensis obtrectatione,atque inuidia,neque hac deformitate reditus mei tam procōsul Scipio exultabit,atque efferet se,quam hanno,qui domum nostram, quando alia re nō potuit,ruina Carthaginis oppressit. Vicit Iuli⁹ Cęsar Gallias

Petreij exitus
Iubæ regis mors.
Cato vticensis mortem sibi consciuit.

Laberij sētētia

Scipio

Coriolanus

vltus vrbis antiquũ incendiũ,& complures recentes iniurias,animũ tamen emulorũ suorum subigere nequiuit. Nũquam tamen impetrare potuit,vt ex literis, quibus triũphum sibi decerni expectabat,ad senatum referretur & dũ Lentulus cõsul se non defuturũ reip. polliceretur,dũ modo audacter ac fortiter sentẽtias in cesarẽ dicere velint. Dũ Põpeius ipse inimicitias ei⁹ suscipit, quod dignitate neminẽ secũ exequari velit,Cæsar vniuersum terrarũ orbẽ miscet,imperioque patriæ,& omniũ gentiũ potitur,non sine magna,ac miserabili inimicorũ,ac ciuiũ strage. ¶ Sed ne multus ĩ exẽplis recensendis sim,hoc statuendũ arbitror,nihil periculosius esse in libera ciuitate,quã se auctorẽ belli polliceri,quodquidẽ etiã mihi facere videtur, qui aperte in senatu sentẽtiã dicunt,bellũ esse suscipiẽdũ. Solon sapiẽtissimus habitus est. Is tamẽ ne libere quidẽ sententiã diceret,bellũ aduersus Megarenses pro repetenda salamine decernendũ esse,subitam insaniã simulauit. Deformisque habitu vecordium more Athenienses in certamẽ allexit,verum succedente fortuna, cum salamine potiti essent,omnes consilium laudauerunt. Solon autem simulate demẽtiæ clypeo se protexerat,vt si res minus ex sententia succederet,dictorum,factorumque veniam cõsequeretur.

Periculosum in rep. se belli auctorẽ polliceri.

¶ Solet etiã plerunque in disceptationem cadere, sit ne decernendũ bellũ propagãdi imperij gratia,vbi aliqua vincendi occasio ostẽdatur,Hoc qui affirmãt esse agendũ,sententiã illã tragicã Euripidis vsurpãt. Si ius violandum est,ceteris in rebus pietatẽ colas,laudãtque summopere leges Lacedemoniorum,quod ad imperãdum statutæ esse videantur,Dicuntque plurimas ciuitates bello nõ modo incolumes euasisse,verum illustratas, auctasque esse. At vbi quieuerunt in pace,& ocio rubiginem sicut ferrum contraxisse,& paruo tempore obscuras esse factas,atque ignauia perijsse. Parthos etiã efferunt laude,quod cum per desidiã Macedonum serui essent,virtute & armis eorũ domini euaserint. Qui vero quietem,& pacem laudãt,& quẽque contentũ esse debere suis finibus precipiunt. Multas nobiles,atque opulentissimas vrbes bello euersas referũt,plærasque autem pace,& ocio seruatas,pacis studia magis admirãtur,in quibus bonarũ artium disciplinæ,& veræ virtutes quasi theatrum laudis inueniuntur,quã belli,cum furor dominatur,& de strage,ac sanguine triũphus ducitur. Hæc & similia argumenta in vtrãque partem afferũt,vt iuuenes apud Sophistas cũ declamatiõibus exerceantur. Magna est gloria rei militaris,& haud scio an oĩm maxima,& negare nemo potest summa quæque imperia bello,& armis quæsita esse,iacerẽtque in tenebris noĩa nobiliũ fere oĩm ciuitatũ,nisi rerũ gestarũ splẽdore illustrarẽtur,nec tantã laudem cõsecuta est vrbs Athenarũ,que mater oĩm disciplinarum vocari meruit,quantã Roma ipsa,quæ sedes imperij totius orbis terrarũ fuisse cernitur,quãuis neutra expers alterius laudis esse voluerit. Nã Roma oĩm bonarũ artiũ studijs claruit,& Athene belli glaria nõ caruerũt,vtraque enĩ ciuitas armatã,inermenque Mineruã coluit. Nos tamẽ pacis artes magis sequimur,eisdẽ erudiri vel maxime ciuẽ nrm̃,cupim⁹,qñ securius,tutiusq; ad anĩ trãquillitatẽ ducũt,& eã scribim⁹ rẽp. que viã fœlicitatis affectat. Igr̃ cõtẽti finib⁹ nr̃is bellũ nõ nisi necessariũ agam⁹,vel si eos

Decernẽdũ ne sit augendi imperij gratia.

Moderādā eē imperādi cupiditatem.

vſpiam progredimur,finem quamprimū imperandi cupiditati præſcribamus,quodquidem cōprobaſſe videtur etiā armatus hannibal,cū ad Scipionē ait. Optimū eni fuerat eā patribus noſtris mentē datā a dijs eſſe, vt vos Italiæ,nos aphricæ imperio cōtenti eſſemus. Sed præterita magis reprehēdi poſſunt quam corrigi. Ductus belli pœnitentia videtur hannibal,poſt victoriam tot annorum profligato, cæſoque toties exercitu Romano, interemptiſque conſulibus,& victa pœne vniuerſa Italia, quibus rebus id cōſecutus eſt vt omnium iudicio præferretur ducibus,imperatoribuſque omnibus externarū gentiū. Quid alij efficere debēt,ad quos vel nulla,vel exigua admodum militaris gloria peruenit? ſed inanis laudis ſtudium & cæca regnandi cupiditas homines plærūque rapit,vt nullis finibus contenti ſint, nulloque pacis munere oblectentur. Scytharum legatos ſic locutos ad Alexandrum regem refert Curtius,ſi dij habitum corporis tui, auiditati animi parem eſſe voluiſſent,orbis te non caperet,altera manu orientem,altera occidentem contingeres,& hoc aſſecutus,ſcire velles vbi tāti numinis fulgor conderetur,ſic quoque concupiſcis,quod non capitur,ab Europa petis Aſiam,ex Aſia tranſis in Europam. Deinde ſi humanum genus omne ſuperaueris,cū ſiluis,& nubibus,& fluminibus,feriſque,ac beſtijs geſturus es bellum,quid? tu ignoras arbores magnas diu creſcere, vna tamen hora extirpari? ſtultus eſt qui fructus earum ſpectat, altitudinem non metitur, vide ne dum ad cacumen peruenire contendis,cum ipſis ramis,quos comprahenderis decidas. Leo quoque aliquando minimarum auium pabulum fuit,& ferrum rubigo conſumit,nihil tam firmum eſt,cui periculoſum non ſit etiam ab inualido. Præclara mihi videtur hæc ſententia Scythica,quæ moderandas eſſe cupiditates admonet,& conditionem humanā edocet. Cyneas quoque Theſſalus vir admirabili memoria,& eloquio tali, vt Demoſthenis auditor fuiſſe liquido dignoſcatur,cum Pyrrhum regem nimis incitatum in bellum Italicum cerneret,iocunde eum rogauit,victis Romanis quid agemus? vincemus (inquit Pyrrhus) Siciliam. Et rurſus ea victa quid? a Lybia,& Carthagine (Pyrrhus ait) quis abſtineat? Deinceps (ait Cyneas) his victis erit ne finis militiæ noſtræ? Hic (rex ait) nequaquam, ſed Macedoniam, Græciam, & reliquas mundi partes cum hac potentia facile ſuperabimus. Tum Cyneas,ſed ſubactis omnibus quid acturi ſumus? Pyrrhus ridens,ocium agemus,& ſuauiſſimis ſermonibus, atque lætitia fruemur. Adeſt nobis Pyrrhe aceruus ingens (ait Cyneas) eorum omnium, ad quæ per cædem,ac ſanguinem nos ducis,fruamur ergo præſentibus. Hæc documenta regem ab incepto non reuocauerunt, ſed ſtimulos potius iracundiæ addiderunt,nec admirandum eſt,quod ſapientis amici dictis non auſcultauerit,& cū domeſticorū exemplorū,& fortunæ (quam bimulus ſuſtinuerat) immemor fuerit. Patruus nanque eius Alexander,cum nimis auide Italiæ regnum affectaret,in Brutijs interemptus eſt,pater autem Eacidas Epiri rex,aſſiduis aduerſus Macedonas bellis,Fatigato populo,regno pulſus eſt Secumque exilij comitem hūc infantem filiū habuit,qui annū vndecimū agens poſt parentis obitum,ab Epirothis odio in miſericordiam conuerſo,

Bracteata legatorū ſcythiæ verba ad alexādrum.

Cyneæ dictū in pyrrhum.

reuocatus est in regnũ,& dũ sub tutoribus,& auctoribus fuit,quiete vixit, cũ vero adoleuisset,nullo exẽplo retẽtus est,quin fortunã experiretur, quã primo secundã inuenit. Pugnauit nãque fœliciter cõtra finitimos,quo successu elatus, Tarentinis,Lucanis,Sãnitibusque contra Romanos in auxilium venit,& valeriũ Leuiniũ consulem insueto elephantorũ terrore superauit,rursusque Romanũ exercitũ fudit. Deinde rex Siciliȩ factus est, cũ insula omnis Carthaginiensium bello vexaretur,quibus eiectis quasi diuturnũ imperiũ nactus esset,Heleno filio Siciliæ, Alexandro aũt Italiæ regnũ destinauit,reuersusque in epirũ Macedoniã occupat,Antigono rege expulso,nec cõtẽtus tanto successu,Græcię,Asiæque regna meditatur. Spartanos aliis bellis intentos primo aggreditur,sed mulieris virtute repulsus filium Ptolemęũ,& magnã exercitus partẽ amisit,inde argos concessit,ibi dũ Antigonũ in vrbe obsessum expugnare conatur,saxo e muro a muliercula quadã ictus periit,caputque eius Antigono oblatũ est. Et hunc exitũ habuit Pyrrhus,regũ omniũ virtute,& moribus præstãtissimus,in quo dum nimia imperii auiditate vrgeretur,vtriusque fortunæ ludibria cernũtur. Nã sicut antea rebus omnibus vltra vota fluentibus admirabilis videbatur, ita paulopost amisso Italiæ,Siciliæque regno,& naufragio,cæde, turpique fuga pręssus,cõtẽptui habitus est,adeo vt mors illa nõ modo opportuna sibi, sed optãda fuisse videatur. O miseram conditionẽ humanã,& fallacẽ mortalium spem,quid tanta auiditate rapimur,cũ cernamus nostra omnia mutabilia caduca esse,& pręter virtutem nihil esse optandũ? Quid vrbis euersiones,quid imperia nobis addunt,nisi vt solliciti, anxiique viuamus, vera nanque est illa Iuliani Cæsaris sententia cum principio imperii sui gallico tumultu præmeretur,qui ait,nihil se amplius assecutum esse propter Cęsaris dignitatem,nisi quod occupatus viueret.

Pyrrhi adolescẽtia,& gesta.

Pyrrhi exitus.

¶DE CONSVLIBVS, IMPERATORIBVSVE IN BELLO DELIGENDIS, QVIBVS VIRTVTIBVS, ATQVE ARTIBVS ABVNDARE DEBENT. DE EORVM OFFICIO, DE OFFICIO MILITVM, PRAECEPTA FRVGALITATIS, ET PRVDENTIAE, IMPERATORES INGENII MAGIS, QVAM VIRIVM MVNERA PRAESTARE OPORTERE.

¶TITVLVS SECVNDVS

SI VERO BELLVM SVSCIPIENDVM
eſt,imprimis cogitandum erit,cui habenas imperij per
mittamus,Diximus enim ſupra,vbi de origine magi-
ſtratuum tractauimus,duos ſingulis annis cōſules eſſe
deligendos,quorum alter vrbanam,alter militarem cu
ram agat. Videndum tamen eſt,ne non ſatis hoc ſit,vbi
difficiliora tēpora occurrant,nō enim ſemper viri ido-
nei magiſtratibus præferuntur,& mediocres in pace,&
ocio tolerādi ſunt,in bello aūt,& tumultu periculoſi eſſent. Atqui ſi recte
iudicare volumus nihil rarius,aut difficilius optimo imperatore īueniri po
teſt,Alexander Macedo adiuuari ſe aiebat,quod Atheniēſes ſingulis annis
nouos imperatores eligerent,cum ipſe in omni vita nō niſi vnū ducē bonū
Parmeniona inueniſſet. Et cū de homeri verſibus certamen eſſet,quiſnam
omniū elegātiſſimus haberetur,eū prætulit qui de Agamēnone eſt ad hāc
ferme ſententiā. Hic vtrūque fuit,bonus,& rex,miles & acer,quaſi manus,

Parmenionis laus.

& mens in duce neceſſaria ſint,cōſilium,& robur,quæ duo in Parmenione
vel præcipua extiterant. Nā manu ſtrenuus,& prudentia præſtantiſſimus
habitus eſt,quinetiā ſeptuaginta annos natus iuuenis ducis,& egregij mili-
tis munera ſæpe implebat,quē dicunt ſcriptores,multa ſine rege Alexādro

Imperatoris ornamenta ex Cice. pro lege manilia.

proſpere egiſſe,Cicero in ſūmo imperatore quattuor res īeſſe oportere exi-
ſtimat,ſciētiā rei militaris,virtutē,auctoritatē,fœlicitatem, & deinde ad-
dit,Virtutes imperatoriæ ſunt labor ī negocijs,fortitudo in periculis,indu
ſtria in agendo,celeritas in cōficiendo,conſilium in prouidendo. Et rurſus
☞ quanta innocentia debent eſſe imperatores,quāta in rebus omnibus tempe-
rantia,quanta fœlicitate,quanto ingenio,quanta humanitate, his poſtremis

Hiero.

virtutibus præcipue laudat Hiero Siracuſanus,qui Facilitate,ingenio,pro-
bitate,& modeſtia ſua conſentiente omnium ciuitatum fauore, dux primo
☞ aduerſus Carthaginienſes,& paulopoſt Rex creatus eſt. Hæ enim virtutes
ſecundas res ornant,omnes nanque mortales ſciunt fortunam non in noſtra
eſſe poteſtate. Sed a deo petendam, Virtutem vero,& ſapiētiam a nobis ip-

Cambiſes.

ſis eſſe ſumendam. Cambiſes(vt refert Xenophon)Cyrum filiū monebat
belli ducē æſtate præter cæteros milites ſolē,ac puluerē ferre oportere, hye
me aūt imbrem,ac frigora. In laboribus,ac periculis ſemper adeſſe,quando
☞ non æque graues labores duci ſint,atque gregario militi. Metiri enim ani-
mo qui imperat debet,famam,ac gloriam rerum geſtarum longe plurimū

Clytus.

ad ſe pertinere. Clytus qui Philippi Macedonis, & Alexandri deinde mi-
litiam non mediocri laude ſecutus eſt,militum vices dolebat,quod cum la
borum,& functionum omnium imperatorum ſocij eſſent, non tamen ad
pacem,laudem,ac gloriam proueherentur. Vnde in conuiuio non ſine mo-
☞ leſtia Euripidis verſus retulit,quibus ſignificabatur male inſtituiſſe Græ-
cos,qui in trophæis regum duntaxat nomina inſcriberent, militum autem
tacerent,quorum ſanguine parta gloria eius interciperetur. Hunc errorem

Pauſanias.

quondam emendare conati ſunt Lacedæmonij. Nam cum Pauſanias illu-
ſtri victoria Perſas ſuperaſſet, Macedonio duce interempto, & ex præda

aureum tripodem delphis dicasset, Epigrammate ad hanc sententiam inscripto, sub ductu Pausaniæ Barbari apud plateam deleti sunt, eiusque victoriæ hoc donum Apollini datum. Hos versus incidi passi sunt, addiderunt tamen nomina earum ciuitatum, quarum auxilio Perse victi fuerant, ne multorum populorum laudem duci suo ascriberent, reliquos autem omnes gloria fraudarent. Sunt & aliæ imperatoriæ virtutes pene innumerabiles, quæ ab illis censentur, qui de re militari scripserunt. Paternus iureconsultus retulit officium eius, qui exercitui præest, esse milites in castris retinere, parcissimeque alicui commeatum dare, vt semper omnes adessent, & non modo in dies, verum in horas ad pugnam essent parati. In militem qui ad diem commeatus non venerit, iure Romano per vim statuendum est, ac si emansisset, vel deseruisset, facta prius copia dicendi, ne forte casibus quibusdam detentus sit, propter quos venia dignus videatur. Expedit etiam eodem iure ei, qui armato imperat, iuuenes ad exercitationem producere, vigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensuræ fraudem coercere, delicta castigare, principijs frequenter adesse, militum querelas audire, & valitudinarios inspicere poena militum (vt modestinus scribit) huiusmodi est, castigatio pecuniaria multa, munerum interdictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio, quæ est cum quis propter delictum sacramento soluitur, nam honesta habetur missio, quæ militię tempore impleto datur, sicut causaria, cum quis vitio animi, vel corporis minus idoneus militiæ renunciatur. Coercendi sunt milites qui delinquunt, & legum formidine cohibendi, vt emansores, qui diu vagantur, deinde ad castra reuertũtur. Et desertores, qui ad prolixum tempus euagantur, postremo reducuntur. Miles qui prior in acie fugam fecerit exemplo aliorum capite puniendus, sic & qui bello rem prohibitam a duce egerit, aut mãdata non seruauerit, etiam si rem bene gesserit. Qua in re perpetuis seculis laudatur Manlius Torquatus, qui filium securi percuti iussit, quod contra eius imperium pugnauerat, tametsi viriliter pro republ. dimicasset. Miles turbator pacis capite etiam puniatur, arma alienasse graue crimen est, quæ culpa (vt paulo iureconsulto placet) desertioni exequatur. Hæ leges, & complures aliæ præscribendæ sunt, vt expeditione ducum, imperatorumque nutu. Sed hoc imprimis persuadere debent, frustra se alijs disciplinam dare, nisi ipsi obseruent. Proderunt nanque longe magis vitæ exemplo, quam morum censura, aut aliquo sœuiciæ genere. Cyrum inducit Xenophon contionem habentem, his pene verbis. Præcipuum principis opus est, sese virum bonum præbere, ac etiam curare, vt qui eius imperio parent, quam optimi euadant. Munus autem militis est imperanti parere. Labores, ac pericula vltro subire, non nisi in ordine pugnare, Armis lętari, peritiam rei militaris tenere, & honorem, ac dignitatem cæteris rebus omnibus anteferre. Seueræ admodum in re bellica fuerunt leges Lacedæmoniorum, quibus acriter puniebatur (vt Amianus Marcellinus refert) miles, qui procinctus tempore ausus sit sub tecto videri, Idẽ scriptor elegantiam, opulentiãque militũ sui tẽporis arguit, asserens

Ducis exercitus officium.

Modestinus ĩ l. desertorẽ. ff. de re mili.

Missionũ gña vide in. l. ij. ff. de his qui not. infa.

Militũ pœnę.

Manlius torquatus in filiũ suum animaduertit.

Paulus in. l. Qui cõmeat. §. Arma. ff. de re milit.

ea vitia Romanum exercitum paulo ante inuasisse, quæ prius omnino erãt incognita, cum sub Maximiano Cæsare, vallo regis Persarum direpto, gregarius quidam miles sacculum parthicum, in quo erant margaritæ, repperit, qui proiectis imperitia gemmis, abijt, pellis solo nitore contentus. Nostro vero tempore nullum nequitiæ genus militibus incognitum est, & ambitione vltra reges, ac purpuratos laborant, luxuque adeo exultant, vt non modo mensas, atque abacos aureis, argenteisque vasculis onerent, & gemmatis poculis bibant, sed obscœna etiam corporis argenteis matulis excipiant. His opibus non egebat Scipionis mensa, quem tradunt cum amicis ambulantem solo cibario pane vesci solitum. Sic etiam de Massinissa scribunt, qui nonagesimum ætatis annum agens, stans adhuc ante tabernaculum, vel ambulans cibum capiebat. Eiusmodi peccata ab his qui imperant, præcipue manant. Milites enim eorum qui præsunt, naturam imitantur. Nam si boni fuerint ad honesta eos ducunt, sin mali ad turpia. Multitudo etiam facile corrumpitur. Præsens enim voluptas quamprimum homines rapit, & omnes a labore ad libidinem procliues sumus. Nec æqui, iustique esse possunt, qui cum iniustis, iniquisque assidue versantur. Difficileque admodum est in luxuriam prolapsos ad virtutem redigere. Scite Archesilaus mediæ Achademiæ inuentor, roganti cuidam cur ex disciplinis alijs multi ad Epicuream transirent? Ex epicurea autem nemo ad alias? Respõdit, quia ex viris Eunuchi facile fiunt, ex Eunuchis autem viri nunquam. Docendi sunt milites exemplo. M. Catonis, vt feroces aduersus hostes sint humani erga amicos, ac socios, timidi ad iniurias inferendas, prompti ad vlciscendas, & nihil magis cupiant, quam laudem, ac gloriam adipisci, quęquidem persuasio optima est, Cyrus ad milites ait, quod maximum est omniũ vobis persuasistis, laudem præ omnibus rebus esse expetendam. Laudis eni cupidi nullos labores fugiunt, nullum discrimen, aut periculum detrectant sed gloriæ cupiditate incensi, maxima quęque pericula obire non ambigũt. Puniendi etiam sunt milites cum deliquerũt, Nimia enim indulgentia homines ad vitia proniores facit. Nec si plures peccauerunt præ timore omnibus indulgendum est, Sed in eos animaduertendum est, qui maiorem culpam admiserint, vel si multi plectuntur, distribuendi sunt in diuersa loca. Sempronius Gracchus in ea victoria, quam iuxta Beneuentũ habuit cõtra hannonem hannibalis ducem, accersiri iussit omnes milites, qui secessionem ex pugna fecerant, & singulos iureiurando adegit, nõ aliter quã stantes cibũ, potũque acciperent, quãdiu militarẽt, qua ignauiæ nota eos affecit ne discrimẽ virtutis, ignauieque omnino periret, Iulius autẽ Cæsar legionem vnam, quæ in eius exercitu tumultũ concitauerat, exauctorauit, seditionis ducibus securi percussis. Mox eosdem quos exauctorauerat ignominiã deprecantes restituit, quorum opera forti, & fideli vsus est, & eos oẽs optimos milites habuit, vbi vero manifestũ vltiõis periculũ imineret, dissimulãdũ est, occasioque vindictæ expectãda. Consilia quidẽ (vt ait Cicero pro lege manilia) tẽporũ sunt quę in horas mutãtur, & rursus, pro. Cn. Põpeio. maiores nr̃i semper in pace cõsuetudini, ĩ bello vtilitati paruerũt. Semperque

Militũ luxuria.

Scipio.

Archesilai respõsum.

Catonis præcepta militaria.

Cyrus ad milites.

ad nouos casus temporum nouorum consiliorũ rationes accomodauerunt. Proinde cauẽdũ est, vbi pœna sontẽ tuto afficere nequeat, dolo, vel beneficio agẽdũ erit, vt resp. salua sit. Marcellus palã cernebat Blautiũ Nolanũ virum audacem, ac factiosum oppidanos solicitantem, vt ad hannibalem deficerent. Nec audebat præ Nolanorum timore eũ interimere quocirca eum blandis verbis appellauit, laudauitque coram, vt optimum militem hortatus est, vt in officio perstaret, secumque militare vellet. Et vt vrbi fidem faceret optimo equo eum donauit, qua benignitate malam eius mentẽ malũque animũ mutauit, ac deiceps expertus est hominẽ fidũ, & omnes qui eum comitabantur. Sunt qui quęrãt expediat ne imperatorem, ducem ve vniuersę militię hosti congredi, & singulari certamine decernere. Hęc qui affrimant priscos illos inducunt, quos heroas appellant, Et vulcanum imprimis, quem nonnulli (vt diodorus li. primo scribit) primum regnasse volunt. Alij Mercurio antiquiori successisse, hunc pugnatissimum fuisse memorant, & multos virtute, ac viribus superasse, & quoniam vulnus ĩ pede accipisset claudus factus est. Laudãt Dionysium patrem quẽ bacchum appellant, qui congressus principibus multis om̃s superauit, indięque imperio potitus est, quod annos duos, & quinquaginta tenuit. Referunt etiã eum in bello giganteo fortissimum gigantem interemisse, laudemque a sũmo ioue meruisse, qui eũ Euchiũ quasi bonum filiũ nũcupauerit. Herculem admirãtur, qui Antheum superauit, Et triplicem gerionem, & patriã a varijs monstris, atque animalibus liberauit, Is clauam gestabat, & leonis pellem, eo nanque tempore (vt asserit Diodorus libro primo) neque vestimenta, neque arma in vsu erant. Vnde illud T. Lucretij,

Vulcanus.

Dionysius

Hercules

Arma antiqua

Arma antiqua manus, vngues, dentesque fuere.
Et lapides, & item siluarum fragmina rami,
Posterius ferri vis est, ęrisque reperta.
Et prior ęris erat, quam ferri cognitus vsus.

¶ Hectorem dicunt diutius patriam tutatum fuisse corporis viribus, & assiduo hostium congressu. Numerant etiam nonnullos duces, qui vel soli, vel cum paucis stipati magnas victorias assecuti sunt. Magnum Alexandrum in exemplo ponunt, qui periculosissima quęque in bello aggrediebatur, & vbi confectissimos hostes acerrime pugnare conspiciebat, vt inter Romanos ac finitimos, cum prę omnibus soli trigemini horatij, Et Curiatij certauerunt. Bellumque prius duellum dictum asserunt, quod inter duos precipue decerneretur. Deinde cõtractum fuisse nomen bellumque ex duello factum, sicuti Cicero in oratore suo ad brutum testatur cum addit, duellum cum qui pœnas classe deuicit bellum fuisse appellatum, cum superiores omnes duelli semper fuissent nominati. His & similibus rationibus, & exemplis imperatorem pugnacissimum faciunt, Alij qui cum consilio potius, quam manu decernentem volunt, Alia argumenta inducunt, quibus colligunt, eum qui exercitui præest non nisi in magna necessitate viribus, aut singulari certamine pugnare oportere, satisque ei esse ducis munera non gregarij militis implere. Vrbes ęuersas numerant, & fugatos, cę=

Bellum vnde

sosque exercitus ducum, imperatorumque temeritate. qui dum singulos hostes insequuntur, vniuersum exercitum deserunt. & dum vnius viri ictus cauere student, omnes hostiles vires alliciunt. Minus cogitantes illorum periculum cladem secum totius exercitus trahere. Vera esse ostendit Xenophontis ratio, qui Cambisem inducit Cyrum filium docētē, duces multo maiora in bello munera prēstitisse ingenij, atque animi viribus, quā corporis. Vnde illud Silij Italici. Bellandum est astu, leuior laus in duce dextrę. Et Iulius Cęsar cum militum paucitate contra innumerabilem hostiū manum artificio potius, quam viribus decernendum statuit. Scipio quoque Aphricanus cum eum quidē parum pugnacem dicerent, prudenter respondebat. Imperatorem me mater non bellatorē peperit, vt ostēderet vincendi rationem in vnius potius scientia, & ingenio quā in vnius viribus, & armis esse posse. Mago quoque Carthaginiensis disciplina militari, & bellandi arte non robore, & viribus pœnorum imperiū condidit. Ferocissimi habiti sunt in re bellica Lusitani, Hi tamen ducem nullum, qui viribus corporis prēstaret, secuti sunt, sed solum viriatum, quem cauendi scientem, & declinandorum periculorum peritissimum esse nouerāt, qui arte, & īgenio Romanos gentiū domitores, annis decem vario marte fatigauit. Nullaque victoria vnquam illectus est, vt arma, vestem. cultum, victū ve mutauerit Sed in eo habitu quo militare principiū ceperat, perseuerauit, adeo vt quiuis suorum militum imperatore ipso opulentior videretur. Pyrrhus scientia rei militaris regum omniū prēstantissimus habitus est. Is filium Ptholemęum in oppugnatiōe Sparthę parti exercitus sui prēfecit, qui primo impetu pugnandi auiditate ductus, in mediam vrbem procurrit, & multitudinis cōcursu multis vulneribus confossus, perijt, eiusque cadauer Pyrrho relatū est, qui cū agnouisset filiū esse ingemuit, asserens aliquādo tardius eū quem timuerit ipse, vel temeritas eius meruerit occisum esse. Diximus superius nihil per dolum esse agendum in rep. idque etiam hoc loco affirmamus. Laudauimus quoque eos, qui bello aperto marte decernunt. Exemplaque veterum Romanorum militię, et magni Alexādri, ac Leonidę Spartani attulimus. Attamen in tāta hominum malicia, malisque dolis omnes scriptores sentiunt vincendum esse ex insidijs, vbi aperte, & collatis signis certare periculosum sit, vel vbi hostis eadem arte nos excipiat Cambysem Cyrus apud Xenophontem rogat, qua maxima ratione vincendum sit, Cui ille. Si victoriam cupit, quacunque arte capiendi sunt hostes, occultis insidijs dolo, fraudeque fallendi, & furto, ac rapinis exhauriendi. Nihil enim prætermittendum est, quo expugnari hostes possunt. Ad hęc Cyrus O qualem me pater virum esse suades, contrariam enim ab ineunte ętate disciplinam didici. Tum Cambyses verum est inquit o fili, sed ea inter amicos, ac ciues seruanda est, hostes vero quocūque dolo ac fraude inuadendi sunt. Philippus Macedo Alexandri pater Epaminundam Thebanum militię, & literarum prēceptorem habuit, qui ex Pythagorica disciplina haberi potest. Lysis euim Tarentinus Pythagoræ disciplina patria eiectus, cum Thebas profugisset, apud Epaminundam desedit, quem nō

Aphricani responsnm. Mago. Lusitani. Viriatus. Pyrrhus. Cambysis, Cyrique ei' filij disceptatio, de ęquitate in bello seruanda.

mediocriter erudiuit, Is tamen Philippus bella omnia versutia, & arte tractauit, deceptisque hostibus gaudebat, quocirca prudentissimus habitus ē & a militibus summa beniuolentia complectebatur, vt qui ea dolo, & fraude in hostes conficeret, quę alij reges sanguine suorum, & cęde vix efficere possent, & sępius consilio, quam armis vinceret. Huic etiam sententię adstipulari videtur homerus. Nam cū vlissem laudibus efferret, eiusque calliditatem, ac versutiam admiraretur, belli confectorem eū appellat. Id eñ καταστρατηγεοντα significare arbitror, quāquidem laudem neque Aiaci, neque etiam Achilli vnquam tradidit, fortissimum quoque Troianorum hectorem facit. Aeneam autem prudentissimum. Sed Achiui (vt Philostratus scribit) Hectora troianorum manum Aeneam vero mentem appelabant. Atqui plus negotij eis attulisse Aeneę sapiētiam dicebat, quam hectoris furorem. Placuit antiquis Romanis ab initio reip. nihil per dolum geri, At vero romulus vrbis cōditor, nonnūquam etiam fraude vicerat. Nā cum fidenas obsideret, nec posset hostes vi separare, insidias per latebras, & loca inuia disposuit, ad pugnamque cum paucis (vt imparviribus esse videretur) Fidenates prouocauit, qui cū eum vrgerent, fugam simulauit, illi temere insequebantur. Romulus illuc eos produxit, vbi suos occultauerat, qui vndique effusos adhorti, magna ex parte cęciderunt. Ab exemplo romuli paululum discessit Antonius qui cum pansam consulem contra se magnis itineribus aduentare comperisset, insidias per siluestria Aemyliæ vię disposuit, Agmenque eius excepit, fuditque. Maximi sępe exercitus ī sidijs paucorum pereunt, & imbelles nonnūquam dolo ferocissimos superant. Thomyris Scytharum regina, nō muliebrem animū submisit. Spargapisę filio orbata, cęsoque exercitu a cyro Persarum rege, sed ingenio loci freta vltioni se accinxit, simulatoque metu hostem ad notas militi suo angustias elicuit, atque ibi repente conuerso agmine, regem cum vniuerso exercitu ad vnum vsque trucidauit. Alcibiades Bizantios obsidebat, illi intra mœnia se asseruabant, nec vlla ratione elici poterāt, quodquidem cum cerneret insidias disposuit, discessūque simulauit. Mox quā primū rediens, palantes, ac vagos oppressit. Viriatus quoque Lusitanus cum tridui iter discedens fecisset, illud idem vno die remensus securos, incautosque hostes profligauit. Opportunum aliquando imperatoris mendatium victoriam peperit, vt illud valerij Liuinij qui exclamauit Pyrrhum a se interemptū esse, cum militis cuiusdam cęde gladium cruentū haberet. Quo mendatio Epirotę consternati, in castra quamprimū se pauidi, ac flentes receperunt, Sic etiam iugurta, ī numidia occisum a se C. Marium exercitui persuasit, Quo rumore Romanorum aciem auertit. Ipse idem Marius mendatio sibi in exercitu auctoritatem comparabat. Vt qui Sagam quādā ex Syria haberet, a qua dimicationum tempus, & euentum pręscire simulabat. Exemplo (vt arbitror) Numę Pompilij, qui Egerię nymphe simulata auctoritate nouas feroci populo leges persuadebat. Et Sertorius cādidę Cerue pręsagia mētitus male sibi auscultantes milites cōciliabat, & ad duriora, queque imperia capessenda promptiores, alacrioresque reddebat. Magnā vim ha-

Mendacium ī bello non parū ꝓfuisse sequētibꝰ cōstat exēplis.

Romuli versutia bellica.

Antonius

Thomyris.

Alcibiades

Viriatus.

Marij saga.

Sertorij cerua

bet persuasio in re bellica, quę falsa etiam magni momēti plerunque in exercitu causa existit. Nitias exercitū in Sicilia amisit solis defectione perterrefactum, non enim syderum natura id fieri arbitrabatur, sed numinis ira in Athenienses id accidere dicebant. Sunt qui scribant Periclem eodē metu perculsum, exercitum suum liberasse, patefacta syderum ratione. Alij scribūt nō solis defectu confusos Periclis milites, sed quod fulmē decidisset in eius castra. Et idcirco eū contionē aduocasse, & lapidibus in conspectu oīm collisis ignem excusisse, qua ex re tumultū fuisse sedatum, cū docuisset simili ratione nubium attritu fulmen excuti, hoc exemplo docemur disciplinas bonarum artium, etiam in re militari plurimum prodesse. Nam (vt Aristoteles ait) Sicut acies oculorum circūfuso aere lumen accipit, sic animus a doctrina, & liberalium artium studio, Docti enim ab indoctis paulominus differunt, quam viui a mortuis. Eloquētia pręcipue imperatori necessaria est. quaquidem res magnas longe magis adiuuat, quam robore & armis, Homerus poetarum sapientissimus triplicem dicendi figuram tribus principibus in bello Troiano tradidit, vberem vlissi, Gracilem Menelao, Mediocrem nestori, vt ostenderet pro rerum ipsarum ratione dis serendum esse in bello. Dignitas enim & amplitudo orationis ad promouēdos, conuertendosque animos instructa, ac parata est, sicut vetustas, ac subtilitas ad docendos dilucidandosque. Mediocritas vero quę vtriusque particeps est, cōsilijs conuenit, & quotidianis deliberationibus. Apud Athenienses autem vt quisque imperator maximus extitit, ita eloquentissimus habitus est. Nā Pisistratus, qui Megarenses superauit orator temporibus suis non indisertus fuit. Sic & Themistocles qui Xersem fudit, fugauitque. Et Pericles qui contra Lacedęmonios fœliciter pugnauit, & eius Collega Sophocles Tragœdiarū scriptor, Alcibiades quoque fortis in bello fuit, & eloquio pręclarus. Demosthenes gręcorum orator maximus plurima etiā bella gessit, & prętlio magno īterfuit apud Cheroneam, eū Pilippus Athenienses vicit, ex quo quidem salutē fuga quęsiuit, cūque id probrose ei obijceretur (mortuo iam philippo) notissimo versu se excusabat. Flet quidem victus, victor autem interijt. Romani quoque qui magna facinora in re bellica gesserunt, in eloquentia claruerunt pene omnes adeo, vt vix summum imperatorem inuenias, qui dicendi laude caruerit. Iulius Cęsar, vt rebus gestis mortales oēs anteiuit, ita Romanos pene omnes latina elegantia superauit. Vtilis est etiā his qui armato pręsunt, historiarū cognitio, Cū quod in capiendis consilijs ex aliorum euentu firmissima exempla sumuntur, tum quod laudata in alijs virtus, nos ad parem laudem assequēdam inuitat, & castigata ignauia fortiores reddit. Atqui haud scio an scientia rei militaris vlla alia disciplina magis adiuuari possit, quam rerum gestarum monumētis quibus docemur omnia optime agere, quę dici, aut cogitari possunt. Nihil nouū nihil admirabile, nihil inauditum accidere potest imperatori, qui optime historias callet. Ordo militaris, Disciplina militum, Studium īuadēdi, cauendi ve hostes. Ars dirigendi aciem in cuneum, quem trigonum gręci appellant. Ars incohandę dirimendęq; pugnę, quo modo disponendę in

Margin notes: Nitias. — Pericles. — Nota. — Triplex dicendi figura. — Pisistratus, Themistocles, Pericles, Sophocles, Alcibiades, Demosthenes — Iulius Cęsar

sidię sint quo modo cauēdę, qui locus idoneus eligēdus, qui pręoccupandus qui hosti relinquēdus, qua via oppugnādū, qua ve repugnādū sit, & inumerabilia alia quę vix longo sermone connumerari possent, qua alia ratione facilius edici possunt, quam hystoriarum monumentis? Sed vt ad alia transeamus hoc concludendum est, multisque artibus, multisque virtutibus ornatum esse oportere, eum, qui exercitui pręest. Quocirca (vt diximus) Nihil rarius ex omni hominum genere, perfecto imperatore inueniri potest qui si nusquam in ciuitate inuenitur, accersendus est aliunde. Melius est enim cum peregrino imperatore optime pugnare, quam cum ciue periclitari. Exemplo igitur Carthaginiēsium vtemur, qui cum sępius male pugnassent contra Romanos, arbitrarenturque id imperatorum imperitia accidere ducem a Lacedęmonijs Xantippum impetrarunt cuius auspicio, ac ductu Romanus exercitus qui antea semper victor extiterat, profligatus est. Nam ex triginta milibus militū, quibus pręerat M. Attilius regulus pauci euaserunt, reliqui omnes partim cęsi, partim autē capti sunt. Perseuerandum tamen est. Donecītegra victoria potiamur. Nec agendum quod Carthaginienses, qui postquam viderūt regulum captum, victum a Xantippo quasi id satis esset contra Romanos, qui animū etiam a cladibus sumebant Xantippum multis muneribus affectum dimiserunt. Nautisque clam edixerunt vt eum mergerent. Ne Lacedęmonij eiusmodi glorię laudem sibi vendicarēt. Sed deus optimus maximꝰ vltor ingratitudinis, eos compulit vt condignas pœnas luerent. Et qui vincere nesciuerunt, eodem bello victi Siciliā, Sardiniamque amiserunt.

Carthaginienses.

Xantippus

Ingratitudo carthaginiensium.

¶DE OFFICIO ALTERIVS CONSVLIS, QVI MILITIAE VRBANAE PRAEEST. PRAECEPTA CALLIDITATIS, ET CVSTODIAE. DE CLEMENTIA IMPERATORVM IN SVBIECTOS, ¶TITVLVS TERTIVS.

ALTER QVI CVM IMPERIO CIVITATI pręest, & vrbanam curam agit maximam diligentiam adhibere debet, nequid detrimēti ciuitas patiatur Et sicut ille in castris munus suum pręstare debet. sic hic intra mœnia exercere militem suum, ne ocio, vmbra, & vrbanis delicijs effœminetur. Stationes vigiliasque interdum obire, nec omnia pręfectis vigilum credere, qui longe diligentius excubabunt, se eum qui summum magistratum gerit, vigilantem formidabunt. Sunt qui arbitrentur grauius esse statuendum in eos, qui minus diligenter custodias vigiliasve obseruant, ne sōno, aut desidia vnius, vniuersa ciuitas pereat, quę omīa paucorum diligētiæ

Epiminundę dictum.

credit. Quocirca Epaminundam Thebanum laudant, qui cum in magno periculo vigilia circũiret vigilem, quem dormientem inuenerat, gladio trãsfixerit, asserens mortuum hominem ĩueni, mortuum reliqui, Nec admirandum est Epaminundã imperatorem alijs omnibus mitissimũ, tantã sœuiciã in hominẽ dormiẽtem exercuisse, cũ videamus vrbes direptas, incẽsasque huiusmodi neglig ẽtia. Vnde illud Virgilij inuadũt vrbẽ somno, vino que sepultã. Et Q. Cecilius Metellus desperata iam victoria, cum discessum meditaretur, certior factus a Sostrato proditore, custodias, vigiliasque festo die negligentius asseruari, Siracusas cęsis vigilijs inuasit. Athenienses in eo bello quod aduersus Peloponenses sexto & vigesimo ãno gerebãt diuturna militia fessi remissius custodias excubiasque agebant, qua re cognita Lysander passim in agros diffusos oppræssit, quaquidem victoria Athenienses compulsi sunt, vt qui superiores antea semper fuerant Lacedęmonijs succumberent. Et Thrasibulus, qui non longo tempore post patriam a triginta tyrannis (quos ei prefecerant Lacedæmonij) liberauit, cum deinde prætor ab Atheniensibus in Siciliam missus, classem applicuisset, neque satis diligenter in castris vigilię agerentur, a Barbaris ex oppido eruptione facta, in tabernaculo interfectus est, vt in eius vita Aemylius probus refert, quoquidem, interitu Thrasibuli res magnę longe maiores habitę sunt. Nam sicuti preclara mors anteactam vitam illustrat, sic turpis obscuriorem facit. Hac solertia præter cæteros Alcibiades laudatur. Nam Athenis a Lacedemonijs obsessis, vigilibus denunciauit obseruarẽt lumẽ quod nocte ostensurus esset ex arce, & ad cõspectum eius ipsi quoque lumẽ attollerent, a quo munere qui cessasset, pœnas lueret, qua ex re vigiles diligentissimos reddidit. Sunt etiam habendi semper exploratores, qui hostium aduentum e speculis noctu flamma ĩdicent, interdiu autem fumo, nec ante homines in agros e portis dimittendi sunt, quam exploratum fuerit, eos intrepide rustica munera obire posse. Nec diutius perseuerent ijdem exploratores. Sed quotidie integri fessis succedant. Ne labore, aut tedio rẽ negligentius agant. Est etiam admodum vtile, vt qui cum imperio sunt, siue domi, siue militię vbi duriora quędam occurrant, speculatũ prodeant. Exemplo Marcelli, qui ad collegam ait, quin imus ipsi cũ equitibus paucis exploratum? Subiecta enim res oculis certius dabit consilium, Iubet Plato principibus reip. vt speculatum prodeant, & secum pueros in equis ducant, vt et ipsi discant, & hostium aspectum minus formident. Perutilis admodum habetur ad perdiscenda omnia quę agunt. Gallorum antiqua consuetudo, quam plęrique populi, ac principes nostro quoque tempore vsurpant, vt sagaces aliqui viri pręficiantur, qui famam, ac rumorem hauriant, & viatores inuitos etiam cõsistere cogant, & quod quisque eorũ de quaque re audierit, aut cognouerit quęrant, discantque quibus ex regionibus veniant quidque acturi sint, & quæcunque acceperint, molliianturque, pronunciare cogant. His tamen auditionibus non semper credendum est, nam plęrique ad voluntatem eorum, qui interrogant, ficta respondent, & incertos Romanos deserunt, sed si quęstores sagaces erunt, facile poterunt veri-

Q. Cecilius metellus.

Athenienses desidia ceciderunt.

Thrasibulus

Alcibiades

Gallorũ mos militaris.

tatem elicere,& consilia,quę in dies capienda sunt,certis iudiciis adiuuare. Præstet præterea qui vrbanis imperat magnam digilentiam in portarū custodia,quarum claues ipse suscipiat,& vigiles,stationesque optime disponat,videat etiam ne specie suorum militū,aut noti sermonis simulatione illudatur. Hannibal enim vrbes complures Italiæ inuasit,suppositis militibus suis armis,atque habitu Romanorū,præmissisque etiam,qui longo belli vsu latine loquerentur. Multi doli intenduntur in limine portarum,qui cauendi sunt. Nam aliquando de industria efficiunt,vt iumēta sarcinis impedita decidant,vel trabes relinquātur prolapsis bobus,vel plaustra magnis lapidibus onerata desidant. Et sic subito hostium concursu,cum porte claudi nequeant.paruo labore oppida capiuntur,hoc formidantes Massilienses ex optimis reip. institutis,sic pacis tempore custodiebant vrbem, ac si bello vrgerentur,quocirca festis diebus portas claudere,vigilias agere, statiōes in muris obseruare,peregrinos recognoscere,& alias bellicas curas habere soliti erant,ne a recta consuetudine discederent,etiam si tempora eiusmodi diligentiam minus exigerent. Profugi in vrbem nequaquam accipiēdi sunt. Sinon nanque benigne exceptus exitio Troianis fuit. zopirus quoque darij Persarum regis amicus cum videret eum longa obsidione Babilonis defessum,nec spe vlla victoriæ teneri, sibi ipsi nares & auriculas abscidit, & ad Babilonios profugit,multaque in regem oblatrando,victoriam,atque vltionem pollicebatur,illi re credita,zopiro imperium permiserunt,quo accepto vrbem,atque exercitū Dario tradidit. Sic & Sex. Tarquinius ab exercitu patris virgis cæsus fugā simulauit,obsessisque gabijs persuasit, vt suo aduersus regis sœuitiam odio vterentur,qui dux ab illis erectus, e vestigio oppidum patri prodidit. Est etiam periculosum plures conuenas in vrbem accipere,tum quod inquieta est omnis multitudo ex diuersa hominum colluuione collecta,& sæpe,ex parua re tumultum excitat,tum quod insani hominis est,ea inter plures cōsumere,quæ haud scius est an satis paucis esse poterunt. Ad hanc sententiam redigi potest præceptum illud Cambysis Persarum regis ad Cyrum filium,cum ait. Nunquā expectandam esse egestatem,sed in rerum copia præcipue de inopia cogitandum. Alexander Macedo cum Leucadiam obsideret,passus est ex finitimis locis omnes illuc confugere,vt citius alimenta,quæ habebant,inter plurimos absumerēt quibus absumptis facile victoriam assecutus est. Simili consilio vsus videtur Antigonus in Athenienses,qui vastatis eorum agris,sementis tempore discessit,vt quod reliquum frumenti habebant,in sationes spargerēt, reuersus deinde nouo vere,segetem iam adultam protriuit,& ad famen redactos in suā voluntatem pellexit. Multitudo etiam peregrinorum militum valde formidanda est,hoc Carthaginienses docuerunt,qui conciliata cum Romanis pace,nunquam in pari periculo fuerunt. Nam mercennarij milites,qui contra Romanos pugnauerant,quorum numerus circiter viginti milliū fuerat, conspiratione facta defecerunt,omnēque Aphricā abalienarūt,Carthaginēque obsiderūt,quos Hamilcar īperator,e Sicilia properās,nō modo a mœnibus pepulit,verū eo cōpulit,vt locorū angustijs clausi plures fame,quam

Massiliēsium solertia.

Profugi nō ad mittendi.
Sinon.
zopirus.

Cambysis prę ceptū ad filiū.
Alexādri astutia.

Antigoni calliditas.

ferro interierunt, quæcunque acturus est, qui imperat festinet. Nam vt Xenophon ad milites Cyrum loquētem facit. Optima belli comes est festinatio. Et Alexander in hoc laudatur præcipue, quod velocitate sua omnium ducum celeritatem antecedebat, peditesque suos instituerat, vt eorum pernicitate equorum velocitatem adæquarent, quocirca cum ab eo vrgeretur Darius, grauiter querebatur, nullum interuallum sibi satis longum dari aduersus Alexandri alacritatem, qui sæpe magnis itineribus noctu, diuque strennue contendebat, vt improuisus hosti superueniret. Agat etiam omnia tacitus, neminique secretum suum credat. Metelli documento, quem Plutarchus roganti cuidam amico quid postera die acturus esset, respondisse ait, si tunica hæc secreta mea eloqui posset, exutus quamprimum eam cōburerem. Et Licinius crassus militi percunctanti quando castra mouere instituerat, respondit, num vereris ne tubam audias? Iulius autem Cæsar cum aciem transmittere alio destinaret, iter tacitus capiebat, tabellasque signatas alicui dabat, vt in tempore procinctus locum certum vniuersi peterent, & nonnunquam scriptos lapides intereundum spargi iubebat, in quibus Tesseram insequentibus militibus dabat, vt sciret quid facto opus esset. Nihil præterea in hoste despiciat, nam sicut magni est animi non timere, sic summi consilij omnia cauere, quæ rebus nostris obesse possunt. Et sicut optimi medici est, nihil quod nociturum sit in corpore ægroto relinquere, sic boni imperatoris, quicquid imperio obstat, remouere. Parua enim scintilla contempta magnum aliquādo incendium excitat, vt in prouerbio dicitur. Pro oraculo habenda est. M. Catonis sententia, quam scripsit in libro de re militari. Alijs in rebus errata postmodum corrigi posse, in bello autem delicta emendationem non accipere, quippe cum pœna ipsa e vestigio errorem sequatur, præsto enim est ignauiæ, aut imperitiæ vltor, qui nunquam delinquenti hosti indulget. Quod si plures cum imperio sunt, ille præferendus est, qui virtute, & sciētia rei militaris præstat, vt fecit Minutius Fabij maximi collega cōtra hannibalem, qui postquā experiētia sensit, Fabiū plurimū præstare, conuersus ad milites suos, Hesiodi versus ad hanc sententiā occupauit, vt scribit Liuius. Sæpe ego audiui eum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit, secundū eū, qui bene mouenti obediat, qui nec ipse consulere, nec alteri parere scit, eum externi ingenij esse, Nobis quoniam prima ingenij negata sors est. Secundam, & mediam teneamus, & dum imperare discimus, parere prudenti animum deducamus. Castraque cum Fabio iungamus. Huiusmodi præceptis si auscultare voluisset. C. Therētius Varro homo nouus, & militaris disciplinę omnino expers. L. Paulo Aemylio collegę viro fortissimo fasces submisisset. Nec temeritate sua Cannensis cladis omnium infœlicissimę auctor fuisset. Ex quaquidem illud malorū ventū est a Romano populo, vt vinceretur, si vincere sciuisset hannibal. Tantus enim terror, tantaque mœsticia animos incesserat, vt patrię occasum cū suo exitio in dies omnes expectarent, sed imbre, & ingentibus procellis a mœnibus vrbis repulsus persuaderi a suis sibi permisit, vt in oppidis hybernarent, qua ex re id eidem vsu venit, quod non diu post Marcellus ad milites dice=

Margin notes: Alexādri velocitas. — Metelli respōsum. — Cęsaris versutia. — Catōis sētētia — Hesiodi sentētia. — C. therē. varro

bat, Capuam hannibali Cannas fuisse, ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.

¶Duo denique pręcepta sunt, quæ rem omnem militarem in se habere videntur, vt pauci sint, qui optime imperent, & hi per omnes militares gradus ascenderint, vt parendo imperare didicerint, reliqui autem omnes libenter obsequantur. Hæc quibus aderunt nunquam deesse poterit, quin aut victoriam, aut honestam pacem cōsequantur, quibus vero aberunt, nihil virium satis erit, & in manifestam mortem cæco impetu beluarum more ferentur. Clementia in subiectos maxime imperatores, ac duces commendat, eorumque res gestas illustriores facit. Cicero affirmat omnes recipiēdos esse, quorum positis armis murum aries percusserit, & Cæsar dicere solebat, nihil sibi gratius esse, quam simplicibus parcere, nec omittenda est hæc virtus ī eos qui victi sunt. Nam clades, libido, crudelitas, & omne inhumanæ superbię exemplum, in miseros semper detestandum, atque abhorrendum fuit. Maximā consecutus est laudem. M. Marcellus, qui antequam Siracusas vrbē opulentissimā prędæ pro contione militibus edixisset, fleuit, edictoque cauit, ne quis corpus liberum violaret, curamque sepulturæ interempti archimedis diligentissime habuit, affectis propinquis præsidio, multisque honoribus honestatis, eius vrbis prædę tātum fuisse Liuius refert, quātum vix capta Carthagine tunc fuisset, cum qua æquis viribus certabatur.

Militiæ pręcepta duo optia.

¶SCRIBENDAE MILITIAE RATIO, DE AETATE, FORMA ET INDOLE TYRONVM, ET DE LVDICRIS ARMORVM CERTAMINIBVS.

¶TITVLVS QVARTVS.

SCRIBENDAE MILITIAE MVNVS consulibus superius tradidi. Aequum nāque videtur esse, vt quisque eorum delectū habeat, quibus imperat. Libaui etiam eo loci nonnulla præcepta pro temporis ratione, nunc res admonet vt reliqua absoluā, & consummato prope operi finem præscribam. Et hoc imprimis præcipiendum censeo, longe pluris faciendam esse eruditam, exercitatamque paucitatem, faciliusque victoria potiri, quam indoctam belli expertem multitudinem, quę cędi exposita est, minima quæque formidat, & fugam citius quam gloriam meditatur. Bene igitur precipitur, Tyronem quęrat, qui veteranum non habet. Alexāder mortuo Philippo patre, cum quadraginta milibus armatorum, quos ei reliquit optime eruditos, atque assuefactos rei bellicæ, varias, innumerabilesque hostium copias superauit, & complures orbis terrarum prouincias subegit. Quid de Romanis dicemus? qui modicis orti principijs, sola

Tyronē quærat qui veteranū non habet.

Roma. gesta.

virtute,& militari disciplina vniuersum terrarum orbem vicerunt. Nōne admirandum est pastorū,conuenarumque populum Italiā regionū oīm potentissimam inuasisse? Germanos,Galliamque omnem spreta corporum proceritate,hominūque numero subegisse? Hispanos bellatores ferocissimos domuisse? Aphros dolis,atque opibus exultantes euertisse? Grecorū artes,ac sapientiā superasse? & demū vniuerso generi humano imperasse? Cum vero cogitabimus aīorum fortitudinem,corporum exercitationem, & scientiam rei bellicę plane fatebimur genera, pertinacemque virtutē oīa superare. In delectu militiæ ætas prius spectanda est,quæ tenera esse debet Facilius enī pueri ediscunt,quæ vsui sunt,molliusque assuescunt rebus difficilioribus,nondum obduratis membris,& ad perfectum crementū adultis,quocirca aptius equo sedent,leuius habenas tractant,quam vbi obstipo corpore callum pene omnibus membris obduxerunt. Præterea alacritas desiliendi,velocitas currendi,celeritas iaciendi facilior est corpori nondū pleno,ac perfecto,quam omni ex parte absoluto. Plato vigesimo ætatis anno legendos adolescentes ad militiā censuit. Seruius autem Tullius Romanorum rex decimo septimo,quo tempore eos iuuenes appellauit,quod remp. adiuuent. Alij primum pubertatis annum optimum delectui esse scribūt. Noui vero milites,qui vltra trigesimum annum scribūtur,raro vtiles sunt, & cum arma tractant(quoniā inepte id agunt)ludibrio habentur, sæpeque veteri prouerbio incessuntur. Clitelle bobus aptantur, quasi non suo onere præmuntur. Satius igitur erit eos ad quascūque norint artes dimittere, quā sacramēto inutiliter adigere,nisi in magna necessitate,in qua legimus sontes e custodia dimissos,& cū seruicijs etiā descriptos,vt secūdo punico bello, cū. M. Iunius dictator dixit,qui capitalē fraudem ausi,quique pecunia iudicati in vinculis essent,qui eorum apud se milites fierent,eos noxa,pecuniaque exolui iussurum. ¶Forma,habitudo,valitudoque corporis imprimis spectanda est,Celsus Cornelius habilissimum corpus quadratum esse scribit,& latitudinis,longitudinisque mediocritatem laudat,quippe cum proceritas(vt in iuuenta decora est)sic matura senectute conficitur. Statura autem quæ ad mediocritatem tendit,firmior est, & magis diuturna. Sic alia ex parte gracile corpus infirmum habetur. Obesum autem hebes. Scio tamen plærosque procæritatem militum probare. Exemplo etiam Romanorum,qui inter alacres equites,& in primis legionum cohortibus non nisi eos,qui senis pedibus extarent,aut paulo minores militare permittebant. Nec me latet Alexandrum, eiusque exercitum præ corporum paruitate primo illusos a Scythis fuisse,quorum neminem adeo humilem fuisse refert Curtius,vt humeri eius non possent Macedonis cuiusque militis verticem adæquare,sed paulopost didicerunt virtutem,nō proceritatem in hoste dimetiendam esse. Accidit enim nonnunquam,vt homines pusillæ staturæ optimi bellatores sint,vt Tydeus fuit,quem Musarum præconio paruum,sed pugnacissimum fuisse accepimus. Procęritas illa heroum fabulosa mihi esse videtur, nec animum inducere possum, vt vera esse credam quæ Philostratus scribit, quanquam domesticum testem inducit. Ait

Galli procęri.

Iuuenes vnde dicti.

Clitellæ bob9 aptantur.

Corporis habitudo spectāda in milite.

Alexander a scytis delusus quod paruo esset corpore.

Scythæ ingēti corpore.

Tydeus ingenio pugnax corpore paruus erat.

enim villicus eius. Referebat mihi auus se vidisse aiacis sepulchrum, a maris fluctibus dirutum, in quo ossa erāt, quæ vndecim cubitorum hominem extitisse ostenderēt, Adrianumque imperatorem (cum Troia iter faceret) sepulchrum instaurasse, ossaque condidisse, & monumentis Aiacis rursus inscripsisse. Veritatem quoque mihi transcendere videtur Orestis corpus, a Lacedæmonijs in Nemea inuentum, quod cubitorum septem fuisse scribitur. Idcirco hæc quasi nimis vetera dimittamus. Habēda igitur ratio erit non proceritatis, sed virium, membrorū tamen conformatio, & figura multa roboris indicia præstare possunt. Sit imprimis adolescens facie liberali, recto corpore, obstipa, ac tereti ceruice, oculis vigilantibus, lata fronte, lato pectore, latisque humeris, vt simulachrum martis veteres pingebāt. Lacertorum toris vigeat, vt statuas herculis cernimus, sit firmissimis digitorum articulis. Vnde quibusdā in laude fuisse legimus, quod ictu nudi digiti malum transegerint. Sit longis, plenisque brachijs, firmis cubitis, modico vētre, pleniore coxa, exili potius quam tereti sura, obducto pede. Commendat militem, ac ducem dignitas formæ, & aspectus ille truculentior. Audi Pacuuium Capuanum, cum Anilium filium supremum, Hannibali ensem stringere inter epulas cupientem dehortatur, apud Silium Italicum, libro vndecimo.

Aiacis statura.

Orestis magnitudo

Adolescentis descriptio.

Tu ne illum, quem non acies, nec mœnia, & vrbes
Ferre valent, cum frons propior, lumenque corusco
Igne micat, tu ne illa viri, quæ vertice fundit,
Fulmina pertuleris si viso intorserit ense,
Diram qua vertit per campos agmina vocem?

¶ Et. C. Marius Gallum percussorem in se missum, quamuis in custodia esset, horrore vultus perterruit. M. Antonij aspectum summopere laudarunt, eumque similem Herculis simulachris fuisse dixerunt, adeoque maiestatem quandam præ se ferebat, vt cum in coronam principum accederet nōnulli dicerent eius geniū, aliorum genios longe obscuriores reddere. Imperatoria forma præter cæteros fuisse dicitut Iphicrates Atheniensis, adeo vt ex aspectu solū cuicunque admirationem inijceret. Artaxarxes quoque cognomento Macrochyr, quod alteram manū lōgiorem haberet, præcipuā habuit laudem amplissimæ, pulcherrimęque corporis formæ, quā viribus, & virtute bellica honestauit. Obfuit plurimū Agesilao Lacedęmonio exigui corporis informitas, & quod pede altero claudicaret. Nam cum esset oī virtute, ac militari gloria illustratus, sæpe ab his, qui eum nō nouerant, præ deformitate cōtemptui habitus est. Oris laudatio nonnunquā ex diuersa facie oritur. vt in geminorum imaginibus cernimus. Pollux enim placidus, ac mitis esse videtur, Castor autem durior, asperiorque, vterque tamen eorum laudem suam meruit, vt eo quo esset aspectu, summus omnium haberetur. Achilles diuina, & admirabili maiestate, cum grata quadam proteruitatis facie laudabatur. Antilochum autem Nestoris filium, qui fere eius æqualis fuit, iocunda, & mansueta species commendabat. Nereum vero venustas. Vnde Horatius eum similem facit Ganymedi cum ait.

Cimber marij vultu ꝑterrit⁹

Artaxarxes lōgimanus.

Agesilaus.

Castor & pollux.

Qualis autem Nereus fuit,aut aquosa raptus ab Ida. In delectu habẽdo cogitandum etiam erit,qua regione orti,educatique sint,qui nomen militiæ dedere,quamuis enim in singulis quibusque locis,ignaui,& strenui nascantur,cœli tamen aspectus ad animum,ac vires plurimum confert,& septentrionalis plaga melior est,quam oriẽtalis,omnis vero temperata optima, vt superius libro septimo dictum est. Vtilior ex agris miles legitur,quã ex vrbibus,vt veteres oẽs sentiũt,qui de re militari scripserũt,nec ab re rustica illa pubes obdurata solibus,pulueris pluuiæ niuisque patiens cibario pane, agrestibus,siluestribusque baccis contenta,longe facilius sub dio pernoctat, pluuias,imbresque perfert,ac per cãpos lubricos,& illuuie inequitabiles,nudo etiã pede discurrit,quam vmbratilis iuuẽtus,quę vrbanis blãdicijs illecta,vix somnũ nisi molli strato,& culcitra plumea,longoque accersitũ silẽtio capere potest,& caloris,frigorisque impatiens,parũ stomacho valet,nunquã esurit,nisi ciuiliũ epularũ nidorẽ senserit,cibique pulpamentũ semper quærit. Nec æquo animo domesticis blãdicijs caret. Præterea natura ipsa generi humano hoc pręscribit,vt vulnera, ac mortẽ minus ille timeat, qui minus deliciarũ nouit in vita. Lacedæmonij magnã laudem in re militari meruerunt. Et si eorum vitam quærimus inueniemus eos ad robustam vsque ætatem in agris,ac venationibus versatos,& omnem eorum victum duriorem fuisse. Romani veteres militiæ curam & rei rusticę vnã eãdemque esse existimabant,vt ijdem pacis tempore rusticarentur,qui in bello militarent. Vnde. Q. Cincinatus ab aratro vocatus ad dictaturam venit,& rursus victor,fascibus depositis,ad boues,atque agellũ redijt. Sic & Fabricius Pyrho finibus Italię pulso,&. M. Curius cognomẽto dentatus Sabinis victis ad excolẽdos agros redierunt. C. quoque Marius diu post rusticanus imperator fuit,is tamen septies consul,multisque magnis victorijs illustratus est & adeo laboribus obduruerat,vt cũ varicosus factus esset,ita medico intrepidus,crus secandum præbuit,ac si lignum fabro dolandũ tradidisset. Et Sertorius strenuam militiam gessit,natus,educatusque in agro Sabino,oppidoque Nursiæ,hic cum in prælio fortiter dimicans luscus factus esset, Philippo, Antigono,annibali,qui altero oculo caruerunt, & bellacissimi duces habiti sunt,quartus connumeratus est. Hoc tandem concludendum est. Duriores artes robustiores milites reddere, Molliores autem virtutem omnem eneruare. Nec expectandum erit,vt canes,qui ex ganeis,popinisque exeũt, pardum,aut leonem assequantur,sed vt ad patinas quamprimum redeãt, in vrbibus autem,ac delicijs nati,vt primum nomina militiæ dederunt,labori bus obdureant,vallum,& onera ferant,Fossam ducant,castra muniãt,& alia militaria opera non contemnant. Non detrectent certamina cũ æqualibus, sed magnum Pompeium imitentur,qui adolescens semper cum alacribus saltu,cum velocibus cursu,cum validis vecte,ac sude certabat. Optima est enim venationis exercitatio, quæ a rusticis,militaribusque laboribus non multum abest, Xenophon cum Cyri militiam sequi destinaret,equorum, venationisque disciplinam prius summo studio assecutus est, asserens inutilem esse militem, qui in illis non magnopere versatus esset. Romani

Cincinatus.
Fabricius.
M. Curius.
C. Marius.

iuuenes ne vmbra,& ocio delitescerent,ne ve delicijs fluerent, Campum Martium instituerunt,in quo Ludicra armorum certamina,non modo ad gladiatoris spectaculum,verum ad militum vsum celebrantur,aderantque militum præceptores,qui ex publico duplici annona donabantur,vt diligẽtius allecti p̃mio docerẽt. Et sicut Mangones,& Laniſtę gladiatoria edocebant, sic donati militaribus donis bellicam disciplinam, senatorum etiam iudicio adhibito,ne quo virtutis studio iuuenes fraudarentur. Exercebant igit̃ multis modis,vt in superioribus docuimus,cũ de corporis exercitatiõe diximus,Sed optima armorum exercitatio ad palum habita est,in qua singulorum certaminis similitudo edebatur. Nam singulis militibus Pali terrę infigebantur,extabantque pedibus sex contra illum,tanquam in aduersarium assultabat Tyro. Scutũ vimineum maioris duplo põderis quã verum scutum erat,sinistra tenebat,Altera autem clauã,quę itidem altero tanto ense grauior habebatur,vt cum ad veram pugnam accederet,dimidiato pondere alacrius prosiliret. In palum, tanquam in hostem magno impetu,omnique bellandi arte ferebatur,& nunc toto corpore insurgebat, quasi caput,aut faciem peteret, Nunc autem tectus clypeo,& proiecta hasta poplitibus desidebat,vt fortius hostis impetum excipere videretur. Quo inuẽto Laudatur Chabrias Atheniensis, nã cum thebanis auxilio missus esset nec possent milites impetũ Lacedęmoniorum, qui Agesilao duce pugnabant,ferre,ianque mercenarij om̃s fusi, fugatique essent, iussit reliquos loco stare,& obnixo genu,scuto impetum hostium ferre docuit,quod cum videret Agesilaus,signo tuba receptui dato, suos iam incurrentes reuocauit, nec amplius progredi ausus est,quodquidem omnis gręcia admirata est, & eo statu Athenienses pro foro statuam Chabrię decreuerunt,quo exemplo Athletę victores statuas sibi deinceps constitui curabant, Sed ad palum redeo,nũc lateribus,nunc cruribus minitabatur. Sedebat nonnũquam, assultabat, insultabat simulando, dissimulandoque omni arte vtebatur, in quo pręcipue hoc seruabatur,vt ita vulnus ĩferret,ne qua corporis parte pateret ad plagam,in armorum enim ratione prestantior semper cauendi,quã ictũ inferendi cura fuit. Punctim potius quam cęsim ferire dicebãt. Hostis quidem confodiendus interimendusque est, non vulnerandus, Puncta enim paululum adacta hominem perimũt, Nunc tecto corpore infertur priusque aduersarium ferit,quam eum suspicari possit, Cęsum autem dextrum brachium,ac latus nudum exhibet,& corpus obluctanti aduersario obnoxium facit,faciliusque eum quisque decutere,aut cauere potest,cum manifeste ĩmineat,torquebant etiam ĩ palum magnis viribus hastilia grauiora, destinato optime ictu,& nonnũquam etiam arcu in illum sagittas dirigebant Vsus pali adeo cõmunis erat omnibus apud Romanos,vt non modo, ad eũ exercerentur viri om̃s,sed nonnullę fœminę Spatanarum more,quę Lycurgi legibus etiam in palestra luctabantur. Quarum non sine indignatione meminit iuuenalis satyra sexta,cũ ait,Quis nõ vidit vulnera pali, Quẽ cauat assiduis sudibus,scutoque lacessit,Et paulo post addit. Aspice quo fremitu monstratos perferat ictus,quanto galeę curuetur pondere,quanta Po

Campus martius.

Militię exercitandę mos antiquus,& optimus,

Pali exercitatio,ex vegetij lib. primo.

plitibus ſedeat, illud indignationis eſt. Quem pręſtare poteſt mulier galeata pudorem, Quę fugit a ſexu. Feſſi deinde his exercitationibus mergebātur in Tyberim non modo vt ſudorē, ac puluerem abluerēt, ſed vt natandi vſum diſcerent, ad complures neceſſarios militię caſus. Idque nonnulli armis onuſti faciebant. Vnde illud Silij lib. viij. de indole Scipionis. Vndoſum frangere nando indutus thoraca vadum Compluribus alijs laboribus inſueſcebant Romani iuuenes, vt vtiles fierent rei bellicę, & pręter omniū gentium milites laborioſiſſimi habebantur, nā vallū indefeſſe ferebant, & dimidiata menſis cibaria. vt ait Cicero. Scutum autem. & arma longo vſu quaſi pro membris corporis habebant, celeritateque gradiendi hoſtes ſemper peruertebant, quodquidem Mantuani verſus indicant,

Non ſecus ac patrijs acer Romanus in armis
Iniuſto ſub faſce viam cum carpit, & hoſtem
Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris.

¶ Longum eſſet omnes militares exercitationes referre, & earum rationes recenſere, pręceptaque dare, quibus artibus imbuendi ſunt Tyrones, quo geſtu nitātur, dum tela venientia deflectunt, & quo dum plagam prudenter, & audacter inferunt, & quomodo numeros in armorum ratione implere debeant, quomodo ſcutum tractent, ſudes figant, ordinem ſeruent, locum tueātur, quę omnia potius eius eſſe videntur, qui de re militari ſcribit, quā eius qui de ciuili ſocietate, quocirca multa conſulto pretereunda eſſe duxi, ne in poſſeſſionem alienam furtim obrepere videar. Id tamen concludendum cenſeo complures ex iuuenibus noſtris bellica diſciplina erudiendos eſſe, tum vt remp. tueantur omni tempore, tum ne in bellorum difficultate omnia peregrino, ac venali militi credere cogamur.

¶ QVA AETATE MILITIAE PRAEFICIENDI SVNT MILITES.

¶ TITVLVS QVINTVS

PLATO ANTE TRIGESIMVM AETATIS annum neminem militię pręficiendum ſtatuit, etiam ſi ſpectatę virtutis eſſet, & aliqua militari gloria illuſtratus. Hāc ętatem legitimam etiam bellicis muneribus arbitrati ſunt Athenieſes, Tametſi huic legi aliquando derogauerint, & pręcipue in alcibiade, qui adeo gratus populo in adoleſcentia fuit, vt omnium ciuium oculos, quoties in publicū prodiret, in ſe vnū converteret. Nemo que ei par Athenis exiſtimaretur, Is ante ętatem bello Siracuſano pręfectus eſt, cui tamen duo lōge maiores natu collegę dati ſūt Nitias. & Lamacus, vt tutius reip. cōſulerēt. Idē etiā placuit Romanis, nec ab hoc preſcripto diſceſſerunt, niſi in maxima reip. calamitate, poſt varias, multiplicesque hannibalis victorias, cum iam vrbi imineret, ciueſque

Nicias, Lamacus,

omnes in magna desperatione essent, Scipionem iuuenem admodum delegerunt, quem cum exercitu carthaginem mitterent, vt pressi domesticis malis ab Italia hannibalem reuocarent. Octauius quoque duo de viginti natus annos imperator designatus est, Cicerone id populo Romano suadente, verum cum deinde rem gereret minus ex sententia, ingemuit Cicero, & pertesus consilij sui, epistolam scripsit, in qua se nunquam sapiētem exclamat, & remp. a se deceptam fatetur. Sed longe tutius veteranis militibus exercitus creditur, iuuenibus nequaqam, quorum consilia illa prima ferociora sunt, minusque incerta casuum reputant, cum fortuna nunquā eos deceperit. Senes autem quieto animo multa prȩuident. & fortunȩ aditus consilio prȩcludunt, & vbi fortibus viris esse opus est, faciunt id quidē non tam libenter, quam necessario, maluntque in prȩlio potius, quam in fuga mortem oppetere. Duȩ vero illȩ virtutes (quas in Themistocle summis laudibus effert Thucydides) nonnisi post longam experientiam ī ducibus esse possunt, vt de instantibus verissime indicēt, & de futuris callidissime conijciant. Nestor Nelei filius maximus natu grȩcorum omniū, qui contra troianos militauerunt, quanta virtute, quanta sapientia, quantaque eloquētia ob homero, & alijs qui de bello troiano scripserūt fuisse dicitur. Sic & Philoctetes, qui sexagenarius troiam venit, plȩrosque iuuenes virtute, & consilio superauit, adeo vt ex eius sagittis fatum troianum non parua ex parte penderet, Doctus enim ab Hercule, sagittarius optimus euasit meruitque sagittarum ab eo heres institui. Hanc sentētiam secutus est Alexander Macedo annū vnū, & vigesimum agens, Philippum patrem amisit, & vt non tam imperij, quam glorię successor esset, cum paternum exercitum heres accipisset, non ȩquales suos, cū quibus educatus fuerat, aliosve primȩ ȩtatis, ac roboris iuuenes, sed veteranos elegit, & plȩrosque etiam emeritȩ militiȩ, qui cum patre dudū militauerant, vt nō tam milites, quā militiȩ magistri lecti viderentur. Ordines autē non nisi sexagenarius permisit, vt principia intuentes. non castrorum magistratus, sed antiquȩ alicuius reip. senatum esse putarēt, quȩquidem res effecit, vt victor semper euaserit, & cum parua admodum manu sexcenta persarum milia superauerit, & nisi morte prȩuentus fuisset, vniuersum terrarum orbem subegisset, At qui si recte iudicare volumus non modo consules, sed deinceps omnes, qui cum imperio sunt, alijsque imperant, grauitatem consilij, & magnam rerū experientiam habere debent, Nam (vt Romanis nominibus vtar) Legati in bello nonne imperatoris vicem subeūt? omnibus prȩscribunt quid facto opus sit, vadimonia constituūt, & cum expedit iustitium indicūt, aliaque omnia aguntquæ ad summū quēque ducem spectant, sic tribunus militum, qui primæ legioni præest, vir fortissimus esse debet, & virtute, atque omni militari arte optime institutus. Præfecti quoque singularū legionū qui tot viros dicto audientes habent, tum suo munere grauissimi esse debēt tum quod absente legato eius vices gerunt, Prȩfectus præterea ad quem castrorum positio pertinet, peritissimus omnium sit opus est, longa, probataque militia spectatus, loci enim genium diligenter speculari debet, vt opti

Scipio.

Octauius augustus

Cicero.

Nestor.

Alexander maturæ ætatis viros sequut⁹ est.

mã partem eligat. in qua tutissima sint castra, ne mons imineat ex quo facile ab hostibus milites nostri exturbari possint, ne ve a flumine inũdari, ac mergi, seu a nimis vicina silua incendio deleri, quod Crasso bello sotiali cõtigit, qui eiusmodi incuria cum omnibus prope copijs, subito igne ab hoste supposito crematus est. Sic etiam Camillus incendio proximæ siluæ volscorum castra deleuit. Præterea cogitet, vt lignorum, pabuli, aquæque copia suppetat, facilis sit egressus in subiectos agros, tutissimusque reditus in castra, Nec longa experientia carere debet fabrorum præfectus, cui pręcipua cura incumbit, ne quid exercitui desit, quod ad expugnandum, repugnandumque pertineat. Hic lignarios, Ferrarios, carpentarios, tignarios semẽtariosque fabros paratos habere debet, ad machinas, turresque ligneas & ad arietes, onagros, balistas, ceteraque tormentorum genera. Denique cõcludendum est maiores natu reliquis in exercitu pręficiẽdos esse, iuuenes autem alijs honoribus honestandos, & pręcipue his, qui plus glorię habeant vbi res bene successerit, quam periculi, si fortuna eos fraudarit.

¶DE PRAEMIIS, AC MVNERIBVS MILITARIBVS. ¶TITVLVS SEXTVS.

PRAEMIVM, ET POENAM DVO quasi numina statuenda esse in rep. ĩ superioribus diximus Idque in re militari censendum est, Neque enim satis erit pœne formidine milites dicto audientes habere, nisi glorię, pręmijque spes calcaria fortitudini adhibeat, & virtutis studium ea vltro singulis præscribat, quę neque duces, neque imperatores edocere possunt, Maximus quidem animi affectus est spes, & ad ea nõ nunquam impellit, quę pręter humanas vires esse videtur, Nullaque ratione suaderi possent, Hac opinione ductus Simonides poeta hunc affectũ, quem alij omniũ dulcissimum esse dicunt, Tyrannũ honorum appellauit vt qui inuitos sępenumero trahat, & torpentes foueat, oscitantesque expergefaciat. Prodest castigata segnicies, adiuuat laudata virtus, sed laudes, glorięque pręmia longe magis militum animos excitant. hinc munera in rep. & coronę milites a veteribus exposite sunt, quarum actorem nonnulli vulcanum, qui apud Aegiptios regnauit, fuisse perhibent. Nam cum bellum gereret fortitudine pręstãtes milites corona, quã ex auro, & gẽmis ĩdicis fecerat, allic iebat, hanc coronã suasu veneris Baccho dono datã dicunt, cũ ab inferis dionẽ matrem incolumem reduxisset. Alij Bacchum a venere ĩ nuptijs Ariadnes dono accipisse asserũt, eãque conditionẽ fuisse stupri, vt ad ęternã bacchi memoriã ĩter sydera, pone Ariadnes astrũ luceret, vt appareat fortib⁹ viris coronã virtutis p̃miũ esse, Atheniẽses (vt fabulas omittam⁹) hoc inuento gloriantur, vt qui primi oleagina corona bene de rep. meritos

Spes.

Corona oleagina.

ciues,& fortes imperatores,ac duces decorauerint,quāquidē ex olea ad honorem Palladis,virtutis,ac sapientię deę fieri voluerunt, Ea coronatus dicitur Thrasibulus,qui patriam a Tyrannis liberauit,quem fide,constantia & animi magnitudine nemo Atheniensium vnquam vicit,duxitque satis pro meritis suis in patriam Oleaginam coronam esse,cum magna munera, & patrię prope imperium ei deberetur. Romani complures militares coronas instituerunt, & imprimis triumphales, Laureasque,quas deinde malo vsu ex auro a populis, principibusque imperatoribus dato effecerunt,aurumque coronarium appellarunt. Secūdū munus fuit Oualis corona,qua donabantur imperatores,qui non triumphantes,sed ouātes in vrbem reuertebantur, Hęc myrtea erat in honorem veneris,Fuit & alia quam obsidionalem appellarunt,quā hi,qui liberati obsidione fuerant,ei duci dabant,qui illos liberauerat. Hęc graminea fuit facta eo loci,quo obsidio facta fuerat. Ciuica quoque corona īter nobilissimas habita est,quā ciuis ciui a quo seruatus ī pręlio fuerat,salutis viteque testem dono dabat, huius meminit Cicero cum ait, At etiam egregij milites faciunt inuiti, vt coronam dent ciuicam,& se ab aliquo seruatos esse fateantur, nam quod turpe sit protectū in acie manibus hostium eripi. Nam id accidere nisi forti viro, & cominꝰ pugnanti non potest. Sed onus beneficij reformidāt, quod permagnū est alieno debere, idem quod parenti. Ea fuit quernea ex Martis honore, vt quidā volunt, vel quoniam cibus, victusque ātiquissimus ex glāde fuit. vnde deficiente quercu iligna fiebat, cū secundam glandem ferat Ilex. Muralis corona etiam nobilitate clara est quam imperator donabat ei, qui primus hostium muros inuaserat. Idcirco quasi muri Pinnis insignita erat, sicut Castrensis,quę īsigne valli habuit,qua coronabatur qui primus ī hostiū castra pugnās introiuerat, Sic et Naualis rostris nauium ornata,quę maritimo prelio donabatur militi, qui primus in hostium nauim vi trāsilijsset, Multis alijs muneribus eos afficiebant Romani,qui fortiter pro rep. pugnauerant, ne virtutis prēmia deessent, sed gloria allicerent, qui fortitudinis exempla ostenderent. Nam Torques, Anuli, bullę, Armillę dona fuerunt militaria Et optio etiam vxoris inter quasque pulcherrimas virgines prēmium virtutis, apud nonnullas gentes aliquando fuit, vt apud Tapyros qui inter derbicas. & hircanos habitant, quorum fortissimus quisque patrio īstituto quācūque vult ducit vxorem. Pedestres vero, equestresque statuę clarissimorum artificum manufactæ, quid aliud quam militum gloriam ostendunt? Sic trophęa, & arcus triumphales imperatorum. ac ducum, ī quibus nō modo inscriptiones, & nomina illorum gesta immortalitati cōmendant, verū elegantissimæ sculpturæ pugnarum faciem indicāt, & posteros emulationis studio incendunt, Antiquissimum victoriæ monumētum Obeliscus fuit apud Aegiptios (vt Amianus Marcellinus scribit) lapis quam maximus, specie quadrata, consurgens in excelsam altitudinem instar radij sensim decrescens in angustum verticem, elatusque a basi, ereisque talis quattuor quasi pedibus ad angulorum perpendiculum, in eo incisæ erant innumeræ volucrum, ferarumque formæ, velut notæ historiam indicantes, non

Coronæ militares ex Au. Gel. c. vj. li. v.

Oualis myrtea

Obsidionalis graminea.

Ciuica quernea.

Muralis aurea

Naualis aurea

Tapyri.

Obeliscus.

Hieroglyphicæ notæ

enim adhuc literę inuentę fuerant, quibus mentis humanę sensus facile exprimerētur, sed singulę animalium figurę singula verba, singulasve sentētias significabant, quibus perpetuæ memorię posteris seculis imperatorum laudes mandaretur. Fuerunt etiam Thebis obelesci, in quibus regum nomina inscripta erant, & præclara eorum domi, militięque gesta ex illis declarabantur, non modo ex ambitioso portarum numero Thebas fuisse præclaras, verum etiam ex imperio, quodquidem vsque ī Scythiam, & bactrianā & indiam, & ioniam propagauerant, vt Strabo cretēsis passim refert. Diodorus tamen siculus libro primo antiquissimū trophęum fuisse putat Columnā in libya erectam ab hercule Aegyptio in memoriam belli gigantei, principio quasi humani generis, priusquam ferrum, & vestimenta inuenta essēt. Vnde heros ille clauam gestabat, & leonis pelle tegebatur. fuerunt etiam imperatores, qui ob memoriam magnę alicuius victorię vrbes condiderunt, vt Octauius Augustus, qui āte ostiū Ambrachij sinus, vbi nauali prę lio M. Anthoniū, & Cleopatram ęgypti reginam vicit, vrbem statuit, quā a victoria Nicopolim appellauit, & actio Apolini templum pręclari operis ędificauit, ludosque consecrauit, quę actia dicebātur. Nec solum viuos homines, qui res egregias in bello gesserant præmijs, & honoribus afficiebant veteres, verum illos, qui fortiter occubuerant in numina relatos esse opinabantur, eisque locum in cęlo dari putabant, in quo cum dijs æuo perpetuo fruerentur. Hac opinione ductus Demosthenes sępenumero iurat in orationibus suis per interfectos in Marathone, & salmine, quasi indigetes illos, aut deos esse omnino arbitraretur, Publicum pręterea sepulchrum illis constituebant, quod Polyandrion græci appellant, & nominibus titulisque clarissimis inscribebant, vt perpetuæ memorię viri fortes cōmendarētur, quale fuit apud Thermopylarum angustias, in quo oms, qui cum Leonida pro salute gręciæ ceciderunt, sepulti sunt, & quinque cōlūnæ versibus sculptæ illorū virtutes posteris indicabāt. Tale etiā extitit apud marathonem vicum, vbi Milciades persarum copias superauit. Simile monumentum erat apud Plateas, quo loci Mardonium ducem cum trecentis persarū militibus, græcorum copiæ deleuerunt. Simile etiam apud cheroneā, vbi Pphilippus Macedo magno prælio victis Atheniensibus Bœotijs, & Corynthijs græciam subegit. Simile etiā apud Leuctras, vbi Thebanus Epaminundas Lacedæmonios superauit, quos deinde apud Mantineam vicit & ipse in eo prælio occubuit. Romani gentium victores hostium fugam trophæis signabant, & pro tempore truncis arborum fugientium exuuias & reliqua arma suspendebant. Deinde quam maximas colūnas turrium in star erigebant, in quibus & sculpturis, & literis sūmam, faciemque hystorię adnotabant, vt testimonium virtutis perpetuo seruarēt. Q. Fabius Aemylianus trophęum candido marmore statuit ad Comenum montē, vbi Isar & Rhodanus in vnum alueum concurrunt, eo nanque loci cū triginta militibus Romanorum militum, ducenta gallorum milia profligauit. Eius inuentum nonnulli liberi primis (quem Dionysium appellant) fuisse perhibēt, hūc enim omnium primum triumphasse dicunt, cū vniuersam idiā

Nicopolis epyri vrbs.

Actia quinquēnales ludi

Sepulchra publica vbi constituta.

Gallorum strages.

ſuperaſſet,eiuſque currum Tygres,ac Lynces traxiſſe fabulantur, & ceri‑monialesoperationes (quæ orgia dicuntur)longo ordine preijſſe,nam ſu‑is locis diſpoſiti erant Sileni, Satyri,Fauni, Tityri,Bacchę,Lenæ,Thyæ Mimallones,& Nympbę ,ac muſę omnes, quæ coreas ducerent, carmina‑que varijs modulis in honorem bacchi concinerent,nitũturque etiam hoc oſtendere a triumphi nomine,grecę em̃ Triambos dicitur, quod alij dictũ putant a poetico furore,quem Thriaſin vocãt,& iambo poetico pede,iam‑bicis enim verſibus in triumphantem Bacchum cauillabantur milites, qui currum ſequebantur, Alij deducunt hoc nomen a ficulneis frondibus, quę Græcę tria vocantur,& iambo. Ficus enim libero patri dedicata eſt cuius folijs ante Oſcillorum,ac perſonarum vſum omnes.qui in triumphantem conuitiabantur faciem(ne internoſcerẽtur)velabant,quo liberius iambicis cauillis vti poſſent. Ex hac conſuetudine gręci iambizen dicunt, quod ca‑uillari,& conuitiari ſignificat. His opinionibus conſtat triũphi nomẽ Grę‑cam habere originem, cuius rei Varro,& nonnulli gramaticorum adſtipu‑latores ſunt,& niſi vſus prẹualuit. T. aſpirationem habere debet. Suetoni‑us tamen tranquillus triumphum latinam dictionem eſſe ſentit, dicique putat a tripertito honorãtium iudicio. Exercitus,Senatus, & populi, quod ſi ita eſſet T. omnino aſpiratione careret. Latini etiam T. non aſpirant in ſuis dictionibus,Romani triũphandi morem a Romulo vrbis conditore habuerũt,Huius rei Dionyſius halicarnaſeus teſtis eſt, ad hanc ferme ſen‑tentiã. Romulus Cenienſibus victis,primitias offerre,varia ſacrificia face re,triũphũque ducere inſtituit, Vltimus ipſe poſt triũphalem pompã qua‑driiugo curru vehebatur,purpurea indutus veſte,& lauro coronatus,eq̃ſtres pedeſtreſque copias ſequebatur,dijs pro victoria gratias agẽtes prio carmĩe ducẽ ſuũ efferebãt extẽporalibus verſibus,Romani omnes.qui intra mœ nia remãſerãt,cũ cõiugibus,ac liberis,præ victoria gaudẽtes obuiã prodire vinũ pateris libare,& mẽſas paſſim ante illuſtriores ſternere,dapibuſque,ac ferculis onerare redeuntibus victoribus feſtinabãt. Hunc triũphi ordinẽ a Romulo inſtitutũ creſcente ĩperio cõſules, ĩperatoreſque populi Romani adeo auxerũt,vt nihil prẹſtãtius,nihil admirabilius dici,aut excogitari poſ ſit. Omitto Liuiũ,Omitto Amianũ Marcellinũ,& cõplures alios noſtros, qui aliquid de triũpho ſcripſerũt,ne qua ſuſpitio gratiæ, aut adulationis in eis fuiſſe videatur. Lege Plutarchũ hominẽ Græcum qui emulatione lati ni nominis ductus,vel vera omnino ſcribit,vel extenuat potius.quã auget, quę maiora,aut admirabilia eſſe cernũtur. Is in vita Aemylij Pauli Mace‑donicũ triũphũ triũ dierũ ſerie ordinat, Primã quidẽ diem vix ſatis fuiſſe ait tabulis,Coloſſis,ſigniſque trãſmittẽdis,quę ducẽtis,& quĩquaginta cur ribus vehebãtur,Secũda die pulcherrima,& ornatiſſima Macedonũ arma multis curribus delata fuiſſe aſſerit. Galeas præterea,ſcuta,thoraces, Ocre‑as,& cretenſes peltas,& Traicias gerras, Pharetras etiam, & equorum frena, & nudos enſes,ac Sariſſas infixas,quæ minas etiam præ fulgore adeo ſerua re videbantur,vt ſine ſpectantiũ metu cerni haud poſſent. Poſt hos armorũ currus tria virorum milia fuiſſe ait,qui numiſmata ferebant argentea,vaſis

Triumphus vnde.

Plutarchus latinę veritatis æmulus.

Triumphus macedononic⁹

trecentis quinquaginta, vas quodlibet trium talentorum extitisse dicit, & quattuor viros singulū quodque detulisse, alios complures suo ordine Crateras argēteos, & Phialas, & calices ingentes, & pręclari operis portasse. Tertia die prima luce tubicines bellicum canentes præijsse ait, quos & viginti boues auratis cornibus, & vittis, sertisque ornati sequebantur. Et pueri aureas, argenteasque patinas sacrificij gratia deferebant. Hos sequebantur (vt idem refert) iuuenes plurimi, qui tria et octoginta vasa humeris ferebant aureorum numismatum, quorum quodque erat trium talentorum his succedebat, qui auream phialam decem talentorum gerebat, quam. Aemylius ex lapillis effecerat, Item qui Antigoni, & Seleuci, & Therei, & persei vasa portabant. Post hęc Peresi currus, & arma, & diadema Deinde modico interiecto interuallo illius filij ducebantur, Masculi duo & fœmina vna, & cum eis pedagogi, ac ministri manus ad ciues tendentes mœsti adeo, vt plerisque ciuibus lachrimas excuterent. Ipse autem perseus post filios, & ministros ibat, pulla veste amictus, & crepidas more patrio in pedibus habens ad omnia trepidus, & mēte turbatus prę magnitudine malorum. Post eum deferebantur quadrigentæ aureæ coronæ, quibus Aemylium virtutis gratia Græciæ ciuitates donauerant. Aemylius deinde sequebatur ornatissimo curru vectus, indutus purpuram auro contextā, lauri ramum dextera gerens, sic quoque milites qui circum currum Legiones, Cohortes, Manipuli, militesque omnes longo ordine sequebātur, partim Aemylij laudes canentes, partim cauillis, & iocis per risum eum (vt moris erat) lacessentes. Hæc pauca (vt breuius potui) ex Plutarcho collegi, quibus facile coniectare possumus, triumphi pompam omnium mortalium rerum quam maximam fuisse apud Romanos. Habitus triumphātium ex Ethruscorum regum habitu fuit. Nam coronam auream habebāt Sellam eburneam, Sceptrum eburneum, & aquilam desuper. Vnde illud Iuuenalis. Da nunc, & volucrem sceptro quę surgit eburno, Tum purpuream tunicam, contextam auro, quam Iouis tunicam idem poeta appellat. Tum amictum purpureum varium quali amitiebantur Lydi, Perseque reges, vt Dionysius etiā refert, & duodecim fasces duodecimque secures ex ethruscorum regum more. Decernebatur triumphus ex senatuscōsulto, & his solū, qui vrbes expugnassent, aut magnos exercitus profligassent. Quin etiā ne parua ex victoria triūphus peteretur, nisi ei cuius ductu quinque hostium milia vno prælio cecidissent, & ne falsus numerus referretur, legem addiderunt, qua indicebatur pœna imperatoribus, qui aut hostium occisorū in prælio, aut amissorū ciuiū falsum numerū senatui ausi essent scribere iurabātque antequam de triūpho ageretur apud prætores vrbanos de vtroque numero vere ab his senatui esse scriptū. Lex etiam fuit, vt pro aucto solū imperio nō pro recuperatis, quæ populi Romani fuerāt, triūphus decerneretur, idcirco nec fuluio qui amissam Capuā restituit, nec. L. opinio qui fragellianos, qui defecerant, ad deditionem compulit, aditus fuit ad senatū, vt de triumpho referretur. Missis etiā ad res gerendas sine vllo magistratu triumphus nō decernebatur. Ideo nec. P. Scipio ob recuperatas Hispanias,

Margin notes: Cauillandi mos in triumphis. — Triumphātiū habitus. — Triūphus quibus decernebatur. — Triūphorum leges.

nec. M. Marcellus ob captas Siracusas triumphauit. Sed si quando per seditionem extorqueretur extraordinarius triumphus dicebatur, quod etiam Liuius sentire videtur in tertio libro Romanarum historiarum, his verbis. L. Valerius, &. M. Octauius consules de equis, ac Sabinis, quos bello vicerant triumphum petentes a senatu repulsi sunt. Populus autem referente. L. Iulio tribuno plebis triumphū consulibus tum primo decernit Caio Claudio vociferante de Patribus non de hostibus consules triumphare velle, gratiamque pro priuato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti nunquā ante de triūpho per populum actum semper estimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse. Mutatus deinde est ordo triumphantium pro voluntate, ambitioneque principum, vt Appianus Alexandrinus plæraque refert in triumpho. Cn. Pompeij, quæ præter consuetudinem sunt aliorum, qui ante eum triumphauerant. Fuit & minor triumphus, quem ouationē appellabāt. Huius inuentores Romanos fuisse Dionysius Halicarnaseus refert, cum ait superatis Sabinis apud Neretum oppidum maximo prælio, senatus redeuntes cum victoria consules triumphis ornauit, Menemum quidem Lauatū maiore, Publium vero Posthumiū minore. Ouatione quidem tunc primum (vt ait Licinius) a senatu inuenta. Differt autem Ouatio a Triumpho, quod pedes ingreditur cum exercitu non clangentibus tubis, sed præcinentibus Tibijs, Laurea tantū corona ornatus, vt Dionysius refert. Vt vero. A. Gelius ca. vi. li. v. & ex Gręcis Plutarchus, Myrtea. Nam Laurea solis triumphantibus debebatur, non vehitur curru, non induitur picta veste, neque aureo clauo, neque trabea, neque sceptrum tenet, reliqua pene omnia triumphātium habet. Ouationis nomē alij putant Græcam habere originem. Alij a Bacchi nomine dici, quem Euan veteres poetæ. Sed alia ratione diligens verborum indagator festus Pompeius dici putat, quod ouātes lętantes dicantur, ab eo clamore, quem faciūt redeuntes ex pugna victores milites geminata o. litera. Sunt qui opinantur ouationem dici a sacrificio, ac victima, quæ ex ouibus fiebat. Nam sicut in maiore triumpho centum boues mactabantur. Sic in minore centum oues, id exemplo Laconum fiebat. Sparta enim quondam centum vrbibus imperabat, cognominabaturque Hecatopolis, singulis nanque annis ab vrbium numero Spartani ciues, boues centum immolabant. Et id sacrificium appellabant Hecatomben, quod tamen nomen poetæ latini vsurpant, quodcunque enim sacrificium centenarij numeri Hecatomben appellant. Vnde illud Pindari, Omnia centena faciebant, Sic etiam Satyrus noster. Nec deerunt qui promittant Hecatomben, Nec contrarium huic rei videri debet, quod Plutarchus in vita Aemylij pauli, vt diximus centum & viginti boues ad victimam ductos dixerit. Nec id magnitudini triumphi, aut gloriæ rerum gestarum tribuendum est. Licet Macedonas vicerit, Xersem regem superauerit, Septuaginta Epirotarum vrbium euerterit, ex quibus centum & quinquaginta milia mortalium in seruitutem redegerit, vt Auctor est Polybius. Sed veterum sacrorum ritu. Facturi siquidem sacra, vt ex sententia Varronis cerni licet,

Ouatio. Hecatopolis. Hecatombe.

vltra numerum animalium, quæ mactaturi essent, aliud eiusdē generis pręmittebant. Alia submittebant, ne quid sacrificio deesset, vel fuga pecorum vel quod aliquo alio casu minus Idoneum haberetur. Præsto igitur aderat vnde acciperent ne minueretur numerus, piaculumque committeretur, vocabaturque Præcidanea hostia, quę præcedebat, & succidanea quæ succedebat. Sic ergo in triumpho Aemylij Pauli iudicandum est cētum boues veram victimam fuisse, reliquos autē præcidaneos, succidaneosque. Hæc de triumpho, & reliquis muneribus satis. Nunc autem tempus admonet, vt huic operi finem imponamus, ne magnitudo voluminis laudem (si quam mereretur) obscuriorem reddat. Solonis enim illius sapiētis sententia iandudum pro oraculo habita est, cum ait, omnibus in rebus vidēdum esse, ne quid nimis. Nam quāuis suus cuique rei modus adhibendus sit, tamen magis offendit nimium, quam parum, qua in re veteres scriptores summopere laudant Apellem, qui & decorum optime seruauit, & pictores illos vehementer peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis. Atqui Phidias Atheniensis Olympij Iouis simulachrum ex ebore fecit, cuius pulchritudinem omnes mortales admirati sunt, in hoc peccasse deprehenditur, quod dimensionis rationem non recte seruauit. Nam cum sederet simulachrum tantæ magnitudinis erat, vt tectum templi attingere videretur, quod si erigeretur, staretque, tectum omnino deijciendum fuisset. Ne igitur in similem culpam incidamus hactenus dixisse sufficiat.

Præcidanea hostia.
Succidanea.
Ne q̄d nimis.
Phidias.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI LIBRI NONI ET VLTIMI, DE INSTITVTIONE REIP.

F I N I S

¶IOANNES SAVIGNEVS AD LECTORES.

ACCIPITE LECTORES STVDIOSISSIMI frãci ſci patricij ſenenſis pontificis caietani De Ciuili inſtitutione enneadem ideſt libros nouem muſarum chorũ haud indecore adęquãtes, Galioti Pratani mercatoris fideliſſimi ſumptibus,magiſtri autem Petri Vidoue chalcographiarię artis peritiſſimi opera,ac leui pumice expolitos,atque nunc primum impręſſos, Noſtra etiãnum lucubratione ſemel,atque iterũ perlectos, ex quibus mendas pene infinitas (vt in exemplari videre eſt)paſſim ſubduximus. Annotatiũculas,ac epiſtylia lectorum laborem plurimum leuantia marginibus adiecimus, Trũcata aliquot loca reſtituere ,mutila ,ac manca reformare,Luxata muſculis ſuis cõpingere viſum eſt. Si quando(quod paſſim fiebat) authorũ teſtimonium ſine librorum,aut capitulorum numero citauerit,nõ ſine ariſtarchi lucerna id appoſuimus. Non omiſimus iureconſultorum leges,ac titulos. Abacũ tandem locupletiſſimum rerum omnium(quę hoc in opere cõtinentur)annotatione quidem dignarũ ſubiunximus. Quo ſtudioſiſſimus quiſque lector quicquid ex vberrima nouem muſarum ſuppellectile poſtulauerit facilius depromat. Sed hoc vnum vos monitos velim,vt ſi quid vocabulorũ literarumve ſurſum verſum,deorſumve indecora ſitarum ſerie vos repererire cõtingat,animaduertite queſo,cuius eſt literarum notas ad prelum ordinare, Quod ſi noſtra eſſe dijudicetis,ad reorũ ſcopulũ vltro accedimꝰ,Sin minus,ĩ illos haud abſtemios, οινοφλυγασ. αμουσουσ τε βιβλιογραφουσ a clitorio fonte remotiſſimos cudatur faba, Eſt enim vĩdemiatori, aut venatori diffi cillimum omnes & vuas decerpere,& feras in caſſes compellere.

¶Valete et plaudite.

¶Galioti Pratani συνταξισ.

Pande grauem modico bona pubes aſſe crumenam,
  Optimus exili venditur ęre liber.
Pratano que ratas Galioto diſſere grates,
  Hoc propria impenſa qui tibi pręſſit opus.

¶Petri Vidui Vernolienſis εγκωμιον.

Quiſquis in hoc gratam diſquiris codice frugem,
  Tam fidaſque ęris cernis vbique notas,
Vt par eſt, Petrum Viduum fac laude decores,
  Cuius tam terſo pumice pręla nitent.

¶ Errata nonnullis in locis depręhensa, & ex officina ad limam recognita, Quæ inuentu tibi faciliora fient, si te non pręteereat punctũ pręcedẽs chartarum priorem faciem, sequens vero posteriorem indicare.

Charta	Linea	Sic legitur	Sic legendum
.i	tis, effectisque	vrgebat	vrgebar
eadem	tis fontibus	terrę	terere
ii.	re verebar	lenitatis	leuitatis
.iii	extulerunt	locrentium	locrensium
.vii	vilis	hinc	huic, in eadem
linea ante dictionem ciuis, vacat			
.x	reueratione		veneratione
eadem	quid	profecto	perfecto
xii.	potius	Viuetis	vinetis
.xiii	excellentes, post ditionem viri, addas particulam et		
.xxxi	ambulando	in quo	in qua
xxxvii.	vis sine	transquilitatis	tranquillitatis
lxxx.	rosque	parassitos	parasitos
lxxvii.	re posse	nerionem	nerienem
Eadem	tuit quique	vinariis	viuariis
Eadem	sueuit	caneis	caueis
lxxxiii.	excellentissimi	liblia	lilia
xcvi.	ticię	regno	regio
.cxxix	re vigilias	circuire	circũire scribi de

bet sed circuire proferri auctore prisciano. Occurrent forsan vocabula aliquot mendose scripta, vt puta plęrumque, pro plęrunque, quamdiu, quamquam, idemtidem, quanuis, sœuerus, vtrumque, nunquam, tantumdem, pro quandiu, quanquam, itentidem, quamuis, seuerus, vtrunque, nunquã, tãtũdẽ, Et cętera id genus, quę si offẽderis, pro tui ingenij bonitate emacules.

F. P. S. Pontificis Caietani librorum nouem de Institutione Reip.

¶ F I N I S.

¶ PARRHISIIS IMPRAESSORVM OPERA HONEsti viri magistri Petri Vidoue calchographiarię artis peritissimi, ĩpensis vero Galioti a Prato academię parrhisiensis bibliopolę, ad decimum calendas Decembris. anno a partu virgineo. Milesimo quingentesimo decimooctauo.

¶ Registrum Chartarum.

¶ Tabula. A.B.C.D.E.F.G.H.I.K.L.M.N.O.P.Q.R.S.T.V.X.Y.Aa, Bb, Omnes sunt terni pręter. Bb. quod est duum foliorum.

Verecundia custos decori et mater honesti consilii. fo. 286.

Pudor moderator cupiditatū. fo. 286.

ENNEAS.

DE REGIS

INSTITUTIONE

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm